116.916

MILAN N. ZORIĆ

DRVAR U USTANKU ČETRDESET PRVE

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA PEDESET PRVA

REDOVNA IZDANJA

KNJIGA DVADESET DEVETA

UREĐIVAČKI ODBOR

PETAR BRAJOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, VELJKO KOVAČEVIĆ, VIKTOR KUCAN, NIKOLA LJUBIČIĆ, PETAR MATIĆ, BRANKO PEROVIĆ, FRANC POGLAJEN, SVETISLAV SAVKOVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 116.916

MILAN N. ZORIĆ

DRVAR
U USTANKU
ČETRDESET PRVE

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

BEOGRAD 1963.

UVOD

»...I dok smo se mi još nalazili u planinama i selima Srbije, dok smo se još tamo borili, mi smo znali za Drvar i njegovu upornu borbu. Vjerujte da smo se mi pred srpskim narodom ponosili onim što je Drvar i narod ovog kraja dao u prvim danima naše velike Oslobodilačke borbe 1941. godine...«

(JOSIP BROZ TITO, knjiga IV. Izgradnja nove Jugoslavije, »Kultura«, Beograd 1952. godine, str. 302)

Drvar se nalazi na jugozapadnom delu Bosanske krajine, na planinskom, najvećim delom pošumljenom i sa nekoliko paralelnih planinskih masiva ispresecanom zemljištu. Kotlina reke Unca, u kojoj se nalazi i Drvar, relativno je plodna, ali prostorno mala, te njeni poljoprivredni proizvodi nisu mogli da podmire ishranu stanovništva.

Međutim, bogatstvo ovog kraja čine veliki kompleksi šuma koji predstavljaju sirovinsku bazu za drvnu i hemijsku industriju.[1] Zbog toga, kao i zbog jeftine radne

[1] Milivoje M. Savić: Naša industrija, zanati, trgovina i poljoprivreda, Sarajevo 1929, str 318.

snage,[2] u Drvaru je početkom ovog stoleća izgrađeno nekoliko fabrika, pa je stanovništvo u njima počelo da se zapošljava, a time menja svoj dotadašnji način privređivanja.[3] To je postepeno, ali znatno, uticalo na socijalnu strukturu stanovništva. Siromašno seljaštvo pretvaralo se u poluradnike. Ljudi sa sela dolazili su na rad i po završenom radnom vremenu ponovo odlazili svojim kućama. Vremenom su se neki nastanili i u Drvaru, ali nisu kidali veze sa selom. To je predstavljalo korak bliže proleteriziranju i imalo velikog značaja za podizanje klasne svesti.

Drvar i okolna sela naseljeni su Srbima. Međutim, podizanjem fabrika, u Drvar postepeno dolaze i druge nacionalnosti,[4] naročito Nemci, koji kao stručnjaci zauzimaju rukovodeća mesta. Ovim se nacionalni sastav u Drvaru i šumskim pogonima, Oštrelju, Srnetici, Potocima, nešto izmenio. Ovo nije bitnije uticalo na sastav stanovništva na selu, pa se može reći da je ono u nacionalnom pogledu predstavljalo kompaktnu celinu.

Ranije, kad su ti krajevi bili pod turskom vlašću, dolazilo je do čestih sukoba sa Turcima. Begovi su, oduzimanjem trećine, eksploatisali stanovništvo i ono je jedva sastavljalo kraj s krajem.

Podizanjem fabrika i uvođenjem kapitalističkog načina privređivanja, eksploatacija se nastavila pa je u izvesnom smislu, pored nacionalne budila i klasnu svest stanovništva.

Odmah po stvaranju versajske Jugoslavije dolazi do jakog pokreta za organizovanje radnika. List »Radnička volja« koji tada počinje da izlazi u Drvaru[5] imao je u tome važnu ulogu. Sve češći sukobi sa poslodavci-

---

[2] Veselin Masleša: Delo — III knjiga, »Svetlost«, Sarajevo 1956, str. 154.

Dušan Dukić: Tri kotline srednjeg Unca, Srpska akademija nauka, Beograd 1954, str. 229. (U daljem: Dukić).

[3] Dukić; str. 228.

[4] Dukić, str. 245.

[5] »Radnička volja« — Glasilo socijalističkog organizovanog radništva u »Šumskom industrijskom preduzeću Dobrljin — Drvar ad«, br. 1, 20. XI 1919.

Pojedini broj stoji K 1·—.

Radnička Volja

Glasilo socijalističkog organizovanog radništva u „šumskom industrijskom preduzeću Dobrljin—Drvar a. d.“

Broj 1 — Godina I.

Drvar, dne 20. novembra 1919.

Naša prva riječ.

Sindikalni pregled.

Faksimil lista »Radnička volja« od 20. oktobra 1919. godine

ma ponekad su se pretvarali u štrajkove. Vlasnici fabrika, u težnji za brzim bogaćenjem sveli su radničke nadnice na najmanju meru, a i ostali radni uslovi počeli su se pogoršavati. To se naročito osetilo pojavom svetske ekonomske krize.

Posle svetske ekonomske krize u drvnoj industriji nastaje period snažnog poleta. Time se stvaraju nove mogućnosti zapošljavanja, ne samo u postojećim fabrikama, već i na novim radilištima. Tako su u leto 1936. godine počeli radovi na izgradnji unske pruge, kojom je trebalo spojiti Bihać s Kninom. Ugovor o izgradnji pruge sklopljen je između Ministarstva saobraćaja Kraljevine Jugoslavije i francuskog preduzeća »Batinjol«.[5a] Trasa unske pruge prolazila je kroz siromašna sela od kojih su neka pripadala opštini Drvar. Stanovništvo tih sela živelo je u najvećoj bedi. Nemilosrdno su ga kosile razne bolesti, a najviše tuberkuloza.[6]

Na unskoj pruzi radilo je oko 8000 radnika. Njihova prosečna plata iznosila je od 17,5 do 22 dinara dnevno, a radili su po 10 časova. Obezbeđenje na radu bilo je vrlo slabo, a teren težak. Za godinu i po dana poginuo je 21 radnik, 100 ih je teško, a 1200 lakše ranjeno.[6a]

Preduzeće »Batinjol« progonilo je radničke predstavnike. Radnici koji bi pokušali da se žale, beleženi su u posebnu »crnu knjigu«. O svakom takvom radniku posebno se vodilo računa, nije se mogao zaposliti na čitavoj pruzi. Zbog takvog stanja radnici se počinju udruživati u svoje organizacije. Formirano je nekoliko podružnica od kojih je najaktivnija bila u Tiškovcu, gde je polovina radnika bila organizovana. Na njenu inicijativu 22. avgusta održan je zbor radnika u Crnim Potocima na kome je odlučeno da se od poslodavca zatraži naplata prekovremenog rada i poštovanje zakona.[7]

[5a] Isto, 97, 27. IV 1938.

[6] »Radnik«, Organ klasnog radničkog sindikalnog pokreta za Hrvatsku i Slavoniju, broj 97 od 27. IV 1938.

[6a] Isto, 74, 11. XII 1937.

[7] Isto, 59, 17. IX 1937.

Podružnica u Tiškovcu rukovodila je i štrajkom do koga je došlo kod preduzimača Šojat, Batušić i komp. Štrajk je trajao 32 dana i radnici su prisilili poslodavca da im povisi platu od 5—15% i snizi cene životnim namirnicama, osim hleba, za 20—25%. Ovo su radnici postigli zahvaljujući svojoj organizovanosti.[8]

U to vreme, stanje i kod šumskih radnika bilo je vrlo teško. I oni su štrajkovali. Najpre, 25. januara 1937. godine prestali su da rade radnici u planini Osječenici, 2. februara u Grmeču, 3. u Srnetici, 6. u Potocima, a 12. u Čardaku.[9] Postavili su Direkciji šumskih radova 25 zahteva za poboljšanje svog položaja.[10]

Radnici ložionice u Oštrelju i ostalo osoblje zaposleno na vozovima i šumskoj pruzi postavilo je zahteve za poboljšanje svojih radnih uslova. Pored ostalog, tražili su poboljšanje higijenskih uslova u radionicama kao i da se sve železničko osoblje koje radi u šumi priključi Prvoj železničkoj sekciji u Drvaru.[11]

Izveštavajući nadležne o uzrocima štrajka, Centralna uprava »Šipada« kaže, da nije u pitanju samo ekonomski položaj radnika, već i agitacija sa strane. Pored toga, navode se kao uzroci štrajka: teži rad u šumi, a slabija plata nego u Drvaru, pojačana potreba sirovine zbog prerade celuloze, vesti o konjunkturi, radovi na unskoj pruzi, vesti o minimalnoj nadnici i bojazan da te nadnice neće važiti za šumske radnike, uticaj i nagovor čaršije koja je i sama pogođena slabim zaradama radnika.

Uprava je smatrala da štrajk neće uspeti zbog siromaštva stanovništva koje mora kupovati žito da bi se prehranilo, a nema novaca.[12] Pa ipak, nakon štrajka od

---

[8] Isto, 59, 17. IX 1937.

[9] Dopis Direkcije šumskih radova u Oštrelju od 15. III 1937. Državni arhiv (DA) NR BiH, Sarajevo, III, broj 185/37.

[10] Dopis radničkih delegata i poverenika od 8. II 1937. god. Direkciji šumskih radova Oštrelj. Dopis se nalazi kod autora.

[11] Isto.

[12] Dopis Centralne uprave Šipada od 9. II 1937. god. Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu, Državni arhiv NR BiH, Sarajevo, III, broj 162/37.

oko mesec dana uprava je prihvatila skoro sve radničke zahteve i štrajk je okončan. To je bila velika pobeda radnika.

Velika potražnja drvne građe posle svetske ekonomske krize donosila je sve veće zarade vlasnicima preduzeća. Radničke plate ostale su iste ili su se neznatno povisile. Zbog toga su bili sve češći zahtevi da se povise plate i poboljšaju higijenski uslovi na radu. Ove radničke zahteve pripremao je Međustrukovni odbor URS-a (Ujedinjeni radnički savez) u Drvaru.

Uprava preduzeća nije odmah htela usvojiti radničke zahteve te je 17. avgusta 1938. godine[13] 1200 pilanskih radnika obustavilo rad. Radnici su poseli pilanu i postavili svoje čuvare.[14] Niko nije smeo da uđe u pilanu. Uprava preduzeća našla se u čudu, jer takav postupak radnika nije očekivala. U Drvar je upućen veliki broj žandarma iz Banje Luke. Seljaci i neki građani su donosili hranu radnicima u pilanu.

U Drvar je 19. avgusta oko 11 časova stigao iz Sarajeva generalni direktor »Šipada« i, pošto je detaljno upoznat o štrajku, pozvao je na sastanak u 14 časova štrajkački odbor i radničke poverenike radi pregovora. Pregovori su trajali tri dana i svi radnički zahtevi bili su usvojeni.[15]

Za vreme štrajka vlast je izbegavala da ga nasiljem uguši. Plašila se radničkog jedinstva i straha da će radnici apstinirati na predstojećim izborima, za koje je agitacija bila u toku. Kad su izbori sprovedeni, organi vlasti su preduzeli oštre mere protiv svih koji su se

---

[13] Izveštaj starešine Sreske ispostave u Drvaru, broj 702 od 20. VIII 1938. godine, o štrajku radnika Šipada u Drvaru i okončanje istog, Sreski arhiv, Banja Luka.

[14] Stenografski zabeležene izjave članova Okružnog komiteta KPJ, Drvar 18. V 1951. Prisutni su bili: Simo Tadić, Ilija Materić, Vojo Savić, Nikola Kotle i Vojo Kreco. Arhiv Vojnog istorijskog instituta JNA (AVII), k-1994, broj dok. 1/3. (U daljem: OK Drvar).

[15] Izveštaj starešine Sreske ispostave u Drvaru, 702 od 20. VIII 1938. god., Sreski arhiv Banja Luka.

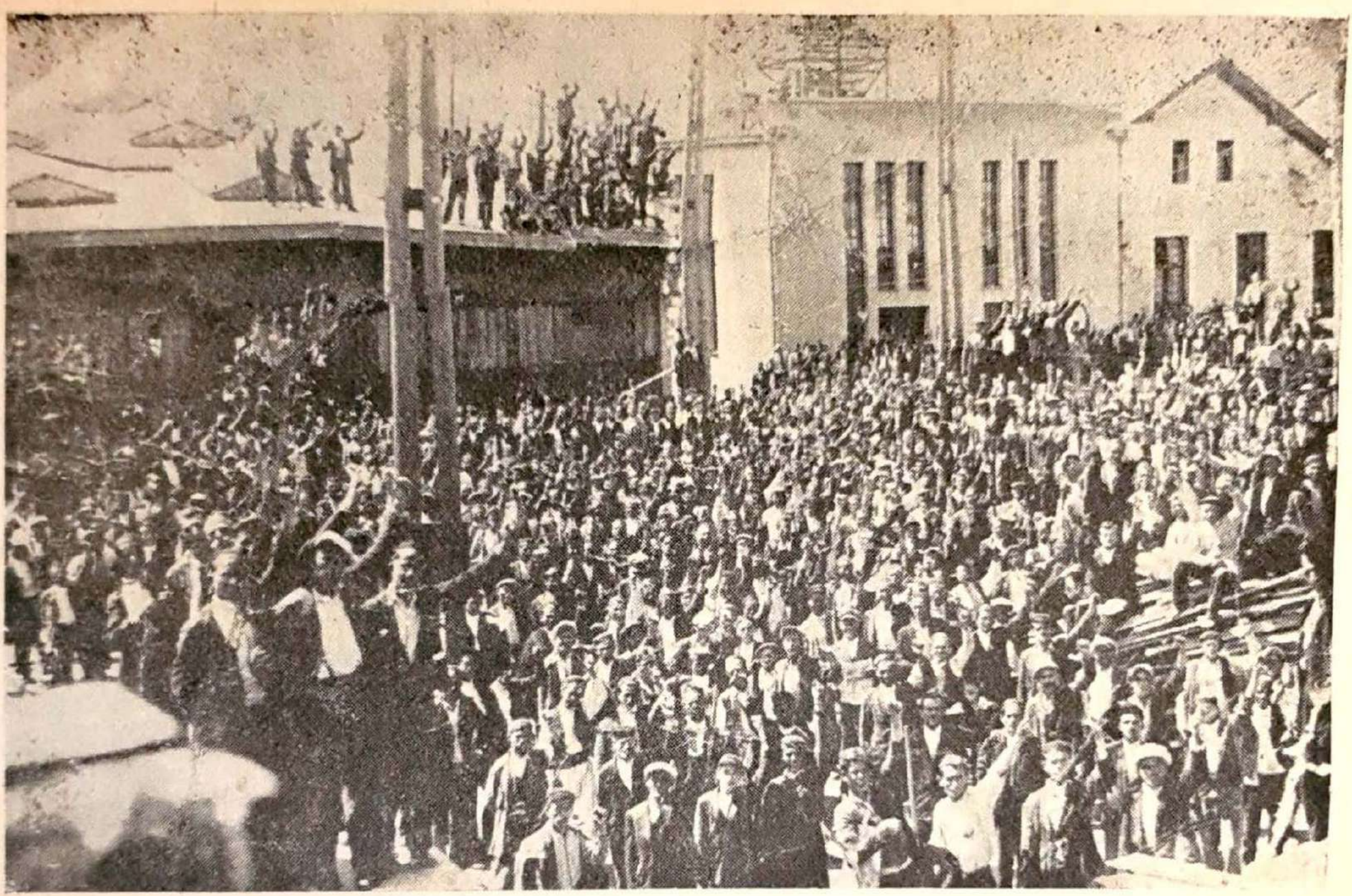

Zbor štrajkača — pilanskih radnika u Drvaru održan 18. avgusta 1938. godine

isticali za vreme štrajka. Neki radnici su otpušteni s posla, a neki su uhapšeni. Međutim, rezultati koji su postignuti štrajkom i dalje su ostali.

Mahinacije građanskih partija, naročito za vreme izbora, otvarale su narodu oči. Birači nisu pridavali nikakvog značaja demagoškim govorima i raznim obećanjima.[16]

Ti izbori nisu ostali bez posledica i uticaja na svest birača. Tada je došlo do potpunog preokreta u raspoloženju birača. Ovoga puta 98% birača u drvarskoj opštini glasalo je za opoziciju.[16a]

Krajem 1939. godine na području Drvara došlo je do formiranja prve partijske ćelije KPJ. Ona je bila povezana sa partijskim rukovodstvom i po njegovim direktivama primljeno je još nekoliko radnika u Partiju.[17] Tada se organizovanije pristupilo radu koji se odvijao kroz razne forme. Živ kulturno-prosvetni rad razvio se u selu Kamenici i Resanovcima. U selima Kamenici, Crljivici i Šipovljanima organizovane su čitaonice. Politički i kulturno prosvetni rad odvijao se i preko drugih legalnih organizacija u kojima je KPJ imala svoja uporišta. Jedna od takvih organizacija bila je i fiskulturna organizacija »Soko«.

Policija je doznala za ovaj rad članova KPJ pa je nastojala da ga spreči i pokušala da protera neke članove Partije. Narod to nije dozvolio, demonstrirao je kod Sreske ispostave tražeći da oni ostanu. Vlast, pod pritiskom naroda, morala je da popusti.

U leto 1940. godine na području Drvara formiran je i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ).[18] Bila su dva njena aktiva: jedan u Drvaru, a drugi u selu Kamenici.

---

[16] Petar Rađenović: Unac, Srpska akademija nauka, Beograd 1948, str. 524.

[16a] OK Drvar.

[17] Isto.

[18] Isto.

U decembru 1940. godine u Drvaru su ukinuti Ursovi sindikati. Počela su i hapšenja. Uhapšeni su neki članovi KPJ ali su organi vlasti, pod pritiskom radnika, bili primorani da ih puste na slobodu. U februaru 1941. godine neki obveznici, članovi KPJ, pozvani su na vojnu vežbu.

Povodom događaja do kojih je došlo 27. marta 1941. godine u Drvaru je došlo do demonstracija. Tih dana narod je u povorci sa zastavama išao i demonstrirao protiv rata i pakta sa fašističkim zemljama. Neposredno posle 27. marta u selu Kamenici održan je sastanak članova Partije iz Drvara, Petrovca i Grahova. Raspravljalo se o događajima do kojih je došlo 27. marta. Na sastanku je odlučeno da se formira komitet za Drvar i Grahovo i da se pristupi formiranju partijskih ćelija po selima. Zauzet je stav u vezi sa odbranom zemlje, popularisanjem KPJ i određenim parolama koje treba isticati u vezi saveza sa SSSR-om.[19]

Sem toga, na sastanku je bilo odlučeno da se u Drvaru održi miting povodom događaja do kojih je došlo 27. marta. Kako je tada objavljena mobilizacija, ukazala se zgodna prilika pri odlasku vojnih obveznika iz Drvara. Njih su pratili mnogi članovi porodice, te se u Drvaru skupilo nekoliko hiljada osoba. Tom prilikom došlo je do spontanih manifestacija i snažnog patriotskog zanosa za odbranu zemlje. Klicalo se KPJ, borbi protiv fašizma, a protiv nastojanja da se Jugoslavija upregne u fašistička kola. Na železničkim vagonima ispisane su parole: »Bolje rat nego pakt!« »Ttražimo savez sa SSSR-om!«, a neki radnici su javno govorili o KPJ, SSSR i potrebi borbe protiv fašizma.

Kasniji događaji su pokazali koliko je narod ovog kraja bio spreman da se žrtvuje za slobodu.

---

[19] Isto.

PRIPREME ORUŽANOG USTANKA

RASULO JADRANSKE DIVIZIJE

Planom za izvršenje mobilizacije bivše jugoslovenske vojske predviđeno je da se jedinice Jadranske divizije (11, 54. i 83. pešadijski puk i 12. dopunski puk) mobilišu u širem prostoru Knina i Benkovca. Tu se imao mobilisati i 119. pešadijski puk, koji je ulazio u sastav Dinarske divizije,[20] i dva artiljerijska puka i jedan protivtenkovski artiljerijski divizion.[21] Za izvršenje mobilizacije ovih jedinica određeno je 4 dana.

Mobilizacija (tzv. aktiviranje) nekih jedinica počela je još početkom marta,[22] ali one nisu bile sposobne za

---

[20] Spisak jedinica koje se na oglas mobilizacije formiraju na teritoriji Jadranske divizijske oblasti, Pregled brojnih naziva bivše jugoslovenske vojske, AVII, arhiva bivše jugoslovenske vojske.

[21] Pismena izjava potpukovnika Arnolda Redlštajna, komandanta 83. pešadijskog puka Jadranske divizije, data 5. XI k-67, br. dok. 1175. (U daljem: Redlštajn).

[22] Pismena izjava majora Antuna Novaka, komandanta 1. bataljona 11. pešadijskog puka Jadranske divizije data 15. XII 1941. AVII, k. 67, br. dok. 1157/9. (U daljem: Novak).

Pismena izjava Đure Vašalića, podnarednika 23. samostalnog artiljerijskog diviziona Jadranske divizije data 14. V 1957. Sve pismene izjave za koje nije naznačeno gde se nalaze, nalaze se kod autora (U daljem: Đ. Vašalić).

borbu čak ni 10. aprila[23] što se vidi iz izveštaja komandanta Jadranske divizije.

Prema nameri Vrhovne komande jugoslovenske vojske, Jadranska divizija trebalo je da izvrši napad na Zadar i oslobodi ga od Italijana. Napad je trebalo da podrži jedna bombarderska eskadrila i sve raspoložive snage mornarice.[24] Međutim, komandant Jadranske divizije izvestio je 10. aprila Vrhovnu komandu da divizija neće biti sposobna za borbu do 15. aprila. Ona je od naoružanja tada imala: 4000 pušaka, 300 puškomitraljeza, 48 topova i 12 protivtenkovskih oruđa.[25] U vezi sa izveštajem komandanta divizije, Vrhovna komanda je naredila da se ne napada, već da se posednu položaji prema Zadru i da se gađa artiljerijom.

Dinarskoj diviziji Primorske armije naređeno je da od Sinja krene ka Sarajevu. Divizija je noću 9/10. aprila izvršila pokret i kad je stigla u selo Trnovo u njenim jedinicama je došlo do otvorene pobune.[26]

U nedostatku čvršće veze sa Vrhovnom komandom i Primorskom armijskom oblašću, komandant Jadranske divizije odlučuje da krene sa svojim jedinicama u pravcu zapadne Bosne i dalje prema Sarajevu.[27] Tako su neke jedinice krenule u pravcu Knina, a Italijani za njima na rastojanju od oko 30 kilometara i u pravcu Benkovca u koji su 13. aprila Italijani ušli bez borbe.

Artiljerijski puk Jadranske divizije, još pre pokreta u pravcu Knina, razoružao je pukovnik Stjepan Grlić, dok su se neke jedinice, kao 83. pešadijski i 12. dopunski puk, potpuno rasule u toku kretanja. Ostale su, sa

---

[23] Operacijski dnevnik štaba Vrhovne komande bivše jugoslovenske vojske, AVII, SAD-N3-A55-A112.

[24] Isto

[25] Isto

[26] Isto

[27] Štab vrhovne komande bivše jugoslovenske vojske u toku 12. IV i noću 12/13 IV premeštao se iz Zvornika u Pale i od tog vremena, izgleda, da je izgubio vezu sa Jadranskom divizijom.

nešto smanjenim brojnim stanjem, stigle 13. aprila[28] posle podne u Knin.

Iz nekih jedinica Jadranske divizije počeli su ostaci grupe još 10. aprila da stižu u Knin.[29] U Knin su dolazili i vojnici iz nekih drugih jedinica koje su bile razoružane. Oni su nameravali da se vrate kućama ili da se priključe jedinicama koje su se nalazile u Kninu.

Za vreme povlačenja ka Kninu nigde nije bošlo do sukoba sa Italijanima, izuzev 13. aprila uveče, neposredno pred gradom.[30] Italijanske jedinice su nastupale za jedinicama Jadranske divizije, ali na takvom odstojanju da do borbe nije došlo. Medutim, kad su jedinice Jadranske divizije stigle u Knin, Italijani su nastojali da ih što pre izbace i primoraju da napuste Knin. Tako je došlo do borbe na Žagrović kosi sa lakim tenkovima i oklopnim automobilima. Međutim, pošto su Italijani iznenada dočekani jakom mitraljeskom vatrom od strane mitraljeske čete poručnika Ćirkovića, povukli su se u paničnom bekstvu ka selu Kistanje.[31] U toku noći Italijani su bombardovali položaje na kojima su dočekani.

Jovan Kukavičić, divizijski general, komandant Jadranske divizije, 13. aprila u 21 čas, pozvao je u Knin sve oficire i saopštio im da ako ne žele ići u Bosnu mogu slobodno da idu kućama.[32] Uz to je dodao da on

---

[28] Novak

Pismena izjava majora Vladislava Živanovića koji je pred rat radio u štabu Jadranske divizije, a za vreme mobilizacije i rata bio je komandir mitraljeske čete 54. pešadijskog puka Jadranske divizije. AVII, k. 10, fascikla 5 broj 256. (U daljem: Živanović).

Pismena izjava kapetana Milana Jelače, oficira K-de pozadine Jadranske divizije data 31. XII 1941. AVII k. 67, br. dok. 1130/9. (U daljem: Jelača).

[29] Pismena izjava pukovnika Mirka Zgage bivšeg komandanta kninskog vojnog okruga data 31. XII 1941. AVII, k. 67, broj dok. 1151/9. (U daljem: Zgaga).

[30] Zgaga

[31] Živanović

[32] Pismena izjava kapetana Žarka Obrenovića, bivšeg komandira 3. mitraljeske čete 11. pešadijskog puka Jadranske divizije data 10. II 1953. AVII, k. 10, popisnik 17, red. br. 254/5. (U daljem: Obrenović)

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 116.916

nema pravo da razreši dužnosti oficire. Ali, ako neko želi da ide dalje, on ga rado prima.[33]

Posle ovakvog stava bilo je vojnika i oficira koji su napustili jedinice i otišli kud su želeli. Ostatak divizije spremao se za pokret ka Bosanskom Grahovu. Jedinice su u Kninu večerale, donekle se snabdele hranom i 14. aprila u 3 sata produžile pokret u pravcu Bosanskog Grahova.[34]

Komanda pozadine Jadranske divizije 14. aprila stigla je u Drvar.[35] U toku pokreta ka Bosanskom Grahovu bombardovana je od italijanskih aviona i tučena artiljerijskom vatrom sa položaja od Knina.

Pred veče 14. aprila jedinice Jadranske divizije stigle su u Bosansko Grahovo. Tu su već počeli dolaziti i neki vojnici iz Dalmacije koji su ranije otišli kućama. Do ove pojave došlo je usled ustaškog terora. Naime, ustaše su već počele sa proganjanjem srpskog stanovništva, pa su u selu Očestovu već pobili neke ljude. Za

---

[33] Isto

[34] U sastavu Dinarske divizije bio je 47. artiljerijski puk. Ovaj puk razoružao je njegov komandant pukovnik Grlić još pre pokreta divizije u pravcu Sarajeva. U puku kao artiljerijski podnarednik služio je i Krstan Bjeljac rodom iz Ljeskovice kod Drvara. On je sa jednim svojim drugom, iz istog puka, Mirkom Sušakom, posle razoružanja njihovog puka, ubio komandanta pešadijskog puka u Sinju, a zatim krenuo za Drvar. (Dopis zapovedništva bosanskog divizijskog podrručja D. br. 24. V 1941. godine upućen Zapovedništvu kopnene vojske NDH. AVII, k-84, br. dok. 1/23). U Drvaru se, 14. IV, obratio komandantu suhoputne stanice pukovniku Dušanu Mrakoviću i pitao ga da li ima vezu sa Petrovcem, Grahovom i Jajcem i gde još postoji front. Mraković mu je odgovorio da stane mirno i da se to njega ne tiče. Tada ga je Bjeljac ubio. (Pismena izjava vojnog činovnika Franje Šestana, AVII, k-67, broj dok. 1196 i izjava Đure Vašalića).

Podnarednik Krstan Bjeljac, posle ovoga, nije se predao Nemcima, već je sa Mirkom Sušakom iz sela Sušca kod Sinja i Markom Parađinom iz sela Braćanice kod Solina ostao u šumi i produžio napade na ustaše. Tako su 9. V 1941. godine napali ustaški kamion kod Mliništa. Zatim su na neobjašnjen način pali u ruke ustaša od kojih su ih preuzeli Italijani i odveli u Mrkonjić i tamo ubili.

[35] Jelača.

novopridošle obveznike niko nije pokazao interesovanje, jer ni sami oficiri nisu imali jasne perspektive.[36]

Komandant Jadranske divizije pozvao je petnaestog aprila sve oficire na savetovanje u žandarmerijsku stanicu u Bosanskom Grahovu. Tom prilikom saopštio je da se od jedinica Jadranske divizije formira Grahovski i Drvarski odred.[37] Ali ništa konkretno nije preduzeto za njegovo formiranje, pa je oficirski kadar sve više postajao ravnodušniji i nedisciplinovaniji. Šta je komandant divizije hteo postići saopštenjem o formiranju Drvarskog i grahovskog odreda nije poznato. On je iz Bosanskog Grahova 16. aprila otišao u Drvar i više ga oficiri, sve do potpunog rasula, nisu videli. Nikakva naređenja niti uputstva jedinice nisu dobivale. Tako je, na primer, komandant 11. pešadijskog puka Milan Marković, pukovnik, tražio od komandanta divizije pismeno objašnjenje za dalje namere i rad. Marković je naveo da se kod vojnika oseća moralno previranje, da je puk spao na 300 ljudi, da se zapaža tendencija: ili se vratiti nazad, tj. povratiti izgubljenu teritoriju i boriti se protiv Italijana, ili se povući, povezati sa ostalim jedinicama i zajednički se boriti protiv neprijatelja. Dalje je naveo, da se kod većine vojnika oseća želja za većom odlučnošću i da ova neaktivnost dovodi do potpunog rasula, tim pre kad neprijateljski agenti proturaju lažne vesti radi demoralisanja.[38]

Na sve ove informacije komandant divizije nije dao određen odgovor. Izgleda da je odmah posle ovoga zahteva otišao u Drvar, a potčinjene starešine su ostale prepuštene neizvesnosti i uticajima raznih elemenata. Njegov odlazak još više je pojačao osećanje besperspektivnosti i napuštenosti. I još neki generali su napustili jedinice i otišli u Knin i Drvar, da se predaju neprijatelju. Jedino je general Vojo Radosavljević do kraja ostao sa jedinicama. Ali, i on je u pogledu komandovanja bio pasivan.

---

[36] Živanović.
[37] Obrenović.
[38] Obrenović.

Pop Momčilo Đujić i Vlado Novaković iz Knina još u toku 15. aprila pojavili su se u Bosanskom Grahovu. Odmah su počeli sa držanjem šovinističkih govora vojnicima i pokušajima organizovanja četničkih jedinica. Tražili su da se izvrši odmazda nad nedužnim hrvatskim stanovništvom zbog zločina koje su tih dana ustaše izvršile u Očestovu. Njihova namera naišla je na vrlo slab odziv kod oficirskog kadra. Jedino se javio kapetan Novović, komandir protivoklopne čete. On je formirao četu od oko 100 vojnika i stavio se na raspolaganje popu Đujiću i Vladi Novakoviću.[39]

Pasivan odnos komandanta divizije prema zahtevu komandanta puka Markovića i ostalih oficira, omogućavao je još aktivniju pojavu i rovarenje raznih elemenata, kojima nije bio cilj pružanje otpora okupatoru, već raspirivanje bratoubilačke borbe.

Oficiri koji su ostali sa vojnicima u Bosanskom Grahovu, sami su odlučili da se probiju do Sarajeva.[40] U tu svrhu izvršene su i izvesne pripreme u Bosanskom Grahovu. Mobilizacijski materijal, sva mirnodoposka i razna poverljiva arhiva spaljeni su pred novom bolnicom u Bosanskom Grahovu.[41] Komora je rasformirana, a stoka i vozila dati seljacima. Teža vozila i artiljerijska oruđa ostavljena su u šumi na području Grahova. Odlučeno je da se ponese samo pešadijsko naoružanje i municija. Ovo je učinjeno zbog toga što se pokret ka Sarajevu nameravao izvršiti isključivo kroz šumu. To je i bilo jedino mogućno, jer su nemačke jedinice već bile u nekim mestima Bosanske krajine, dok je 14. tenkovska divizija 13. aprila u 14,30 časova nastupala prema Ključu.[42]

Noć između 16/17. aprila provedena je u Bosanskom Grahovu i 17. aprila u 5 časova izvršen je pokret ka selu Rore i Vagnju — jugo-istočno od Drvara. Produživši pokret, jedinice Jadranske divizije su 17. aprila stigle u

---

[39] Živanović.
[40] Isto.
[41] Isto.
[42] Ratni dnevnik komande 2. nemačke armije, AVII SAD-N3.

selo Rore, a 11. pešadijski puk u selo Vagan, gde je ponovo naređeno da se obustavi pokret i jedinice zadrže. To je, kako izgleda, naredio komandant pešadije divizije. Po svemu sudeći, on je ovo naređenje izdao sa znanjem komandanta divizije i to sa namerom da se jedinice organizovano predaju Nemcima. Usled toga, komandant 11. pešadijskog puka ponovo interveniše kod komandanta pešadije Jadranske divizije. On je to učinio pismeno, 17. aprila u 10,40 časova, iz sela Vagan. Ponovo se traži da se donese hitna odluka o daljem radu i da se u tom smislu odmah preduzmu odgovarajuće mere. Posebno je navedeno da se odsustvo viših starešina negativno odražava na trupe i da on sa sebe skida odgovornost ako se nešto odlučno ne preduzme. Uz to i pitanje ishrane postaje sve teže, te se i zbog toga mora nešto blagovremeno preduzeti.[43] Na ovaj zahtev komandant pešadije u diviziji odgovorio je iz sela Rore i preneo naređenje komandanta divizije koji zahteva da se jedinice zadrže u selu Rore do njegovog dolaska. Istovremeno je naglašeno da su kuriri poslani u Drvar komandantu divizije s molbom da dođe u selo Rore što pre i izda nova naređenja.

Komandant pešadije Jadranske divizije, koji se nalazio u selu Rore, ponovo je 17. aprila naredio komandantu 11. pešadijskog puka da se zadrži na prenoćištu u selu Vagnju i da se obezbedi konjičkim stražama, a načelnik štaba divizije preneo je naređenja komandanta pešadije u diviziji da puk sutradan nikud ne kreće dok ne dobije naređenje.[43a] 54. pešadijski puk i graničari još su bili u selu Rore.

Prema izjavi majora Živanovića, 54. pešadijski puk ujutru 18. aprila krenuo je iz sela Rore za Sarajevo. U

---

[43] Obrenović.

[43a] U 11. pešadijskom puku tada je bilo 23 oficira, 18 podoficira, 35 kaplara i 211 vojnika. Od naoružanja: 211 pušaka, 12 puškomitraljeza, 23 mitraljeza, 4 topa 37 mm i 2 bacača. Municije: 30 sanduka puščane, 3 sanduka bombi, 345 granata za topove, 69 granata za bacače. Tovarnih konja 89, a vučnih 5. Koliko je bilo brojno stanje ostalih jedinica divizije ne može se ustanoviti, ali se može pretpostavljati da nije bilo veliko. Sve jedinice znatno su izgubile ranije brojno stanje.

putu ih je presreo kurir-podoficir i izvestio da je general Nedić potukao Nemce u Kačaničkoj klisuri, Simović izbacio nemačke trupe koje su prodrle u Bosnu, da je Vrhovna komanda u Sarajevu i da je general Kukavičić s njom uhvatio vezu.

Vrhovna komanda je, prema izjavi kurira, naredila generalu Kukavičiću da jedinice Jadranske divizije prikupi u Drvaru, a odavde da ih vozom prebaci u prostor Sarajeva, gde će ući u sastav rezerve Vrhovne komande. Onima koji su već krenuli za Sarajevo naređeno je da obustave pokrete i odmah krenu za Drvar, ponovo se stave na raspolaganje generalu Kukavičiću.[44] Sve ovo imalo je za cilj: zadržati što duže jedinice u prostoru Drvara, dočekati Nemce i tako organizovano izvršiti predaju. Radi toga je i Vrhovna komanda još 14. aprila naredila svojim komandantima da mogu stupiti u kontakt s Nemcima i tražiti časno primirje.[45]

Komandant pešadije Jadranske divizije 18. aprila dostavio je komandantu 11. pešadijskog puka naređenje komandanta divizije, u kome je stajalo da sve trupe iz sela Rore i okoline odmah krenu za Drvar, da se održi najstroža disciplina i spreče incidenti. Po dolasku u Drvar da se smeste van grada i zavedu red po odredbama Ratne službe, da svi oficiri budu u jedinicama, da ih drže čvrsto pod komandom i da sačekaju dalje naređenje komandanta divizije.[46] Jedinice Jadranske divizije su 18. aprila ujutro krenule za Drvar gde su stigle u zoru 19. aprila.[47]

19. aprila u 7.30 časova komandant 11. pešadijskog puka dobio je novo naređenje komandanta pešadije divizije:

Prema naređenju komandanta Jadranske divizije o. br. 106 pismeno i hitno saopštite komandirima četa koji vrše obezbeđenje varoši spolja i iznutra kao i svim ostalim starešinama

---

[44] Živanović.

[45] Operacijski dnevnik štaba Vrhovne komande bivše jugoslovenske vojske, AVII, SAD-N3-A55-A112.

[46] Obrenović.

[47] Isto — Živanović.

da u slučaju nailaska nemačkih ili italijanskih trupa ne otvaraju vatru već ih propuste.

Komandant 11. puka saopštiće ovo naređenje 101. pešad. puku i graničarima, a komandant 54. pešad. puka komandantu 17. konjičkog diviziona i artiljeriji.[48]

Da li je komandant divizije uspostavio vezu sa Vrhovnom komandom iz postojećih dokumenata ne može se ustanoviti. On je svakako po razvoju događaja osećao konačan rasplet, te je zato i zadržavao jedinice da ne kreću dalje prema Sarajevu, jer bi u protivnom izgubio kontrolu nad jedinicama te bi se sam morao predati Nemcima.

Već 14. aprila u 18 časova neki komandanti jedinica tražili su primirje i Nemci su postavili uslov — bezuslovna kapitulacija.[49]

Konačno, primirje je potpisano 17. aprila u 21 čas s tim da stupa na snagu 18. aprila u 12 časova.[50] Kad je komandant Jadranske divizije prvi put 17. aprila u 17 časova stupio u kontakt sa komandantima nemačkih jedinica odbio je da njegove jedinice polože oružje. Izgleda da to nije hteo da učini sve dok ne dobije naređenje od Vrhovne komande.[51]

Međutim, posle potpisanog primirja između Vrhovne komande i Nemačke, on se sporazumeo s Nemcima o predaji. Tom prilikom od Nemaca je tražio garanciju: da vojnici mogu neometano otići u Srbiju, da im se za to stave na raspolaganje transportna sredstva, da

---

[48] Živanović.

U izjavi stoji da se naređenje saopšti 101. pešadijskom puku.. Međutim, očigledno se radi o omašci ili grešci u prekucavanju, jer se 101. pešadijski puk razvijao na prostoru Vardarske armijske oblasti. Jadranska divizija je imala 111. vozarski eskadron, te nije isključeno da se radi o njemu, a ne o 101. pešadijskom puku koji nikad nije bio u sastavu Jadranske divizije.

[49] Ratni dnevnik komande 2. nemačke armije.

[50] Ratni dnevnik komande 2. nemačke armije. — Operacijski dnevnik štaba Vrhovne komande bivše jugoslovenske vojske.

[51] Ratni dnevnik komande 2. nemačke armije.

oficiri mogu poneti lični prtljag i slično, Nemci su na to formalno pristali, ali se toga nisu pridržavali.[52] U dnevniku 2. nemačke armije o ovom stoji:

»Pošto komanda 132. pešadijske divizije smatra mogućim da su se naoružane trupe Srba povukle u planine jugozapadno Jajca, i ako je njihov k-dant divizije general Kukavičić već prihvatio bezuslovnu kapitulaciju, o ovome je na predlog 51. arm. korpusa obaveštena italijanska 2. armija«[53].

Nemci su bili obavešteni da se u prostoru jugozapadno od Jajca nalaze neke jedinice jugoslovenske vojske. Verovatno su smatrali da će naići na otpor u Oštrelju, te im se nije ni žurilo u Drvar. U predaji divizije posredničku ulogu odigrao je direktor Šipadove železnice Budisavljević. On je, u sporazumu sa komandantom divizije, obavestio Nemce o stanju u Drvaru i rekao im da im se jedinice Jadranske divizije neće suprotstaviti pri pokretu za Drvar.[54]

Stanovništvo Drvara i okoline sa ogorčenjem je gledalo na predaju Jadranske divizije i kapitulaciju. Tako je jedna grupa, od oko 70 naoružanih ljudi, sa nekoliko mornara, peške otišla u pravcu Petrovca s namerom da u Oštrelju spreči pokret Nemaca od Petrovca za Drvar.[55] Pre ove grupe neki su tajno iz Drvara vozom otišli u Oštrelj da dočekaju Nemce. Oni su zarušili cestu između Oštrelja i Petrovca, zauzeli položaj iznad sela Vedrog Polja i tu ih dočekali. Nemačka kolona je od Petrovca krenula za Oštrelj i Drvar. Napred je išla izvidnica na motociklima naoružana automatima. Kad je stigla do zasede na nju je otvorena vatra iz pušaka. Došlo je do oštre borbe, te pošto Nemci nisu uspeli da prođu, čitava kolona vratila se nazad u Petrovac.

---

[52] Obrenović.
Živanović.

[53] Ratni dnevnik komande 2. nemačke armije.

[54] OK Drvar.

[55] Pismena izjava Steve Trikića, učesnika u ovim događajima data 6. IV 1957. (U daljem: S. Trikić).
Pismena izjava Jure Mareka, učesnika u borbi u Drvaru jula 1941. godine data 16. V 1957. (U daljem: J. Marek).

Posle ovoga, došla je iz Drvara neka jedinica Jadranske divizije i počela opkoljavati građane i seljake koji su dočekali Nemce. Naređeno im je da napuste položaj i propuste Nemce. Komandant Jadranske divizije sporazumeo se s Nemcima o kapitulaciji i pozvao ih da dođu u Drvar. On nije znao da neki građani i seljaci neće bez borbe da puste Nemce u grad. Ovo slanje jedinice iz Drvara najverovatnije je usledilo posle intervencije nemačke komande iz Petrovca. Dolaskom ove jedinice iz Drvara i njenom akcijom protiv ljudi koji su dočekali Nemce, put za Drvar Nemcima je bio slobodan. Neki od ljudi, koji su »sačekali« Nemce, otišli su u šumu, sakrili oružje i ponovo se vratili u Drvar.

Jedinicama Jadranske divizije saopšteno je: da je između Nemačke i Kraljevine Jugoslavije sklopljeno primirje, da je osnovana NDH, da se mora napustiti ova teritorija i da je sa nemačkim komandantima postignut sporazum o neometanom odlasku vojnika kućama, a oružje da se skupi na železničkoj stanici u Drvaru i preda Nemcima.

Međutim, i tada neki oficiri nisu hteli da se predaju. Oni su sa vojnicima, koji su hteli da idu sa njima, krenuli nazad u pravcu sela Rore i Glamoča. Prethodno su nameravali da unište fabriku celuloze i pilanu da ih ne koriste Nemci. U međusobnom raspravljanju o celishodnosti takvog postupka, preovladalo je mišljenje onih koji su smatrali da to ne treba činiti zbog pasivnosti kraja jer taj narod živi od toga.[56] Ovi oficiri su sa vojnicima krenuli u pravcu sela Rore, u kome je među njima došlo do nesporazuma i do obračunavanja oružjem. Tom prilikom je ubijen kapetan Vrebac.[57]

Neki oficiri su nastojali da što manje oružja padne u ruke Nemaca. Oni su ispod Gradine, u selu Šipovljanima, zakopali veće količine oružja i municije. Prema izjavi Đure Vašalića ovde su zakopana dva topa, nekoliko mitraljeza i dosta pušaka. Neki su oficiri nagovarali narod da sakriva oružje, jer će mu kad-tad treba-

---

[56] Đ. Vašalić.
[57] Isto.

ti.[58] Na kraju je komandant 11. pešadijskog puka »Karađorđe« 20. aprila u 10 časova,[59] naredio da se spali pukovska zastava.

Tom prilikom komandant je, prema izjavi rekao ovo:

»Vojnici, pošto je zaključeno primirje između naše vlade i Nemačke i osnovana samostalna Hrvatska država, a kako se mi sada nalazimo u istoj, to moramo da odložimo oružje i predamo nemačkim vlastima na želj. stanici u Drvaru, a potom ćemo vozom biti upućeni svojim kućama. Vojnici čuvši ovu vest, pogođeni velikim bolom počeli su većinom plakati«[60].

Dvadesetog aprila u 16,15 časova iz Drvara za Jajce krenuo je prvi železnički transport sa razoružanim pripadnicima Jadranske divizije. U Jajce su stigli 21. aprila u 10,30 časova. Ovde su ih dočekali Nemci i odveli u zgradu bolnice gde su im oduzeli ratnu opremu, dvoglede i ostalo, a zatim u 14,15 časova na kamionima uputili u Zagreb.[61]

U ratnom dnevniku 2. nemačke armije u vezi sa tim stoji:

51. arm. korpus izveštava da je danas u ranim jutarnjim časovima na području 132. pešad. diviz. u Jajce, prispeo jedan željezn. transport ostataka srpskih divizija u kome su se nalazila 3 generala, 8 oficira, 40 vojnika i 75 konja. Treba očekivati još 2 ovakva transporta[62].

Po dolasku u Zagreb 27. aprila u 5 časova odvedeni su u zarobljeništvo u Nemačku.[63] Tako su završili ostaci jedinica Jadranske divizije.[64]

---

[58] Đ. Vašalić.

Pismena izjava Boška Marića, učesnika u borbi u Drvaru jula 1941. godine data 12. IV 1957. (U daljem: B. Marić).

[59] Obrenović.

[60] Isto.

[61] Isto.

[62] Ratni dnevnik 2. nemačke armije.

[63] Obrenović.

[64] U napisu *Pripreme za ustanak u Drvarsko-Grahovskom kraju* koji je objavljen u knjizi *Krajiške brigade* se kaže da je u Drvar došla »skoro kompletna« Dinarska divizija. Međutim, u Drvar je došla Jadranska, a ne Dinarska divizija. I dalje, divizija nije bila »skoro kompletna« već bez svojih triju puko-

Valja istaći da svi vojnici Jadranske divizije nisu otišli za Jajce. Neki od njih odmah su iz Drvara krenuli preko šume svojim kućama, dok su neki otišli vozom za Prijedor, a odavde, verovatno, kao zarobljenici u Nemačku.

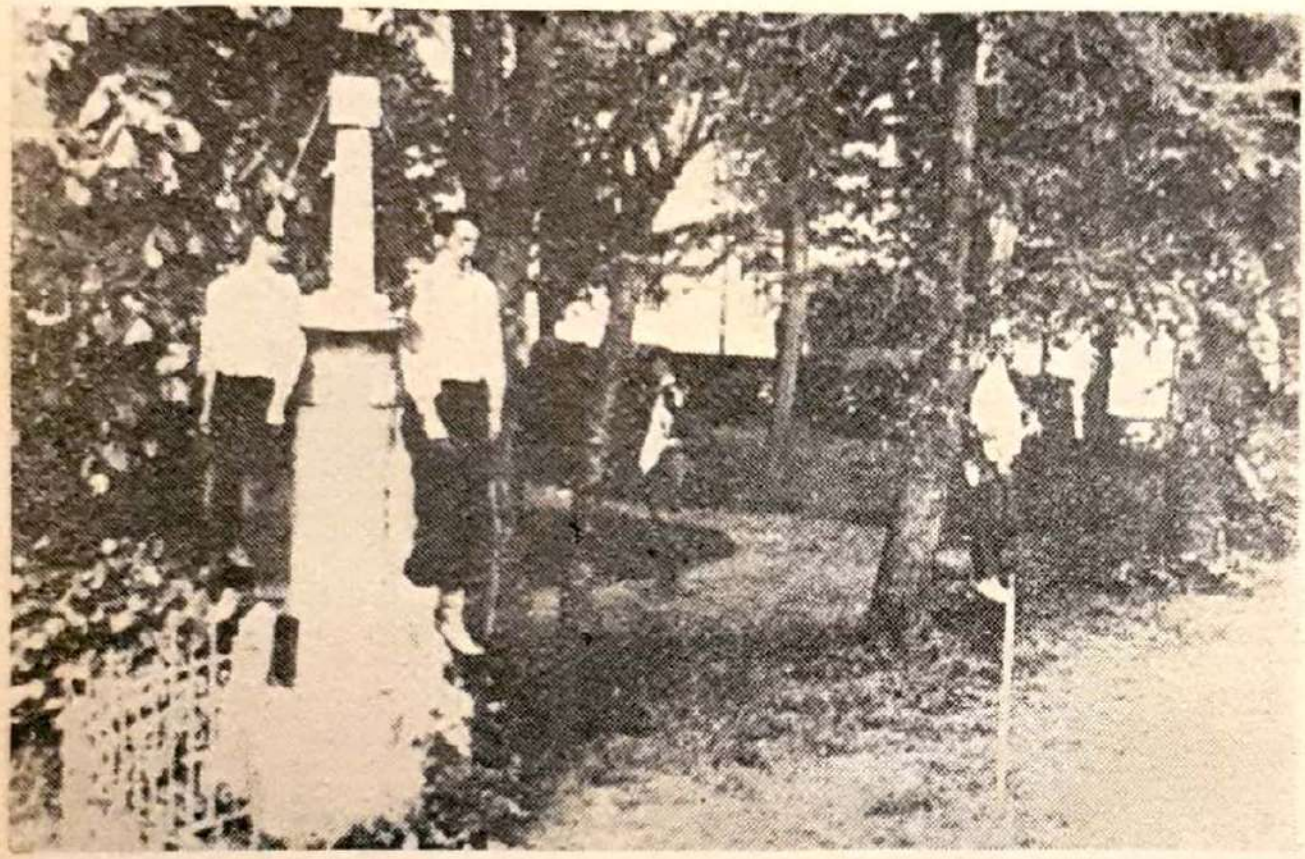

Vešanje Srba 8. maja 1941. godine u parku u Sanskom Mostu. Među obešenima nalazilo se i devetoro braće Vidovića iz sela Tomine kod Sanskog Mosta

Oni koji su išli preko sela Potoka, Resanovače, Busija i Crkvenog, prodavali su puške za 100 dinara. Davali su ih i za civilno odelo, te je tako na području Rib-

---

va: 12. dopunskog, 83. pešadijskog i 12. artiljerijskog puka, i ostale jedinice divizije koje su stigle do Drvara sačuvale su od svoga sastava jedva 35—40%. Dalje se navodi da je podnarednik Bjeljac predložio pukovniku Mrakoviću da krene s vojskom u Klekovaču, tamo da je razoruža i sakrije oružje. To je takođe netačno, jer pukovnik Mraković nije imao nikakve veze sa Jadranskom divizijom u smislu kompetencije naređivanja, niti je bio pretpostavljeni Bjeljcu. On je bio komandant suhoputne stanice i za nju je odgovarao, a Bjeljcu je rekao, kad ga je pitao ima li vezu sa Petrovcem, Grahovom i Jajcem i gde još postoji front, da stane mirno i da se to njega ne tiče. Tada ga je Bjeljac ubio.

nika ostalo dosta oružja. Međutim, predsednik opštine u Ribniku bio je bivši austrijski podoficir, znao je nemački i odmah je stupio u kontakt s Nemcima. Naredio je, pod pretnjom smrću, da narod donese oružje i preda ga u opštini. Zaplašen, narod je predavao oružje. Troja kola predanog oružja i municije iz Ribnika oterana su u Ključ i predana Nemcima.[65]

U nekim selima na području Grahova narod je takođe od vojnika kupovao puške. To je činjeno i na području Petrovca, ali u mnogo manjoj meri.

Bez obzira na naređenje, da se sve oružje prikupi na železničkoj stanici u Drvaru i preda Nemcima, ono nije sve predano. Bilo ga je razbacanog na sve strane, naročito u selu Šipovljanima. Došlo je do stihijskog razvlačenja oružja. Oružja je bilo čak i nekoliko dana posle odlaska razoružanih pripadnika divizije za Jajce. Narod je najviše uzimao puške i municiju. Poneko bi uzeo i puškomitraljez, dok teže pešadijsko oružje niko nije uzimao. To su, uglavnom, uzeli Nemci. Tako je narod u širem prostoru Drvara došao do oružja, koje je sakrio i dobar deo sačuvao bez obzira na sve pozive za predaju.

Po dolasku u Drvar, Nemci su odmah izdali proglas u kome su zahtevali da se preda oružje u roku od 24 časa.[66] Na taj poziv retko se ko odazvao. Onaj ko je imao oružje ćutao je i nikome o tome ništa nije govorio. Nemci su pokupili oružje i municiju do koje su došli na stanici u Drvaru, a zatim su iz radnji opljačkali sve što im je trebalo i, posle zadržavanja od nekoliko dana, napustili su Drvar.[67]

ORGANIZOVANJE USTAŠKE VLASTI I PRVI ZLOČINI

Takozvana Nezavisna Država Hrvatska (NDH) zvanično je proglašena 12. aprila. Proglašenje samo po sebi nije bilo dovoljno. Trebalo je pristupiti uspostavljanju

---

[65] Pismena izjava Ilije Banjca Šolicije, iz sela Rusija, učesnika u ustanku jula 1941. god. data 3. VII 1958. (U daljem: I. Banjac).

[66] OK Drvar.

[67] Isto.

vlasti. Kako je ustaška država počivala na načelima potpune nacionalne isključivosti, to je teže išlo sa organizovanjem vlasti u mestima koja su pretežno nastanjena Srbima, kakav je slučaj bio i sa Drvarom i njegovom okolinom. U takva mesta trebalo je dovesti ustaše iz drugih krajeva. Ali, kako ustaše nisu imale dovoljno snaga za uspostavljanje vlasti na čitavoj teritoriji NDH, Italijani su proširili područje svoje okupacije i van demarkacione linije i 6. maja,[68] odmah po odlasku Nemaca, ušli u Drvar i uspostavili svoju vojnu vlast. Ustaše su uspele da uspostave svoju građansku upravu tek 25. maja kada je postavljen i prvi ustaški poverenik opštine (Emir Rozek,[69] raniji nabavljač Direkcije železnica). Toga dana je italijanska vojna vlast formalno prestala da funkcioniše na sektoru civilne uprave. Ali se Rozek i dalje morao oslanjati na italijanske trupe,[70] jer je od ustaških snaga postojao samo jedan roj (desetina) u koji je bio svrstan izvestan broj naoružanih omladinaca (propalih đaka i tek kvalifikovanih radnika), koji su kasnije postali najveći zločinci.

Odmah po formiranju ustaškog roja i ostale ustaše su snabdevene uniformama. Međutim, discipline i vojničkog reda kod njih nije bilo. Spavale su kod svojih kuća i ujutro dolazile u logor. Kako su to mahom bili mladići, trebalo ih je obučiti u rukovanju oružjem i vršenju stražarske dužnosti. U početku, na sebe je tu ulogu primio oružnički (žandarmerijski) narednik Ivan Kraljević. On je određivao ustaše za patroliranje po gradu zajedno sa oružnicima (žandarmima) koji su bili u Drvaru i koji su taj posao dobro poznavali još od

---

[68] Izveštaj uprave pozadinskih službi 2. italijanske armije br. prot. 489/Tp od 5. V 1941. dostavljen Komandi 2. armije. AVII, k-77 br. dok. 27/1a-1.

Milenko Sekulić i Dušan Kurbalj iz Drvara i Veselin Zorić iz Vrtoča u svojim izjavama tvrde da su Italijani došli u Drvar na Đurđevdan 1941. godine, a to znači 6. maja.

[69] »Hrvatska Krajina« br. 24 od 12. VI 1941. Vlasnik i izdavač: Ustaški stožer za Hrvatsku Bosnu, Banja Luka, J. Marek.

[70] »Hrvatska Krajina«, br. 16 od 23. V 1941.

ranije.[71] Ustaše su se uz njih navikavale na vršenje dužnosti patroliranja i »održavanja reda«.

Osim ustaškog roja, formiraju se i razna ustaška društva koja su imala zadatak da okupljaju i vaspitavaju hrvatsku omladinu u duhu ustaškog pokreta. Tako je formirano Društvo hrvatske mladeži u koje se učlanjuje pretežno ženska hrvatska omladina.[72] Pored toga, organizuju se pevački horovi, vatrogasna društva i slično. Kroz ova društva ustaše su širile svoj uticaj na omladinu, razvijajući kod nje naročito mržnju prema Srbima.

Međutim, Italijani su imali i svoje posebne ciljeve za čije ostvarenje im je bilo potrebno i srpsko stanovništo. U nastojanju da dobiju njegovu naklonost, oni su preko trgovaca Srba otkupljivali staro gvožđe, bakar, mesing i druge metalne predmete.[73] Pored toga priredivali su češće priredbe i igranke i na taj način pokušavali privući mladiće i devojke. Vojne smotre i parade bile su česte. Sve je to bilo sračunato, da se prikaže moć države i italijanske armije koja, eto, ne želi narodu, posebno srpskom, nikakvog zla.

Revandikacije Italijana na Dalmaciju i druge krajeve naše zemlje nisu nikad ispuštene iz vida. Iako su u svojoj zemlji odgajali ustaše i spremali ih kao petu kolonu u borbi protiv Jugoslavije, oni rešenje teritorijalnih pitanja nisu očekivali na način koji je primenjen po kapitulaciji jugoslovenske vojske. Naime, njima nije potpuno išlo u račun stvaranje NDH, bar ne u onakvim granicama. Radi toga je postojao izvestan antagonizam između Italijana i Nemaca. Stoga su, za neupućene, postupci Italijana bili često čudni.

U to vreme je za komesara »Šipada« postavljen Vladimir Marek,[73a] dotadašnji nameštenik istog preduze-

---

[71] Pismena izjava Obrada Košpića, učesnika u borbi u Drvaru jula 1941. god. data 31. XII 1957. (U daljem: O. Košpić).

[72] J. Marek.

[73] Isto.

[73a] Marek je za vreme bivše Jugoslavije pripadao opozicionim strankama i kao takav bio poznat među radnicima.

ća." On je odmah počeo otpuštati radnike Srbe sa posla. Ali osećajući da postaje omražen u narodu, a i pod uticajem svoje porodice (njegov sin Jure bio je tada član SKOJ-a), Marek odlazi meseca maja u Banju Luku da podnese ostavku. Međutim, uskoro se vraća pun oduševljenja prema NDH. Na njega su uticali ustaški prvaci u Banjoj Luci i on se vratio s uverenjem da se sada ostvaruje »vjekovni san Hrvata — hrvatska država«.[75] Ovo se moglo i očekivati s obzirom da ozbiljnijih ljudi Hrvata koji bi hteli da sprovode ustašku politiku u Drvaru, tada, skoro i nije bilo.

Da bi mogli otpustiti Srbe-radnike, a u isto vreme održati proizvodnju u fabrici celuloze i u pilani, ustaše su nastojale da za ona radna mesta za koja je bila potrebna stručna sprema, što pre osposobe svoje ljude koje su dovodile sa raznih strana, a najviše iz Hercegovine, Širokog Brijega.

Pored dovođenja radnika sa strane u drvarske fabrike, ustaška vlast je polovinom maja dovela u Drvar i veći broj ustaša iz Hercegovine i sela Obljaja kod Bosanskog Grahova. Tako je ustaška vlast znatno ojačala i sve više se učvršćivala, kako u fabrikama tako i u administrativnim ustanovama. Ustaški ljudi iz Hercegovine su zamenili i opštinske službenike koji su otpušteni kao Srbi.

Nešto iza toga, najverovatnije 31. maja, oko pedesetak domobrana, pod komandom poručnika Ivana Grosa, stiglo je u Drvar.[76] Ustaška vlast im je priredila svečan doček na železničkoj stanici. Dočeku je prisustvovala i jedna četa italijanske vojske, zatim oko 50 ustaša sa predstavnicima »kulturnih« i »humanih društava«.[77] Domobrani su se sa stanice uputili pred italijansku komandu mesta, gde su zajedno sa jednom italijanskom četom pozdravili potpukovnika Trombu, ko-

---

[74] Isto.
[75] Isto.
[76] »Hrvatska Krajina«, br. 20 od 1. VI 1941. Tu stoji da je to ulazak »prve hrvatske vojske u Drvar«.
[77] »Hrvatska Krajina«, br. 24 od 12. VI 1941.

mandanta mesta. Ovde su držani pozdravni govori u kojima je veličana NDH i zahvaljivano Italiji i Nemačkoj, državama koje su omogućile stvaranje NDH. Ispred ustaških vlasti domobrane je pozdravio Emir Rozek, poverenik opštine, a u ime Grahovljana Tomislav Sarić, ustaški logornik. Govorio je i italijanski potpukovnik Tromba. On je, između ostalog, rekao da je ostao samo još jedan neprijatelj — Engleska i da se on nada da će se u najskorije vreme slaviti pobeda i nad ovim neprijateljem.[78]

U Petrovcu i Grahovu bili su samo Italijani. Ustaše tamo nisu dovodile svoju vojsku, jer su među tamošnjim stanovništvom našle ljude za obezbeđenje vlasti i sprovođenje ustaške politike. Najvažnije je bilo stvoriti oslonac u Drvaru i obračunati se sa tamošnjim radnicima i srpskim stanovništvom, jer su oni, svojom revolucionarnošću i kompaktnošću stanovništva, predstavljali i najveću opasnost za ustaše. Međutim, do radikalnog obračuna nije moglo doći sve dotle dok se tamo budu nalazile italijanske trupe. Trebalo je, dakle, uraditi nešto da se one povuku. Po svemu sudeći, ustaše su zbog toga i forsirale dolazak ustaških pojačanja u Drvar. I zaista, italijanske trupe, koje su prema jednom sporazumu postignutom između NDH i Italijana, trebalo da se povuku sa područja NDH još 21. maja, povučene su iz Drvara tek po dolasku domobrana. Međutim, u tom sporazumu postojala je i jedna klauzula koja dopušta mogućnost zadržavanja italijanskih trupa u nekim mestima NDH, ako to ustaške vlasti smatraju potrebnim.[79]

---

[78] Isto.

[79] »Hrvatska Krajina«, br. 14 od 21. V 1941.

U Drvaru se 30. V nalazio jedan bataljon karabinijera verovatno iz divizije »Sasari«, u Bosanskom Grahovu ih je bilo u Oštrelju jedna četa, a u Bosanskom Petrovcu jedan puk divizije »Duka d'Aosta«. I u drugim mestima Bosanske krajine bilo je tada italijanskih jedinica. Italijanske trupe bile su u Bosanskom Petrovcu sve do 21. juna, a iz Drvara su povučene između 1. i 12. juna, jer su svojom revolucionarnošću i kompaktnošću stanovništva, predstavljali i najveću opasnost za ustaše.

U to vreme u Drvar dolazi ustaša Kazimir Kuharski. Sa njim su došla i dva njegova sina, oba ustaše. Kuharski je bio lični prijatelj stožernika Gutića.[80] Hvalio se da je bio sa Pavelićem u inostranstvu i da je pre rata proganjan zbog ustaštva. Govorio je da je zatvaran i da su mu nokte kidali sa prstiju.[81] Ovi njegovi govori imali su za cilj da se što više raspire šovinističke strasti. To je istovremeno bila i psihološka priprema za vršenje zločina i sprovođenje u delo planova ustaškog pokreta.

Vladimir Marek, koji se vratio iz Banje Luke sa onoliko oduševljenja prema NDH, primio je najodgovorniju dužnost — dužnost ustaškog logornika, a na njegovo mesto postavljen je Aleksandar Lipnjak, službenik »Šipada«. Marek je u Banju Luku vodio i svoga najmlađeg sina pa je i on, po pravilu, postao ustaša. No i pored toga Vladimir Marek nije dugo ostao na dužnosti logornika. Da li je s te dužnosti smenjen zbog uticaja porodice ili usled većeg poverenja u Kazimira Kuharskog koji je preuzeo tu dužnost, teško je pouzdano reći. Najverovatnije, da je Kuharski postavljen na mesto logornika zbog toga što je bio ustaški emigrant i što su u njega imali veliko poverenje, a posebno stožernik Gutić.

Međutim, oduševljenje Mareka za ustaški pokret nije ostalo bez posledica. Za njim su se poveli i mnogi drugi, pa su ustaškom pokretu među prvima prišli Marko Špiranović, železničar, Ivica Marić, krojač, Luka Ledić, bravar i Zvonko Ledić, zanatlija. To je predstavljalo ozbiljan uspeh za afirmaciju ustaške vlasti u

---

Izveštaj Uprave pozadinskih službi 2. italijanske armije broj prot. 489/tp. od 5. V 1941. upućen 2. armiji. AVII, k-77 br. dok. 27/1a. Dopis Zapovedništva Treće hrvatske oružničke pukovnije, tajno, br. 20 od 30. V 1941. god. AVII, k-85, br. dok. 1/12. Uredovni zapisnik kotarskog predstavništva od 21. VI 1941. god. AVII, k-85, br. dok. 49/8.

[80] Viktor Gutić je bio stožernik župa Sana i Luka i Krbava i Psat.

[81] J. Marek.

Drvaru, kojoj prilaze i drugi i oduševljavaju se njom. Izuzetak čini nekoliko poštenih ljudi koji nisu hteli ni u šta da se mešaju.

Sada već ustaše u Drvaru počinju smelije delovati. Dolazi do kažnjavanja Srba trgovaca i zanatlija. Ove mere organizuje i sprovodi Kuharski odmah po prijemu dužnosti u Drvaru. On je jednostavno ljudima slao pozive na kojima je pisalo koliko moraju da ponesu novaca i kad da mu se jave. Iznos novca, koji je tražen, kretao se od 5000 do 100 000 dinara. Ljudi su morali donositi novac ili bežati sa porodicom iz grada. Kuharski je tražio od Pane Kecmana, trgovca, 70 000 dinara. Kada mu je ovaj došao i rekao da je bolje da mu uzme glavu nego novac, pošto ga nema, Kuharski mu je otvoreno odgovorio: prvo pare, pa onda glavu. Među ljudima, od kojih su ustaše tražile novac, bilo je i takvih koji su jedva vezivali kraj s krajem. Dosta zanatlija je moglo zaraditi tek toliko da može podmiriti najosnovnije potrebe za izdržavanje porodice. Kuharski se na to nije obazirao. On je tražio novac.

Namere ustaša u odnosu na srpsko stanovništvo otvoreno je iznosio Viktor Gutić, stožernik župe Sana, Luka, Krbava i Psat. On je 17. maja izdao naredbu da se svi pripadnici srpske pravoslavne i rusko-pravoslavne crkve u opštenju sa vlastima moraju nazivati grkoistočnjacima.[82] Gutić nije priznavao postojanje drugih nacionalnosti, sem hrvatske i NDH. Ta bezobzirnost Gutića najbolje se vidi iz teze koju je izneo kad je, dan ranije, posetio franjevački samostan na Petričevu kod Banje Luke.

...»Kao anđeo sa plamenim mačem, uzdiže stožernik g. dr. Gutić do tada svoj niski glas, i sa emfazom tezu:

‚Svaki onaj Hrvat, koji se danas zauzima za naše dojučerašnje neprijatelje, ne samo da nije nikakav dobar Hrvat, nego je protivnik i ometač unapred smišljenog, dobro proračunatog plana za čišćenje naše Hrvatske od neželjenih elemenata. ...Apelira na milost božju, da mu oprosti, ako u tom patriotskom radu katkad i prekorači uzane granice vjerskog morala i

[82] »Hrvatska Krajina«, br. 16 od 23. V 1941.

etike, znajući dobro, da je Veličanstvo Božje najveća strogost, ali i najveća dobrota i milosrđe koje će odobriti borbu za održavanje samostalnosti ispaćenog ali Bogu vjernog naroda Hrvatskog« ...[83]

Na jednom zboru održanom krajem maja 1941. godine u Sanskom Mostu, Gutić između ostalog, kaže:

...»Nema više srpske vojske! Nema više Srbije! Nema gedža naših krvopija, nestalo je ciganske dinastije Karađorđevića a i kod nas — uskoro — drumovi će poželjet Srbalja, al' Srbalja više biti neće. Izdao sam drastične naredbe za njihovo potpuno ekonomsko uništenje, a slijede nove za potpuno istrebljenje. Ne budite slabi ni pram jednoga. Držite uvijek na umu, da su to bili naši grobari, i uništavajte ih gdje stignete a blagoslov našeg Poglavnika i moj neće Vam uzmanjkati.

Svaki, koji se za njih bude zauzimao, postaje samim tim neprijateljem Hrvatske Slobode« ...[84]

Stožernik Viktor Gutić na tribini u Sanskom Mostu, za vreme govora u kome je javno proklamovao uništenje Srba

[83] »Hrvatska Krajina«, br. 12 od 16. V 1941.
[84] »Hrvatska Krajina«, br. 19 od 30. V 1941.

U dopisu sreskom načelniku u Prnjavoru Gutić veli:

...»pa u ovom srezu nije ubijeno još ni 20 Srba. Šta još čekate? Ubijajte Srbe glegod ih možete naći. Ja ću prvi doći da ubijem a vi ćete za mnom. Razorite srpske crkve i uništite njihove kuće«[85].

Tako javno iznošeni stavovi Gutića i drugih ustaških rukovodilaca imali su direktivno značenje za ustaše i oni su ih, sa manje ili više takta pretvarali u realnost. U Drvaru je bilo izvesnog takta, ili bolje rečeno, izvesne postupnosti.

Po dolasku hercegovačkih ustaša, u Drvaru su od Srba počeli oduzimati kuće. Ustaše su ih jednostavno delile među sobom. Trgovcima Srbima radnje su oduzete i naimenovan je za ustaškog komesara Luka Vuksan da vodi brigu o njima.[86] Sve zalihe hrane ustaše su oduzele. One koji nisu bili Srbi normalno su obezbedili, a Srbima su po osobi davali 5 kg zobi mesečno.

Ustaše već počinju sa verskim represalijama. Najpre su preduzele mere protiv pravoslavnog sveštenika Novaka Delića iz sela Bastasa. Njega su progonili, navodno, zbog toga što je održao pozdravni govor italijanskim trupama kad su 6. maja ušle u Drvar. Govor je bio prožet prijateljstvom prema Italijanima i to je ustašama palo u oči. I kad je jednog dana sveštenik Delić došao u Drvar, ustaše su htele da ga uhapse, ali je neko Delića o tome obavestio i on je na sporedna vrata izišao iz kafane i pobegao kući. Trojica ustaša odmah su se uputila za njim. Međutim, kad su došli njegovoj kući, nije ga bilo. Pobegao je u šumu. Ustaše su tada spalile sve crkvene knjige i vratile se natrag u Drvar, dok je sveštenik Delić pobegao Italijanima u Dalmaciju, u Pađane. Italijani su ga odatle prebacili u Crnu Goru. Bežeći od ustaša, još neki su pravoslavni sveštenici otišli

---

[85] Beleška savetnika nemačkog poslanstva u Zagrebu po predmetu: Zločini ustaša odnosno hrvatskih vlasti izvršeni nad pravoslavnim stanovništvom, AVII, London-N17, h 309998 310026. (Citirani deo dopisa preveden je s nemačkog.)

[86] J. Marek.

Italijanima u Dalmaciju. Ustaše počinju sa prevođenjem pravoslavnog stanovništva u rimokatoličku veru. Neki su Srbi išli na pokrštavanje. Te ljude ustaše nisu dirale i oni koji su bili zaposleni u fabrici, ostali su i dalje na radu.

Ipak, bez obzira na neznatan broj onih koji su se pokrštavali, ustaše sa tim nisu bile zadovoljne, te je tako njihova akcija potpuno propala. Narod je dao otpor takvoj ustaškoj nameri.

Ustaše su radnike Srbe nagonile da posle završenog radnog vremena u fabrikama, čiste ulice, razne kanale, klozete, travnjake i prostor oko bolnice. Maltretiranje srpskog življa postaje stalna praksa. Kod radnika ogorčenje raste, ali ne mogu ništa da učine. Jedini izlaz je u bežanju iz fabrike. No kako su ustaše to činile postupno, najgore se nije očekivalo. Narod je smatrao da je to ipak vlast čiji će rad biti zasnovan na zakonu.

Kako ustaše nisu bile obavezne da se nalaze u logoru, vršljale su po gradu i napadale ljude.[87] Posebno su maltretirale one, koji su im se zamerili za vreme Jugoslavije. Maltretiranje ljudi najviše je dolazilo do izražaja pazarnim danom. Toga dana bi ustaše Srbima skidale kape sa glava i gazile ih nogama. Poneke bi nagonile da legnu na ulicu.

Ustaše su sve natpise ćirilicom brisale i ispisivale latinicom, i prilagođavale ustaškom »pravopisu«. Nazive ulica su izmenile. Glavnu ulicu nazvale su: Ulica Kate Gutić, po imenu majke stožernika Gutića.[88]

Očigledno je da ustaše idu na to da unište Srbe. Samo im je stalo do toga da u pojedinim grupama za uništavanje bude što više glava kako bi se likvidacija izvršila što uspešnije i što brže. Stoga su neposredni izvršioci nastojali da prvo ubede narod da mu se ništa neće desiti ako bude poštovao ustašku vlast i izvršavao njene naredbe. Tako, na primer, kad je zvanično objavljena i preko ustaške štampe stalno popularisana izgradnja i održavanje puteva, ustaše su počele pozivati

---

[87] Isto.

[88] »Hrvatska Krajina«, br. 28 od 22. VI 1941.

Srbe, i to ne tako masovno, na kuluk radi opravke puteva. Ljudi su se odazivali i odlazili na kuluk. Jedna grupa radila je u Krivodolu na cesti između Drvara i Oštrelja. Naveče su išli kućama, a ujutro se ponovo vraćali na rad. Za to vreme ustaše su zalazile u sela i pitale gde se ko nalazi. Kad im je odgovoreno da ljudi rade na cesti, ispoljavali su zadovoljstvo i ostavljali utisak kao da se radnicima ništa neće desiti čim poštuju vlast. Kao što se vidi, pozivaju manji broj ljudi da bi ga kasnije postepeno povećavale i najzad, kad se ljudi uvere da im se ništa ne događa, pozvale bi što veći broj i tada bi ih likvidirale.

Prva ubistva izvršena su na Jandrinu Podu. Jedna žena iz Jandrin Poda došla je u Drvar i rekla ustašama da joj je ukradeno 2000 dinara. Posumnjala je na Savu Šobota i Miću Karanovića, njegovog nećaka. Ustašama je tužba došla kao poručena i njih šestorica su odmah tamo krenule. Došavši do Jandrina Poda, ustaše su sišle s voza i uputile se zaseoku. Kod kuće su našle Savu Šobota i Miću Karanovića i uhvatile ih. Uhvatile su i Bogdana Tomića koji je na sebi imao vojničko odelo. To je bio razlog da i njega povedu. Svu trojicu su povele iz zaseoka za neku ogradu nameravajući da ih ubiju. Tomić je ocenio o čemu se radi, te je skočio u jarugu i počeo da beži. Ustaše su Šobota i Karanovića streljale, a zatim se dale u poteru za Tomićem. Međutim, ovaj je uspeo da pobegne.[89]

Druga žrtva bio je Marko Sabljić iz sela Kamenice. Njega su ustaše uhvatile u autobusu između Drvara i Bosanskog Grahova. Posle strašnog mučenja ubile su ga negde u Bosanskom Grahovu.

Ustaše tako počinju sa ubijanjem ljudi. One već znaju koga najpre treba ubiti. Emir Rozek, poverenik opštine o tome obaveštava Srbe svoje prijatelje, u poverenju, i nastoji da se oslobodi povereničke dužnosti, jer ne želi da bude saučesnik u zločinima. Najzad ga smenjuju, a dužnost poverenika opštine preuzme Vla-

---

[89] Izjava Pere i Veselina Zorića i Bojana Pećanca iz Vrtoča kod Drvara data 25. V 1957.

dimir Marek, dotadanji logornik.[90] Rozek je smenjen zbog toga, što su ustaše osetile da nije oduševljen dužnošću i to baš tada kad počinju hapšenja i ubijanja.

Ustaški rukovodioci su koristili i razna svoja slavlja za pripremanje ljudi za vršenje zločina. U Drvaru se trinaestog juna proslavljao imendan Pavelića i »spomendan oca Domovine dr Ante Starčevića«.[91] Uoči 13. juna organizovana je povorka dece, domobrana, ustaša, oružnika, vatrogasaca i činovnika. Povorka je krenula od ustaškog doma prema opštini. Ispred povorke išla je vatrogasna muzika. Pred opštinom održao je govor Vladimir Marek, opštinski poverenik, u kome je izneo značaj toga dana. Sutradan, održano je bogosluženje u katoličkoj crkvi, a zatim su ustaše i domobrani ispalili nekoliko plotuna kao počasnu paljbu. U crkvi je župnik Nestor govorio o značaju imendana naglasivši, da je za stvaranje čvrstih osnova NDH potrebna ljubav, disciplina, samopregor i vernost svome domu. Posle toga, povorka se uputila činovničkom domu gde su čestitali praznik Kuharskom,[92] upravitelju kotarske ispostave. Posle podne održano je narodno veselje u krugu kasarne na kome su pevane šovinističke pesme.[93] Oružnički narednik Kraljević bio je glavni organizator pevanja šovinističkih pesama i izvikivanja parola.

U Bosanskom Petrovcu takođe je proslavljen poglavnikov imendan. U proslavi je uzela učešća i jedna italijanska četa. Na svečanosti je govorio Rifat Kulenović, logornik, veličajući zasluge Pavelića za hrvatski narod i NDH. Govorio je i Lohengrin Girau komandant italijanskih jedinica u Petrovcu. On je pored Pavelića, veličao Musolinija i Hitlera. Održana je svečana misa i Te Deum, a u Sultan-Ahmedovoj džamiji proučena je Dova.[94]

---

[90] J. Marek.

[91] »Hrvatska Krajina«, br. 26 od 18. VI 1941.

[92] Isto.

[93] J. Marek.

[94] »Hrvatska Krajina«, br. 29 od 25. VI 1941.

U Bosanskom Grahovu, u selu Obljaj, takođe je proslavljen poglavnikov imendan. U svojim govorima" u Grahovu ustaški rukovodioci prikazivali su Matiju Gupca i braću Radiće, kao ljude koji su se borili za njihove ideale, iako borba pomenutih ljudi nema ništa zajedničkog sa ideologijom ustaškog pokreta.

Posle ustaškog zločina na Jandrinu Podu i ubistva Marka Sabljića, u Drvaru je stanje bilo dosta napeto. Ustaše su smatrale da u Drvaru i okolini ima ljudi koji bi im se mogli suprotstaviti oružjem. Sumnjali su, mahom, na one ljude koji su iz Drvara otišli na Oštrelj da Nemce dočekaju i spreče im dolazak u Drvar. Isto tako, zapeli su im za oči i oni ljudi koji su na neki način ispoljili svoje zadovoljstvo prilikom ulaska italijanskih trupa u Drvar.[95] Stoga su sutradan po proslavi Pavelićevog imendana uputili pozive »sumnjivim ljudima«, a istovremeno su iz svih radnji u Drvaru pokupili lance za vezivanje ljudi. Tada su ustaše uhapsile: Bogdana Kalabu, direktora železnica u Drvaru, Marka Jovina, inženjera — šefa železničke radionice u Drvaru, Milana Banjca, pravoslavnog sveštenika u Drvaru, Jovu Krecu, trgovca, Iliju Rokvića, bravara — šefa ložionice u Drvaru, Mihaila Golubovića, upravnika šegrtskog doma u Drvaru, Obrada Adamovića, poslovođu u fabrici celuloze, Nikolu Jovičića, preduzimača i bivšeg dobrovoljca, Glišu Marića, berberina, Stevu Đukelića, kočničara, Milana Srećka Đukelića, stolara, Božu Budimira, obu-

---

[95] »Hrvatska Krajina«, br. 26 od 18. VI 1941. U članku između ostalog stoji: »...govorio je uvaženi starina i prvoborac u ovim krajevima Sarić Stipe, povjerenik opštine, koji je prisutnima iznio pitanje i boli svoga kraja i naglasio da su sve nepravde i ostalo podnosili stojički i muški sa čvrstom vjerom, da će jednog dana sinuti sloboda, što se i dogodilo. Potsjetio je svoje općinare na riječi, koje je prije pet godina rekao, te su, da će Dr Ante Pavelić triumfalno ući u zemlju. Završio je s tim da je njegov san ispunjen i da je to naš najveći blagdan«.

[96] O. Košpić.

ćara, Jovu Pećanca, radnika u fabrici celuloze, Milovana Perića, molera, Branka Bogića, bravara, Dušana Kurbaliju, metalostrugara, Čedu Rađenovića, telefonistu, Miću Štrpca, stolara, Dobrila Borbu Krecu, đaka, Peru Tomića, radnika, Nikolu Moraču, trgovačkog pomoćnika, Dragiju Đumića, bivšeg žandarma i Stevu Trikića, molera. Ovi ljudi odvedeni su u ustaški logor, gde su povezani lancima, a zatim ukrcani u kamion i 14. juna oko 15 sati iz Drvara upućeni u Bosanski Petrovac. U Petrovcu su strašno mučeni i mrcvareni dva-tri dana. Posle toga, 17. juna,[97] odvezeni su, sem petorice, kamionom u Risovac, prema Bosanskoj Krupi. Kod Risove Grede, između Risovca i Krupske Suvaje onako vezani ubijani su i bacani u jamu. Pre upućivanja iz Petrovca ustaše su donele »naređenje« u kome je stajalo da se upućuju na rad u trajanju od 2 meseca. U »naređenju« je stajalo da je Bogdan Kalaba određen za šefa radilišta i da će u tom svojstvu provesti na radu 2 meseca.[98]

Prkosno držanje pojedinaca prilikom ubijanja nerviralo je ustaše. Bobo Kreco je, iako su u njega iz puške ispaljena četiri metka, stajao i prkosio ustašama vičući: »Živela Jugoslavija! Dole ustaški zločinci!« i slično. Otac i sin Đukelići ubijeni su u zagrljaju i bačeni u jamu. Jovo Pećanac Đedo, takođe se prkosno držao. Za nestanak ovih ljudi ustaše su narodu govorile da su upućeni na rad u Nemačku i da treba još mnogo radnika.

Jovo Kreco, Dušan Kurbalija, Dragija Đumić, Stevo Trikić i Branko Bogić pušteni su iz zatvora u Petrovcu. Izgleda da je za njih neko intervenisao iz Drvara.[99]

U vezi sa ubijanjem grupe Drvarčana, italijanski komandant u Petrovcu intervenisao je kod ustaša. On

---

[97] Beleška savetnika nemačkog poslanstva u Zagrebu po predmetu: Zločini ustaša odnosno hrvatskih vlasti izvršeni nad pravoslavnim stanovništvom, AVII, London-N17, h 309998.

[98] S. Trikić.

[99] J. Marek i S. Trikić.

je, čak, zapretio upotrebom sile ako se takvi slučajevi ponove.[100]

Italijanskoj intrvenciji ustaše nisu poklanjale nikakvu pažnju. Njihova rukovodstva su im naređivala da rade po ustaškim propisima.[101] Tako su 15. juna u dolini Unca zapaljene dve pravoslavne crkve.[102] Najpre je zapaljena ona u selu Bastasima. Crkva je brzo izgorela. Posle spaljivanja crkve ustaše su krenule u selo Vrtoče, na Spasovinu, zapalile i tamo crkvu. Narod je izbegao iz kuća i posmatrao paljenje crkava.

U Trubaru su ustaše, 16. juna zapalile crkvu i jednu kuću. Crkvu u selu Šipovljanima, kod Drvara, zapalio je 21. juna ustaša Šime Kuharski, sin upravitelja ispostave.

Da li je poručnik Ivan Gros, komandir domobrana U Drvaru, uočavao svu ozbiljnost razvoja događaja na teritoriji Drvara i o tome izveštavao pretpostavljene, ne može se tačno ustanoviti. Međutim, već 18. juna domobranska komanda šalje u Drvar pojačanja, baš zbog toga što naslućuje da bi moglo doći do otvorene pobune. Evo kako su oni cenili tadanje stanje:

---

[100] Uredovni zapisnik rađen dne 21. VI 1941. u kotarskom predstavništvu u Bihaću, AVII, k-85, br. dok. 49/8. Italijanski fašizam je odgajio ustaše u svojoj zemlji i na sve moguće načine pomagao ustaški pokret, a sve je to činio s jasno određenim ciljem. Međutim, po ovom zapisniku mogao bi se dobiti utisak da se radi o nekom prijateljstvu prema Srbima. Takav zaključak bio bi u osnovi pogrešan. Italijani su i ovog puta ispoljili svoju perfidnost u odnosu na srpski živalj. Njihova intervencija u korist Srba bila je sračunata na postizanje političkih ciljeva pošto su reflektirali na pripajanje nekih krajeva Italiji na štetu i srpskog i hrvatskog naroda. Ubistvo Drvarčana u Risovcu izazvalo je zabrinutost kod srpskih masa, pa su Italijani u tome videli veliku opasnost za sebe i svoju politiku, te su i zbog toga intervenisali.

[101] Dopis, tajno, br. 51 od 22. VI 1941. god. upućen od Krilnog oružničkog zapovjedništva zapovjedništvu 3. oružničke pukovnije u Banju Luku, AVII, k-85, br. dok. 49/8.

[102] Beleška savetnika nemačkog poslanstva u Zagrebu po predmetu: Zločini ustaša, odnosno hrvatskih vlasti izvršeni nad pravoslavnim stanovništvom, AVII, London-117, h 309998 310026.

... g) Pučanstvo se drži mirno, osim u Drvaru gdje je izbilo nezadovoljstvo povodom paljevina i nekih ubojstava od strane ustaša. Prema usmenom izvješću pobočnika Zapovjednika 1. pohodnog bataljona iz Prijedora, kod Drvara su ustaše upalile neku crkvu, jednu trgovinu i još neke zgrade, i ubili 2 čovjeka, pa su skoro svi muškarci pobjegli u šume, a u selima su ostale samo žene i djeca. Pobjegli muškarci spremaju se navodno da napadnu ustaše.

Radi toga zapovjednik ovog područja, general g. Rumler, koji se nalazi na obilasku garnizona, naredio je na licu mjesta zastupnika zapovjednika 1. pohodnog bataljona u Prijedoru da se polusatnija 3. satnije istog bataljona iz Sanskog Mosta uputi u pojačanje posadi u Drvar. Polusatnija je upućena iz Sanskog Mosta u Drvar 18. ov. mj. uvečer — željeznicom.

Zapovjedniku satnije naređeno je da izda proglas pučanstvu u kome će pozvati ljude da se vrate domovima i garantovati im sigurnost, a u slučaju da to ne izvrše u roku od 48 sati, da će se preduzeti i represalije nad njihovim porodicama.

Detaljniji izvještaj dostavit će se naknadno, pošto se dobiju tačni podatci« ...[103].

Očigledno je da je domobransku komandu stanje u Drvaru ozbiljno zabrinjavalo. Do ovakvog stanja doveli su postupci ustaša. Međutim, i domobrani, kako se vidi iz onog što je trebalo da sadrži proglas narodu, se nisu ustručavali da vrše represalije nad porodicama onih ljudi koje se ne jave vlastima u određenom roku.

Sa polusatnijom je došao u Drvar i Tomislav Gržeta, satnik. On je preuzeo komandu i nad onim domobranima koji su već bili u Drvaru sa poručnikom Ivanom Grosom. Od tada se u Drvaru nalazi druga satnija prvog pohodnog bataljona iz Prijedora, jačine oko 100 ljudi. Njen komandir satnik Gržeta postao je komandant mesta Drvar.[104]

Srpsko stanovništvo Drvara uputilo je satniku Gržeti jednu delegaciju. On je delegaciju primio i saslušao njene žalbe protiv ustaša. O tome je, izgleda, izvestio svoju pretpostavljenu komandu i, po onome

---

[103] Izveštaj Vrbaskog divizijskog područja, VPV broj 746 od 19. VI 1941. god. AVII, k-84, br. dok. 2/28.

[104] Usmeno izvješće pešadijskog satnika Tomislava Gržete u očevidnom odjelu, AVII, k-61, br. dok. 2/17.

što je preduzeto, može se zaključiti da je Gržeta tražio da se onemogući samovoljan rad ustaša.

Tada je general Rumler, zapovednik Vrbaskog divizijskog područja, naredio da se ustaše u Drvaru razoružaju. Gržeta je sproveo u delo to naređenje, razoružao ustaše i raspustio ih kao organizaciju.[105] Međutim, ustaše nisu bile dugo razoružane. Došla je oštra intervencija iz Zagreba i Banje Luke. Gržeti je, kako je on izjavio drugoj delegaciji građana, zabranjeno da se meša u rad ustaške organizacije.[106]

»...Samozvane ustaše u Drvaru — stoji pored ostalog u izvještaju stožera Vrbaskog divizijskog područja — koje je bio po mom naređenju razoružao zapovjednik I. pohodnog bataljona, ponovo je naoružao povjerenik koji je došao iz Zagreba, i oni su nastavili sa samovoljnim radom...«[107]

Domobranska komanda u početku nije shvatila da bi razoružavanje ustaša značilo negaciju postojanja NDH i ustaškog pokreta. Zbog toga su mišljenja domobranske komande ustaše potpuno ignorisale. I ne samo to. Gutić se pobrinuo da dobije što jasniju predstavu o stanju u Drvaru pa je pozvao Kuharskog u Banju Luku na referisanje. Kuharski je 22. juna bio u Banjoj Luci kod Gutića, referisao mu o dosadašnjem radu u Drvaru i dobio potrebna uputstva za dalji rad.[108] Gutić nije ostao samo na uputima. Preduzeo je odmah i konkretne mere. U Drvar je poslao specijalnog instruktora, nekog starog ustašu Matu rodom iz Hercegovine.[109]

Mate je odmah u Drvaru obnovio ustašku organizaciju. Zaveo je vojnički red. Ustaše više nisu spavale kod svojih kuća, već u logoru, a nisu smele bez dozvole da napuštaju ni logor. Pored vojničkog vežbanja, zaveo je i političku obuku.[110] Sve je ovo rađeno radi učvršćenja

---

[105] Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog područja od 8. VII 1941. god. Arhiva VII, k-84, br. dok. 3/48 J. Marek.

[106] J. Marek.

[107] Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog područja od 8. VII 1941. god. AVII, k-84, br. dok. 3/48.

[108] »Hrvatska Krajina«, br. 28 od 22. VI 1941.

[109] J. Marek.

[110] Isto.

ustaške organizacije kako bi što uspešnije mogla da izvrši upute koje je Gutić dao Kuharskom. Maltretiranja srpskog stanovništva nisu prestajala. Ona se nastavljaju i dalje samo sistematskije i smišljenije, jer je intrukcije davao Mate. Njegov dolazak u Drvar imao je velikog značaja za ustašku organizaciju i njen razvitak.

U Banjoj Luci je otvoren ured za iseljavanje Srba.[111] Navodno, Srbi su mogli da se isele u Srbiju i Crnu Goru. Ustaše su im davale »uredna« dokumenta ali su, čim bi se transport malo udaljio, sve stanovništvo poubijale. Tako su, jednom prilikom, u Piskavici otkačile tri vagona »iseljenika« i sve poubijale.[112] To se u narodu brzo pročulo. Ustaše su bile primorane da u svojoj štampi organizuju dopise onih koji su krenuli na put radi iseljenja. Ljudi su »pisali« kako im se ništa nije desilo na putu, da su za vreme vožnje mogli da izlaze na železničkim stanicama, kupuju hleba i slično! To su bili ustaški »dokazi« da se ljudima ništa nije dogodilo.

Ustaše su, nedaleko od Drvara, uništavale cela sela, tamo su ubijale sve živo, starce, žene i decu, palile kuće i iza sebe ostavljale pravu pustoš. Evo šta se u jednom izveštaju o tome kaže:

Danas sam bio u s. Lički Osredci koje je popaljeno. Na sve strane leže lješine ljudi i žena ubijenih 2. i 3. ov. mjeseca od kojih se širi strašan smrad. Psi i svinje nagrizaju lješine, a ustaše iz Srba zabranile su pokopavanje. Postoji bojazan zaraze. Što je ostalo u životu razbjeglo se u šume i ne smije kući. Tamo umiru od gladi. Molim da se preko oružničke postaje Srb i Trubar najnužnije po ovom preduzme nešto[113].

---

[111] »Hrvatska Krajina«, br. 29 od 25. VI 1941.

[112] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. I, br. dokumenta 7, str. 28.

[113] Desetodnevno izvešće Stožera Vrbaskog divizijskog područja VTV, br. 931 od 8. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 3/48.

Iz Ličkog Petrovog Sela i Plitvičkih jezera preseljeno je oko 3000 porodica na područje Drvara i Kulen-Vakufa.[114] Preseljavanje stanovništva vršeno je noću 30. juna i 1. jula.[114a] Tom prilikom ustaše su sa 500 kola prebacivale žene i decu u prostor Kulen-Vakufa, dok su sve ljude poubijale. Tada je poubijano 856 ljudi i žena, među njima bilo je i dece.[115] Ovo je imalo velikog odjeka među stanovništvom Drvara i Kulen-Vakufa, koje je bilo na oprezi da se i kod njih tako nešto ne dogodi.

Kao što su ustaše htele da od Srba očiste NDH, tako su Nemci počeli da raseljavaju Slovence. U Zagrebu je 4. juna 1941. godine održan sastanak na kome su utanačena sva pitanja oko raseljavanja Slovenaca. Odlučeno je da katoličke sveštenike iz Slovenije isele u NDH, a Slovence u Srbiju. Izgleda da su sveštenike ostavljali u NDH zbog prevođenja Srba u rimokatoličku veru. Ustaše nisu imale dovoljno sveštenika. Osim toga, rešeno je da se izvestan broj slovenačkih porodica ostavi u NDH. Ovo verovatno zato, što su ustaše htele da područja, na kojima su bili Srbi, isele i zamene Slovencima.

U područje Drvara dovele su iz Maribora oko 120 porodica i razmestile ih kod tamošnjeg stanovništva.[116] Ustaše su otvoreno govorile da će te porodice preuzeti imanja vlasnika u čije kuće su smeštene, a da će vlasnici biti iseljeni. Vlasnike Srbe trebalo je iseliti u prostor Kupresa.[117] Neke slovenačke porodice bile su smeštene i na području Bosanskog Petrovca. Ukupno, na prostor Petrovca i Drvara došlo je oko 300 slovenačkih

---

[114] Izveštaj o vanjskoj i unutarnjoj situaciji za prvu deseticu srpnja 1941. AVII, k. 84, br. dok. 3/54.

[114a] Dopis Zapovedništva kopnene vojske, VP broj T.64 1941. god. AVII, k-84, br. dok. 3/24.

[115] Izveštaj o situaciji Zapovjedništva 2. pj. div. broj 625 od 11. XII 1941. god. AVII, k-61, br. dok. 19/2.

[116] Izjave Teodosija i Veselina Zorića iz Vrtoča kod Drvara data 25. V 1957. (U daljem: T. i V. Zorić).

[117] Isto.

porodica, koje su naišle na odličan prijem kod tamošnjeg stanovništva. Stanovništvo je sa njima delilo i poslednji zalogaj. Ali je ipak, dolazak tih porodica pojačao zabrinutost stanovništva, jer je ono po svemu naslućivalo šta se i njemu priprema. Sve je to još više pojačalo odlučnost i volju za otpor ustašama.

Ustaše su pokušale da pohvataju odrasle ljude, pa su im upućivale pozive za odsluženje vojnog roka. Tako su najpre pozvale oko 200 mladića, ali se niko nije odazvao,[118] niko više nije imao poverenja u ustašku vlast. Ona se kompromitovala postupcima ustaša: ubijanjem ljudi bez ikakvog razloga, pokrštavanjem, paljenjem crkava i drugim merama.

U drugoj polovini jula, ustaše su pozvale nekoliko stotina ljudi na kuluk. Pošto se ni na ovaj poziv niko nije odazvao, sem bivšeg opštinskog beležnika, ustaše su preduzele druge mere. Oni počinju sa nasilnim hvatanjem ljudi. Prvo su iskopale nekoliko raka. U svaku je moglo stati oko 500 osoba. Neke rake su iskopane pored Pejića kuća, kod ćuprije na Uncu i ceste koja vodi iz Drvara za Šipovljane. 23. jula[119] ustaše su blokirale fabriku celuloze. Sve ljude koje su uhvatile odmah su odvodile na železničku stanicu i trpale u vagone. U ovoj hajci učestvovao je lično i ustaški upravitelj ispostave u Drvaru — Kuharski. Međutim, ni u ovom nisu potpuno uspeli, jer kad su radnici videli o čemu se radi, počeli su bežati preko fabričke ograde i skrivati se u fabrici. Zatim su ustaše počele hvatati ljude na železničkoj stanici. Ovde su, koga god su našle od Srba, ubacivale u vagone, izgovarajući se da moraju poslati određen broj na rad u Nemačku. Posle ovoga, nijedan radnik sa sela nije dolazio na rad. Fabrike su obustavile rad, a ustaše su svoje ljude iz radničke kolonije dale da rade u električnim centralama samo da bi imale svetlo u Drvaru.

---

[118] OK Drvar.

[119] Stenografski zabeležena izjava Pere Boltića, koji je bio komesar Trubarskog odreda u julu 1941. god., AVII, k-1994, br. dok. 1/1.

Pohvatani ljudi odvezeni su vozom prema Lici i većina ih je ubijena negde kod Gračaca. Međutim, neke, među kojima i bivšeg beležnika, ustaše su dovele u Kulen-Vakuf i tu zadržale. U međuvremenu je došlo do oružane borbe sa ustašama u Crljivici, te su i ti ljudi u Kulen-Vakufu ubijeni.[120]

U ovoj drugoj grupi odvedenih iz Drvara bili su: Nikola Morača, ložač u fabrici celuloze, Luka Miljević, radnik, Dmitar Đumić, radnik, Milan Tomazović, radnik, Jandrija Bosnić Vujinović, beležnik, Drago Bilbija, stolar, Stevo Nikolić, magacioner i još neki. Samo iz pilane uhvaćeno je 40 ljudi, koji su odvezeni prema Lici.

Posle ovih događaja svakog časa mogao se očekivati sukob sa ustašama. Ustaše su to uviđale i preduzele su sve mere predostrožnosti.[121] Naoružale su sve što se moglo naoružati. Među domobrane, koji su se nalazili u Sokolani, ubacile su izvestan broj ustaša da bi tako podigle upornost odbrane. Civilima kojima su dale oružje i municiju naredile su da pucaju na ustanike sa prozora, ako dođe do borbe. Sve te mere, ustaše su preduzele blagovremeno i spremile se za svaku eventualnost. U sela više nisu smele zalaziti, jer su znale da se narod sklonio u šumu, a ljudi koji su imali oružje, ne predavši ga ni na poziv okupatora niti na poziv ustaša, držali su ga kod sebe spremni na otpor.

Pored toga, 26. jula iz Bosanskog Grahova u Drvar je na kamionima stigla jedna grupa ustaša. One su tamo upućene kad je došlo do sukoba sa ustašama u Crljivici. Koliko ih je bilo ne može se ustanoviti. I one su učestvovale u odbrani Drvara kad su ga ustanici napali rano 27. jula.

Na području Petrovca, ustaše su najpre počele sa zatvaranjem taoca iz svih sela. Kasnije su pohapsile veći broj ljudi sa sela i zatvorile u Petrovcu. Na intervenciju građana ovi ljudi su, ipak, pušteni.

---

[120] T. i V. Zorić.
[121] J. Marek.

Međutim, čim su iz Petrovca otišli Italijani, ustaše su naoružale jedan deo muslimanskog stanovništva, mahom čaršijskog ološa, i počele sa ubijanjem ljudi. Iz sela Rašinovac, doterale su u Petrovac 65 ljudi i žena i pobile ih. I u ostalim selima oko Petrovca, kao u Tuk-Dževaru, Suvaji, Vrtoču, Krnjeuši i drugim, ustaše su hvatale i ubijale ljude.[122] U vršenju zločina nad nevinim stanovništvom posebno su se isticale ustaše: dva Krljančića iz Bosanskog Petrovca.

Ustaše su, par dana pre ubijanja u Petrovcu, pohvatale izvestan broj ljudi u Krnjeuši, među kojima i skojevce Slavka Rodića i Polovinu Branu, doterale ih u Petrovac, odavde oterale u Liku i pobile u Boričevcu.[123] Pred sam ustanak iz Petrovca je izbeglo nekoliko Srba, mahom trgovaca i sklonilo se u šumu.[124]

Tako je i tamo, u predvečerje ustanka, stanje bilo veoma napeto i ljudi su bili spremni da iz njega traže bilo kakvog izlaza.

NEPOSREDNE PRIPREME USTANKA

Pripreme oružanog ustanka u Bosanskoj krajini počele su partijskim savetovanjem na Šehitlucima, koje je održano početkom juna 1941. godine, a sazvao ga je i njime rukovodio Đuro Pucar Stari. Na savetovanju su iznete odluke i zaključci sa sednice CK KPJ, održane polovinom aprila 1941. godine. Na savetovanju se govorilo i o situaciji koja je nastala kapitulacijom Jugoslavije i osnivanjem NDH, o tome da će se događaji brzo razvijati i da komunisti moraju biti spremni na sve eventualnosti. Naglašeno je da komunisti moraju raditi u narodu, odvraćati ljude od predaje oružja okupatorskim i ustaškim vlastima, biti budni i da ne smeju

---

[122] Podaci Sreskog komiteta KPJ za Bos. Petrovac o organizacionom stanju partijske organizacije, pre rata, u srezu bosansko-petrovačkom, AVII, k-1997, br. dok. 6/8. (U daljem: SK Petrovac).

[123] Isto. Ovde se ne radi o pokojnom Slavku Rodiću general-potpukovniku iz Drvara.

[124] Isto.

dozvoliti da lakomisleno padaju u ruke okupatorskim i ustaškim vlastima. Savetovanju je prisustvavalo 14 članova Partije, među kojima Ljubo Babić, Ilija Došen,[125] i drugi.

Nekoliko dana posle savetovanja određeno je vojno rukovodstvo pri Oblasnom komitetu za Bosansku krajinu. Ovo rukovodstvo odredilo je sreske vojne poverenike i napravilo plan obilaska srezova radi prenošenja direktiva.[126]

U periodu mobilizacije i rata znatno je oslabljena partijska organizacija na području Drvara. Dobar deo njenih članova pozvan je u vojsku i vratio se tek posle kapitulacije. Usled toga, najvažnije je bilo srediti i ojačati partijsku organizaciju primanjem novih članova i povezivanjem sa ostalim organizacijama koje su postojale u susednim područjima. Tako je u periodu april—maj primljeno četrnaest novih članova: Pero Bursać, seljak, Vicuka Šobot, radnik, Dušan Šobot, radnik, Lazar Rodić, radnik, Bogdan Pećanac, bravar, Obrad Rodić, radnik, Rade Zorić, krojač, Laza Bodiroža, radnik, Pero Boltić, radnik, Boško Vukobrat, radnik, Rajko Bosnić, đak, Milan Bosnić, radnik, Bojan Bauk, strugar i Vaso Kelečević, železničar. To je znatno ojačalo partijsku organizaciju i omogućilo joj da daleko efikasnije deluje na terenu. Tako je neposredno pred ustanak na području Drvara bilo 36 članova Partije i oko 70 članova SKOJ-a. Partijske ćelije su bile u selima: Boboljusci, Trubar, Kamenica, Vrtoče, Crljivica, Drvar Selo, Šipovljani i Mokronoge. Na terenu Grahova, partijska ćelija je bila u selu Resanovcima. Na području Petrovca bilo je nekoliko članova Partije: Miloš Kecman Vojsko, Vojo Kreco, Ilija Došen, Zdravko Čelar, Jovo Pavić, Dmitar Smiljanić, Lazija Došen, Radivoj Rodić i Dušan Čeko.

Članovi Partije su radili vrlo aktivno, objašnjavajući narodu političke događaje, namere ustaša i slično.

---

[125] »Krajiške brigade«, članak Osman Karabegović — Velilir Stojnić: »Pripreme za oružani ustanak u Bosanskoj krajini«. (U daljem: Karabegović-Stojnić).

[126] Isto.

Po povratku Ljube Babića sa sastanka u Šehitlucima i prenošenju direktiva, članovi Partije su osetili još veću sigurnost u svome radu. U svim prilikama objašnjavali su narodu da oružje i municiju što bolje sakriju i čuvaju. Zbog toga su bili retki slučajevi predaje oružja. Postepeno se počelo doznavati i kod koga se ono nalazi. Zahvaljujući intenzivnom radu komunista, u narodu se osetila ta aktivnost koja će u danom momentu biti garancija i zaštita za borbu protiv okupatora i ustaša.

Kad su ustaše počele sa vršenjem zločina u Drvaru, članovi Partije su dobili direktivu od Sreskog komiteta da ne idu na rad u fabrike i da ne dolaze u Drvar. Ovo je bila neophodna mera jer bi oni, ako bi ostali u Drvaru, bili izloženi velikoj opasnosti. Međutim, partijska organizacija je uspela da Nikolu Dejanca, člana Partije, zadrži na radu u pošti. On je i ranije radio u pošti kao službenik. Prisluškujući telefonske razgovore i prateći poštanski saobraćaj, obaveštavao je partijsku organizaciju o namerama ustaša.[127] Ustaše nisu ni slutile da se u pošti nalazi član Partije. Upravnik pošte inače Hrvat bio je pošten čovek i zahvaljujući njemu Partija je mogla tamo da drži svog čoveka.

U Drvaru se skojevski aktiv nije mogao sastajati, te se prešlo na sistem ličnih veza. Član aktiva bio je Jure Marek, đak. On je održavao vezu sa Gojkom Rodićem iz sela Šipovljana koji je bio član SKOJ-a. Ova veza je održavana preko omladinca Adolfa Špindlera Dolfija. Nikola Dejanac je sva obaveštenja do kojih je dolazio dostavljao partijskoj organizaciji preko skojevskog aktiva. Jure Marek, čiji je otac bio jedan od glavnih ustaških rukovodilaca, često je bio u opasnosti, jer su ustaše posumnjale da on održava vezu sa ljudima u šumi.

Partijska organizacija je uspostavila vezu sa domobranom Ivicom Grbecom, rodom iz Siska. On je bio na službi u domobranskoj satniji koja se tada nalazila u Drvaru. Preko njega dobivani su podaci o stanju kod domobrana.

---

[127] OK Drvar.

Obaveštenja o stanju u Bosanskom Grahovu, partijska organizacija je dobijala od učiteljice Jele Bićanić i Bose Živković koje su tada bile na službi u grahovskim selima. Ovakve i slične veze predstavljale su obaveštajnu mrežu preko koje se uspešno mogao pratiti rad ustaša i domobrana.[128]

U Drvar je 22. juna poslepodne stigao Veljo Stojnić. On je otišao u kuću Rajka Bosnića, koji je bio član KPJ. Tu je pozvan i Ljubo Babić te je održan sastanak. Veljo Stojnić je preneo nove direktive Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu za pripreme ustanka i saopštio Babiću da je određen za vojnog poverenika sreza Drvar. Tada je pred partijskom organizacijom bilo više zadataka: odmah prići pripremanju ustanka i stvaranju mreže vojnih poverenika po selima i, prema potrebi, po zaseocima; ispitati koliko ima na terenu rezervnih ili bivših aktivnih oficira i podoficira, kako se drže, razgovarati sa njima, pa ako su naklonjeni borbi protiv okupatora i ustaša dati im određene vojne dužnosti. Stojnić je posebno naglasio da zbog budnosti, s poverenicima treba održavati ličnu vezu. Preko poverenika, trebalo je ispitati koliko ima oružja i municije na terenu, kod koga se nalazi i kakvi su ti ljudi. Ove zadatke trebalo je preneti i Iliji Došenu koji je određen za sreskog vojnog poverenika za Petrovac. Međutim, kako se Stojnić morao brzo vratiti u Prijedor, to je zadužio Ljubu Babića da prenese zadatke Iliji Došenu.

Istog dana Gojko Rodić iz Drvara je doneo vest da je fašistčika Nemačka napala SSSR. Noću je održan još jedan sastanak. Ovom sastanku su prisustvovali: Ljubo Babić, Velja Stojnić, Miloš Bauk, Nikola Kotle, Vaso Trikić i Milan Bursać. Na sastanku je izneta situacija na terenu, a Stojnić je naglasio potrebu bržeg rada. Zatim se Stojnić vratio u Prijedor, a Ljuba Babić je preneo direktive Iliji Došenu.[129]

---

[128] »Krajiške brigade«, članak Ljube Babića: »Pripreme za ustanak u Drvarsko-Grahovskom kraju«. (U daljem: Lj. Babić).

[129] Karabegović-Stojnić.

Jasno je bilo, a posebno kad se saznalo za napad na SSSR, da oružani sukob sa ustašama i okupatorom nije daleko. Zahvaljujući radu Komunističke partije to se uverenje još više učvrstilo ne samo kod komunista, nego kod naroda uopšte.

Sada su preduzete još ozbiljnije mere: organizovane su straže za obezbeđenje sela od ustaških prepada, skrenuta je pažnja ljudima da ne spavaju u kućama i da se danju opreznije kreću. Zahvaljujući tome, ljudi su počeli spavati po grmovima i na njivama u žitu, a komunisti su sticali sve veće poverenje naroda.

Za pojedina sela i zaseoke kao vojni poverenici određeni su najbolji članovi Partije. Za zaselak Crljivica — Miloš Bauk, strugar; Podove — Rajko Bosnić, đak i Jošo Damjanović, seljak; Podbrina — Rade Zorić, krojač; Gruborski Naslon — Pero Morača, student, a za selo Vrtoče, sem zaselaka koji su gore pomenuti — Bogdan Pećanac, bravar; Drvar Selo — Iilija Miljević, radnik; Šipovljane — Gojko Rodić, bravar i Jovo Kecman, strugar; za Nagrađe — Obrad Malbašić, radnik, za zaselak Trnjak — Vaso Trikić, strugar; Boboljuske i Cvetnić — Nikola Trninić, seljak; za selo Trubar — Pero Boltić, radnik i Božo Babić, seljak; za selo Resanovce — Simo Bajić, seljak; za selo Peći — Dušan Krneta, kovač; za selo Zebe — Mirko Radinović, seljak; za selo Tičevo — Dušan Prpa i Miloš Tica, seljaci; za selo Peulje — Nikola Gašić, kovač i Vaso Ivetić, radnik, a za selo Prekaju — Miloš Polić, radnik.[180]

Ovako postavljena organizacija vojnih poverenika omogućila je partijskoj organizaciji mnogo bolji uvid u sva pitanja koja su bila sastavni deo pripremanja naroda za ustanak. Određeni vojni poverenici, skoro u svim slučajevima, bili su rodom iz zaseoka i sela gde su postavljeni da rade na organizovanju ustanka. Narod ih je priznavao, imao u njih poverenje, što je u velikoj meri podiglo ugled partijske organizacije. Pred

---

[180] Lj. Babić.

vojne poverenike se, kao prva mera, postavljao zadatak evidentiranja oružja koje se nalazi kod ljudi. Sa ovim nije išlo lako. Ljudi su krili oružje i nisu hteli da govore nikome o tome. Izvršenje ovoga zadatka još više je otežala činjenica da su i Italijani i ustaše tražili oružje pod pretnjom smrtne kazne. Pavelić je kao zadnji dan za predaju oružja označio 18. jun. Ko do ovog roka ne preda oružje, kazniće se smrću.[131] Ova pretnja došla je kao neka vrsta poslednje opomene.

U tim okolnostima vojni poverenici su morali imati mnogo strpljenja i takta da bi došli do podataka. Potreban je bio lični ugled i poverenje. Pa ipak, oni su taj zadatak uspešno izvršili. Već krajem juna evidentirano je oko 200 pušaka, 7 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, nekoliko pištolja, veći broj bombi i oko 80 000 metaka. Narod je sve više sticao poverenje u KPJ i bio sve spremniji za izvršenje onoga što bi mu KPJ postavila.

Pored toga, vojni poverenici su i politički delovali. Oni su narodu objašnjavali događaje, govorili mu o okupatoru i ustaškom pokretu i njegovim krajnjim namerama, o tome da je jedini izlaz u davanju otpora, o načinu kako da se izbegne ustašama i okupatoru, da se ne treba odazivati njihovim pozivima. Sve je to još više povećalo ugled Partije i poverenje naroda.

Jedna vrlo značajna mera, koju je preuzela partijska organizacija Drvara, bila je političko-propagandni rad. U tu svrhu nabavljen je radio-aparat, šapirograf i ostala tehnika potrebna za umnožavanje raznog propagandnog materijala. Radio-aparat je nabavljen preko Nikole Trninića, seljaka i Veronike Đubanjuk, učiteljice u selu Boboljuscima.[132] Oni su ga dobili od popa Ilije Rodića iz Trubara, jer su mu rekli da je bolje da radio bude kod učiteljice pošto je ona Hrvatica.

Tako je organizovano redovno izdavanje radio-vesti. Vesti su umnožavane i slane u područja i van Drvara. Time se Drvar već počeo afirmisati kao centar od koga su se očekivala uputstva za rad.

---

[131] »Hrvatska Krajina«, br. 36 od 11. VII 1941. god.
[132] Lj. Babić.

Krajem juna partijska organizacija Drvara povezala se sa članovima Partije iz Srba. Pero Morača, student, i njegov brat Milutin, pravnik, i rezervni oficir bivše jugoslovenske vojske, oba članovi Partije koji su do napada na Jugoslaviju živeli u Žedniku kod Subotice, došli su u selo Bastase kod Drvara odakle su im bili roditelji i tu su živeli. U Žedniku nisu mogli ostati, jer su Hortijeve vojničke i policijske formacije postupale sa Srbima isto onako kao ustaše u NDH.

Pored njih u Žedniku su živeli Đoko Jovanić, član Partije i braća Dušan i Vojo Mileusnić, čiji su roditelji bili iz Srba. I oni su po kapitulaciji bivše Jugoslavije došli u Srb. Iz Žednika su se poznavali sa Moračama, te je sa njima uspostavljena veza,[183] i preko njih se organizovao rad na aktiviranju naroda i pripremama partijske organizacije i naroda za oružani otpor ustašama. Na taj način pristupilo se organizaciji ustanka na prostoru Srba odakle se rad preneo i na druga mesta neposrednije vezana za Srb, te je i deo Like još u pripremnom periodu obuhvaćen organizovanim radom partijske organizacije.[184]

Preko Miloša Polića uspostavljena je veza sa Milošem Ticom i Vladom Prpom iz sela Tičeva. Time je partijska organizacija iz Drvara obuhvatila i znatan deo prostora Bosanskog Grahova i preduzela organizacione i druge mere radi pripremanja oružanog otpora. Dosta veliki prostor Bosanskog Grahova teško je bilo odmah povezati sa Drvarom zbog udaljenosti, pa je to imalo znatnog odraza na izvođenje priprema za ustanak u ostalim selima na prostoru Bosanskog Grahova.

---

[183] OK Drvar.

[184] U knjizi Danića Damjanovića: »Krntijaši«, na strani 21 stoji da je Pero Morača polovinom maja 1941. godine iz Zagreba doneo u Srb proglas CK KPH. Pero Morača nije doneo proglas već je, lično se poznajući sa Đokom Jovanićem i drugima, s njima uspostavio vezu i rekao Ljubi Babiću da je Jovanić član Partije. Babić je pozvao Jovanića na sastanak i preneo mu direktive koje je on dobio, pa je tako došlo do saradnje i organizovanog rada u Srbu. (Izjava Pere Morače.)

Uporedo sa postavljanjem vojnih poverenika na prostoru Drvara, oni su postavljeni i na području Bosanskog Petrovca. Poverenike na području Petrovca odredio je sreski vojni poverenik Ilija Došen.[185] Time je mreža vojnih poverenika obuhvatila dobar deo sela u petrovačkom srezu.

Za vojnog poverenika u selu Bukovača određen je Tomo Morača, seljak; za selo Bravski Vaganac — Lazo Lazija Došen, seljak; za selo Drinići — Jovo Kecman Šuco, radnik; za selo Vedro Polje — Ilija Došen, pravnik; za zaselak Rašinovac — Nikola Vulin, seljak; za selo Smoljanu — Uroš Kecman, trgovački pomoćnik; za selo Krnjušu — Radivoj Rodić, đak; za grad Petrovac — Vojo Kreco, pravnik.

Zadatak vojnih poverenika na području Petrovca bio je isti kao na području Drvara. Poverenici su popisali oružje koje se nalazilo kod ljudi. Pored toga, u nekim selima popisivani su i ljudi koji su hteli da se dobrovoljno bore protiv ustaša. Zadatak vojnog poverenika za samu varošicu Petrovac bio je nešto drukčiji, tj. u početku se uglavnom svodio na prikupljanje dobrovoljnih priloga.

Izvestan broj sela na području Bosanskog Petrovca nije obuhvaćen organizacijom vojnih poverenika. Razlog je bio malobrojnost partijske organizacije koja nije dospela svuda da stigne i organizuje.

Početkom jula, Veronika Đubonjuk otišla je u Banju Luku i donela proglas CK KPJ, izdat u vezi sa napadom Nemačke na SSSR. Proglas je dobila od Branka Babića.[186] Odmah zatim, najverovatnije 10. jula, došlo je do sastanka sa Osmanom Karabegovićem i Josipom Mažarom Šošom, delegatima Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu. Ovaj sastanak održan je na Matije-

---

[185] Podaci o organizacionom stanju partijske organizacije pre rata u srezu bosansko-petrovačkom, AVII, k-1997, br. dok. 6-6/8.

[186] Lj. Babić.

vači, između Petrovca i Smoljane.[187] Sastanku su prisustvovali Ilija Došen, Vojo Kreco, Vaso Kelečević, Zdravko Čelar, Nikica Pavlić i Jovo Kecman.[188] Šoša i Osman su preneli direktive Centralnog komiteta KPJ i Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu u vezi sa pripremanjem ustanka. Prema tim direktivama trebalo je pristupiti organizovanju odreda i pripremanju logora u šumi na pogodnim mestima. Osim toga, preneseno je da se formiraju sreski štabovi: za područje Drvarsko-Grahovsko i Petrovačko, kao i da se sela oružjem brane od ustaškog nasilja.[189]

Isto tako, delegati Oblasnog komiteta održali su sastanak sa Ljubom Babićem, vojnim poverenikom za Drvar i Grahovo, u selu Bukovači. Sastanku je prisustvovao i Miloš Bauk iz Crljivice, kao predstavnik partijske organizacije. I njima su date iste direktive. Sada su otpočele intenzivne pripreme za formiranje štabova, a zatim i gerilskih odreda i njihovih komandi. Odmah je formiran štab za rukovođenje odredima na Drvarsko-Grahovskom području. Za komandanta ovog područja određen je Ljubo Babić, njegov zamenik Milutin

---

[187] Podaci o organizacionom stanju partijske organizacije, pre rata, u srezu bosansko-petrovačkom, AVII, k-1997, br. dok. 6-6/8.

U podacima Sreskog komiteta za Petrovac stoji da je do ovog sastanka došlo početkom jula. Međutim, podgrupa koja je davala podatke za Petrovac navodi da je do sastanka došlo polovinom juna. Ljubo Babić u članku »Pripreme za ustanak u drvarsko-grahovskom kraju« navodi da je sastanak održan 7. ili 10. jula, dok Ilija Došen u članku »Sjećanje na dane priprema ustanka u srezu bosansko-petrovačkom« kaže da je sastanak održan sredinom jula. Sudeći po onome kada se počelo sa sprovođenjem onoga što je na sastanku odlučeno može se pretpostaviti da je sastanak održan 10. jula ili čak između 10. i 15.

[188] Isto.

[189] Lj. Babić.

Ilija Došen: »Sjećanje na dane priprema ustanka u srezu bosansko-petrovačkom«, objavljeno u knjizi »Krajiške brigade« kao i stenografski zabeležena izjava podgrupe za Bosanski Petrovac data 8. VI 1951, AVII, k-1997, br. dok. 2-1/8 (U daljem: Podgrupa Petrovac i I. Došen).

Morača. Članovi štaba bili su Vaso Trikić i Milan Bursać.[140] Za područje Petrovac, formiran je štab. Za komandanta je određen Zdravko Čelar, njegov zamenik Vaso Kelečević; politički komesar Ilija Došen, njegov zamenik Jovo Kecman Šuco.[141]

Tih dana na području Petrovca, formiran je i Sreski komitet KPJ za Bosanski Petrovac. Članovi komiteta bili su: Miloš Kecman Vojsko, Radivoj Rodić i Ilija Došen — sekretar komiteta.[142] Time su preduzete i sve mere radi što boljeg pripremanja ustanka na području Bosanskog Petrovca.

Dvadeset drugog i 23. jula pristupilo se formiranju gerilskih odreda. Na području Drvara formirani su sledeći odredi:

»Kamenica« — komandir Jole Marić, bravar iz Drvara; politički komesar Nikola Kotle, kovač iz zaseoka Kamenica. Odred je imao 4 desetine. Desetari su bili: Stevo Trikić, moler, Vicuka Bodroža, radnik, Lazar Rodić, radnik i Laza Bodroža, radnik. Od oružja je imao 48 pušaka, 1 puškomitraljez i 22 pištolja.

»Crljivica« — komandir Vlado Morača, podoficir bivše jugoslovenske vojske iz sela Bastasi, njegov zamenik Milan Bosnić, radnik; politički komesar Miloš Bauk, strugar iz zaseoka Crljivica, njegov zamenik Rade Zorić, krojač. Odred je imao 6 desetina. Desetari: Stevan Srdić, seljak, Bojan Bauk, strugar, Bojan Bje-

---

[140] OK Drvar. Međutmi, u članku Lj. Babića koji je objavljen stoji da je Vasa Trikić određen za komesara, a Milan Bursać za zamenika komesara. Dok po izjavi Milutina Morače se kaže da komesar nije bio određen. U izveštaju Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., upućenog Štabu NOP Bosne i Hercegovine, stoji da nije bilo komesara i da je to ozbiljna slabost. Zbornik, IV, 1, 222, 486.

[141] Podgrupa Petrovac. Podaci o organizacionom stanju partijske organizacije, pre rata, na srezu bosansko-petrovačkom. AVII, k-1997, br. dok. 6-6/8.

[142] Podgrupa Petrovac. Podaci o organizacionom stanju partijske organizacije, pre rata, u srezu bosansko-petrovačkom, AVII, k-1997, br. dok. 6-6/8.

lotomić, bivši žandarmerijski narednik, Jovo Grubor, radnik, Nikola Pećanac, graničar i Branko Torbica, bivši žandarmerijski narednik. Ovaj odred je imao preko 100 pušaka i 1 teški mitraljez.

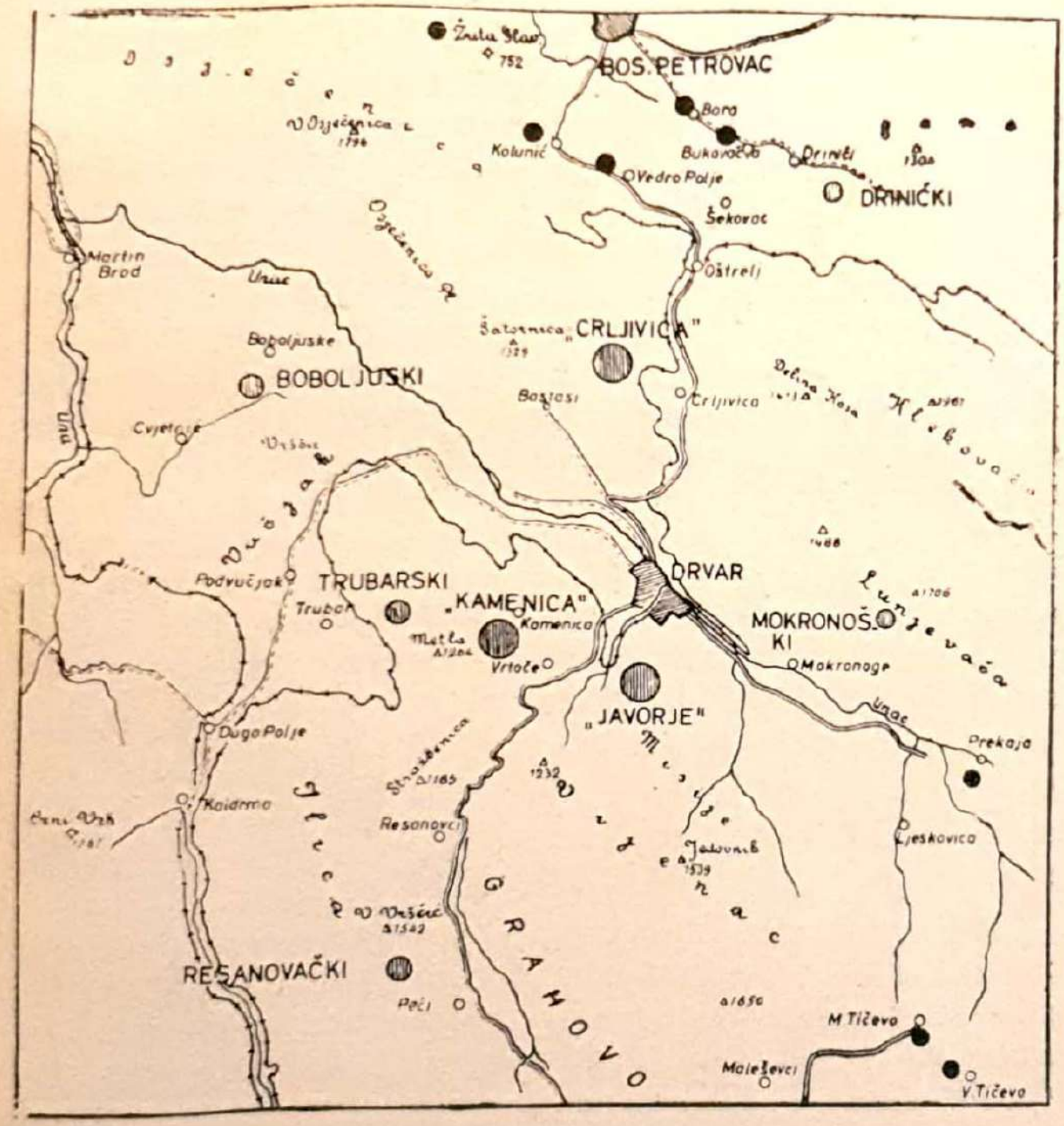

Sk. 1. — PREGLED GERILSKIH LOGORA

Legenda:

- 1) Sela u kojima su bila dva-tri čoveka koji su imali oružje ali nisu bili organizovani u odrede.
- 2) Mesta u kojima su bili organizovani manji gerilski odredi ali koji nisu imali dovoljno oružja.
- 3) Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu nalazio se u logoru »Kamenica«.

»Javorje« — komandir Mile Kecman, podoficir bivše jugoslovenske vojske iz sela Trninića Brijega, zamenik Slavko Rodić, đak iz sela Šipovljani; politički komesar Obrad Banjac, stolar. Odred je imao 4 desetine. Desetari: Ilija Materić, stolar, Milan Jovetić, strugar, Živko Tomazović, seoski knez i Dušan Bauk, radnik. Odred je imao oko 60 pušaka i 1 puškomitraljez.

Sva tri odreda bila su potpuno vojnički organizovana. Sa municijom se raspolagalo u dovoljnim količinama, a imali su i dosta ručnih bombi. Bili su odmah spremni za akciju.

Pored toga, uz odred »Kamenica« i »Crljivica« formirana su po dva diverzantska odreda sa po 30—40 ljudi.[143] Ovi odredi su bili snabdeveni alatom i eksplozivom za rušenje cesta i železničkih pruga. Na ovaj način, trebalo je onemogućiti ili usporiti komuniciranje okupatorskih i Pavelićevih jedinica. Zadatak diverzantskog odreda na Kamenici bio je: rušenje pruge Drvar — Knin i ceste Drvar — Bosansko Gahovo. Komandir odreda za rušenje železničke pruge Drvar — Knin bio je Dušan Šobot, radnik iz zaseoka Kamenice, dok je odredom, za rušenje ceste Drvar — Grahovo, komandovao Jovo Bašić, radnik, iz Kamenice.

Diverzantski odredi u Crljivici trebalo je da ruše železničku prugu i cestu Drvar — Oštrelj. Komandir odreda za rušenje železničke pruge Drvar — Oštrelj bio je Boško Dodig, radnik iz Crljivice.[144]

Na ovaj način obezbeđeno je organizovano rušenje komunikacja kojima su nemačke, italijanske i Pavelićeve trupe mogle stići u pomoć garnizonu u Drvaru, kao i rušenje telefonskih linija. Odredi su imali pripremljen eksploziv i alat blizu pogodnih mesta za rušenje i mogli su vrlo brzo stupiti u akciju.

Formiranjem gerilskih i diverzantskih odreda cela teritorija Drvara pripremljena je za svaku eventualnost.

---

[143] OK Drvar.
[144] Isto.

Selo Trubar formiralo je svoj gerilski odred u Bobari noću između 24. i 25. jula. Za komandira odreda izabran je Nikola Rodić, pilot-narednik bivše jugoslovenske vojske, rodom iz Trubara. Za političkog komesara — Pero Boltić, radnik iz Trubara. Odred je imao 4 voda. Vodnik prvog odreda bio je Nikola Zeljković, čuvar pruge; drugog — Laza Rodić, seljak; trećeg — Anđelko Rodić, radnik i četvrtog — Mile Knežević, seljak.[145] Svi komandiri vodova bili su rodom iz Trubara.

Ovaj odred odmah je imao 150 ljudi, a od oružja 75 pušaka sa 4000 metaka. Ljudi, koji nisu imali vatreno oružje, naoružali su se roguljama koje su nasađivali na držak dug metar i po.

Zadatak ovom odredu odredio je Ljubo Babić 25. jula, kad su komandir i komesar odreda došli na Kamenicu u štab gerilskih odreda za područje Drvar — Grahovo. Tada su oni komandantu gerilskih odreda postavili pitanje i oficira.[146] Smatrali su da nisu dorasli da rukovode oružanom borbom. Komandant odreda ih je ubeđivao suprotno, navodeći im neke primere iz istorije gerilskih i partizanskih borbi. Oni su to slušali, ali su ipak bili uporni u svom zahtevu i tražili da im pošalje bar jednog oficira.[147] Na kraju im je to obećao i odredio zadatak da prate kretanje neprijateljske vojske od Knina ka Drvaru i ukoliko ustanove da se upućuju trupe u pravcu Drvara, da odmah napadnu voz i to onemoguće, rušeći uz to železničku prugu.

Pored ovih zadataka odred je trebalo da na ugovoreni znak za početak borbe iz Drvara, napadne žandarmerijsku stanicu u Trubaru i zauzme je, a posle toga da preko Kaldrme niz rečicu Butižnicu produžili pokret u pravcu Srnetice. Naređeno im je da odmah uspostave vezu sa Bosanskim Osretcima, pronađu ljude i oforme jedinicu.[148] Naglašeno je da budu oprezni prema Srbu i da prema njemu isturaju patrole koje bi na vreme otkrile

---

[145] P. Boltić. Ovaj odred zvaće se u daljem Trubarski odred.

[146] Isto.

[147] Isto.

[148] Isto.

pokret ustaša u pravcu Trubara ili Drvara. Ukoliko do toga dođe trebalo je da odmah stupe s njima u borbu i hitno izveste štab.

Iznad sela Peći, u planini Uilici u toku 25. jula od ljudi iz Peći, Resanovaca, Zeba i Isjeka formiran je gerilski odred.[149] Komandir ovog odreda bio je Simo Bajić, seljak iz Resanovaca, a politički komesar Dušan Krneta, kovač iz sela Peći. Odred je imao oko 40 pušaka. I ovaj odred bio je tesno povezan sa štabom u Drvaru i od njega je dobio uputstva za rad.

U Lunjevači, iznad Mokronoga, formiran je gerilski odred od ljudi iz sela Mokronoge, sa oko 10 pušaka. Komandir odreda bio je Mitar Gajanović, seljak, a politički komesar Miloš Polić, radnik. Zadatke i uputstvo za rad odred je dobijao od štaba iz Drvara.

U Prekaji i Preocu nekoliko seljaka imalo je oružje. Oni nisu bili organizaciono povezani sa odredom, ali su bili povezani sa štabom za područje Drvara i Grahova i radili su sve po njegovim direktivama.

Manji gerilski odred formiran je od ljudi sela Boboljusaka i Cvetnića. Logor ovog odreda bio je na uzvišenju Sjenice, neposredno uz selo Boboljuske.[150] Komandir odreda je Nikola Trninić, seljak iz Boboljusaka. Politički komesar nije određen. Zadatak odreda bio je: zaštita sela od ustaša koje su mogle doći iz Srba. I ovaj odred je imao čvrstu vezu sa štabom u Drvaru i u svemu radio po njegovim uputstvima.

Od ljudi iz sela Tičeva i Peulja, koji su imali oružje trebalo je da se formira gerilski odred sa logorom iznad Peulja. Taj odred nije formiran pre početka ustanka.[151]

Uporedo sa formiranjem odreda razrađena je i celokupna šema akcije na prostoru Drvara, Grahova, Pre-

---

[149] Isto. Ovaj odred u daljem tekstu nazivaće se Resanovački odred, pošto je u njemu bilo najviše Resanovčana. Oni su bili osnovna snaga gerilskog pokreta na području Bosanskog Grahova.

[150] Lj. Babić.

[151] Izjava Nikice Gašića iz Peulja, učesnika u borbama jula 1941. god.

kaje, Trubara, Srba i drugih mesta.[152] Skicu položaja Drvara i okoline izradio je Slavko Rodić, a kasnije dopunjavao Ljubo Babić i Milutin Morača.

Na području Petrovca takođe se pristupilo formiranju gerilskih odreda. Međutim, partijska organizacija nije u svim selima imala svoje članove, te je odred formiran samo u selu Driniću. Oružja nije bilo dovoljno kod ljudi, te je i to jedan od razloga male brojnosti odreda i ljudi u njima. Na sastanku sa delegatima Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu postavljeno je da se sa područja Drvara prebaci oružje na područje Petrovca. Međutim, ljudi nisu bili u tolikoj meri disciplinovani da bi drugome dali oružje. Onaj ko ga je imao verovao je da mu u tome jedino leži spas od ustaša, te ga zato nije hteo ni po koju cenu ispuštati iz ruku.[153]

Selo Drinić čini izuzetak na području Petrovca. Ljudi ovog sela su imali 18 vojničkih pušaka i 8 lovačkih. Od tih ljudi formiran je gerilski odred. To je, istovremeno, bila jedina organizovana oružana snaga na području Petrovca. Drinićani su i za vreme bivše Jugoslavije bili politički aktivniji od ostalih u petrovačkom srezu. Oni su mahom radili kao šumski radnici i učestvovali u štrajkovima, te je i to, svakako, doprinelo njihovoj političkoj svesti i verovatno imalo odraza i na opreznost i nepoverenje prema NDH. Sve je to uticalo da su skrivali oružje i čuvali ga za crne dane koji su se naslućivali. Komandir ovog odreda bio je Dušan Rokvić, poručnik bivše jugoslovenske vojske, iz zaseoka Bujadince kod Petrovca, a politički komesar Ilija Došen, pravnik iz sela Vedrog Polja. Odred je imao zadatak — posedanje položaja prema Petrovcu na Gorinčanima.

U selima Bari, Bukovači, Vedrom Polju, nekoliko ljudi je imalo puške. Oni su bili, uglavnom, povezani sa Drinićkim odredom.

---

[152] Lj. Babić.

[153] Lj. Babić, I. Došen.

U Koluniću i Medenom Polju, bilo je nekoliko ljudi sa oružjem, ali nije organizovan gerilski odred. Slično je bilo i sa Krnjeušom. U ovom selu Partija je imala svoj uticaj preko Radivoja Rodića, koji je bio član Partije. Međutim, on je bio dosta mlad, te usled toga nije imao jači uticaj na ljude koji su imali oružje.

U selu Vođenici, Vrtoču, Bjelaju i na području Vakufa bio je poneki simpatizer, pa je i uticaj partijske organizacije pre ustanka u tim selima bio slab. O organizovanju odreda i njihovom potčinjavanju rukovodstvu nije moglo biti ni govora.

U ostalim selima na području Petrovca, Drvara, Srba, Grahova i Ribnika, koja nisu zahvaćena organizovanim pripremama ustanka, bilo je pojedinaca koji su imali skriveno oružje. Oni ga nisu hteli predati Nemcima, Italijanima, ni ustašama. Pretnje smrću nisu imale nikakvog efekta. Bilo je i takvih ljudi koji su nezavisno od ma kakve organizacije bili spremni da napadnu ustaše. Na ovo su bili spremni i pojedinci i grupe u Drvaru, posebno posle odvođenja prve grupe poštenih ljudi prema Petrovcu, njihovog ubijanja i bacanja u jamu u Risovcu.

Čak je bilo ljudi koji su napadali ustaše odmah početkom maja. Jedna grupa, predvođena podnarednikom Bjeljcom, koji je ubio pukovnika bivše jugoslovenske vojske u Drvaru, dočekala je 9. maja kod Mliništa jedan kamion i napala ga puščanom vatrom i bombama.[154] U Krupskoj Suvaji 24. juna ubijen je jedan oružnički vodnik.[154a]

---

[154] Dopis zapovednika Bosanskog divizijskog područja D. Br. 24 od 28. V 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 1/23.

[154a] Telegram Zapovjedništva 3. hrvatske oružničke pukovnije J.S. br. 631 od 24. srpnja 1941. AVII, k. 85, br. dok. 32/7. U telegramu stoji: »Danas u 11 h Dane Ognjenović iz sela Vranska, kotara Bos. Krupa, kada je trebao biti upućen u koncentracioni logor u Gospić, iz šume 2 km daleko od svoje kuće opalio je jedan metak iz puške na oružničkog vodnika Petra Petrinovića, postaje Bosanska Krupa i na mjestu ga ustrijelio.

Krilni zapovjednik otišao je odmah na lice mjesta i preduzeo potrebne mjere za hvatanje ubojice«.

Kad su ustaše u Bosanskom Petrovcu počele sa ubijanjem ljudi, pred sam ustanak, jedna grupa građana trgovaca izbegla je iz Petrovca u selo Kolunić. Među njima je bio i Mikan Kerkez, bivši poslanik Zemljoradničke stranke. Oni su u Koluniću razgovarali o tome šta treba preduzeti da se spreče ovi ustaški zločini. Došli su do zaključka da je to moguće jedino oružanom borbom, te su pozvali na sastanak knezove iz obližnjih sela radi dogovora o dizanju ustanka. Ova grupa nije znala za mere koje je preduzela KPJ radi pružanja oružanog otpora ustašama. Partijska organizacija je doznla za njihove namere, te je preduzela hitne mere da bi sprečila prevremeno dizanje ustanka. Ovaj zadatak partijska organizacija je poverila Jovi Paviću i on ga je uspešno izvršio. Partija je nastojala da se izvrše sve pripreme za oružani ustanak, te je sprečavala svaku neorganizovanu akciju kojih je bilo u nekim selima. Gnev naroda protiv ustaške vlasti bio je na vrhuncu. Sve su to bili predznaci jednog ozbiljnijeg sukoba. Partijska organizacija je izvršila solidne pripreme za takav sukob, ne samo protiv ustaša već i okupatora koji ih je doveo na vlast. Ove pripreme posebno su dobro izvršene u neposrednoj okolini Drvara.

Građanske partije, posle kapitulacije postale su potpuno neaktivne i nisu preduzimale ništa za organizovanje otpora ustašama. One, na širem području Drvara, nisu imale skoro nikakvog uticaja ni pre rata, te kad je došlo do kapitulacije i one su kapitulirale i prestale sa svakom aktivnošću.

U napadu na Jugoslaviju ni četnici u Drvaru nisu preduzimali ništa. Njihov vođa Jovo Dejanac svoju hrabrost je ispoljavao razbijajući radio-aparate u gostionicama kad se preko njih javljalo o napredovanju Nemaca.

Posle kapitulacije, kad su nemačke trupe ušle u Drvar, četnici se nisu nigde pojavljivali. Neki od njih su postali obični doušnici i denuncijanti. Tako je, na primer, jedan u selu Šipovljanima otkrio Nemcima oru-

žje, koje je grupa oficira Jadranske divizije zakopala u Gradini, blizu njegove kuće.[155]

Po formiranju ustaške vlasti u Drvaru i četnički vođa Jovo Dejanac stavio se u službu ustaša. On je prokazao ustašama sve ljude koji su bili članovi četničke organizacije.[156] Tako on iskupljuje svoju glavu glavama ljudi na čijem čelu je bio sve do kapitulacije. Na neki oružani otpor četnici nisu ni pomišljali.

No nekoliko pripadnika građanskih partija čini neke pokušaje na liniji »spasavanja Srba«. Tako doktor Niko Novaković — zvani Longo, sa područja Knina, pokušava da italijansku okupaciju proširi na kninsku krajinu i ostala mesta gde su bili nastanjeni Srbi. Smatrao je da će na taj način sačuvati narod od ustaškog pokolja. On je u tom smislu preduzimao neke mere kod komande 6. italijanskog korpusa.[157]

Izgleda da je neko i iz Drvara pokušao da privoli Italijane da izvrše okupaciju Drvara. Verovatno je to učinio Svetko Skakić, trgovac iz Bosanskog Grahova i pop Milan Banjac iz Drvara.[158] U italijanskom izveštaju u vezi sa tim, između ostalog, stoji:

> Na osnovu tačnih obaveštenja se saznaje da je stanovništvo Drvara velikog centra drvne industrije i mesto severo istočno Knin i jugozapadno od Gračaca u strepnji i zahteva italijansku okupaciju. Radi obezbeđenja spremno je da da taoce — komandant pozadine Le Lievre[159].

Ovde ne treba gubiti iz vida činjenicu da su Italijani verovatno nastojali da se domognu Drvara radi industrije celuloze, te nije isključeno da su i sami tražili ljude koji bi postavili takve zahteve.

---

[155] Đ. Vašalić.

[156] OK Drvar.

[157] Izveštaj obaveštajnog odeljenja 6. italijanskog korpusa, br. 461/1 od 5. V 1941. god., AVII, k-54, br. dok. 17/1a.

[158] Izjava Veselina i Teodosija Zorića.

[159] Izveštaj Uprave pozadinskih službi 2. italijanske armije br. prot. 489/tp od 5. V 1941. god. dostavljen komandi 2. armije. Izveštaj je potpisao brigadni general intendant R. Peligro, AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-77, br. dok. 27/1a

Međutim, Longo i ostali nisu imali nameru da organizuju oružani ili bilo kakav otpor okupatorskim trupama i ustašama. Oni su se zadovoljavali pasivnim čekanjem, a osnovno je bilo — sačuvati glavu, dok će ostalo učiniti saveznici i vlada u izgnanstvu. Njihova parola je bila: čekaj, još nije vreme. To je u stvari bila nova forma stare kapitulantske politike vladajućih buržoaskih partija i uopšte reakcionarnih snaga bivše Jugoslavije. Na to se svela aktivnost pripadnika bivših političkih partija i vojno-političkih organizacija na području Knina i Drvara.

OSLOBOĐENJE DRVARA

PRVI ORUŽANI SUKOB SA USTAŠAMA I DOMOBRANIMA

Druga domobranska satnija koja se nalazila u Drvaru pripadala je 1. bojni 10. pešadijske pukovnije.[1] Komanda bojne i ostali njeni delovi bili su u širem prostoru Prijedora, dok je komanda 10. pešadijske pukovnije bila u Banjoj Luci. Komandant 1. bojne, bojnik Ferdinand Konrad, sa ženom i zapovednikom strojničke satnije natporučnikom Josipom Fragnerom, došao je u Drvar radi obilaska detaširane satnije. Pošto je obišao satniju, krenuli su iz Drvara za Prijedor 26. jula, u 3 časa.

Kad su prošli železničku stanicu Pasjak, na njih je u 15,30 časova otvorena vatra iz pušaka. Pošto šofer nije bio pogođen nijednim puščanim metkom, produžio je vožnju još većom brzinom i uspeo da pobegne u Oštrelj. Tom prilikom ubijen je bojnik Ferdinand Konrad i njegova žena, a ranjen je natporučnik Josip Fra-

---

[1] Telefonski izveštaj satnika Gržete od 26. VII 1941. god., AVII, k-1 broj dok. 26/1.

Dopis zapovjedništva kopnene vojske br. T. 469 od 27. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 4/53.

gner. Šofer je o ovom obavestio oružničku postaju u Oštrelju.[2]

Ovu akciju izveo je Nikica Kecman, Milan Miljević i Simo Mimo Prpa iz Drvara, koji nisu imali direktne veze sa partijskom organizacijom već su napad izveli samoinicijativno.

Oružnici iz Oštrelja odmah su izvestili posadu u Drvaru. Satnik Tomislav Gržeta je preduzeo represivne mere prema narodu zaseoka Pasjak i Crljivica. On je 26. jula u 16,20 časova, na Pasjak, vozom, uputio pola satnije domobrana, 5 oružnika i 7 ustaša.[3] Sa njima je krenuo i natporučnik Vladimir Kučiš.

Poručnik Ivan Gros sa 12 ustaša i domobrana i 3 oružnika krenuo je na mesto napada konjskim zapregama. Medu prvima bio je i oružnički narednik Ivan Kraljević.[4] Njihov zadatak, bio je: da se po svaku cenu uhvate napadači.

Stigavši na Pasjak, Gros je rasporedio ustaše i domobrane u grupe od 3—4 čoveka da pretresu kuće. Pohvatane ljude i žene narednik Kraljević odmah je počeo da ispituje[5] kako bi ustanovio ko je napao automobil u kome je bio bojnik Konrad.

---

[2] Telefonski izveštaj satnika Gržete od 26. VII 1941. god.
Dopis zapovjedništva kopnene vojske br. T. 469 od 27. VII 1941. god.
Telefonski razgovor između zapovedništva divizijskog područja u Banjoj Luci i Zapovedništva kopnene vojske, AVII, k-1, br. dok. 26/1.
Telefonski razgovor između poglavnikovog krilnog pobočnika pukovnika Sabljaka sa Zapovedništvom kopnene vojske, AVII, k-k, br. dok. 26/1-1.
Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god. Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu, o razvoju ustanka na području brigade. Zbornik IV, 1, 77, 169. OK Drvar.

[3] Telefonski izveštaj satnika Gržete od 26. VII 1941. god.
Dopis zapovedništva kopnene vojske broj T.464 od 27. VII 1941. god.
Dopis vrhovnog oružničkog zapovedništva broj 1375 od 27. VII 1941. god., AVII, k-85, dok. 28/9.

[4] Izveštaj poručnika Ivana Grosa od 1. X 1941. god. o stanju satnije za vreme borbe u Drvaru, AVII, k-61, br. dok. 6/4.

[5] Isto.

Međutim, neki ljudi nisu hteli da čekaju ustaše, već su počeli bežati. Ustaše i domobrani su ih gonili i pucali za njima. U gerilskom logoru se čulo pucanje i doznalo se da su ustaše i domobrani na Pasjaku i da hvataju narod. Politički sekretar odreda Miloš Bauk komandovao je uzbunu, postrojio odred i dao zadatke desetarima. Prvoj desetini je naredeno da hitno krene u pravcu mesta gde je napadnut domobranski automobil, drugoj u pravcu železničke stanice Pasjak, a trećoj u pravcu Zaglavice. Trebalo je da se odmah napadnu ustaše i spase narod. Treća desetina imala je zadatak da spreči dolazak ustaša u Zaglavicu, jer se pretpostavljalo da će ustaše istovremeno krenuti i u pravcu Zaglavice. Jedna grupa gerilaca krenula je iz logora prema zapadnom delu zaseoka Crljivica. U grupi su bili: Dušan Bokan, Milan Zorić, Stevan Balaban, Dušan Ševo i Bogdan Pećanac. Kad su stigli do ivice šume otvorili su vatru na ustaškog pomoćnika puškomitraljesca koji je stajao na čistini, pored žita. Posle drugog ispaljenog metka ustaša je pao, bio je ranjen. Ostali domobrani i ustaše, kad su čuli pucnje iz šume, počeli su dozivati puškomitraljesca i zahtevati da se vrati. On je odmakao daleko i bilo je opasno vratiti se, jer bi morao prelaziti preko čistine. Produžio je napred kroz šumu i izišao na železničku prugu ispod zaselka Torbice. Odavde se, trčeći prugom, uputio prema železničkoj stanici Pasjak.

Tada su Stevan Balaban, Bogdan Pećanac i Dušan Bokan potrčali pred njega na prugu, da ga dočekaju. Međutim, puškomitraljezac je prošao pored njih, došao iznad Dušana Ševe i Milana Zorića i na njih, iza leđa, otvorio vatru. To je još više pojačalo strah i bežanje ustaša i domobrana ka železničkoj stanici Pasjak jer su mislili da je to gerilski mitraljez pošto puca iz šume.

Mašinovođa lokomotive koja je dovukla ustaše i domobrane iz Drvara na Pasjak, svirao je uzbunu. Zavijanje sirene pojačalo je strah kod ustaša i domobrana i oni su bezobzirno bežali ka Pasjaku. Ranjeni pomoćnik puškomitraljesca je ostavio rezervnu cev, municiju i ostali pribor i odvukao se u pravcu Pasjaka. Seljaci su,

posle toga, došli na to mesto, i sav nađeni materijal, sutradan, predali ustanicima.

Ljudi, žene i deca koji su pohvatani i dovedeni na Pasjak pobegli su u šumu. Prva i druga desetina ustanika već se približavala Pasjaku. Stupila je sa ustašama u borbu, ali je dodir bio brzo prekinut i gerilci su se počeli prikupljati iznad Baukovih kuća na koti 904. Čim su se domobrani i ustaše prikupili na Pasjaku, s vozom su pobegli u Drvar. Vozom za Drvar krenula je i većina domobrana sa natporučnikom Kučišem. U vozu su bila i dvojica ranjenih: jedan ustaša u ruku i jedan domobran u stomak[6].

Poručnik Gros sa 10 domobrana, koji su pored pušaka imali i dva puškomitraljeza, krenuo je za Drvar konjskim zapregama. U svakoj je bilo po 5 domobrana. Stigli su ih gerilci prve desetine i na njih otvorili vatru sa daljine od 10 do 15 metara.[7] Jedna kola su se prevrnula, a domobrani pobegli na razne strane. Poručnik Gros i 5 domobrana koji su bili u drugim kolima uspeli su da zaustave »podivljale konje i pod zaklonom mraka«[8] došli su u Drvar 27. jula oko 2 časa.

Za vreme borbe sa ustašama i domobranima u Crljivici, satnik Gržeta je u Drvaru naoružao sve ljude koji su bili uz ustaški pokret. Telefonom je odmah tražio pomoć iz Banje Luke, nameravajući da 27. jula u 5 časova krene »u borbu protiv četnika koji su bili opkolili cijeli Drvar«.[9]

Politički sekretar i zamenik komandira odreda »Crljivica« su, 26. jula u 20 časova napisali izveštaj štabu za srez Bosansko Grahovo i okolinu, obavestili ga o borbi sa neprijateljem u kome su zahtevali da se izvrši napad na Drvar. Smatrali su da će u Drvar doći ustaška

---

[6] Isto.
[7] Isto.
[8] Isto.
[9] Isto. Ustaše i domobrani su tada nazivali ustanike četnicima. To je bio naziv koji je oličavao velikosrpstvo i time se Pavelićeva propaganda koristila. Ustanici su za sebe usvojili naziv gerilci, te ću ih u daljem izlaganju tako i nazivati sve do usvajanja naziva partizani.

pojačanja i da bi tada obračun sa neprijateljem bio daleko teži. Podvukli su da će oni sami napasti Drvar, ako se štab za to ne odluči.[10]

Doznavši za borbu sa ustašama u Crljivici, štab za Bosansko Grahovo i okolinu morao je brzo doneti odluku. Do ovog sukoba je došlo neočekivano pa je to uslovljavalo brzu odluku, a pre nego što se odluči za napad na Drvar, trebalo je izvestiti Oblasni komitet za Bosansku krajinu jer je od Oblasnog komiteta direktiva data samo za izvođenje diverzantskih akcija. Napad na Drvar značio bi masovni ustanak što nije bilo predviđeno, a vreme nije dozvoljavalo traženje novih direktiva. Za to bi trebalo više dana.

Zbog toga se u štabu dugo diskutovalo dok se nije donela odluku.[11] 26. jula u 12 časova poslata su naređenja svim odredima.

Kuriri su upućeni u Srb da bi obavestili Đoku Jovanića, Voju i Dušana Mileusnića. Naređeno im je da počnu s napadom 27. jula u 3,30 časova. U Uilicu su poslani kuriri sa naređenjem za napad na Bosansko Grahovo. Naređenje je poslano i u selo Prekaju i Tičevo. Na Oštrelj je upućen kurir da uhvati vezu sa Ilijom Došenom i obavesti ga o odluci za napad. Pošto kurir nije našao Iliju Došena, to je napad na Drvar počeo bez koordinacije sa područja Bosanskog Petrovca.

U naređenju odredima »Crljivica«, »Kamenica« i »Javorje« precizirani su pravci napada na Drvar i određeno ko treba da napadne i zauzme koji objekat.

Odredu »Javorje« postavljen je zadatak da nastupajući duž leve obale Unca oslobodi radničku koloniju i zauzme ustaški logor koji se nalazio u bivšoj građanskoj školi, železničku stanicu kod koje je bila ustaška straža, a zatim da nastupa u pravcu centra grada. Odred »Kamenica« imao je zadatak da zauzme ispostavu, opštinu, sokolanu i deo šumske uprave, zatim da prebaci nekoliko naoružanih ljudi kroz fabriku celuloze

---

[10] Pismena izjava Milana Bosnića, učesnika u borbama jula 1941. (U daljem M. Bosnić).

[11] OK Drvar.

i pilanu do radničke kolonije i da iz pilane otvori vatru, kako bi olakšao nastupanje odreda »Javorje« i zauzimanje radničke kolonije. Odred »Crljivica« dobio je zadatak da u sadejstvu sa odredom »Kamenica« zauzme ispostavu, opštinu i sokolanu, napadajući ih sa severne strane, a da delom snaga, napadne i zauzme Oštrelj. To je bilo nužno da bi se sprečilo dovlačenje neprijateljskog pojačanja u Drvar. Po zauzimanju Drvara i Oštrelja borbe bi se prenele na područje Petrovca. To je štab za područje Drvara i Grahova pravilno uočio te je i naredio uporedna dejstva — istovremeno zauzimanje Drvara i Oštrelja. Zbog toga je odred »Crljivice« morao da razdvaja svoje snage i deluje u dva smera.

Odredu u Boboljuscima, još pre naređenja za napad na Drvar, naređeno je da štiti sela od upada ustaša iz Like, posebno od Srba. Zatim, da bude spreman da spreči pokret ustaša sa te strane u pravcu Drvara. Ovo im je posebno podvučeno u naređenju koje su dobili rano 27. jula. Tim naređenjem odredu je postavljeno da napadne i oslobodi Martin-Brod. To je bio glavni zadatak odreda, a posle oslobođenja Martin-Broda, sprečavanje ustaškog pokreta ka Drvaru.

Tako su se odredi: »Kamenica«, »Javorje« i »Crljivica«, odmah po dobijenom naređenju, počeli spremati za pokret u pravcu Drvara. Dosta boraca odreda »Crljivica«, goneći neprijatelja sa Pasjaka stiglo je u toku noći do Mandića pilane i prešlo na levu stranu Unca. Odredu »Kamenica«, komandant štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu održao je kraći govor. U govoru je podvukao namere ustaša — istrebljenje srpskog naroda na području NDH. Naglasio je da oružana borba ne može proći bez žrtava, ali da u datoj situaciji drugo ništa ne preostaje. Dalje je govorio o značaju predstojeće borbe, naglasivši da ona znači borbu protiv ustaša i svih neprijatelja radnih ljudi. U ime KPJ pozvao je borce u borbu.

Borci su oduševljeno prihvatili komandantove reči, posle čega je pročitana naredba za napad i dati znaci raspoznavanja za borbu u gradu. Ti znaci su bili: sloboda — uspela. Vreme napada određeno je za 27. jul —

3,30 časova, a znak za napad — ispaljena raketa iz signalnog pištolja.

Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu krenuo je iste noći, oko 1 čas 27. jula iza odreda »Kamenica« i došao do k. 712, 1 kilometar istočno od škole u selu Kamenica, gde je ostao u toku čitavog dana 27. jula.[12]

Odred »Javorje« je bio u logoru kad je dobio naređenje za napad. 27. jula oko 2 časa krenuo je u pravcu Drvara. Kretao se u kolonama preko Trninića Brijega i Golubića i u određeno vreme došao do ivice grada odakle je trebalo da pređe u napad. U toku noći odredi su se približili gradu i očekivali ugovoreni znak za napad.

NAPAD NA DRVAR

27. jula u 4 časa dat je znak za napad. Borba je počela. Delovi odreda »Javorje« sukobili su se sa domobranima koji su branili fabriku. Do sukoba je došlo kod kninske kapije i domobrani su primorani da beže. Ova grupa boraca produžila je nastupanje kroz kamare dasaka i balvana u pravcu oružničke postaje. U međuvremenu, oružnički narednik Kraljević prebacio se sa oružnicima u poslednju zgradu nove kolonije. Tamo je u kamionu prebacio i dovoljno municije i tu se spremio za otpor.

Drugi delovi odreda »Javorje« preko Golubića su se spustili ka ustaškom taboru. Oni su napali ustaški tabor nešto docnije od vremena određenog za napad. Otvorili su vatru iz pušaka na prozore zgrade tabora. Puščana vatra iz ustaškog tabora tada je oslabila i gerilci su potrčali u pravcu tabora. Tu su poginuli: Dušan Bajić, Lazar Rujević i Trivun Kecman, a smrtno je ranjen Vlado Miljević.[13] U tom momentu, do zgrade tabora prebacilo se još nekoliko boraca i oni su na juriš upali u zgradu.

---

[12] Izjava Milutina Morače, tadašnjeg zamenika komandanta štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu, data 4. XI 1958. (U daljem M. Morača).

[13] O. Košpić.

Sk. 2. — NAPAD NA DRVAR 27. JULA 1941.

Legenda:

1) Mandića pilana
2) Opština
3) Uspostava
4) Hotel »Jadran«
5) Šumska uprava
6) Osnovna škola
7) Skakića kuća
8) Rimokatolička crkva
9) Pravoslavna crkva
10) Sokolski dom
11) Savića kuća
12) Lovorića hotel
13) Fabrika celuloze
14) Oružnička postaja
15) Železnička stanica
16) Činovnički dom
17) Bolnica
18) Ustaški tabor
19) Osnovna škola
20) Direkcija pilane
21) Železnička radionica
22) Odred »Javorje«
23) Odred »Kamenica«
24) Odred »Crljivica«
25) Odred »Mokronoge«

U podrumu zgrade nalazio se ustaški zatvor u kome je bilo zatvoreno nekoliko ljudi. Gerilci su razbili zatvorska vrata i oslobodili zatvorenike koji su bili is-

prebijani do te mere, da su se jedva držali na nogama. Gerilci su im rekli da ostanu u zatvoru dok se ne oslobodi grad, a oni su pošli uz stepenice, razbijali vrata za vratima i ubijali ustaše koje su pružale otpor. U međuvremenu je stigla u zgradu tabora još jedna grupa gerilaca iz odreda »Javorje«, te su zajedno slomili otpor ustaša i 27. jula u 10 časova zauzeli ustaški tabor.[14]

Posle ovoga, oslobodili su zgradu bolnice i jedna grupa boraca uputila se pored leve obale Unca ka železničkoj stanici, a druga ispod zvonika u pravcu radničke kolonije u kojoj su ustaše davale otpor. U koloniji je bilo naoružanih civila i činovnika koji su bili odani ustaškom pokretu, te su se i oni, zajedno sa ustašama, grčevito branili.

Međutim, iz odreda »Kamenica« upućene su dve grupe gerilaca u pomoć odredu »Javorje«. Na čelu jedne grupe bio je Jošo Damjanović koji je sa svojim gerilcima prešao preko rečice Drvara i uputio se centrali pilane. Ustaše su, u fabrici celuloze, među kamarama oblovine imale svoje zasede, te je Damjanović naišao na jednu od njih i poginuo, dok je Stojan Trikić izgubio ruku.

Druga grupa, sa puškomitraljezom, kojom je rukovodio Sava Kasum, prošla je pored ekonomije i uputila se prema koloniji. Kasum je odlično poznavao svaki kutić pilane i kolonije te je zbog toga i određen da napadne koloniju iz pilane i tako pomogne delovima odreda »Javorje«. Došavši do kolonije, gerilci ove grupe su napali na kuće iz kojih je otvorena vatra. Upali su u zgrade. Njima ususret nastupali su delovi odreda »Javorje« čisteći zgrade od ustaša. Ustaše su se ogorčeno branile i nisu htele da se predaju. Ustaša Fedorov pritešnjen u jednom stanu skočio je kroz prozor na ulicu i ostao mrtav.

---

[14] Izveštaj poručnika Ivana Grosa od 1. X 1941. god. o stanju satnije za vreme borbe u Drvaru.

Pismena izjava Vida Zorića, učesnika u borbi u Drvaru jula 1941. god. (U daljem Vid Zorić).

Jedan ustaški puškomitraljezac popeo se na granik u pilani i dobro se kamuflirao. Propustio je gerilce odreda »Javorje«. Međutim, kad su oni prošli otvorio je vatru. Nekoliko gerilaca moralo se vratiti nazad da bi se s njim obračunali. Bio je odlično maskiran, te su ga tek pred noć uspeli pronaći i likvidirati. Tako su kolonija, pilana i železnička radionica pale u ruke gerilaca i borba se prenosila prema centru grada i fabrici celuloze.

Delovi odreda »Jovorje«, koji su nastupali ka železničkoj stanici, zauzeli su sve zgrade u uglu koji zahvata železničku prugu od rampe do Unca i glavnu ulicu od rampe do ustaškog tabora. Na železničkoj stanici sukobili su se sa domobranima. Tada su stigli i gerilci odreda Mokronoga i pridružili im se u napadu na stanicu. Oni su, kad su čuli borbu u Drvaru, samoinicijativno iz logora krenuli u pravcu Drvara kako bi uzeli učešća u borbi.

Prema ranijim namerama, trebalo je da oni, zajedno sa odredom »Prekaja«, napadnu i oslobode Potoke. Međutim, štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu je tu odluku izmenio i noću 27. jula poslao kurira u njihov logor sa naredenjem da odmah krenu u Drvar i učestvuju u napadu. Pošto je odred krenuo samoinicijativno ka Drvaru, sreo je kurire na putu za logor i tako su produžili za Drvar gde su stigli 27. jula oko 7 časova i odmah stupili u borbu na železničkoj stanici.[15]

Zauzevši železničku stanicu, ovi delovi su produžili čišćenje zgrada u pravcu oružničke postaje. U oružničkoj postaji naišli su na jači otpor oružnika i ustaša koji su branili fabriku celuloze. Oružnicima je komandovao narednik Ivan Kraljević, koji se ranije borio sa gerilcima na Pasjaku. On je bodrio oružnike i ustaše, pozivajući ih glasno na otpor i podvlačeći im da imaju na umu ono što ih čeka ako pobede gerilci. Gerilci su ga bombama primorali da napusti oružničku postaju i beži u pravcu sokolane u kojoj su se nalazili domobrani izme-

---

[15] Đ. Vašalić.

šani sa ustašama. Oružnička postaja je zauzeta, a narednik Kraljević je sa još nekoliko oružnika, koristeći se ogradom fabrike celuloze, pobegao u sokolanu i produžio da bodri domobrane i ustaše. U borbi za oružničku postaju i zgrade oko železničke stanice naročito se istakao Slavko Rodić.

Zauzimanjem oružničke postaje gornji deo grada bio je potpuno oslobođen. Ostala je fabrika celuloze koju su uporno branile ustaše. Direktor celuloze inženjer Marko Karaman popeo se na tornjeve sa puškomitraljezom i tu se dobro utvrdio. Snabdeo se sa dovoljno municije i hrane i sa nekoliko ustaša uporno je pružao otpor. Tornjevi su visoki 28 metara i sa njih je imao odličan pregled fabrike i dobrog dela grada. Održao se čitavog dana na tornjevima. Verovatno se nadao da će ustaškom garnizonu u Drvaru brzo stići pomoć iz drugih mesta, te je smatrao da za tu mogućnost treba stvoriti potrebno vreme. Karaman je na tornjevima bio blokiran, a gerilci odreda »Javorje« i »Kamenica« koji su učestvovali u borbi sa ustašama u zgradi tabora, koloniji, na železničkoj stanici i u fabrikama produžili su nastupanja u pravcu sokolane i opštine.

Odred »Kamenica« došao je do zaseoka Prnjavor i odavde su gerilci orijentisani u pravcu objekata koje je trebalo napasti. Grupa koja je učestvovala u borbi za koloniju i fabrike, krenula je preko zaseoka Trnjaka ka fabrici celuloze i kninskoj kapiji. Druga grupa uputila se preko Šobića groblja ka kecmanskoj glavici i sokolani. Treća grupa kretala se u pravcu ispostave preko Ševića potoka.

Grupa odreda »Kamenica« koja se kretala u pravcu ispostave i donjeg dela grada sukobila se sa policajcima u ispostavi i ustašama koje su se nalazile u hotelu »Jadran«. Ova grupa brzo je zauzela ispostavu. Iz nje su neki policajci pobegli u pravcu opštine i tu se pridružili ustašama. U napadu na hotel »Jadran« poginuo je Jošan Šobić, seljak iz zaseoka Prnjavor. Ustaše su i odavde morale pobeći ka opštini, gde se takođe već vodila borba. Zgradu opštine napadali su delovi odreda

»Crljivica«, te je i ona 27. jula oko 8 časova ujutro bila zauzeta. U njoj je ubijeno nekoliko ustaša, dok su neki uspeli pobeći u pravcu crkve i sokolane. Ustaše su u povlačenju pružile slabiji otpor iz kuće Svetka Skakića. Gerilci su ih i tu napali sa tri strane, te su i tu zgradu zauzeli. Na taj način, donji deo grada, zvani Unac, bio je potpuno oslobođen.

Odavde su se delovi odreda »Crljivica« i »Kamenica« koji su napadali na »Unac«, usmerili prema pravoslavnoj crkvi i sokolani gde se vodila žestoka borba.

Jedna grupa ustaša koja se povlačila od pravca rimokatoličke crkve ka sokolani, ušla je u pravoslavnu crkvu i popela se na zvonik. Na zvonik je iznela teški mitraljez i postavila ga tako da je kroz otvore na zvoniku mogla tući sve prilaze crkvi i sokolani. Gerilci su vešto koristili zemljište i potočić koji je tekao pored sokolane, došli neposredno do sokolane, blokirali je i počeli bacati bombe kroz prozore. Pozvali su domobrane na predaju[16] i objasnili im stav Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu. Ustaše su zbog zločina koje su izvršile osuđene na smrt a domobranima je rečeno da će, posle predaje, biti upućeni svojim kućama. Na taj zahtev odgovoreno je vatrom od koje je teško ranjen Stevo Trikić. Domobrani nisu hteli da razoružaju ustaše, već su zajedno sa njima produžili borbu.

Pritisak na sokolanu još više se pojačao dolaskom gerilaca iz drugih delova grada, u kojima je ustaški otpor već bio slomljen. Međutim, sokolanu su ustaše i domobrani i dalje držali i davali otpor.

Mitraljez sa zvonika pravoslavne crkve onemogućavao je prilaze sokolani sa severne strane, pokret cestom od opštine prema železničkoj stanici i gornjem delu grada. Od mitraljeskog rafala sa zvonika crkve poginuli su Petar Srdić i Miloš Konjak koji su pokušali

---

[16] S. Trikić.

U knjizi »Oslobodilački rat naroda Jigoslavije« koju je izdao Vojnoistorijski institut JNA na strani 77 stoji da su se sa odredima koji su napali Drvar kretale stotine seljaka naoružanih vilama, sekirama, kosama i sličnim oruđima. To je proizvoljna konstatacija.

da se približe crkvi. Ova grupa ustaša sa mitraljezom postala je ozbiljna prepreka za osvajanje sokolane. Na nju su se okomili gerilci iz svih odreda.

Neki gerilci iz odreda »Javorje«, među njima i Slavko Rodić, zašli su sa severne strane zvonika i gađali ustaše vatrom iz pušaka. Veći broj gerilaca odreda »Crljivica« takođe je bio grupisan u kukuruzima sa severne strane zvonika i oko kuće Đure Tadića, odakle su gađali ustaše. Teškog oružja gerilci nisu imali. Tada su mnogi zažalili što nisu sakrili bar jedan top sa kojim bi se brzo obračunali sa ustašama.

Vatra iz streljačkog oružja neprestano je sipala po otvorima na zvoniku i to je ućutkivalo ustaški mitraljez. Te prekide ustaške vatre vešto je iskoristio Ilija Desnica, gerilac odreda »Kamenica«, prebacio se do crkve i pobacao bombe u nju. Ustaše su bile primorane da napuštaju zvonik, ali nisu uspele da napuste i crkvu. Gerilci su ih bombama pobili u crkvi. To je bio kraj ustaškog otpora sa zvonika crkve.

Ovim je neprijatelj u sokolani doveden u bezizlaznu situaciju, ali je i dalje oklevao sa predajom. O tome je obavešten Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu. Usled takve situacije, Milutin Morača je sa dva kurira, u 16 časova 27. jula krenuo iz štaba sa Kamenice u Drvar. Stigavši u Šobića groblje, Morača je tu našao komandira odreda »Kamenica«.[17] U to vreme iz sokolane nije otvarana vatra, ali još nije došlo do predaje. U međuvremenu, gerilci su našli Dušana Budisavljevića, direktora železnica, Emira Rozeka i još neke predstavnike ustaške vlasti u Drvaru, doveli ih do sokolane i naredili im da pozovu domobrane na predaju. Uslov je bio isti: domobrani i njihovi oficiri biće pušteni na slobodu i moći će da odu kud hoće, dok će se ustašama suditi za zločine koje su počinili. Tada su se domobrani predali te je i sokolana bila zauzeta. Predaja je izvršena 27. jula[18] oko 17 časova.

---

[17] M. Morača.

[18] Izveštaj poručnika Ivana Grosa od 1. X 1941. god. o stanju satnije za vreme borbe u Drvaru.

Poručnik Ivan Gros u svome izveštaju tvrdi da je domobranima nestalo municije i da su se zbog toga predali, a da spasu hrvatsko stanovništvo u Drvaru. Međutim, njihova predaja usledila je kao rezultat snage i energičnosti ustanika. Postojao je jedini izlaz: predati se ili produžiti borbu. Komandir satnije, satnik Tomislav Gržeta, izabrao je prvu mogućnost, istakao je belu zastavu i predao se sa dva oficira i osamdeset domobrana. Ovo je učinio tek tada, kada je do sokolane sa belom zastavom došao direktor Budisavljević i još neki ustaški predstavnici i rekli mu da je ceo grad zauzet, da pomoć niotkud ne može doći i da se nalaze u bezizlaznoj situaciji. Rekli su im i o odnosu gerilaca prema zarobljenicima. Nakon toga domobrani su se odlučili za predaju. Iako su znali da će ustašama biti suđeno za njihova zlodela, oni su se odlučili na predaju. To je imalo ogromnog značaja za dalju borbu gerilaca protiv oružanih snaga NDH. Gerilci su odmah u početku, pa i pre ustanka, imali potpuno jasan stav o odnosu prema neprijateljskim oružanim snagama. Ustaše su bile primorane na borbu do poslednjeg daha, a domobrani i njihovi oficiri mogli su da idu kuda žele, ako se predaju i ostave oružje.

Zarobljeni neprijateljski vojnici upućeni su u zarobljenički logor, koji je organizovan u Dukića gaju, u selu Šipovljanima. Komandant logora bio je Sava Kasum. Ovde je organizovano saslušavanje zarobljenika i odvajanje domobrana od ustaša. Ustaše su nastojale da ostanu među domobranima i lažno su se predstavljale, te je trebalo dosta vremena da se onemogući njihovo kamufliranje. Ipak su neki od njih uspeli da se prikažu kao domobrani.[19] Sa ustašama su izdvajani i predstavnici ustaške vlasti koji nisu bili u uniformi.

Zauzimanjem opštinske zgrade i sokolane oslobođen je ceo grad, izuzev fabrike celuloze u čije su se

---

[19] Dopis druge pešadijske pukovnije broj 11 560 od 2. X 1941. god., AVII, k-61, br. dok. 2/3. Uz ovaj dopis nalazi se kao prilog spisak domobrana i domobranskih oficira puštenih iz zarobljeništva iz Drvara.

instalacije i razne kanale zabarikadirale ustaše i pružale i dalje otpor. Direktor fabrike celuloze inženjer Karaman i dalje je ostao na tornjevima i sa njih otvarao vatru iz puškomitraljeza na gerilce, čim bi ih ugledao. On je tu ostao preko noći i skoro čitav dan 28. jula. Obračun sa njim bio je moguć jedino dužom blokadom tornjeva. Međutim, blokada bi verovatno potrajala duže vremena, jer su ustaše bile snabdevene hranom i municijom.

Gerilci su iskoristili ustaške rukovodioce Mareka i Bavera i pomoću njih pozvali Karamana na predaju. Karaman se nije hteo predati ni na njihov poziv, premda su mu rekli da je ceo grad zauzet, da nema nikakvog izgleda za dolazak pomoći iz drugih garnizona, da je zauzet i Oštrelj — i dalje je otvarao vatru. Tada su gerilci naredili ustaškim rukovodiocima da idu pravo tornjevima, bez obzira na to što Karaman neće da se preda. Nekoliko gerilaca ih je pratilo u stopu. Gerilci su se primakli uz njih, da ih ustaše sa tornjeva nisu mogle gađati, a da ne ubiju ustaške rukovodioce.[20] Najzad je inženjer Karaman bio primoran da napusti tornjeve i da se preda, 28. jula u 16 časova. Posle predaje Karamana i ustaša koji su bili sa njim, gerilci su pretražili sva odeljenja i kanale u fabrici celuloze i potpuno je očistili od ustaša. Fabrika celuloze je postala svojina naroda, i drvarskih radnika. Karaman i ustaše, odvedeni su u zarobljenički logor.

Time je likvidirana poslednja ustaška otporna tačka, a Drvar postao prvi oslobođeni grad u Jugoslaviji,[21] u kome je uspostavljena narodna vlast.

Ujutro 28. jula Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu krenuo je u Drvar i smestio se u oslobođenu opštinsku zgradu gde je ostao 4 dana.[22]

Po oslobođenju Drvara, štab je organizovao vlast, a zatim petog dana usled stalnog bombardovanja izašao

---

[20] Vid Zorić.

[21] »Kalendar Narodnooslobodilačke borbe«, izdanje »Crvene zvezde« — lista Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata, str. 228.

[22] M. Morača.

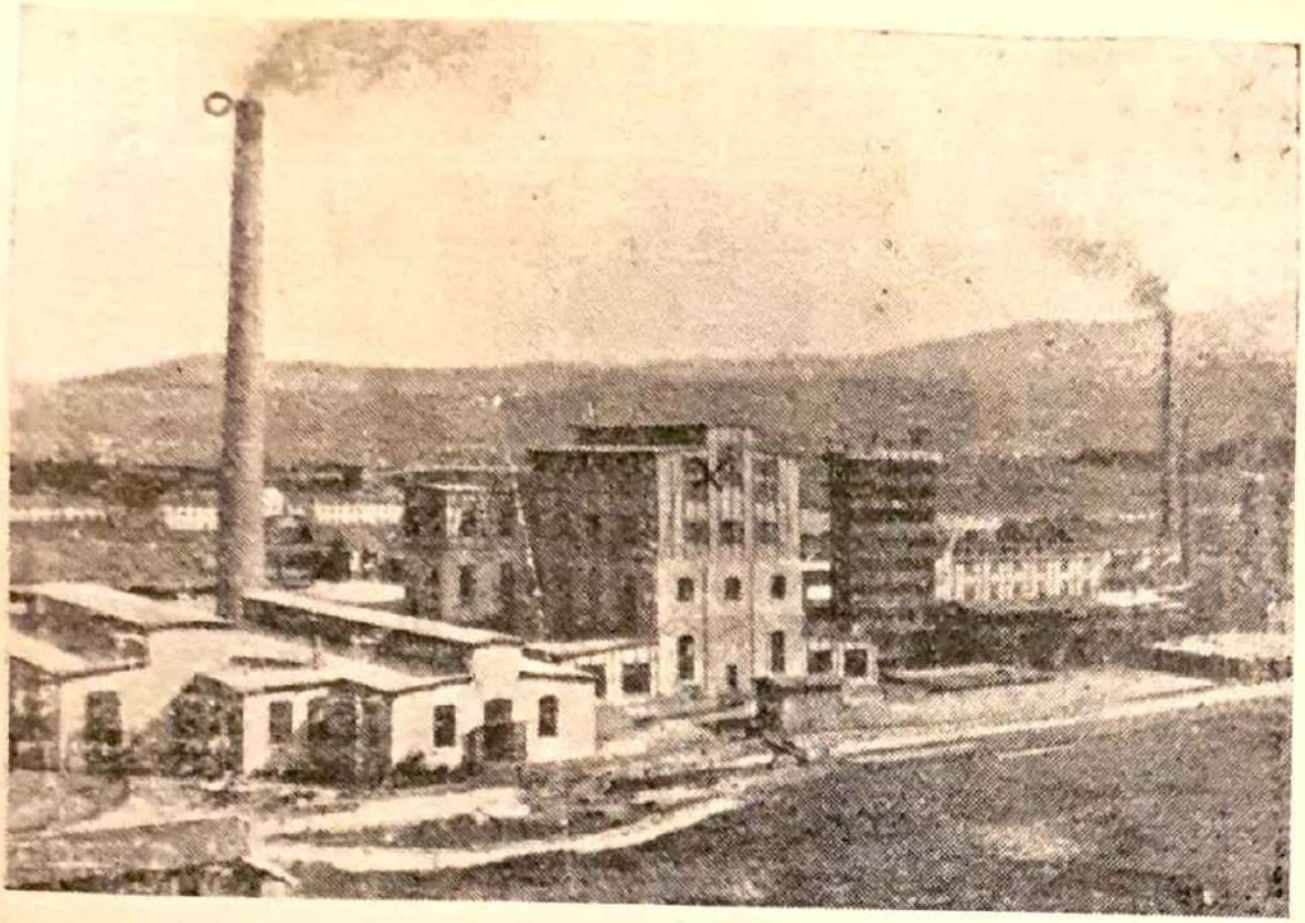

Poslednja ustaška otporna tačka u fabrici celuloze. x — mesto gde je bio inženjer Mirko Karaman, O — mesto gde su partizani obesili crvenu zastavu kad su oslobodili fabriku celuloze.

iz Drvara i smestio se u Sabljića kuće, kod Stevukića gaja, na raskršću ceste Drvar — Grahovo i pruge Drvar — Knin.

Komanda odreda »Kamenica«, za vreme borbi u Drvaru, nalazila se na Kecmanskoj glavici.[28] Komesar i zamenik komandira odreda »Crljivica« bili su sa svojim gerilcima za vreme borbe u Drvaru, dok su komandir i zamenik komesara bili sa delom odreda koji je u isto vreme napadao na Oštrelj. Komanda odreda »Javorje« nije imala određenog mesta. Komandir i njegov zamenik išli su sa gerilcima i lično učestvovali u borbi za savlađivanje ustaškog otpora u pojedinim zgradama i pri tome su se posebno isticali hrabrošću i snalažljivošću.

Nekoliko ustaša, pretežno onih koje su bile rodom iz Bosanskog Grahova, kad su videle da će Drvar biti

[28] S. Trikić.

zauzet, počele su da beže u pravcu Grahova. Među njima je bio i ustaša Sarić koji je uhvaćen, pa pobegao. Njega su drugi dan uhvatili seljaci i ubili.[24] Neke su, bežeći prema Grahovu, uspele da se probiju čak do sela Peći, gde su pohvatane. Bilo ih je koje su uhvaćene u selu Resanovcima.[25] Izgleda da se nijedan nije uspeo probiti do Grahova.

Za vreme borbe u Drvaru poginulo je dosta ustaša. Tačan broj teško je ustanoviti. U izveštaju satnika Tomislava Gržete stoji da je poginulo 25 ustaša i 5 domobrana, dok je 7 domobrana ranjeno.[26] Gržeta u svom izveštaju uopšte ne pominje oružnike, a poznato je da je poginuo narednik Kraljević i jedan podnarednik pri pokušaju bekstva iz sokolane.

Jedno od važnih pitanja iskrslih po oslobođenju Drvara, bilo je pitanje zarobljenika. Moralo se među zarobljenicima što pre otkriti: koji su među njima ustaše. Najviše su ih otkrili domobrani. Otkriveno je oko 70—80 ustaša. Pošto su izdvojene, one su, pod jakom stražom preko Spasovine, sprovedene na Kamenicu gde su, verovatno 29. jula[26a] streljane. Jedan broj ovih ustaša bio je rodom iz Širokog Brijega i Ljubuškog, dok su neki bili iz Bosanskog Grahova.[27]

Po oslobođenju Drvara uspostavljena je komanda mesta. Za komandanta mesta postavljen je Jole Marić. Komanda mesta preuzela je organizaciju svih poslova koje je nametalo oslobođenje grada. Trebalo je rešiti pitanje smeštaja i ishrane zarobljenih domobrana, stražarskih obezbeđenja nekih ustanova, a posebno sanitetskih, kao i niz drugih pitanja.

---

[24] O. Košpić.

[25] B. Marić.

[26] Usmeno izvješće pješadijskog satnika Tomislava Grže e u očevidnom odjelu Glavnog stožera Pavelićevog domobranstva, AVII, k-61, br. dok. 2/17.

[26a] Izveštaj poručnika Ivana Grosa od 1. X 1941. god. o stanju satnije za vreme borbe u Drvaru, AVII, k-61, br. dok. 6/4.

[27] B. Marić.

Deo odreda »Crljivica«, sa komandirom Vladom Moračom i zamenikom političkog komesara Radom Zorićem, nekoliko dana pre napada na Drvar nalazio se na Mačijoj gredi iznad zaseoka Zorići. Kad je 26. jula došlo do borbe sa ustašama u Crljivici, ova grupa gerilaca krenula je preko Vrančevog vrha u pravcu Oštrelja.

Zadatak ovog dela odreda »Crljivica« bio je: oslobođenje Oštrelja i sprečavanje dolaska pojačanja u Drvar od Srnetice i Petrovca.

U Grubišinoj dolini odred je postavio zasedu. Odmah su počeli rušiti cestu i prugu. U toku noći pokidane su sve telefonske veze između Drvara i Oštrelja. Ustaški garnizon u Drvaru ostao je bez veze sa garnizonom u Bosanskom Petrovcu i garnizonima u Prijedoru i Banjoj Luci. Veza je bila pokidana i sa ostalim mestima južno od Drvara.[28] Kad su razrušili cestu i prugu i pokidali telefonske veze, gerilci su se 27. jula oko 7 časova prikupili, podelili u dve grupe i krenuli u napad na Oštrelj. Sa jednom grupom krenuo je Rade Zorić, a sa drugom Vlado Morača. Grupa Rade Zorića kretala se cestom ka Oštrelju, dok je Moračina išla zapadnije od železničke pruge Drvar — Oštrelj i Oštrelj — Osječenica. Kad su stigli do Oštrelja, Nikola Pećanac je primetio jednog oružnika kod oružničke postaje i opalio na njega metak. Gerilci su odmah polegli, a zatim počeli komandovati: napred narodna vojsko, hvatajmo ih žive i slično.[29] Skočili su i jurnuli u pravcu ceste i oružničke postaje.

---

[28] Telefonski izveštaj komandanta u Kninu, pukovnika Đorđašića, od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

Telefonski izveštaj Bosanskog divizijskog područja od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/1.

U knjizi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije« izdanje VII na strani 77 stoji da su drugi gerilski odredi oslobodili Grahovo i Oštrelj. U slučaju Oštrelja se radi o nepreciznosti. Oštrelj je oslobodio deo odreda »Crljivica«, dok je njegov drugi deo istog dana napadao Drvar.

[29] Pismena izjava Nikole Pećanca, učesnika u borbama jula 1941. god., data 17. IV 1957. (U daljem: N. Pećanac).

Grupa pod komandom Zorića prešla je u napad i zauzela skladišta i železničku stanicu Oštrelj. Oružnici su nešto duže pružali otpor, ali su najzad počeli da beže u pravcu Petrovca.

Stanovništvo Oštrelja ostalo je u svojim kućama. Njih gerilci nisu dirali, iako je pored srpskog bilo i hrvatskog stanovništva.

Oko 8 časova upućena je jedna patrola prema Petrovcu. Kod Prpine kafane naišla je na dvojicu oružnika i otvorila na njih vatru.[30] Oružnici su počeli da beže u pravcu Petrovca. Milan Bojanić i Milan Torbica koji su bili u patroli trčali su za njima i gađali ih. Jednog su ubili, a drugi je bacivši pušku i dalje bežao. Gonili su ga do Kalabina brda gde su dočekani iz zasede. Tada su se vratili nazad, jer su ih ustaše gađale iz pušaka i puškomitraljeza sve dok nisu zašli u šumu. Kad je Torbica izišao iz šume na cestu, na njega su se bacile ustaše, otele mu pušku i počele ga udarati po glavi. Bilo ih je četvorica. Torbica se istrgao, skočio sa pod zida ceste u šumi i pobegao.

O napadu na Oštrelj odmah su obavešteni i susedni neprijateljski garnizoni. Telefonska veza između Oštrelja i njih nije bila prekinuta. Istog dana je iz Srnetice za Oštrelj, vozom, upućena ustaška satnija, koja je došla iz Sremske Mitrovice.[31] Voz je bio primećen i o tome su obavešteni gerilci. Tada je Rade Zorić prikupio desetak boraca, odredio Nikolu Pećanca za njihovog desetara i uputio ih u pravcu železničke stanice Brizgać, u susret ustašama.

Desetini je postavljen zadatak da prekine prugu i spreči dolazak ustaša u Oštrelj. Došavši u Brizgać, desetina je krenula prugom u pravcu dolaska voza. Kad se čuo dolazak voza, borci su brzo nabacali neka drva na prugu i rasporedili se sa gornje strane pruge, uz ivicu šume. U tom času pojavila se lokomotiva, bez vagona.

---

[30] Pismena izjava Milana Bojanića, učesnika u borbi u Oštrelju 27. jula 1941. god. (U daljem: M. Bojanić).

[31] Telefonski izveštaj generala Rumlera od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

Na lokomotivi je bilo nekoliko ustaša sa puškomitraljezima. To je bila ustaška izvidnica. Kad se lokomotiva približila na 100—200 metara, gerilci su otvorili vatru. Strojovođa i ložač su odmah dali punu paru, nastojeći da pobegnu. Međutim, pošto su bila nabacana drva na pruzu, lokomotiva je iskočila iz šina. U tom momentu naišla je kompozicija sa ustašama. Gerilci su i po njima osuli vatru. Mašinovođa je punom parom pojurio napred i udario svom brzinom u lokomotivu koja je bila ispred kompozicije. Sudar je bio jak. Lokomotiva kompozicije i svi vagoni iskočili su iz šina i nasukali se jedni na druge. Ustaše su izranjavane od sudara i onesposobljene za borbu. Evo šta o tome kaže u telefonskom izveštaju pukovnik Kolaček:

Kod Oštrelja—Brizgaća istočno na pruzi vode se jake borbe sa četnicima. Izgleda da je to većeg opsega nego se u pvri čas mislilo. U Brizgać je upućen jedan odred ustaša. Vlak je napadnut i pruga je razorena i veza sa Srneticom prekinuta. Vlakovođa se spasio i pobjegao. Za sudbinu ostalih se ne zna. Žandarmerijska postaja Bravsko sjeverno od Ključa javlja, da se vode jake borbe. Ima ranjenih[32].

I dalje:

General Rumler iz Banje Luke javlja da je ustaška satnija iz Mitrovice koja je poslana vlakom prema Drvaru raspršena i većim delom uništena. Izgleda da je vlakovođa igrao izdajničku ulogu jer je u metežu nestao. Ima oko 60 ranjenih ustaša a vjerovatno isto taliko i četnika[33].

Međutim, kako su ustaše sa prve lokomotive poskakale i počele zaobilaziti desetinu to je Pećanac odlučio da se povuče u pravcu Oštrelja sa ciljem da iza stanice Brizgać posedne prugu i spreči pokret ustaša u pravcu Oštrelja.

Ustaše su došle na stanicu Brizgać, uhvatile skretničara Vasu Pećanca, njegovu ženu i ćerku. Vasu su odmah streljale, a ženu i ćerku povele prugom u pravcu Oštrelja. Njima u susret, od Oštrelja, išao je Ilija

---

[32] Telefonski izveštaj pukovnika Kalačeka iz Vrbaskog divizijskog podruja od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.
[33] Telefonski zveštaj generala Rumlera od 27. VII 1941. god.

Ilidžan Rodić i njegov brat Branko. Njih je poslao Rade Zorić sa jednim malim vagonetom eksploziva i upaljača kao pomoć Nikoli Pećancu, da bi mogao porušiti prugu. Kako se desetina u tom momentu prebacivala sa položaja na položaj, kroz šumu, nije ih primetila i oni su naišli na ustaše, koje su uhvatile Iliju živa, a Branko je uspeo da skoči s pruge, ali su ga ustaše u bekstvu ubile.[34]

Iliju su ispitivali. Rekao im je da na Oštrelju ima oko 800 gerilaca, da je zauzet Drvar, Grahovo, Glamoč i da iz Drvara neprekidno dolaze gerilci na Oštrelj. Ustaše su se uplašile i pobegle nazad u Srneticu. Iliju Rodića su odvele sa sobom i na stanici Vrletina presekle mu grkljan, izbole ga noževima i ostavile pored pruge.[35]

Oštrelj je ostao u rukama gerilaca. U njega su iz Drvara upućivana pojačanja. Tamo su, još u toku 27. jula, stigli delovi odreda »Crljivica« koji su učestvovali u napadu na Drvar. Težište borbe prenelo se na Oštrelj i on je zaista predstavljao kapiju Drvara.

Ustaške i domobranske komande nisu imale tačne podatke o gerilskim snagama. Izveštavali su da je Drvar napadnut od gerilaca iz Oštrelja i da ih u Oštrelju ima oko 2000.[36] Oružničko zapovedništvo iz Banje Luke, na primer, telefonski izveštava Zagreb u 22.40 časova 27. jula da se 27. jula »vodila borba između ustaša i četnika od Vrletine na ogranku planine Klekovače uzduž Šipadove želj. pruge«.[37] Prema ovom izveštaju u borbi je učestvovalo 87 ustaša, 40 oružnika i polusatnija iz Drvara, dok se broj gerilaca »cijeni« oko 2000. Sarajevska divizija izvestila je »da je to jača četnička akcija, u kojoj sudjeluje 2000—3000 pobunjenika«.[38]

---

[34] N. Pećanac.

[35] M. Bojanić i N. Pećanac.

[36] Telefonski izveštaj komandanta pukovnije u Kninu, pukovnika Đordašića od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[37] Telefonski izveštaj oružničkog zapovedništva iz Banje Luke od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/1.

[38] Telefonski izveštaj divizije iz Sarajeva od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/1.

U toku 28. jula, neprijatelj je izveštavao da se u prostoru Oštrelja nalazi oko 9000 gerilaca i da odatle nastupaju u svim pravcima.[39] Međutim, u Oštrelju je bio samo deo odreda »Crljivica«, svega jedan vod.

Ustanak u Drvaru predstavljao je za neprijatelja veliko iznenađenje, iako su domobranske komande i ranije izveštavale, da bi kao reakcija na ustaške zločine u Drvaru moglo doći do oružanog otpora naroda. Međutim, nije se očekivao ustanak ovakvih razmera i tako organizovan i povezan.

Iz Drvara se na Oštrelj u toku 27. jula prebacio odred »Crljivica«, a sutradan, 28. jula, odred »Javorje«, kao i neki delovi odreda »Kamenica«. Po oslobođenju Oštrelja, tamo je bilo i nekoliko ljudi iz obližnjih sela sa petrovačkog terena. Oni su se pridružili Drvarčanima.

Na Oštrelju su odredi zauzeli položaje za odbranu radi sprečavanja neprijateljskog prodora u Drvar. Odred »Crljivica« raspoređen je iznad sela Kolunić i Vedro Polje, dok su odredi »Javorje« i »Kamenica« poseli položaj iznad sela Šekovac severoistočno od Oštrelja, sa zadatkom da spreče prodor neprijatelja od Petrovca.

Ovim rasporedom i posedanjem položaja prema Petrovcu uspostavljen je front radi odbrane oslobođenog Drvara i prenošenja dejstva na područje Petrovca. Nad ovim jedinicama uspostavljena je jedinstvena komanda. Milutin Morača, u svojstvu člana štaba sa zrez Bosansko Grahovo i okolinu,[40] došao je na Oštrelj 29. ili 30. jula i tamo ostao. On je komandovao svim jedinicama koje su bile na položajima ispod Oštrelja, prema Petrovcu.

U Oštrelju su zaplenjene velike količine eksploziva, kapisli, štapina i alata. Eksplozivnog materijala nađeno je oko dva vagona, a u toj situaciji takav materijal bio je od neocenjive vrednosti. Tom prilikom zaplenjene su velike količine slanine, masti, pasulja, šećera,

---

[39] Telefonski izveštaj ustaškog redarstva iz Banje Luke od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[40] M. Morača.

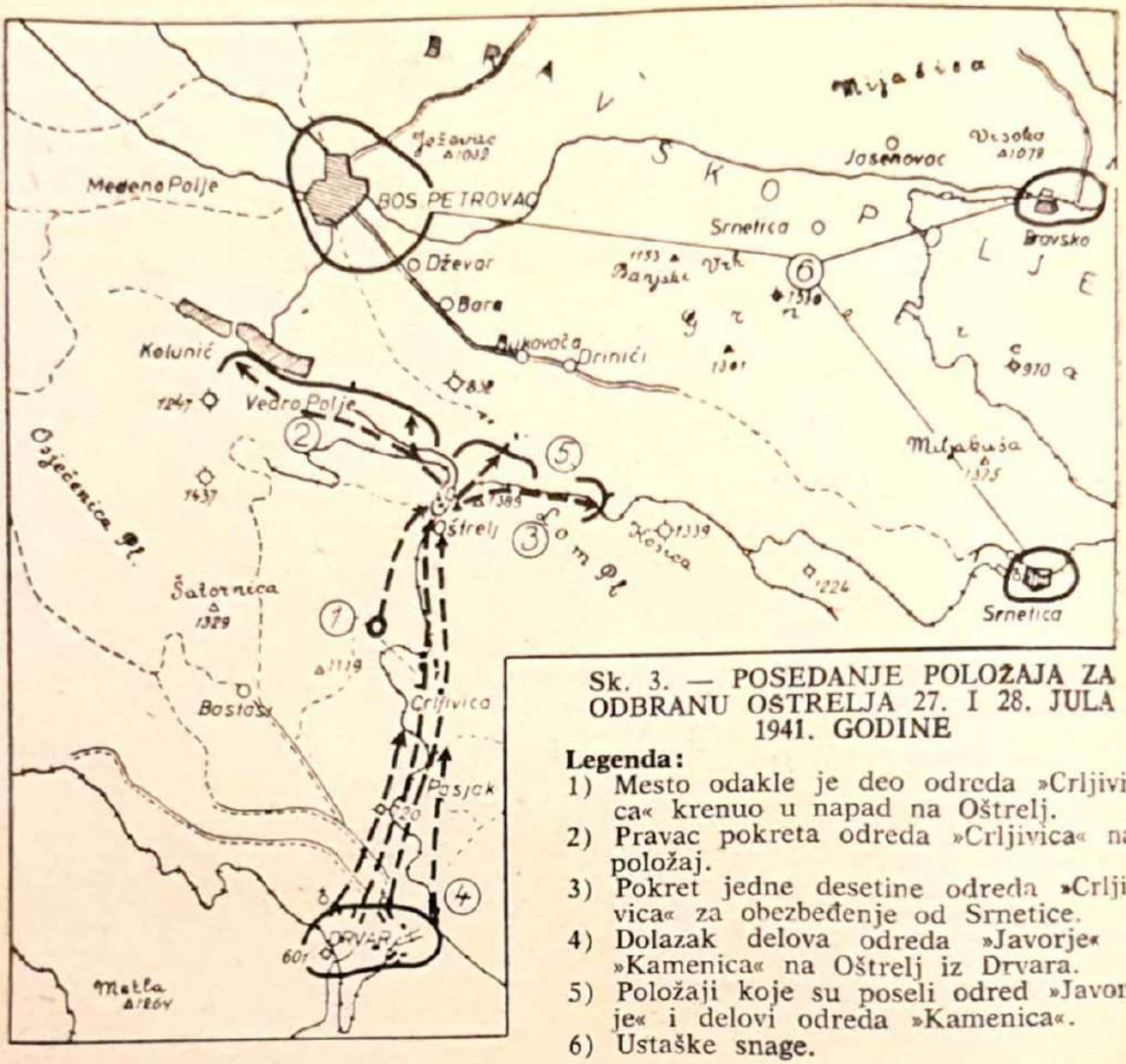

Sk. 3. — POSEDANJE POLOŽAJA ZA ODBRANU OŠTRELJA 27. I 28. JULA 1941. GODINE

Legenda:

1) Mesto odakle je deo odreda »Crljivica« krenuo u napad na Oštrelj.
2) Pravac pokreta odreda »Crljivica« na položaj.
3) Pokret jedne desetine odreda »Crljivica« za obezbeđenje od Srnetice.
4) Dolazak delova odreda »Javorje« i »Kamenica« na Oštrelj iz Drvara.
5) Položaji koje su poseli odred »Javorje« i delovi odreda »Kamenica«.
6) Ustaške snage.

soli, ulja, kafe, rakije itd. To je gerilcima dobro došlo jer su time rešili pitanje ishrane na Oštrelju.

Dan-dva po oslobođenju Oštrelja organizovana je evakuacija zaplenjenog materijala u Crljivicu i prema Drvaru.

U šumi, nedaleko od zaseoka Torbice, napravljena su skladišta i u njih je smešten alat. Evakuacija se vršila više dana i sve što nije bilo potrebno u Oštrelju, uredno je sklonjeno na sigurnija mesta.

ŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE

NASTUPANJE U PRAVCU KNINA

Resanovačkom odredu naređeno je da napadne Bosansko Grahovo. Borba sa ustašama u Crljivici brzo se pročula i u Bosanskom Grahovu, te je Resanovački odred u duhu ranijih direktiva Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu, u toku noći između 26. i 27. jula organizovao kidanje telefonske veze između Grahova i Drvara. Tom prilikom isečeni su svi stubovi između sela Peći i Resanovca.[1] U međuvremenu, Resanovački odred je dobio naređenje pomenutog štaba, te je krenuo u napad na oružničku postaju Resanovci, u kojoj je bilo oko deset oružnika. Međutim, ovi su se odmah predali. Gerilci su tada krenuli u pravcu sela Peći i Bosanskog Grahova.[2] Uz put im se pridruživao narod.

---

[1] Zbornik IV, 1, 237, 527. Pismena izjava učiteljice Jele Bićanić iz sela Peći, učesnika u ustanku jula 1941. god. data 4. III 1958. (U daljem: J. Bićanić). Pismena izjava Nikole Bojića iz sela Resanovaca, učesnika u borbama jula 1941. god., data 27. XII 1957. (U daljem: N. Bojić).

[2] J. Bićanin.

U Borovači, na osiguranju mosta, bilo je desetak ustaša.[3] Gerilci su ih napali. Ubijena su dvoojica[4], dok su ostale pobegle u Bosansko Grahovo. Zatim su gerilci krenuli u pravcu Grahova. Sukobili se sa jednom ustaškom patrolom koja se kretala od Grahova u pravcu Borovače. I ovde su poginula dvojica ustaša, a ostale su pobegle u Grahovo.

U Grahovu je tada bilo oko 30 ustaša i oružnika i jedan vod prve bojnice 15. pešadijske pukovnije.[5] Gerilci su stigli u Grahovo ujutro 27. jula i napali ustaše i domobrane. Borba se vodila čitav dan 27. jula. Oko 23 časa, ustaše i domobrani su se izvukli i pobegli u pravcu Knina.[6]

Zauzevši Grahovo gerilci su oslobodili oko 100 ljudi koje su ustaše pre ustanka pohvatale i držale u zatvoru.[7] U napadu na Grahovo poginuo je Branko, Mirko i Obrad Bajić iz sela Resanovaca.[8]

Po oslobođenju Grahova, gerilci su napali selo Obljaj i čitavo spalili. Ovde je učinjena ozbiljna greška. Međutim, u redovima ustanika bilo je mnogo onih čije su porodice i rodbina stradali od ustaša rodom iz sela Obljaj. To ogorčenje na ustaše, izliv mržnje i želju za osvetom bilo je teško sprečiti u redovima ustanika i naroda koji je učestvovao u borbi.

---

[3] Zapisnik o saslušanju ustaškog tabornika Andrije Karduma od 30. VII 1941. god. povodom napada na Bosansko Grahovo. Zbornik IV, 1, 237, 527.

[4] Isto.

[5] Zbornik, V, 1, 92, 272.

[6] Izjava Pere Lukača. (U daljem: P. Lukač).

[7] U članku »Prvi dani ustanka u Drvaru i okolini«, objavljenom u Godišnjaku istorijskog društva Bosne i Hercegovine stoji da je Grahovo branilo oko 100 ustaša i domobrana. Dalje se navodi da su svi, izuzev trojice, zarobljeni, da je zaplenjen jedan teški mitraljez, sedam puškomitraljeza i osamdeset pušaka. Međutim, taj podatak nije tačan.

[8] Pismena izjava Mirka Mandića iz sela Peći, učesnika u borbama jula 1941. god., data 4. II 1958. (U daljem: M. Mandić).

Oko 22 časa 27. jula gerilci su napali i oružničku postaju u selu Grkovci.[9] U Grkovcima je bilo dvadesetak oružnika i ustaša. Oni su se iz Grkovaca povukli u 3 časa 28. jula prema Čelebiću i Livnu.[10] I ovde se ustanku pridružio sav narod. Posle napada, deo gerilaca iz sela Grkovaca i Crnog Luga, pod rukovdostvom Brane Bogunovića, uputio se u pravcu Grahova. Došavši do Grahova, gerilci su krenuli ka Strmici i zadržali se na Jelinom Polju. Dvadeset osmog jula u 16 časova, upućeno je iz Livna za Grkovce 70 domobrana, a iz Sinja za Glamoč 36. Pored toga, naređeno je da se 10 ustaša uputi u pravcu Čelebića.[11]

Po oslobođenju Grahova Resanovački odred se spustio niz Derala i u podnožju šume zauzeo položaj prema Strmici. Čitav prostor od Resanovaca do sela Grkovaca bio je oslobođen i gerilske snage su otišle u pravcu Strmice i Golubića gde su bile ustaše. Tamo su se već nalazili gerilci iz Trubara i sela koja se nalaze severnije od Strmice. Gerilci su ovde uspostavili međusobnu vezu i pristupili pripremanju zajedničkog napada na Strmicu.

Trubarskom odredu naređenje za napad nije potpisao komandant, kako je ranije rečeno. Zbog toga komanda odreda nije ništa preduzela, već je htela da proveri da li je na Drvar izvršen napad. Komanda je poslala Božu Babića na Metlu i naredila mu da ako čuje borbu u Drvaru zapali stog sena kao znak za napad. Babić je čuo puščanu i mitraljesku vatru u Drvaru pa je u svanuće zapalio seno.[12] Na taj znak gerilci su krenuli prema oružničkoj postaji, koja je bila daleko oko 3 kilometra.

Komandir oružničke postaje, preko Pere Relića, lugara, javio je gerilcima da će se predati. Zbog toga

---

[9] Dopis vrhovnog oružničkog zapovedništva od 29. jula 1941. god., AVII, k-85, br. dok. 55/9.

[10] Izveštaj zapovedništva treće oružničke pukovnije. Taj. J. S. br. 240 od 8. avgusta 1941. god., Zbornik IV, 1, 250, 560.

[11] Dopis vrhovnog oružničkog zapovedništva od 29. jula 1941. god., AVII, k-85, br. dok. 55/9.

[12] P. Boltić.

su se gerilci neoprezno približavali stanici. Kad su se približili na oko 100 metara, oružnici su otvorili vatru i jednog gerilca ubili, a dvojicu ranili. Odred je jurišao. Oružnici su se razbegli, jedino se ustaški narednik borio do 16 časova. Dragan i Anđelko Rodić, sa nekoliko drugova, pobacali su bombe kroz prozor i upali u kasarnu. Unutra su našli mrtvog ustaškog narednika.

Prema naređenju Trubarskog odreda narod je počeo rušiti železničku prugu između stanice Vagan i Hrnjadi. Pruga je za kratko vreme porušena i saobraćaj u pravcu Drvara onemogućen. Nešto iza napada na oružnike u Trubaru pojavio se voz od Knina. Gerilci su prišli pruzi i uverili se da u vozu nema vojske, te su voz propustili ka stanici Vagan. Znali su da dalje neće moći. Vozovođa je bio poznati ustaša Marko Špiranović, zatim rimokatolički sveštenik Nestor koji je vršio pokrštavanje u Drvaru i Lokšmit, poslovođa iz železničke radionice Drvar. Narod ih je izveo iz voza i ubio.[13]

Desetina Dušana Popovića krenula je u pravcu železničke stanice Kaldrma sa zadatkom da spreči upućivanje ustaških snaga vozom u pravcu Trubara. Ovoj desetini priključilo se i nekoliko ljudi iz Kaldrme. Na stanici Lička Kaldrma desetina je našla nekoliko sanduka eksploziva i ostalog eksplozivnog materijala. Sve je to uzela i krenula niz prugu u pravcu Gornjeg Tiškovca.

U pravcu Tiškovca, nešto pre dolaska Popovićeve desetine, iz Kaldrme su krenuli Dušan i Miloš Zorić sa dva puškomitraljeza. Oni su imali nameru da postave zasedu kod Tiškovačke crkve i dočekaju ustaše ako bi eventualno pokušale da pođu od Knina ka Ličkoj Kaldrmi. U visini zaseoka Bauci, Popović je sa svojom desetinom minirao most na pruzi.

Oko 13 časova 27. jula naišao je voz pun ustaša. Kad se voz približio mostu, mine su aktivirane i voz se vratio nazad.[14] Gerilci su otvorili vatru iz puškomitra-

---

[13] Isto. J. Marek.

[14] P. Boltić.

Izveštaj izaslanika župe Knin od 19. avgusta 1941. god. o događajima u Kninu, AVII, k-85, br. dok. 39/11.

ljeza. Iz voza su počele iskakati ustaše i posle pola časa prikupile su se i pokušale da organizovano nastupaju uz prugu, ali su i tu dočekane i naterane u Strmicu.[15]

Đoko Jovanić i braća Mileusnići su prikupili gerilce i oko 11 časova 27. jula napali Srb iz koga su već pobegle ustaše, a ostali samo oružnici. Srb je brzo oslobođen, a deo gerilskih snaga uputio se Srpskom Klancu, dok su ostali krenuli u pravcu Lapca.

Posle bekstva ustaša iz stanice Tiškovac, gerilci su pokupili ćebad, porcije i ostalu opremu i zatim se razišli. Čitava noć između 27. i 28. jula prošla je u njihovom prikupljanju. Komandir Trubarskog odreda, Nikola Rodić, sa oko 30 gerilaca bio je kod Kaldrme. S njim je bio i Milan Tankosić koji je sa jednom desetinom otišao u Veliku Popinu radi dizanja naroda na ustanak i napada na Otrić.[16] Ostali gerilci krenuli su nazad u Tiškovac, gde su se prikupili oko 7 časova. U toku noći došlo je oko 60 gerilaca iz Gornjeg Tiškovca. Tada je formiran Tiškovački odred. U sastav Trubarskog odreda ušli su gerilci iz Zavlake, Kaldrme i Dugog Polja. Svi oni zajedno krenuli su niz Butižnicu u pravcu Donjeg Tiškovca.

U Crnim Potocima sastali su se sa okupljenim ljudima iz Donjeg Tiškovca, Drenovca i Gornjeg dela Strmice. Upoznali su ih sa događajima u Drvaru, Trubaru i Srbu. Tu je formiran još jedan odred od 80 gerilaca. Za komandira ovog odreda izabran je Pero Jarić.

Tada se raspravljalo o mogućem pokretu ustaša. Došlo se do zaključka da bi ustaše mogle prema njima da krenu istovremeno iz sela Plavna i Strmice. Zbog toga je Pero Jarić sa svojim gerilcima krenuo ka Plavnu da bi onemogućio dolazak ustaša sa te strane. Svi drugi su ostali na položajima prema Strmici.

Oko 11 časova 28. jula, pre pokreta ka Plavnu, Jarić je dobio dopis od Sime Bajića u kome ga ovaj

---

[15] Izveštaj izaslanika župe Knin od 19. avgusta 1941. god. o događajima u Kninu.

[16] P. Boltić.

obaveštava o njihovim uspesima na području Grahova. Time je uspostavljen kontakt između gerilaca sa područja Grahova i onih koji su se dolinom Butižnice kretali ka Strmici.

NAPAD NA STRMICU

Ustaše se nisu povlačile dalje od Strmice. U Strmici su imale divizion artiljerije i gadale su gerilske položaje oko zaseoka Krnete i u Deralima i zaposele su položaje oko ciglane, železničke stanice Strmica i Kulerime. Dok su se položaji gerilaca protezali linijom: Jelino Polje — Derala — kosa iznad zaseoka Krnete — korito Butižnice i Crni vrh, tu se nalazio Pero Jarić sa svojim odredom.

Gerilci su imali vezu na čitavoj liniji i već se osetila potreba usklađivanja sopstvenih dejstava. Tada je napravljen plan zajedničkog napada na Strmicu. U tom planu predviđeno je da jedna desetina sa automatskim oružjem neprimetno dođe iznad železničke stanice i otvori vatru u leđa ustaša koje su bile na gradini. Odmah zatim Tiškovački odred pod komandom Marića, koji je bio u koritu Butižnice, trebalo je da prvi izvrši juriš na ustaše, a posle toga Resanovački odred iz Derala. Gerilci koji su se nalazili na Jelinom Polju, pod komandom Branka Bogunovića, trebalo je da zaposednu cestu južnije od sela Strmice i preseku odstupnicu ustašama.[17]

Zamisao napada na Strmicu nije bila loša. Težnja je bila da se iznenadi neprijatelj. Ako prema predviđenom planu svaka gerilska jedinica izvrši zadatak, ustaše će se naći u vrlo teškoj situaciji.

Desetina koja je trebalo da neopaženo uđe u ustaški raspored imala je veoma težak zadatak. Za izvršenje tog zadatka javili su se dobrovoljno: Dušan i Miloš Zorić iz Kaldrme, Živko Borovnica sa tri druga iz Tiškovca i Dušan Popović sa četiri gerilca iz Trubara. Ova desetina dobrovoljaca se dobro snabdela bombama, a

---

[17] P. Boltić

zatim krenula koritom Butižnice. Oko 17 časova 28. jula, ona je neprimećeno došla na određeno mesto. Ustaše su neprekidno gađale iz artiljerije i bacača gerilske položaje iznad Strmice i tako otupile sopstvenu budnost.

Stigavši na cilj, desetina je otvorila vatru na ustaše koje su bile na Kulerini. I ostali gerilski odredi su tada osuli vatru po ustaškim položajima i kroz nekoliko minuta izvršili istovremeni juriš. Međutim, juriš nije izvršen onako kako je planom predviđeno. Gerilci nisu čekali napad Tiškovačkog odreda, već su se sa svih strana sručili na ustaše. Ustaše su u panici pobegle prema Kninu, a gerilci su oko 18 časova bili u Strmici. Tom prilikom u Strmici je ostalo 27 mrtvih ustaša. Gerilci su zaplenili nekoliko sanduka municije, jedan puškomitraljez i jedan teški mitraljez.

Gerilci Brane Bogunovića nisu izvršili zadatak, jer nisu došli na određene položaje, te su se ustaše neometano povukle ka Kninu.

Posle oslobođenja Strmice, oformljen je Strmički odred. Pajo Kurbalija, narednik bivše jugoslovenske vojske, skupio je 154 Strmičana sa oružjem i od njih formirao odred. On je izabran za komandira odreda. Gerilske snage su se posle oslobođenja Strmice znatno ojačale u ljudstvu i naoružanju.

U selu Plavnu tada je bila oružnička postaja jačine oko 15 oružnika. Sa njima je bilo i nekoliko ustaša iz Gospića. Kurbalija je predložio da se što pre napadnu, pa je u pravcu Plavna upućena Strmička četa. Tamo je upućen još jedan vod pod komandom Dušana Zorića, koji je stupio u vezu sa narodom Plavna i prikupio oko 80 ljudi sa oružjem.

U toku noći gerilci su zaposeli položaje oko oružničke postaje, a u zoru 29. jula izvršili napad.[18] Za dva-

---

[18] Izveštaj pukovnika Bojića iz Knina od 29. jula 1941. god AVII, k-1, br. dok. 28/1.

-tri časa borbe stanica je osvojena, a oružnici i ustaše pobijeni.[19] Jedan gerilac je ranjen.

Milan Tankosić i desetina s kojom je komandovao Stevo Babić, stigli su u Popinu. Tamo su našli Lukića, oficira bivše jugoslovenske vojske i ondašnjeg učitelja, i ispričali im da je u Drvaru došlo do ustanka. Odmah su crkvenim zvonima pozvali narod i izvestili ga o čemu se radi. Zatim su krenuli na Otrić. Babić je sa desetinom došao na prugu između Otrića i Rastičeva, tu je srušio prugu i otišao u Prljevo. Iz Prljeva, sa tamošnjim seljacima, otišao je u Zrmanju, gde je već 28. jula došlo do borbe sa ustašama.[20] Tada je Zrmanja oslobođena, ubijeno je 6 ustaša i oslobođeno oko 100 ljudi koji su bili u ustaškom zatvoru.

Tako su gerilci, nastupajući od Trubara i Grahova ka Kninu oslobodili veliki prostor i došli u neposrednu blizinu Knina.[21]

Nastupajući u pravcu Knina, jedan vod Resanovačkog odreda u selu Golubiću sukobio se sa ustašama. Ostali gerilci, kad su čuli borbu, odmah su se uputili ka Golubiću. Golubićani su ih dočekali i pridružili im se. Poznajući teren, oni su gerilce doveli ustašama s leđa. Tada su ustaše, koristeći neravnine zemljišta i korito Butižnice, pobegle u Knin, a gerilci izbili u Vrpolje i tu su se sastali sa delovima odreda Brane Bogunovića.

---

[19] Izveštaj teritorijalne legije karabinijera od 6. avgusta 1941. god., Zbornik, V, 1, 120, 321.

[20] Izveštaj Krilnog oružničkog zapovedništva iz Gospića br. 3185 od 29. jula 1941. god. Zbornik, V, 1, 101, 291.

[21] U prvoj knjizi, tom V, Zbornik dokumenata NOR-a u redakcijskim napomenama na strani 299, 334 i 349 stoji da su na položajima oko Knina bili ustanici iz: Plavna, Strumice, Golubića, Pađane, Otona, Žagrovića, Polače, Kovačića, Kninskog Polja i Vrpolja, pa se kao dokaz navodi dokumenat br. 137 iste knjige. Iz tog dokumenta se to ne vidi. Sve tri napomene su nepotpune i netačne. Na položajima oko Knina bili su ustanici i gerilci iz Trubara, Tiškovca, Kaldrme, Resanovaca, Peći, Zeba, Isjeka, Grkovaca i drugih sela Bosanskog Grahova. To su bile glavne ustaničke snage. Njima su se docnije pridruživali ostali U tim napomenama stoji da je Knin bio nekoliko sati u rukama ustanika. Međutim, ustanici nisu uopšte bili u Kninu.

Brana Bogunović je, umesto da postavi zasedu južno od Strmice i spreči povlačenje ustaša u pravcu Knina, otišao preko obronaka Dinare ka selu Kijevu i tamo, navodno, postavljao zasedu. Međutim, umesto zasede oni su na padinama Dinare naišli na stado ovaca i odmah počeli da kolju i peku ovce.

Ustaški garnizon u Kninu zahvatila je strahovita panika. Gerilci su bili već u Kninskom polju. Oni su nastupali ka Kninu, savlađujući otpor ustaša gde god bi došli sa njima u sukob. Osim toga, ustaše su znale za uspehe gerilaca na području Drvara. Evo šta se o tome kaže u izveštaju komandanta garnizona u Kninu:

Do sada je ustanovljeno, da se borbe vode u tri kolone. Grupa Oštrelj—Drvar je najjača i to će biti oko 2—3.000 ljudi. Jedna grupa je kod Glamoča napravila pokolj našeg stanovništva i uništila Glamoč. Pobunjenici su zauzeli Drvar, Gornji Tiškovac i kreću prema Strmici. Ja sam naredio obustavu železničkog prometa, jer je pruga na nekoliko mesta uništena. Mrtvih i ranjenih ima na obadvije strane. Obustava saobraćaja proteže se Knin — Gračac. Poslao sam jednu satniju sa 5 strojnih pušaka i pojačao jednim vodom u pravcu Tiškovca. Rekvirirao sam sve raspoložive automobile i poslao sada jedan bataljon. Livno, Bosansko Grahovo nalazi se 1. satnija. Na demarkacionoj liniji, koja je zatvorena, postavili su Talijani, 2 reda talijanske straže. Talijani su sada poslali jedan bataljon u Glamoč. Kod Strmice vodi se glavna borba. Prema izveštajima koje dobivam, izgleda mi da su pre par dana bili ipak padobranci. Molim, da se pošalje 5 štuka aparata, da izvide teren i bombarduju bezuvjetno selo Oštrelj. Borbe zauzimaju većeg maha. Telefonskih veza nema ni s kim, jer su sve veze prekidane. Vijest mi je donio djelimično kotarski predstojnik iz mesta, koji je bio na čelu ustaša i teško ranjen došao u Knin.[22]

Pukovnik Čordašić, zapovednik Knina, posetio je 29. jula Leonardija, italijanskog pukovnika, i pokušao da se s njim dogovori o odbrani Knina. Leonardi je rekao da će braniti grad,[23] ali je istakao postupke ustaša

---

[22] Izveštaj pukovnika Čordašića, komandanta 15. pukovnije od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/1.

[23] Izveštaj izaslanika župe Knin od 5. VIII 1941. god. o događajima u Kninu, Zbornik, V, 1, 137, 349.

Dopis posebnog opunomoćenika poglavnika, podmaršala Lakse. V. T. br. 230 od 6. VIII 1941. god. AVII, k-85, br. dok. 17/4.

koje, prema njemu, u ovom konkretnom slučaju, čine lošu uslugu Italijanima.

Želja Italijana je bila da se obračunaju sa gerilcima bez oružane borbe. Postupali su veoma lukavo. Već su uspostavili kontakt sa nekim Srbima. Prikazivali su se velikim prijateljima Srba i govorili da će pobiti ustaše. Oni su znali da je srpski narod ogorčen na ustaše, pa su zbog toga demagoški nastupali. Pa ipak, preduzeli su izvesne mere predostrožnosti kad su doznali za nastupanje gerilaca u pravcu Knina. Italijanske trupe dalmatinsko-hrvatskog pograničnog pojasa odmah su otišle do Drniša, zauzele ga i prema Kninu isturile odrede na kamionima radi neposrednijeg i efikasnijeg obezbeđenja svoje zone.[24]

Njihove trupe imale su naređenje da brane samo Knin, Sinj i Drniš i da se ne upuštaju ni u kakve akcije van pomenutih mesta. Po dolasku gerilskih snaga na Kninsko polje, Italijani su na sve svoje zgrade i vozila stavili zastave. Pukovnik Čordašić protumačio je tu meru Italijana kao da se neće boriti protiv gerilaca ako dođe do napada na Knin.

Tada je Čordašić otišao kod velikog župana, gde su sazvani svi predstavnici ustaške vlasti i izložio mu situaciju. Rekao je da su njegove trupe rasturene na sve strane i da su slabe, da se pobuna i dalje širi, a da se gerilci približavaju Kninu. Od Nikolića, velikog župana, zahtevao je da napusti Knin i pređe u Drniš. U 21 čas 29. jula sedište velike župe je premešteno u Drniš. Posle toga i zapovedništvo pukovnije premešteno je u Drniš, a jedinice su se povukle na periferiju Knina. Bilo im je naređeno da se po potrebi i dalje povlače.[25]

Međutim, trupe nisu zadržane na periferiji. One su pobegle u Drniš čim su gerilci stigli u Kninsko polje. Evo kako je o tome izvestio 30. jula u 6.30 zapovednik Sinja:

---

[24] Šifrovani telegram guvernera Dalmacije, br. 954 od 29. VII 1941. god., AVII, k-540, br. dok. 26/2.

[25] Izveštaj izaslanika župe Knin od 5. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

Pukovnik Čordašić (zapovednik Knina) javio je, da su poslije ogorčene borbe na Kninskom Polju naše snage napustile Knin i povukle se u Drniš i da su Talijani preuzeli odbranu Knina. O tome je izvješten general Prpić, koji je naložio, da se naše snage odmah vrate u Knin, ali taj nalog nisam mogao predati puk. Čordašiću do sada, jer nisam mogao dobiti vezu sa Drnišom od talijanskih vlasti.[26]

U vezi sa nastalom situacijom kod Knina u Gračac je upućeno 300 vojnika iz konjičke pukovnije iz Zagreba. Oni su krenuli u 3,16 časova 30. jula vozom. Iz Virovitice je, takođe, u 6.30 časova 30. jula u Gračac upućeno 160 vojnika. Zadatak ovih snaga bio je da se raščisti pravac Gospić — Gračac — Knin i stipi u vezu sa posadom Knina. Radi usklađivanja i povezivanja dejstva svih ustaško-domobranskih snaga na području Gospić — Gračac — Knin, upućen je iz Zagreba pukovnik Biščan.[27]

Ovo je učinjeno dosta kasno. Posada Knina već je bila pobegla u Drniš. Italijani su preuzeli na sebe odbranu Knina, a Glavni stožer je tražio izjašnjenje od Čordašića:

Glavni stožer obavješten je, da je 15. pukovnija pod Vašim zapovjedništvom bila iz Knina krenula u severnom pravcu i u visini s. Strmica primila borbu sa pobunjenicima, koji su došli iz Drvara. Sa 15. pukovnijom, prema izveštaju sa kojim raspolažemo, krenuli su i dijelovi talijanske vojske sa nešto artiljerije, što je dalo povoda očekivanju, da će se naročito zbog učestvovanja artiljerije situacija na ovome pravcu svakako održati, ako ne poboljšati daljim napredovanjem prema Drvaru.

Prvom zgodnom prilikom dostavite Glavnom stožeru domobranstva izvještaj iscrpan o napred opisanim događajima, opravdavajući Vaše postupke, kako je došlo i iz kojih razloga do napuštanja položaja kod s. Strmice, a kakva su savetovanja mogla na Vas uticati, da ste napustili Knin prepuštajući držanje i odbranu poverene Vam posade talijanskim trupama, koji tvrde da su hrvatske trupe kod Knina raspršene...[28]

---

[26] Izveštaj zapovednika Sinja od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

[27] Domobranski izveštaj o događajima noću između 29. i 30. VII 1941. god. AVII, k-1, br. dok. 29/1.

[28] Dopis Glavnog stožera domobranstva od 1. VIII 1941. god., upućen pukovniku Čordašiću, AVII, k-1, br. dok. 1/2-22.

Italijani su počeli na nekim mestima da razoružavaju ustaše i oružnike. Tako je Mecger potpukovnik naredio svojim jedinicama da se oružjem suprotstave Italijanima, ako bi ih počeli razoružavati."

Italijani su osetili snagu gerilaca i na osnovu ocene tadanjeg stanja smatrali su da je bolje ne dolaziti sa njima u sukob. Preduzimali su neke mere protiv ustaša iz taktičkih i demagoških razloga. Znali su da će ustaški postupci uvek biti izvor nemira i pobuna, te su u svom sopstvenom interesu nastojali da te zločine spreče. Na takav stav ih je svakako navodio i stav pojedinih gerilskih grupa prema njima. Naime, velikosrpski elementi još tada su odvraćali gerilce od borbe protiv okupatora i govorili da su Italijani prijatelji srpskog naroda. Prema njihovom shvatanju trebalo se izboriti za to, da srpski narod potpadne pod okupaciju Italijana i da se liši ustaške vlasti. Evo šta se u jednom dokumentu kaže:

...Jedan kapetan iz komande II armije pošao je jutros iz Knina i malo posle Zrmanja Vrela bio zaustavljen od stotinjak naoružanih ljudi, koji su, prepoznavši njegovu narodnost, izjavili da uopšte nisu komunisti već su samo umakli od ustaških progona i klanja, da pokret nije uperen protiv Italijana i da stanovništvo Like želi da ima garnizon od italijanskih trupa. Vođa ustanika je stvarno predao kapetanu sledeću cedulju da je uruči komandi italijanskih trupa u Kninu.

»Stanovništvo Like moli italijansku vojsku da smesta zauzme celu zonu provincije jer ne može više da živi od hrvatskog tlačenja (misli se na ustaše — M. Z.). Željno vas očekujemo. Stanovništvo i četnici.«

...

Danas pre podne u 10 č. pukovnik komandant aerodroma Divulje išao je putem Gračac — Knin preko zone okupirane od strane ustanika. Na njega je bila otvorena puščana paljba koja je prekinuta čim su ustanici prepoznali njegovu narodnost. Naišao je na deset prekida puta među kojima i jedan porušen most između Zrmanja Vrela i Knina, ali su bili savladani uz pomoć istih ustanika.

" Domobranski izvadak iz situacije u toku noći 31. VII na 1. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 1/2.

Vođa ustanika mu je pokazao okružnicu štampanu na ciklostilu koju je izdala Uprava revolucionarnog pokreta, a kojom se naređuje da ne treba uznemiravati Italijane.[30]

...

Italijani su smatrali da je najkorisnije prikazivati se prijateljem srpskog naroda i ne stupati u oružanu borbu sa gerilcima. Na taj način Italijani su želeli da eliminišu uticaj Komunističke partije među ustaničkim masama.

U Knin je došao podmaršal Laksa sa specijalnim ovlašćenjem od poglavnika, da ispita uzroke bežanja 15. pešadijske pukovnije iz Knina i velikog župana Nikolića. Pukovnik Juraj Čordašić, oružnički pukovnik Bojić i veliki župan Nikolić, koji su pobegli iz Knina, prikazali su da je stanje u Kninu bilo veoma teško. Pukovnik Bojić je rekao da je bilo malodušnosti kod ustaških upravnih i vojnih starešina.[31] Međutim, na Italijane i njihovo držanje pale su teške optužbe. Podmaršal Laksa je tom prilikom smenio pukovnika Ćordašića sa položaja komandanta 15. pešadijske pukovnije. Za privremenog zamenika komandanta postavio je potpukovnika Ivaniševića, koji je do tada bio pomoćnik zapovednika 13. pešadijske pukovnije.[32]

U Kninskom polju 29. jula bilo je oko 2000 gerilaca. Oni su imali 1700 pušaka, 7 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza i oko 3500 metaka.[33] Ogromna većina gerilaca gledala je na Hrvate kroz ustaške zločine. Rukovodstva Trubarskog i Resanovačkog odreda su to znala i plašila se da ova još nedovoljno organizaciono učvršćena vojska svoju mržnju prema ustašama ne ispolji prema nevinom hrvatskom stanovništvu u Kninu. Pored toga bila je slaba koordinacija akcije i nejasna predstava o situaciji u Kninu.

---

[30] Šifrovani telegram guvernatora Dalmacije, br. 954 od 29. VII 1941. god., upućen Predsedništvu Ministarskog saveta u Rim, AVII, k-540, br. dok. 26/2.

[31] Dopis posebnog opunomoćenog Poglavnika podmaršala Sakse V. T. br. 230 od 6. avgusta 1941. AVII, k. 85, br. dok. 17/4.

[32] Isto.

[33] P. Boltić.

Iz Kninskog polja poslat je izveštaj u Drvar, u kome se tražila pomoć za napad na Knin. U očekivanju odgovora iz Drvara, jedinice su ostale na položajima oko Knina. Gerilci su radi uspostavljanja veze sa Drvarom počeli popravljati telefonsku liniju. Koristili su železničku telefonsku liniju. U toku 29. jula telefonska veza je uspostavljena do Tiškovca.

Neodlučnost gerilaca pred Kninom omogućila je ustaško-domobranskoj komandi da se pribere i preduzme mere radi poboljšanja svog položaja. Tako su ustaše i domobrani 31. jula ponovo došli u Knin.[34] Glavni stožer Jadranskog divizijskog područja prvog avgusta naredio je da se zauzme Strmica.[35]

Gerilci su napravili ozbiljan propust što nisu odmah, kad su razbili ustaše u Golubiću, produžili gonjenje i ušli u Knin. Zbog tog propusta aktivnost gerilskih snaga svela se na pasivnu odbranu položaja. Uticaj Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu nije u odlučujućem momentu došao do izražaja zbog nedostatka iskustva, veze i angažovanosti na prostoru Oštrelja i Bosanskog Petrovca, gde su neprekidne borbe bile u punom jeku.

OSLOBOĐENJE MARTIN-BRODA

Vest o napadu na ustaški automobil kod Drvara brzo je stigla i na Boboljuske. Odmah su se ljudi iskupili na Sjenici između Boboljusaka i Cvetnića. U početku ih je bilo dvadesetak sa oružjem, ali je kasnije u logor stiglo oko 300 ljudi. Tada se pronela vest da je u Martin-Brod stigao bataljon ustaša i da će sva srpska sela popaliti a ljude poubijati.

Oko 4 časa 27. jula, stiglo je naređenje iz Drvara. Gerilcima Boboljusaka i Cvetnića naređeno je da od-

---

[34] Domobransko dnevno izvešće 31. VII o stanju kod Jadranskog divizijskog područja, AVII, k-1, br. dok. 31/1.

[35] Mikroteka, Muzej narodnog oslobođenja Zagreb, AVII, film 1, snimak 4.

mah napadnu Martin-Brod, oslobode ga, a zatim da se povežu sa Ličanima i ne dozvole nastupanje ustaša u pravcu Drvara.[36]

Tada su Cvetnićani otišli prema reci Krki. Ovde se nalazilo skladište raznog materijala od francuskog preduzeća »Batinjol«. Čuvali su ga domobrani i ustaše. Gerilci su ih napali i rasterali. Gerilci iz Boboljusaka i Očigrija došli su na zapadnu stranu Jelišćaka, kod Martin-Broda, i tu se zadržali. Pokušali su da se povežu sa Jovom Reljićem iz Martin-Broda i još nekim drugim.

Međutim, to se nije moglo učiniti bez silaska u Martin-Brod.

U međuvremenu trojica ustaša iz Martin-Broda pošla su u pravcu sela Očigrija, u kome su uhvatile pet ljudi i povele ih u Martin-Brod. Gerilci su otvorili vatru i jednog ustašu ranili. Ostale ustaše su pobegle, a uhvaćeni ljudi su se razbegli na razne strane.

Deo Cvetnićana koji su napali čuvare skladišta u Krki vratio se i sastao sa gerilcima iznad Martin-Broda. Tada su Stanko Pilipović, Božo Zorić i Simo Pilipović krenuli u Martin-Brod. Stanko se privukao do oružničke postaje i u tom momentu gerilci s Jelišćaka su otvorili vatru iz pušaka. Oružnici su skočili i počeli bežati. Pobegli su u pravcu Kulen Vakufa, a gerilci su sišli s brda i zapalili oružničku postaju.[37]

Sa Jelišćaka, 28. jula gerilci su prešli u Doljane. U međuvremenu naišao je vod ustaša. Ove ustaše bile su poslane još 27. jula kao pomoć postaji Martin-Brod.[38] Gerilci su ih dočekali u Dabinoj Strani i pobili. Oko 10 sati 28. jula gerilci su stigli u Doljane, napali oruž-

---

[36] Pismena izjava Pere Pilipovića, učesnika u borbama jula 1941. god., data 4. VI 1957. (U daljem: P. Pilipović).

[37] Domobransko dnevno izvešće za 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

Izjava Stanka Pilipovića, učesnika u borbama jula 1941., data 18. IX 1957. (U daljem: S. Pilipović).

[38] Zapisnik u vezi saslušanja Nikole Brletića, oružnika, koji je bio na službi u Donjanima. Saslušavanje je izvršeno 30. septembra 1941. god. u Gospiću po njegovom puštanju iz Drvara gde je bio zarobljenik, AVII, k-67, br. dok. 35/6.

ničku postaju i raspršili je, ubijen je narednik Zvonko Delač i još nekoliko oružnika.[39] Ostali oružnici bežali su u pravcu Boričevca. Gerilci su ih gonili. Oružnik Nikola Brletić sakrio se u Liscu. Njega su sutradan, 29. jula, gerilci pronašli, razoružali i poslali u Drvar.

Tako su gerilci iz Cvetnića i Boboljusaka stupili u vezu sa gerilcima iz Like i zajedno sa njima pošli u napad na selo Boričevac. Međutim, ustaše i sve stanovništvo bilo je napustilo Boričevac i pobeglo u Kulen-Vakuf. Gerilci su Boričevac spalili jer su bili kivni na ustaše zbog njihovih zločina, a zatim otišli u pravcu Kulen-Vakufa koga su blokirali sa jugoistočne i severoistočne strane. Time je Kulen-Vakuf odsečen od ostalih neprijateljskih garnizona, u kome je nastala vrlo teška situacija.[40] Tako je slobodna teritorija znatno proširena na zapad i severozapad, a gerilski položaji prema Pavelićevim snagama bili su udaljeni preko 40 km od Drvara, koji je postao centar oslobođene teritorije.[41]

BEKSTVO USTAŠA IZ SRNETICE

Ustašku posadu u Srnetici od 27. do 31. jula nije niko napadao. Razbijene ustaše iz Brizgaća pobegle su u Srneticu i obavestile tamošnju posadu o događajima. Sve ih je uhvatila strašna panika te su ustaška posada i ostaci razbijene satnije kod Brizgaća pobegli 28. jula iz Srnetice u Bravsko. U izveštaju, neprijatelj o tome kaže:

Pobunjenici se prebacuju prema Bosanskom Petrovcu i zaposjeli su kotu kod sela Kolunića. Prebacuju i strojnice. Po jednom izvještaju već 300 ljudi naoružanih na toj koti. Muslimansko stanovništvo bježi u Petrovac. Po izjavi prebjegloga iz Oštrelja pobunjenici spremaju noćas napad na Bosanski Petrovac. Namjera je za napad sa juga i sa istoka. Ustaška satnija pobjegla i evakuirala stanovništvo iz Srnetice, sa vlakom u pravcu Bravskog. Kod Bravska su po našoj vojsci zaustavljeni ustaše i sada sa našom vojskom čuvaju taj čvor.

---

[39] Isto.

[40] Telefonski izveštaj satnika Dale iz Bihaća od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[41] Lj. Babić.

Četnici su dalje zauzeli selo Srneticu i Potoci te su oba mjesta zapalili. Oružnici su se povukli.

Upućeno iz Travnika i Jajca 300 ljudi u pravcu Srnetice.[42]

Čim su ustaše pobegle iz Srnetice, u nju su došli seljaci iz Drinića i Bravska i sve odneli, a posle je zapalili. Izgleda da su i ustaše kad su se povlačile palile neke zgrade. Uglavnom, gerilci tada nisu bili u Srnetici već su došli tek posle oslobođenja Potoka.[43] Verovatno da je i napad na železničku stanicu i oružničku postaju Potoke uticao na bežanje ustaša iz Srnetice.

Ustaše i oružnici su i iz Bravska pobegli u 21 čas, 30. jula. Ni tamo ih nije niko ozbiljnije napao. Međutim, oni u svom dopisu kažu da su napustili Bravsko »usled jakog pritiska pobunjenika«.[44] Međutim, tamo jakih i organizovanih gerilskih snaga nije bilo, sem pojedinaca koji su imali puške, ali oni nisu mogli da vrše nikakav jači pritisak.

Oružnici su iz Bravska pobegli u Ključ i Sanski Most, a ustaše i domobrani u selo Velagiće koje se nalazi između Bravska i Ključa. Ustaška komanda ubrzo je uvidela da ni u jednom od napuštenih mesta nema gerilskih snaga, pa je naredila da se oružnici i ustaše ponovo vrate u ta mesta.[45] Već 31. jula ustaše su ponovo bile u Bravskom, dok su prema Srnetici slali jače patrole radi izviđanja.

OSLOBOĐENJE PREKAJE I POTOKA

U Prekaji se nalazila oružnička postaja sa desetak oružnika i nekoliko ustaša, a u Potocima desetak oružnika i oko 20 ustaša. U Prekaji su bili najpre samo

---

[42] Telefonska obavijest divizijskog zapovedništva iz Banje Luke od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 284L.

[43] Izjava Laze Mekterovića iz Bunčevca, učesnika u napadu na Potoke 28. VII 1941. god. data 25. IX 1957. (U daljem: L. Mekterović).

[44] Dopis Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 1489/J. S. od 31. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 5/22.

[45] Dopis Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 1520/J. S. od 1. VIII 1941. god., AVII, k-85, br. dok. 27/.

oružnici, ali je posle došlo nekoliko ustaša s namerom da u Prekaji i obližnjim selima pobiju videnije ljude. Međutim, na dan ustanka, 27. jula u zoru ljudi iz sela Prekaje, Mrđa, Ljeskovice, Župice i Bunčevca, iskupili su se u logoru. Bilo ih je oko 300—350. Imali su tri vojničke, petnaestak civilnih pušaka i nekoliko pištolja.

Oružničku postaju su napali oko 4 sata 27. jula. Naređenje za napad dobili su od Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu. Oružnici i ustaše su pružali otpor. Borba je trajala do 9 časova, kad je otpor slomljen, a ustaše i oružnici zarobljeni. Niko nije pobegao. Ustaše i oružnički narednik ubijeni su, a ostali, izuzev oružnika Ivana Bilandžije, sprovedeni u Drvar. Ivan Bilandžija, rodom iz Mrkonjića, pušten je na slobodu, pošto je bio u dobrim odnosima sa narodom, a protiv ustaša i njihovih zločina.

Šta se dogodilo 27. jula sa ustašama u Prekaji, ustaški logornik Baković u Glamoču nije doznao ni u toku 28. jula.

...Danas se je trebao vratiti sa službenog puta kotarski pretstojnik Milošević i moj pomoćnik Bećir Bašić, njihov vlak zaustavljen je u Kurjevoj Kosi i vraćen pucnjavom u pravcu Potoka. Njihov službeni boravak bio je za prisegnuće Šipadova osoblja, ustaških tabora Mlinište i Potoci.

Molio sam vojničku pomoć, na sve strane, obećano ali ne dolazi. Raspoloživo oružje razdajemo ustašama u pomoć. 7 mojih ustaša koji su se nalazili u općini Prekaja trebali su doći, ali se nisu vratili. U selima općine Prekaja isterana stoka iz šuma i planina kućama i u polje.

Naslućuje se da je počela dogovorena buntovna akcija. Glavni zatočenici su levičari radnici svi iz preduzeća Šipada.[46]

Istog dana ljudi iz Preoca, Tičeva i obližnjih sela napali su oružničku postaju u Preocu. Postaja je zauzeta, ali je dosta oružnika pobeglo.

Gerilci iz Prekaje iz Drvara su dobili naređenje da napadnu i oslobode Potoke, pošto su ustaše iz Potoka često zalazale u Prekaju kao i druga obližnja sela,

---

[46] Telegram ustaškog logornika Bakovića br. 180 od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

da pljačkaju i tuku narod. Nikog do tada nisu ubile. Najpre su htele da pohvataju ljude za koje su smatrale da mogu povesti narod na otpor. Trebalo je najpre takve ljude popisati, a zatim pohvatati i pobiti. Stožernik Gutić je lično iz Glamoča tražio spisak takvih ljudi.

Do 29. u podne - stoji u Gutićevu telegramu - pod Vašom osobnom odgovornosti ima mi se dostaviti spisak lica najuglednijih i najbogatijih Srba po uzorku koje smo Vam dostavili putem kurira stop. Spisak imate poslati po kuriru stop.[47]

Gutić je pokazivao poseban interes čak i za najzabačenija mesta. Usled toga, u selima gornjeg toka Unca nije bilo ubijanja sve do 27. jula. Izgleda da je zbog toga bilo dosta ustaša u Potocima. Naime, pored ustaša u uniformi, u Potocima je bilo i preko dvadeset ustaša-civila.

Po oslobođenju Prekaje, gerilci su odmah krenuli da napadnu Potoke. Međutim, kasno su stigli te nisu izvršili napad u toku 27. jula. Zadržali su se u Paležu. Oružnici u Potocima su doznali za pokret gerilaca u pravcu Potoka, te su noću između 27. i 28. jula pobegli preko Resanovače u Ribnik a pretpostavljene su izvestili da su Potoci napadnuti.

27. srpnja 1941. oko 20 sati, 80 naoružanih četnika napali su mjesto Potoke, stavljajući sve Hrvate pod nož. U toku noći u borbi četnici su zauzeli istoimenu oružničku postaju. Mjesto Potoci nalazi se u rukama četnika. Sa oružnicima nalazim se na postaji Ribnik.[48]

Oružnici su doznali za događaje u Drvaru, Oštrelju, Brizgaću i Prekaji, te su se uplašili i pobegli, a ustaše su ostale i dalje u Potocima.

Napad na Potoke izvršen je u 5 sati 28. jula. Ustaše su pružile ogorčen otpor i odbile prvi napad. Napad je obnovljen u toku dana. Ubijeno je nekoliko ustaša i

---

[47] Telegram Viktora Gutića od 27. VI 1941. god. Kotarskom predstojništvu Glamoč, AVII, k- br. dok. 810, kab. br. 2487/41.

[48] Izveštaj Vrhovnog oružničkog zapovjedništva, br. 1439 J. S. od 30. VII 1941. god., AVII, k-85, br. dok. 53/9.

Potoci su zauzeti. Većina ustaša je pobegla u šumu i dalje, prema Srnetici i Ribniku. U napadu na Potoke naročito se istakao Stevan Agić iz Bunčevca, koji je tom prilikom poginuo. Gerilci su tada zapalili Potoke.

Tabornik Franjo Ljubić i ustaše koje nisu bile uniformisane i civilno stanovništvo iz Potoka, pobegli su u Ždralicu, 5 km severozapadno od Potoka. Tu su se u kolibama zadržali da dočekaju dolazak ustaških pojačanja. Međutim, iz Potoka je sa desetinom krenuo Lazo Mekterović u Ždralicu, gde je našao ustaškog tabornika Ljubića, oko 20 ustaša civila i još 93 osobe. Sve je sproveo u Prekaju, gde su tabornika Ljubića i još 20 ustaša streljali, a civile pustili na slobodu.

Deo gerilaca, po oslobođenju Potoka, otišao je u Srneticu, pošto su ustaše, već posle njihovog dolaska, pobegle iz Srnetice u Bravsko.

Po oslobođenju Prekaje i Potoka, gerilci su se skupili u Prekaji 29. jula. Tada je naredbom Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu, za komandanta mesta Prekaje postavljen Dušan Jović, rezervni potporučnik bivše jugoslovenske vojske. U Prekaji je formirana četa, a za komandira je određen Mile Stevandić,[49] iz Prekaje, za političkog komesara Dmitar Popović iz Mrđa. Posle toga, gerilci sa područja Prekaje krenuli su u pravcu Glamoča.

Štab za Bosansko Grahovo i okolinu rano 28. jula uputio je Mokronoški gerilski vod, koji je učestvovao u napadu na Drvar, u Prekaju, kao pomoć tamošnjim gerilcima. Vod je stigao u Prekaju 28. jula, a 29. krenuo sa gerilcima u pravcu Glamoča. Iznad Medenih Selišta gerilci su se sukobili sa ustašama. Gerilci iz Preoca, Rora i drugih sela severozapadnije od Glamoča još u toku 28. jula vodili su borbe sa ustašama na prostoru Vagan, Odžak, Medena Selišta. Pošto je u toku 28. jula došlo do ustanka i na području Mliništa, ustaše

---

[49] Izdao NOB-u u početku 1942. god. i kao četnik ubijen 13. III iste godine.

su jednu satniju iz Glamoča uputile u Mliništa, gde je stigla 28. jula naveče i stavila se pod komandu Vrbaskog divizijskog područja.[50] Istog dana ustaše su iz Glamoča tražile »hitnu pomoć preko Jajca«,[51] jer su dovedene u tešku situaciju odmah prvih dana ustanka.

Vod pomenute satnije vodio je borbu sa gerilcima kod Medenih Selišta. U toj borbi pognuo je Ilija Savić, a više gerilaca je ranjeno vatrom iz minobacača. Ustaše su i iz Sinja uputile jedan vod i naredile mu da od Glamoča nastupa u pravcu Medenih Selišta i da zauzme raskrsnicu cesta. Iz Sinja je zahtevano da jedinice Vrbaskog divizijskog područja napadnu gerilce iz pozadine, od Hotkovaca i Podgradine.[52]

U toku 29. jula, na prostoru između Popovića i Glavice, iskupilo se oko 700 gerilaca, ali nisu bili organizovani i nisu imali određene komande. Kod njih je došlo do izvesnog kolebanja, jer su ustaše u toku noći između 28. i 29. jula oterale oko 30 ljudi iz Glavice i Branježaca. Kako nije bilo komande, to je nekoliko otresitijih ljudi odlučilo da se pozovu po dva-tri čoveka iz svakog sela i da se dogovore šta treba preduzeti. 29. jula naveče došlo je do sastanka tih predstavnika. Tu je odlučeno da se formiraju vodovi od ludi iz određenih sela, pa se formiranju pristupilo odmah, u toku noći."[53]

U međuvremenu je Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu poslao na područje Glamoča Milana Mitu Bogunovića, tehničara i rezervnog oficira i Luku Bjeljca stolarskog radnika. Oni su stigli u selo Rore, stupili u kontakt sa ljudima koji su bili okupljeni kod Popovića i formirali Mesni štab glamočkih gerilskih odreda. Bo-

---

[50] Izveštaj velikog župana Kvaternika iz Bihaća od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[51] Telefonski izveštaj ustaškog redarstva u Banjoj Luci od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[52] Izveštaj velikog župana Kvaternika iz Bihaća od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[53] Pismena izjava Mirka Pantoša, učesnika u borbama za Glamoč jula 1941. god., data 25. X 1957. (U daljem: M. Pantoš).

gunović je postao komandant, a Bjeljac komesar.[54] Odmah su formirane čete i vodovi. Komandiri četa bili su: Miloš Tica, Krstan Ivić, Petar Radman, Dušan Prpa, Milan Savić i Dmitar Ninković. Tako formirani, gerilci su u toku noći došli u selo Glavice.

Rano 30. jula, oni su se sukobili sa ustašama iznad Halapića. Taj sukob sa ustašama privukao je sve ljude iz sela severozapadno od Glamoča i za vrlo kratko vreme oni su u streljačkom stroju nastupali ka Glamoču. Bilo ih je oko 2000. Ustaše je zahvatila panika i one su počele da beže; bacajući sve što im je otežavalo bežanje, pa i oružje. Gerilci su produžili pokret ka gradu i u 16 časova 30. jula potpuno ga oslobodili.[55] Gerilcima, koji su nastupali sa severozapada pridružili su se i ljudi iz Zajaruge, Kamena i sela neposredno uz grad. Oni su nastupali sa jugoistoka, i ukupan broj gerilaca koji su učestvovali u oslobođenju Glamoča iznosio je oko 3000. Od oružja su imali oko 200 pušaka i dva-tri puškomitraljeza.

U napadu na Glamoč poginuo je jedan gerilac, a kod ustaša i domobrana bilo je više mrtvih.[56] Zaplenjeno je 30 vojnih, oko 200 lovačkih pušaka i jedan teški mitraljez. Oslobođeno je oko 100 ljudi koji su bili zatvoreni u bolnici.

Domobranske i ustaške komande nisu znale pravo stanje u prostoru Glamoča. Napadi gerilaca takvih razmera iznenadili su ih do te mere da nisu znali ni gde

---

[54] Pismena izjava Mite Bogunovića, učesnika u borbama jula 1941. god., data 15. III 1958. (U daljem: M. Bogunović).

[55] Izveštaj krilnog zapovednika bojnika Bervaldija iz Travnika od 1. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 1/2-20.

Izveštaj Informativnog biroa štaba za srez Bosanko Grahovo i okolinu od 7. VIII 1941. god., Zbornik, IV, 1, 5, 18.

Izveštaj kotarskog predstojnika iz Bugojna od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 31/1-2.

Izveštaj o stanju na prostoru Jadranskog divizijskog područja od 31. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 31/1-46.

[56] Izveštaj o stanju na prostoru Jadranskog divizijskog područja od 31. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 31/1-46.

se gerilci nalaze, ni u kakvoj su situaciji njihove jedinice u pojedinim mestima. Njihovi izveštaji su bili kontradiktorni. U njima navode da su Glamoč napali Srbi, da ih ima 1500 sa 700 konjanika, da je od njihovih 250, pobeglo samo 20 vojnika, da je Glamoč zauzet i da nije zauzet i slično. Ne zna se ko koga izveštava ni ko je zašto kompetentan da izveštava, a jačina gerilaca se uveličava. Oni u izveštajima i sami priznaju da na teritoriji NDH ne poznaju situaciju.[57]

U oslobođenom gradu nastala je pljačka i pijančenje. Ljudi su sa svih strana nagrnuli u grad i nosili sve do čega su stigli. To je otežalo situaciju gerilaca i otupilo njihovu budnost u pogledu obezbeđenja prema Livnu. Oni su čak pregovarali sa ustaškim logornikom Bakovićem koga su uhvatili u Glamoču. Slali su delegaciju građana u Livno da bi izdejstvovali puštanje pohapšenih i u Livno odvedenih Srba. Međutim, ustaše nisu čekale. One su na brzinu formirale jedan odred u Mostaru i na kamionima ga uputile u pravcu Glamoča.

Odjel podpukovnika Mecgera, — stoji između ostalog u dopisu — bio je, zbog momentalne kritične situacije kod Glamoča, sastavljen na brzu ruku. Ovaj je odjel, pored svih negativa i teškoća sa uspjehom završio svoju zadaću povratio je Glamoč i na vreme osvojio važno raskršće puteva kod Medenih Selišta, držeći pod svojim nadzorom veliki broj srpskih sela u svojoj okolici i zatvarajući pravac od Mliništa.[58]

---

[57] Izveštaj kotarskog predstojnika iz Bugojna od 29. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

Domobranski rezime situacije na dan za VII i noću 30/31. VII, AVII, k-1, br. reg. 31/1.

Dnevno izvešće iz Banje Luke od 29. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

Domobransko dnevno izvešće za 31. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 31/1-46.

Telegram generala Marića od 2. VIII 1941. god., AVII, Mikroteka, (Muzej NOZ), film 1, snimak 42 i 43.

[58] Dopis posebnog opunomoćenika poglavnika, podmaršala Lakse, od 17. VIII 1041. god., AVII, k-1, br. dok. 17/2-16.

Ovaj odred je ušao u Glamoč posle podne 31. jula.[59] Gerilci su izbačeni iz grada i primorani na povlačenje. Za vreme prodora u Glamoč poginulo je nekoliko gerilaca, neke su ustaše uhvatile u Glamoču, a dobar deo gerilaca se raspršio na razne strane, dok su neki otišli svojim kućama. Srpski narod, iz sela oko Glamoča, pobegao je u Staretinu, Šator, Pribelju i Slovinj. Ustaše su produžile pokret ka Vagnju i Odžaku. Međutim, na Vranjaku ih je dočekala Prekajska četa, Mokronoški vod i drugi gerilci i razbili ih. To je imalo znatan moralni efekat, jer su se ljudi ponovo počeli prikupljati i stupati u gerilske jedinice.

Posle neuspeha na Vranjaku, ustaše su se utvrdile na Ozrenu, a gerilci su ostali na položajima. Gradina k. 1318, Junč Krava, Prijani, Dubrava. Ustaše nisu imale dovoljno snage da bi intervenisale kod Glamoča, pošto su njihove snage angažovane u borbi sa gerilcima kod Oštrelja i Srnetice. Tamo su sa svih strana dovlačile pojačanja radi razbijanja gerilaca i ugušivanja ustanka na području Drvara.

Odred koji je upućen iz Mostara imao je u svome sastavu oružnike Mecgerovog štrajfunskog kaznenog odjela, neutvrđenog sastava, formiranog u Mostaru, jednu satniju ustaške bojne iz Mostara, jedan vod haubica 100 mm, a 9. avgusta stigla mu je kao pojačanje peta satnija 13. pešadijske pukovnije iz Mostara.[60]

Borbama kod Glamoča završeno je širenje slobodne teritorije. Oslobođena teritorija predstavljala je jednu geografsku celinu, ograničenu linijom: Medena Selišta

---

[59] Izvadak iz situacije u toku noći 31. VII i 1. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 1/2-2.

Dopis Glavnog stožera domobranstva od 1. VIII 1941. god., upućen pukovniku Ćordašiću, AVII, k-1, br. dok. 1/2-22.

Izveštaj Informacionog biroa štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 18.

[60] Dopis posebnog opunomoćnika poglavnika, podmaršala Lakse, od 17. VIII 1941. godine. AVII, k-1, br. dok. 17/2-16.

— Ribnik — Bravski Vaganac — Kolunić — Bjelaj — G. Lapac — Velika Popina — Zrmanja — Žagrovići — Vrpolje — Sajković — Bojmunti.

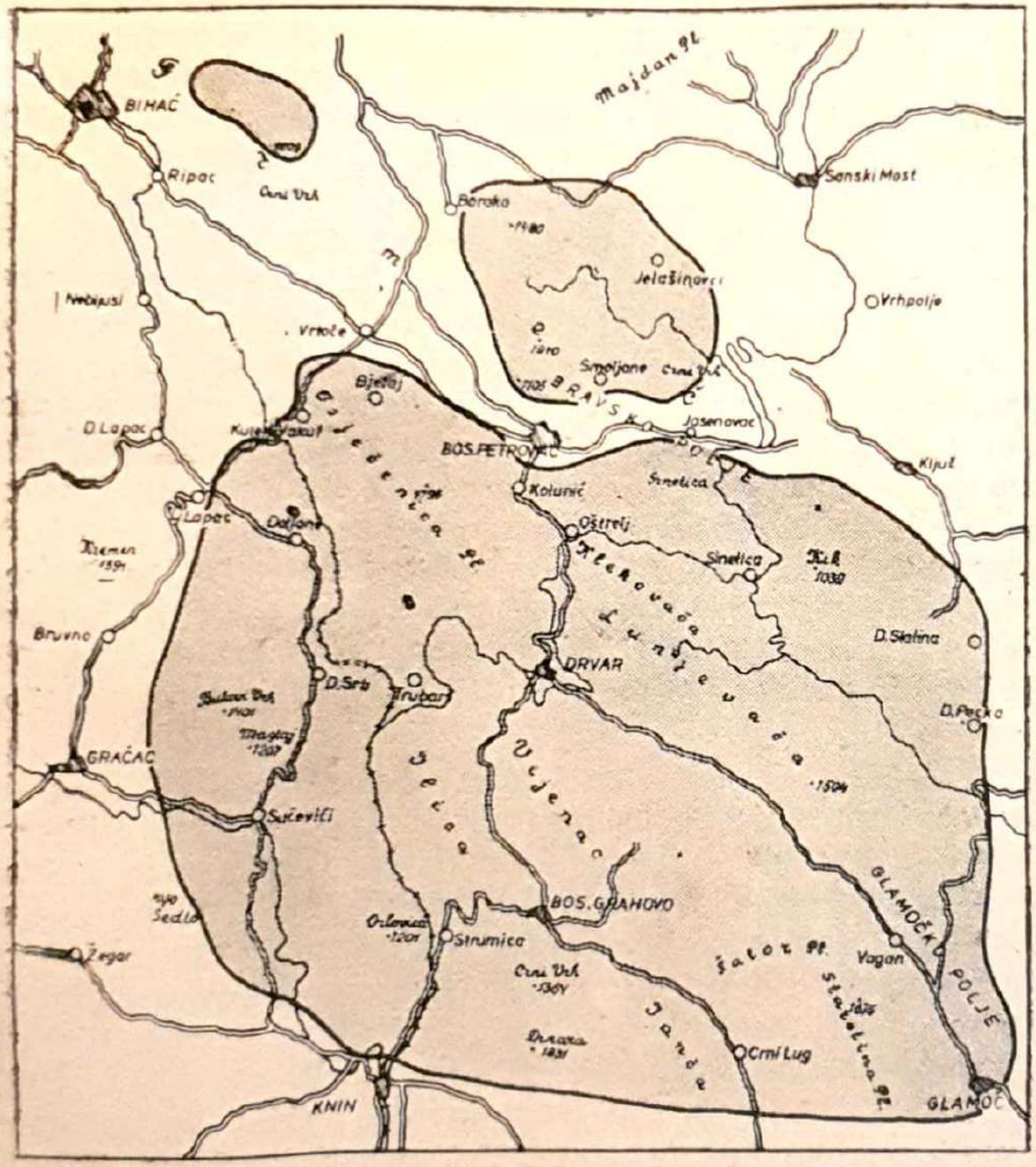

Sk. 4. — OSLOBOĐENA TERITORIJA JULA 1941.

Legenda: 1) Jedinice koje su oslobodile označenu teritoriju nalazile su se na njenoj periferiji, spremne za borbu i odbranu oslobođene teritorije. Najjače su bile na položajima prema Petrovcu i Kninu.

2) Osim označene teritorije oslobođena su i neka sela u izvornom delu Plive i kod Mrkonjića.

3) Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu nalazio se u Drvaru odakle je i rukovodio jedinicama.

U njenom centru nalazio se Drvar na koga su se ustremile neprijateljske snage sa svih strana. Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu i partijska organizacija Drvara preduzeli su mere za učvršćenje gerilskih snaga, objedinjavanje njihovih raznih grupa i organizaciju gerilskih položaja na dostignutim linijama. Najvažnije je bilo dobro posesti položaje za odbranu prema mestima odakle su vodile komunikacije u pravcu Drvara, Petrovca i Knina. Morali su se sprečiti i pokušaji ustaškog napada dolinom Unca od Glamoča ka Drvaru. Prema Petrovcu su raspoređeni odredi koji su učestvovali u napadu na Drvar: »Crljivica« i »Javorje« i većina boraca odreda »Kamenica«. Borci odreda »Kamenica« ušli su u sastav odreda »Javorje« i činili jedan odred. Te položaje su branili i gerilci iz sela severno od Oštrelja. Oni su se dva-tri dana po oslobođenju Oštrelja priključili u odred čiji je komandir bio Dušan Rokvić, poručnik bivše jugoslovenske vojske, a politički komesar Ilija Došen. Ovaj odred branio je prilaz Oštrelju, na položajima istočno od sela Šekovca. Drugi, manji odred Petrovčana pod komandom Jove Pavića, takođe je branio prilaze Oštrelju i to na položajima iznad Kolunića.

Gerilci koji su se našli u Kninskom polju formirali su čete koje su nosile nazive mesta iz kojih su bili njihovi borci. Tamo su se nalazile sledeće čete: Trubarska, Tiškovačka, Strmička, Plavanjska, Golubička, Pećka i četa Brane Bogunovića. Neke od ovih četa zvale su se u početku odredi, no u većini slučajeva preovladavao je naziv četa. One su bile na položajima prema Kninu i zatvarale pravac koji od Knina, preko Grahova, vodi za Drvar. Četa Brane Bogunovića držala je položaje iznad zaseoka Šegote, ispod Veljuva, do zaseoka Kesići. Trubarska i Tiškovačka četa bile su na položajima iznad Golubića, a Strmička i Plavanjska iznad sela Radljevca do ličke železničke pruge. Pećka četa povukla se u Derala i tamo zauzela položaje, a nekoliko njenih boraca bilo je na položajima oko ceste u visini Bukovca. Ova četa služila je za prihvat ostalih četa u slučaju povla-

čenja od Knina. Golubička četa nije odmah dobila položaje za odbranu, već je otišla na ličku prugu sa određenim zadatkom.

Na položajima prema Glamoču bilo je sedam četa. Ove čete su bile oformljene neposredno pred pokret ka Glamoču i posle izbacivanja iz Glamoča posele su položaje na liniji: Gradina, Junč Krava, Prijani, Dubrava.

Prema Kulen-Vakufu, na uzvišenjima južno, jugoistočno i severoistočno od njega, bili su gerilci iz Boboljusaka, Cvetnića, Očijeva, Očigrija i Begluka. Oni su sačinjavali jedan odred. Već tada dolazi do pojave četa, odnosno manjih odreda pod komandom istaknutih boraca. Uglavnom, oni su blokirali Kulen-Vakuf sa tri strane i ostali na tim položajima.

Gerilci iz Srba i okolnih mesta Like poseli su položaje prema Bihaću, u visini Gornjeg Lapca, dok je deo bio orijentisan prema Zrmanji i Gračacu.

Jačina gerilskih snaga, koje su branile oslobođenu teritoriju i napadale ustaške snage na njenoj periferiji, iznosila je oko 4000 ljudi, sa oko 4000 pušaka i oko 200 mitraljeza i puškomitraljeza. Municije je bilo u zadovoljavajućim količinama.[61]

Još 27. jula, ustaško-domobranska komanda uputila je iz Travnika u Srneticu jednu satniju, iz Banje Luke u Bravsko drugu satniju, iz Prijedora u Gornju Sanicu, jedan vod, iz Bihaća u Bosanski Petrovac jednu satniju i iz Gospića opet jednu satniju u Donji Lapac.[62] Ustaška satnija koja je 27. jula iz Sremske Mitrovice stigla u Brizgać sa namerom da zauzme Oštrelj, već je u toku istog dana razbijena i potpuno onesposobljena za borbu. Pored upućivanja snaga, ustaše su počele odmah sa

---

[61] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 177. Podaci o naoružanju uzeti su iz ovog izveštaja. Međutim, oni se odnose na period druge polovine avgusta kada su gerilci imali takvo naoružanje. U početku ustanka, oni su imali nešto manje oružja.

[62] Izveštaj oružničkog zapovjedništva od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/1.

bombardovanjem Drvara,[63] jer je, kako oni kažu: »U Drvaru proglašena sovjetska republika.«[64]

Gerilci us svojim uspesima doveli ustašku vlast u vrlo tešku situaciju.[65] Ustaše su odmah na brzu ruku skupljale svoje snage kako bi povratile izgubljenu teritoriju.[66] Međutim, te snage su se pokazale nedovoljne, brzo su razbijene i naterane u bekstvo, pa su ustaše imale nameru da prvu dobro koordiniranu akciju, sa glavnim pravcem napada ka Drvaru, izvedu 30. jula.[66a]

Ustanak u Drvaru brzo se pročuo. On je dao podstreka i svim okolnim mestima koja su se digla na ustanak.

... I kao što je »Nevesinjska puška« zapalila nekada hercegovački oslobodilački ustanak raje, tako su ovoga puta drvarske puške radnika, seljaka i narodu odane inteligencije zapalile Za-

---

[63] Izveštaj Zrakoplovne luke Zagreb od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 30/1.

[64] Domobransko dnevno izvešće za 28. VII 1941., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[65] Brzojavka, general-poručnika Lakse, V. T. V. br. 798 od 11. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1-9, u njemu pored ostalog, stoji: »Zapovjedite odstranjenje ovih ustaša iz Bosne, dok ne bude prekasno. Naše vojne snage su preslabe, da uguše sadanju pobunu, — treba poslati pojaćanja«.

Izveštaj izaslanika župe Knin od 19. VII 1941. god., Zbornik V, 1, 137, 351, u kome stoji:

»2. VIII pozvao je gen. Montičeli naše vlasti u podne i uručio im je pismo s upitima: 1) da li se hrvatske vlasti smatraju u stanju preuzeti vlast i od kada i da je zadrže, držeći talij. trupe samo za odbranu Knina, 2) da li su hrvatske vlasti u stanju držati vlast bez prisustva talij. snaga i to tako da osiguraju pošt. brzojavni, železnički i putni promet... onda je ponovno dat konačni odgovor: da u sadašnjoj situaciji nisu u stanju preuzeti vlast, držeći tal. čete samo za odbranu Knina; ne mogu danas izjaviti kad će biti u stanju,... ne smatraju se u stanju da drže vlast bez prisustva talijanskih snaga i da osiguravaju promet, osim ako hrvatska vlada ne pošalje pojačanje«.

[66] Izveštaj posadnog zapovedništva iz Travnika od 29. VII 1941. god., AVII, k1-1, br. dok. 29/1.

[66a] Isto.

padnu Bosnu i Liku, pokrenule porobljene i opljačkane narodne mase u borbu protiv nečuvenih zverstava — ustaških razbojničkih hordi koje su nam na grbaču naprtili njemački i talijanski okupatori . . .[67]

— pisalo je u »Gerilčevom radiodnevniku« od 27. avgusta 1941. godine.

Ustaše su, posle ustanka u Drvaru počele još više maltretirati narod. Na području Jajca, počele su sa hapšenjem ljudi i odvođenjem u logore. Članovi Partije iz Janja upozoravali su narod da se sklanja u šumu. Sve je to uticalo da su se ljudi Janja odlučili da povedu borbu sa ustašama.

Noću između 31. jula i 1. avgusta seljaci iz zaseoka Novo Selo napali su oružničku postaju Glogovac. Oružnici su pobegli napustivši postaju. Gerilci su u zgradi postaje našli nekoliko pokvarenih pušaka. To je bio početak ustanka u Janju.[68] Ustaška vlast u Janju prestala je da funkcioniše.

Iste noći ljudi iz Plive napali su oružničku postaju u Plivi, ubili dva oružnika, a ostali su pobegli. Ustaše su sutradan iz sela Gorice odvele oko 30 ljudi u Jajce gde su ih pobile. Posle toga ustaše su palile sela, te je i to uticalo na dizanje masovnog ustanka. Pronele su se i vesti da su Srbijanci došli u planinu Vitorogu i da su im Rusi avionima poslali oružje. Tako je verovatno 8. avgusta došlo do formiranja Janjsko-pljevskog odreda. Komandant odreda postao je Savko Ponjević, a komesar Nemanja Vlatković. Odred je imao tri čete. Komandir prve čete bio je Gojo Rakita, druge Stanko Kuta-

---

[67] Članak »Gerilčevog radiodnevnika« od 27. VIII 1941. o značaju stvaranja slobodne teritorije u Bosanskoj krajini i Lici, Zbornik IV, 1, 52, 109.

[68] Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 4, AVII.

Dopis Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 1520/J.S. od 1. VIII 1941. god., AVII, k-85, br. dok. 27/10-1.

U izjavi Radomira Mitrića iz Janja stoji da je ustanak u Janju počeo 29. jula. Međutim, iz neprijateljskih dokumenata se vidi da je ustanak počeo docnije.

njac, a treće Marko Ponjević.[69] Od tada su počele češće borbe sa ustašama i gerilci Janja i Plive postizali su u u tim borbama velike uspehe.

U 19 časova 30. jula gerilci sa područja Podgora i Jasenovih Potoka napali su oružničku postaju u Mliništima. Komandir postaje pobegao je u Mrkonjić,[70] dok su ostali oružnici pobijeni. Oko 20 časova 30. jula napadnuta je oružnička postaja i u selu Gerzovu.[71] I ova postaja je brzo zauzeta. Komandir postaje uhvaćen je živ, dok su neki oružnici pobegli, a neki izginuli u borbi. Uglavnom, ustanak je zahvatio sva sela jugozapadno od Mrkonjića.

Do ustanka u Ribniku došlo je kad se čula detonacija bombi na Oštrelju i borba kod Brizgaća. Osim toga, neki su seljaci iz Ribnika i Vrbljana radili u Potocima, pa kad je došlo do ustanka u Drvaru napustili su Potoke, te su pričali o ustanku. Tada je već oslobođena Prekaja i Drvar. Gerilci iz Prekaje poslali su u Ribnik pismo u kome su pozivali narod na ustanak.[72] Ilija Banjac i Jovo Marković čim su dobili pismo, odmah su preduzeli mere da se narod diže na ustanak. Zakazali su zborno mesto u Resanovači gde se u 8 sati 28. jula sakupilo oko 50 ljudi sa 30 pušaka. Obavestili su i seljake iz drugih obližnjih sela i pozvali ih na ustanak. U selu Crkvenom, Miloš Banjac je skupio desetak ljudi sa oružjem i bio spreman da napadne ustaše. On je uspostavio vezu i sa ljudima sakupljenim u Resanovači. Na pripremama ustanka, povezivanju sa selima Peckom, Mednom i Slatinom, radilo se dva-tri dana. Te pripreme zapazili su i oružnici.[73]

---

[69] Pismena izjava Radomira Mitrića, učesnika u borbama jula 1941.. Izjava se nalazi u istorijskom odeljenju CK KPJ Bosne i Hercegovine.

[70] Doglasno izvešće 3. oružničke pukovnije o borbama od 27. VII do 8. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 250, 562.

[71] Isto.

[72] I. Banjac.

[73] Telefonski izveštaj pukovnika Kolačeka od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1-6.

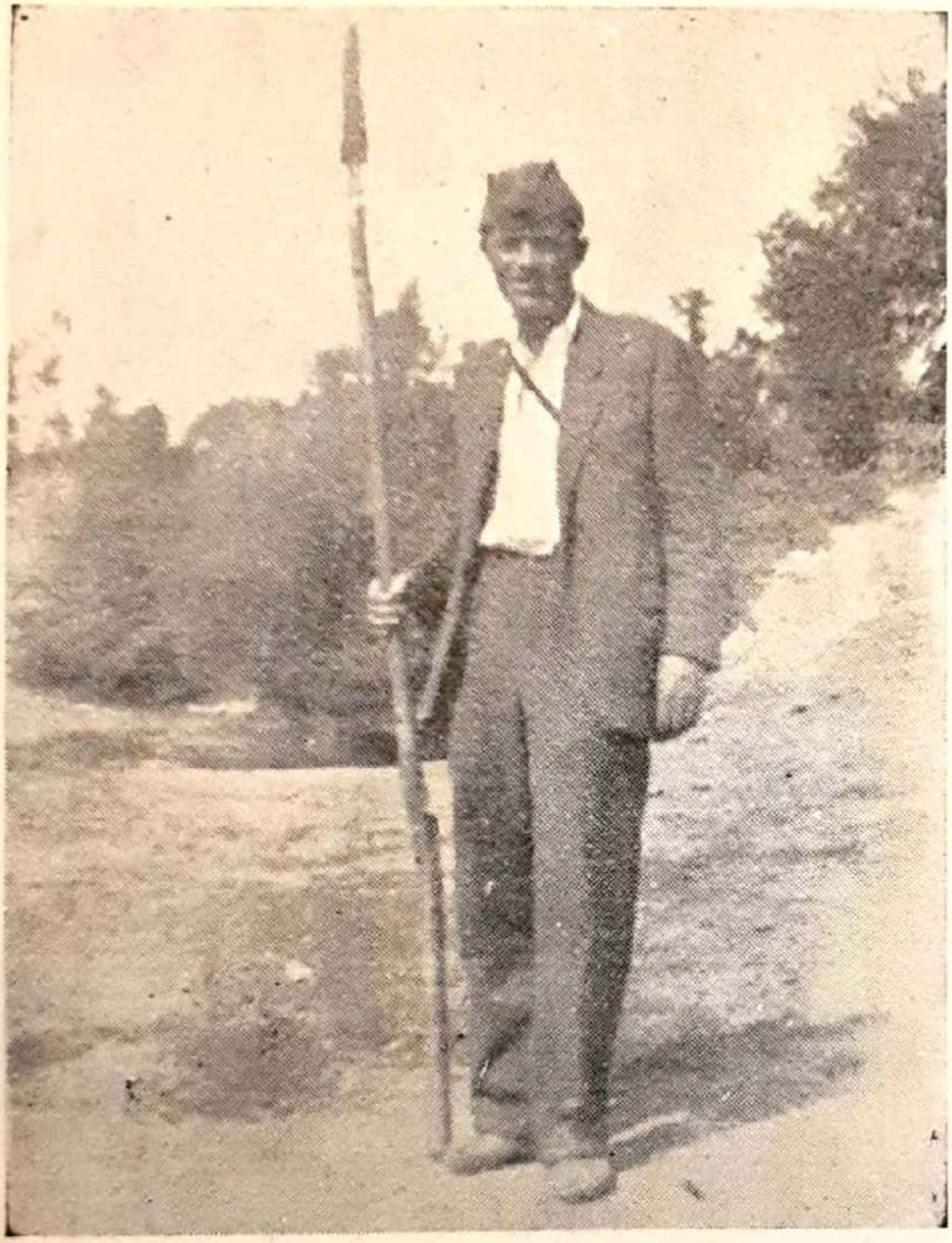

Gerilac iz Ribnika Ostoja Galić, decembra 1941. godine, naoružan kopljem

Prvog avgusta izvršen je napad na oružničku postaju Gornji Ribnik.[74] Zatim su napadnuta sela: Velije, Rastoka, Zablaće, Velečevo i Dubočani. Iz ovih sela ustaše su uglavnom pobegle u Ključ. Tada je oslobođeno oko 100 ljudi koje su ustaše pohvatale i držale zatvorene. U tim borbama poginulo je oko 20 ustaša i dva gerilca, i to: Đuro Marković i Stojan Banjac. I u Ribniku se narod masovno digao na ustanak.

[74] Izveštaj o stanju na području 3. oružničke pukovnije od 26. VII do 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2-31.

Posle su Vrbljanci otišli sa položaja od Ključa i poseli položaje ispred Vrbljana, dok su Ribničani ostali na položajima kod Ključa. Ustaše su sutradan napale selo Zablaće i dobar deo popalile. Gerilci su ih napali, ubili 13, a ostale naterali u bekstvo, zatim poseli položaje na Želinu iznad Ključa. Na ove položaje su posle došli i Vrbljanci.

Petog avgusta na području Ribnika, formirane su čete, zavedena je komanda i bolja disciplina. Komandir prve čete bio je Mile Antonić, druge — Nikola Vračar, treće — Simo Banjac, četvrte — Ljuban Tomić, pete — Miško Dakić, a Slatinskog voda — Stole Marković. Čete su formirane od seljaka iz pojedinih sela, pa je svaka četa nosila naziv svog sela. Za komandanta svih gerilskih četa određen je Mitar Kovačević. Tog dana u Ribnik su stigli kuriri iz Drvara. Među njima je bio i Mile Pantoš, koji je vršio dužnost inspektora i održavao stalne veze izmedu Ribnika i Drvara.[75]

U Podgrmeču, selu Jelašinovcima, nalazio se Petar Škondrić, vazduhoplovni podnarednik bivše jugoslovenske vojske, koji je pobegao od ustaša iz Sanice i došao u Jelašinovce. Tamo je skupio nekoliko ljudi koji su bili spremni da stupe u borbu sa ustašama i sa njima je 28. jula napao železničku stanicu u Gornjoj Sanici. Tridesetog jula Škondrić je sa svojim gerilcima otvorio vatru na oružničku postaju u Bravskom. Posle toga oružnici su napustili postaju i pobegli u Sanski Most.[76] Do napada na ustaše u Podgrmeču došlo je 28. jula i na Vučijaku kod Bosanske Krupe, te su to bile prve akcije podgrmečkih gerilaca. Napad na oružničku postaju u Lušci Palanci izvršen je 30. jula. Oružnici su svi pohvatani.[77] Tada su bile pokidane i sve telefonske veze sa Sanskim Mostom i drugim mestima.

---

[75] Dopis zamenika komandanta partizanskih odreda za Bosansku krajinu od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 144, 320. I. Banjac.

[76] Doglasno izvešće 3. oružničke pukovnije o borbama od 27. VII do 8. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 250, 559.

[77] Doglasno izvešće 3. oružničke pukovnije o borbama od 27. VII do 8. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 250, 559.

Pomoć koju su ustaše uputile iz Sanskog Mosta došla je do sela Miljevaca gde su je dočekali gerilci i vratili se nazad. Čitav narod iz Lušci Palanke i okolnih sela digao se u borbu. Nekoliko dana docnije, ustaše su iz Sanskog Mosta došle do Lušci Palanke i spalile je, a narod koji se tu zatekao poubijale. To je znatno uticalo na moral naroda i gerilaca. Gerilci su posle toga napustili položaje i otišli kućama. Jedino je sa svojim gerilcima ostao Škundrić u Jelašinovcima. Neki gerilci iz Jelašinovaca išli su po selima i silom terali ljude da idu na položaje i brane se od ustaša. Tako je ponovo došlo do organizovanja položaja i prikupljanja gerilaca na tom području Podgrmeča.

U zapadnom delu Podgrmeča bilo je prvih dana ustanka više napada na ustaše i oružnike. Tako su 29. jula gerilci napali oružničku postaju Drenovo Tijesno, zauzeli je,[78] a oružnike pobili i rasterali. Osim toga vršene su diverzije i na železničkoj pruzi Bosanski Novi — Bihać.

U Bosanskoj krajini brojno stanje partijske organizacije po mestima bilo je: u Banjoj Luci — 23, Prijedoru — 13, Bosanskom Novom — 4, Krupi — 5, Bihaću — 23 (od toga 16 u zatvoru), Sanskom Mostu — 5, Jajcu — 4 i Jezeru 7.[79] Partijska organizacija u Bihaću bila je nebudna, pošto je dozvolila da padne u zatvor toliki broj članova KPJ. Međutim, i onda kad su pušteni iz zatvora, i pored upozorenja, opet su ponovo zatvoreni. Oni su se slobodno šetali po gradu, uveče izlazili na korzo, pa su ih ustaše ponovo zatvorile.[80] U Bosanskom Novom, članovi Partije su bili »veoma mladi i slabi«,[81] u nastaloj situaciji nisu se dovoljno snašli, uglavnom, nisu radili ništa. Iz Jajca su članovi Partije još pre

---

[78] Domobransko dnevno izvešće od 29. VI 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1-12.

[79] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu Đure Pucara Starog od 4. IX 1941. god. Zbornik IV, 1, 85, 190.

[80] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu Đure Pucara Starog od 4. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 85, 190.

[81] Isto, str. 193.

ustanka izišli u Janj, pa su u Janju ostala samo dvojica. Na području Janja, i u selima, bila su dva člana Partije.

Početkom avgusta uspostavljena je veza okolnih mesta sa Drvarom, pa je trebalo ustanak ojačati i organizaciono učvrstiti. Najvažnije je bilo da se ustanak pravilno usmeri. Veza sa Podgrmečom najpre je uspostavljena preko Petra Škondrića. Preko njegovih gerilaca sprovedeni su neki zarobljenici iz Drvara u Sanski Most. To je imalo ogroman značaj, jer se videlo da gerilci ne ubijaju muslimane i Hrvate, kako je to ustaška propaganda htela da prikaže. U Janju je u početku avgusta već rasturan list »Gerilac«, koji je izlazio u Drvaru.

Upornim i strpljivim radom članova Partije, uz pomoć Drvara, ustanak u svim okolnim mestima uzimao je sve više maha i kanalisan u smeru politike KPJ — politike bratstva i jedinstva naših naroda.

PRVI POKUŠAJ USTAŠKIH SNAGA DA POVRATE DRVAR

Zahvaljujući postignutom uspehu u Drvaru, ustanak se brzo proširio i na okolna mesta. Ustaška vlast je na velikom području brzo zbrisana. Neprijatelj je bio iznenađen kako brzinom tako i silinom ustaničkih udara. Evo šta se u jednom dokumentu o tome kaže:

Četnička akcija (odnosi se na ustanike prim M. Z.) na području pukovnije otpočela je u većem opsegu 26. srpnja o.g., napadom na bojnika Ferdinanda Konrada na cestu Drvar — Oštrelj. Posle, uzimala je iz dana u dan sve više maha, proširivši se od Oštrelja u svim pravcima: prema Glamoču, B. Grahovu, Kulen Vakufu, B. Krupi, San. Mostu, Ključu, Prijedoru, B. Novom, B. Kostajnici i B. Dubici. Akcija je počela napadom na oružničke postaje, uništavanjem komunikacija i kidanjem brzoglasnih veza.[1]

Pored borbe protiv ustaških i okupatorskih trupa, borba se vodila i za jedno pravednije društveno uređenje. To su bili krajnji ciljevi borbe, a za to su se mogli boriti svi narodi Jugoslavije.

---

[1] Izveštaj zapovednika 3. hrvatske oružničke pukovnije od 22. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

Gerilci su u svoje redove pozivali Hrvate i muslimane. U Drvaru su trojica Hrvata još pre ustanka došla u gerilske logore. Na Oštrelju su gerilci 27. jula uhvatili nekoliko muslimana iz Petrovca i odmah ih pustili nazad u Petrovac. To je bio težak udarac ustaškoj vlasti, jer su se tako najuspešnije raskrinkavale laži ustaške propagande koja je tvrdila da gerilci kolju sve što uhvate. Gerilci sa prostora Drvara su to znali i nisu hteli da se povedu za zločinima ustaša, po onoj narodnoj: zub za zub, glavu za glavu. Takav stav nije ostao nezapažen kod ustaša. U početku, one su počele javljati kako je sve hrvatsko stanovništvo u Drvaru i svi zarobljeni vojnici pobijeni.[2]

A zatim, u toku istog dana, kad je naređeno da se bombarduju gerilski položaji na Oštrelju, one kažu da se pazi na Šipadovu koloniju, jer tamo ima činovnika Hrvata.[3] Postupci gerilaca su ih naterali da sami sebe demantuju.

Gerilci iz Drvara su prenosili na ljude ostalih krajeva svoja politička shvatanja i tako vršili na njih uticaj, a to je za neprijatelja bilo najopasnije. Jer, u paroli bratstva i jedinstva i zajedničke borbe svih jugoslovenskih naroda protiv ustaša i okupatora, oni su videli opasnost proširenja ustanka i uvlačenja u njega Hrvata i muslimana. Gerilci su postajali svesni ciljeva borbe i zbog toga demagoške smicalice ustaša i Italijana teže su uspevale, a samim tim i borba sa gerilcima bila je daleko teža.

Pružanje oružanog otpora ustašama u Drvaru, radi sprečavanja fizičkog istrebljenja, bilo je veoma važno. Bilo je slučajeva da su ustaše u nekim mestima, pre ustanka u Drvaru, poubijale i raselile stanovništvo čitavih sela, a da nije došlo do oružanog otpora.[4] Među-

---

[2] Telefonski izveštaj divizijskog zapovedništva iz Banje Luke u 12,30 časova 28. VII. AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[3] Telefonski izveštaj Vrbaske divizije od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[4] Desetodnevno izvešće stožera Vrbaskog divizijskog područja V.T.V., br. 931 od 8. VI 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 3/48.

tim, u Drvaru je takvim pokušajima pružen oružani otpor. To nije ostalo nezapaženo u ostalim mestima, pa se narod, bez obzira što nije bilo blagovremenih i solidnih priprema za ustanak, digao i suprotstavio ustaškom nasilju. Došlo je do toga da niko nije hteo da gubi život klečeći. I zbog toga je Drvar bio »trn« u oku ustaškog pokreta.

Još jedan momenat bio je vrlo važan. Drvarski gerilci su odmah savladali dosta jaku Pavelićevu posadu, naoružali se i usmerili ka drugim ustaškim garnizonima. Tako je stvorena slobodna teritorija sa velikim sredstvima i mogućnostima[5] za razvijanje narodnooslobodilačke borbe, ne samo u drvarskom kraju nego i u ostalim krajevima. Fabrike u Drvaru su pružale mogućnost organizovanja izrade oružja i municije. Oslobođenjem Drvara i stvaranjem slobodne teritorije stvorena je materijalna baza za vođenje borbe i širenje ustanka. Ustaše nisu bile u stanju da uguše ustanak. Italijani su neprijateljski gledali na gerilski pokret, ali su istovremeno dobro uočili njegovu snagu. Usled toga, oni su taktizirali sa gerilcima i u tome taktiziranju došlo je do nesuglasica između njih i ustaša.

U Kninu je čak došlo do toga da su Italijani oklevali u pružanju pomoći ustaškim jedinicama kad su se našle u teškoj situaciji, pa su morale da napuste Knin i pobegnu u Drniš. To je imalo ozbiljnije političke posledice i to na širem planu. Da bi se održala ustaška vlast bila je potrebna intervencija Italijana. Na koji način su Italijani mogli intervenisati? Jedino tako da stupe u borbu sa gerilcima, uguše ustanak, i prošire svoju okupaciju na ustanička područja, a samim tim na štetu Pavelićeve NDH. Italijani su to potajno želeli, a neki njihovi neoprezni komandanti su to, u razgovoru sa Pavelićevim oficirima i javno iznosili.

Evo primera:

---

[5] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 490.

Satnik za vezu kod Talijana Reš, — stoji između ostalog u izvještaju — izjavio je da mu je zamenik zapovjednika II talij. armije DE BLAZIO neslužbeno saopćio: »Vi Hrvati, pošto niste mogli praviti red, to je Duče našao za shodno poduzeti potrebne mere za uspostavljanje reda i mira.«[6]

Nemci nisu hteli da intervenišu na području koje je obuhvaćeno granicama NDH, jer su smatrali da je to stvar oružanih snaga NDH i ustaške vlasti. Jedina njihova intervencija svodila se na pomoć u slanju aviona, koji su skoro svakodnevno bombardovali Drvar' i ustaničke položaje. Zbog toga, kao i niza drugih okolnosti i razloga, ustanak u Drvaru trebalo je što pre ugušiti i sprečiti njegove posledice. Ustaše su se vrlo brzo odlučile na takav korak.[8]

PLANIRANJE USTAŠKOG NAPADA

Vojnoteritorijalna podela NDH sastojala se od pet divizijskih područja: Savsko, Osječko, Vrbasko, Bosansko i Jadransko i dve grupe: generala Lukića i Klajića[9] — ranga divizijskog područja. Međutim, po prostranstvu područje generala Lukića bilo je ravno području divizije, dok je područje generala Klajića bilo nešto manje. Sedišta ovih područja i grupa su bila: Savskog — Zagreb, Osječkog — Osijek, Vrbaskog — Banja Luka, Bosanskog — Sarajevo, Jadranskog — Mostar, grupa generala Lukića — Gospić, generala Klajića — Doboj.

Drvar se našao na takvom položaju, u odnosu na Pavelićeva vojnoteritorijalna područja, da su njihove trupe vrlo lako mogle biti upotrebljene za koncentrično nastupanje u njegovom pravcu. Zapovjedništvo kopne-

---

[6] Izveštaj o kretanju italijanskih jedinica od 20. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 20/2.

[7] Izveštaj delegata CK KPJ Vladimira Popovića od avgusta 1941. god., Zbornik II, 2, 12.

[8] Zapovest zapovedništva kopnene vojske NDH V.T.V., br. 1158 od 30. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 6/2-1.

Dopis stožera Vrbaskog divizijskog područja V.T.V. br. 1185 od 29. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 5/20-2.

[9] Taktička podela područja NDH, AVII, k-2, br. dok. 23/1.

Sl. 5. — KARTA NDH SA VOJNO-TERITORIJALNOM PODELOM

ne vojske NDH naredilo je komandantima Vrbaskog i Jadranskog divizijskog područja i zdrugu generala Lukića da koncentričnim napadima triju područja uguše ustanak u Drvaru.[10] Zadatak Jadranskog divizijskog područja i Gospićkog zdruga bio je da se stvori zastor prema italijanskoj okupacionoj zoni, jer se smatralo da će se gerilske snage s obzirom na stav Italijana prema gerilcima i veze gerilaca sa ljudima iz Dalmacije povlačiti u Dalmaciju, Kistanje. Glavnu udarnu snagu za nastupanje u pravcu Drvara predstavljalo je Vrbasko divizijsko područje i trupe desnog krila Jadranskog divizijskog područja. Trupe poslednjeg imale su zadatak da nastupaju od Glamoča u pravcu Štekerovaca i od Livna u pravcu Bosanskog Grahova. Ovom području bilo je naređeno da zauzme Strmicu i uspostavi čvrstu vezu sa Gospićkim zdrugom. Cilj ovih operacija je bio da se nastupanjem u pravcu Drvara sve jače steže obruč oko slobodne teritorije, a uz to čvrsta veza snaga Jadranskog divizijskog područja sa svojim levim susedom sprečavala bi povlačenje u Dalmaciju.[11]

Snage Vrbaskog divizijskog područja trebalo je da razbiju gerilce na liniji: Lisina — Potoci — Srnetica — Oštrelj i kod Krnjeuše i da ovladaju »rejonom Drvara«.[11a] To su bili položaji, izuzimajući Krnjeušu, na kojima su se nalazile najorganizovanije gerilske snage. Te položaje su branili gerilci iz Drvara i sela ispod šume, južno od Bosanskog Petrovca. U Drvaru je tada bilo nekoliko ljudi koji su obavljali poslove u pozadini, a svi ostali su otišli na položaje prema Bosanskom Petrovcu. Neprijatelj je znao šta bi značilo razbijanje gerilaca na ovim položajima i zbog toga je na njih obratio glavnu pažnju i odredio najjače snage. Komandant Vrbaskog divizijskog područja tražio je da mu dozvole

---

[10] Zapovest zapovedništva kopnene vojske NDH V.T.V., broj 1158 od 30. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 6/2-1.

[11] Zapovest vojskovođe V.T.V., br. 1217 od 2. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 240, 534.

[11a] Zapovest zapovedništva kopnene vojske NDH VPV br. 1158 od 30. VII 1941. Arhiva VII, k-84, br. dok. 6/2-1.

premeštanje štaba iz Banje Luke u Prijedor, radi lakšeg rukovođenja operacijama na glavnom pravcu. Komanda kopnene vojske složila se sa tim predlogom.[12]

Za uspešnije rukovođenje operacijama, komandant Vrbaskog divizijskog područja general Rumler formirao je tri grupe i odredio im pravce nastupanja. Grupe su dobile nazive: Petrovački, Ključki i Travnički odred.

Petrovački odred je imao u svom sastavu: kombinovanu bojnicu jedanaeste pešadijske pukovnije, 1. bojnicu 1. pešadijske pukovnije, jednu strojničku satniju 20 mm, jednu haubičku bitnicu, jedan vod prve bitnice 7. topničkog odeljenja. Ukupno: šest satnija, šest strojnica 20 mm, šest haubica,[13] oko 1200 ljudi. Komandant odreda bio je pešadijski potpukovnik Gustav Matković.

Zadatak odreda:

...1.— U toku 30. ov. mjeseca zauzet će polazni položaj južno od Bos. Petrovca.

31. ov. mjeseca preduzet će akciju pravcem Bos. Petrovac — s. Oštrelj — Drvar, zonom desno od linije: Bos. Petrovac — Rakića kosa (1384) — Vrančev Vrh — pometnica — okuka puta — s. Vrtoče, — a lijevo od linije: s. Grubišići — Kukerda (1043) — s. Uvala — Šljeme Kozilsko (1021) — želj. postaja Vrletina.

Po zauzimanju s. Oštrelja ostavit u istom 1 satniju (oko 100 ljudi), za posadu sigurnosti, a sa ostatkom odreda produžiti nadiranje ka Drvaru lomeći svaki otpor na koji se naiđe. Po dolasku u Drvar očistiti ga od pobunjenika, posjesti ga i osigurati se držeći u svojoj vlasti sve ulaze u Drvar.

Satnija u Oštrelju ima se također osigurati i poslati stalno osiguranje na k-1389 i 1384, i uhvatiti vezu sa Ključkim odredom, čiji će dijelovi doći sa pravca od Srnetice.

Početak akcije (napada) 31. ov. mj. u 5 sati...[14]

---

[12] Obaveštenje podmaršala Marića od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 31/1.

[13] Zapovest Vrbaskog divizijskog područja V.T.V., br. 1158, od 29. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 2/2. Ova zapovest napisana je na osnovu zapovesti Zapovedništva kopnene vojske NDH V.T.V., br. 1115 od 28. VII 1941. god. kojom je naređeno da se uguši ustanak u širem području Drvara. Pomenuta zapovest se ne nalazi u dokumentima sa kojima raspolaže AVII.

[14] Zapovest Vrbaskog divizijskog područja V.T.V., br. 1.185. od 29. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 5/20.

Ključki odred bio je sastava: dve satnije 10. pešadijske pukovnije, jedan vod 1. bojnice 10. pešadijske pukovnije i 5. ustaška satnija. Ukupno: tri satnije i jedan vod — oko 500 ljudi. Komandant ovoga odreda bio je satnik Marko Lišnjak.

Njegov zadatak:

...2.— U toku 30. ov. mj. ostavlja jednu polusatniju u Ključu kao posadu sigurnosti a sa ostalom snagom grupiše se kod s. Bravsko.

31. ov. mj. od 5 sati nadire pravcem: s. Bravsko — Srnetica, sa zadaćom da zauzme Srneticu i očisti je od pobunjenika.

Potom u Srnetici ostaje polusatnija Travničkog odreda kao posada sigurnosti, a Ključki odred preduzima dalje akciju ka Oštrelju, pravcem duž pruge, s tim da uhvati vezu sa dijelom Petrovačkog odreda kod Vrletine, koju zauzeti i osigurati.

Po zauzeću Srnetice odmah vratiti prometno osoblje i nastojati da se uspostavi što prije promet na dijelu Srnetica — Bravsko. Osigurati želj. prugu Srnetica — Oštrelj i dalje postupati po nalogu pukovnika Matagića.

Prije polaska u napad, u s. Bravsko ostaviti 1 vod kao posadu sigurnosti, a ujedno i za vezu između posade u Ključu i Bos. Petrovcu...«[15]

U sastavu Travničkog odreda bila je Travnička polubojnica. Ovaj odred je imao samo dve satnije i jedan vod mitraljeza. Prema tome, ukupna jačina ovog odreda iznosila je oko 350 ljudi. Komandant odreda bio je satnik Šoštarić.

Zadatak:

...3.— U toku 30. ov. mj. zauzeti želj. postaju Potoci i preduzeti izviđanje u pravcu Srnetice.

31. ov. mj. ostavljajući potrebno osiguranje u s. Potoci, počev od 6 sati nastupat će pravcem: duž pruge ka Srnetici, sa zadaćom da ovaj predio očisti od pobunjenika i uhvati vezu (surađuje) sa Ključkim odredom pri zauzimanju Srnetice.

Pošto Srnetica bude zauzeta, ostavlja jednu polusatniju kao posadu sigurnosti, a sa ostatkom polubojnice vraća se ka s. Potoci i produžava akciju pravcem: s. Potoci — Jamčarica, — s. Prekaja sa zadaćom da očisti ovaj pravac i zauzme s. Prekaju. Ovdje ostaje do dalje zapovjedi.

---

[15] Isto.

Ostatak Travničke bojnice, koji je upućen iz Travnika, ima doći u Mlinište i po dolasku zapovjednika da se javi brzoglasom stožeru Vrbaskog divizijskog područja — Banja Luka, pa će dobiti zapovjed za dalji rad.

Prilikom akcije voditi računa o osiguranju komunikacija u vezi sa pozadinom.[16]

...

Da bi se ovi zadaci što uspešnije izvršili, Rumler je predvideo i niz drugih mera. Odredio je pukovnika Ivana Matagića da koordinira dejstva Petrovačkog i Ključkog odreda, jer je za uspešno izvršenje zadatka potrebna čvrsta veza jedinica ovih dvaju odreda. Sve pripreme za napad trebalo je izvršiti u toku 30. jula, raščistiti okolinu Petrovca, Bravskog i Ključa. Komunikacija Petrovac — Ključ morala je biti potpuno sigurna da bi se trupe i materijal, prema potrebi, mogli rokirati po frontu. -

Kao dalju meru sigurnosti Rumler je naredio hvatanje taoca iz okolnih sela. Postupak prema gerilcima i stanovništvu odredio je posebnom tačkom u zapovesti:

Vojskovođa je zapovijedio da se prilikom akcije postupa *bez milosrđa* prema svim onima koji se zateknu u navedenom prostoru pa bilo da imaju pušku ili ne. Odrasli za vojsku sposobni da se stave pod prijeki sud i osude, a oni koji se zateknu sa oružjem ili gde postoji sumnja da su oružje nosili i odbacili — streljaju. Isto to vrijedi za sve one, pa i žene i djecu, koji nose hranu, oružje i streljivo pobunjenicima (jataci).

Tamo gdje bude napadnuta željeznička pruga, putni objekat, vozilo, pojedinci ili oružničke zgrade, imadu se iz najbližih sela pohvatati taoci staviti pred prijeki sud, i streljati. Osim toga odredit će se i bombardiranje iz zraka sela u kojima su se desile pobune.

Zapovjednici dijelova bit će osobno odgovorni da se ova odredba Vojskovođe tačno izvrši.

Snabdevačke baze bile su u: Prijedoru, Bihaću i Travniku. U Prijedoru je bila glavna snabdevačka baza, odakle je železnicom trebalo doturiti jedinicama sve potrebno za život i vođenje borbe na železničku stani-

---

[16] Zapovest Vrbaskog divizijskog područja V.T.V., br. 1185, od 29. VII 1941. god., AVII, k-84, br. dok. 5/20.

cu koju one same odrede. U Bihaću je organizovana pomoćna baza za snabdevanje jedinica Petrovačkog odreda i to do zauzimanja Oštrelja i uspostavljanja železničkog saobraćaja na pruzi Oštrelj — Srnetica — Bravsko — Prijedor. Travnik je odreden za snabdevanje trupa Travničkog odreda. Dotur za potrebe jedinica ovog odreda trebalo je vršiti železničkom prugom Travnik — Jajce — Mliništa — Srnetica.

Ranjenike je trebalo slati u Petrovac, a zatim u bolnicu Bihać. Ključki i Travnički odred imali su zajedničko previjalište, odakle je trebalo da šalju ranjenike u bolnicu Ključ.

Jačina neprijateljskih jedinica, odredenih za učešće u ovom napadu, bila je 23 satnije i 3 artiljerijske baterije. Ovde su uračunate sve Pavelićeve jedinice koje su od početka ustanka, tj. od 27. do 30. jula 1941. godine upućene u pravcu oslobođene teritorije radi gušenja ustanka. Jedinice, upućene protiv gerilaca Lapca, Srba i Gračaca, dela Like koji se graniči sa Krajinom, nisu uzete u obzir, premda su i one predstavljale sastavni deo snaga za gušenje ustanka na području Drvara.

Ovome treba dodati i naoružane civile koji su uzeli učešća u borbi protiv gerilaca. Takvih je bio veliki broj. Po mišljenju velikog župana iz Bihaća ti ljudi su bili pogodniji za gušenje ustanka, nego vojne jedinice. Evo šta se o tome kaže u jednom izveštaju:

> Da mi se stavi na raspoloženje koliko god je moguće više pušaka (i do 5.000) sa municijom ,da bi naoružao sigurne i najpoverljivije ljude..., a za koje on garantira. Uvjerenja je, da bi naoružani seljaci — (Hrvati) najbrže i najbolje likvidirali sa pobunjenicima, jer ih oni najbolje poznaju i znaju njihove tragove. Ujedno bi ove naoružane seljake upotrebio za osiguranje ž. pruge duž Une od Bihaća do Kostajnice. Moli da se po ovome donese žurna odluka i na svaki način traženo oružje pošalje.[17]

Veliki župan je naoružavao seljake i raspirivao bratoubilačku borbu do mogućih granica. Isto takve zahte-

---

[17] Izveštaj pukovnika Matagića iz Bihaća od 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

ve postavljala je Bosanska Krupa, Livno i Gračac.[18] Koliko je civila bilo naoružano teško je ustanoviti, ali se pretpostavlja da su prelazili brojnost regularnih trupa. Odmah po zahtevu Velikog župana iz Bihaća, iz Siska u Bihać poslano je 1000 pušaka.[19] Imajući sve to u vidu, može se pretpostavljati da je ukupan broj ljudi sa oružjem koji su uzeli učešća u gušenju ustanka na širem prostoru Drvara jula 1941. godine dosezao cifru od 10 000.

Mesta iz kojih su upućivane neprijateljske snage od 27. do 30. jula 1941. godine za gušenje ustanka, vide se iz priložene skice.

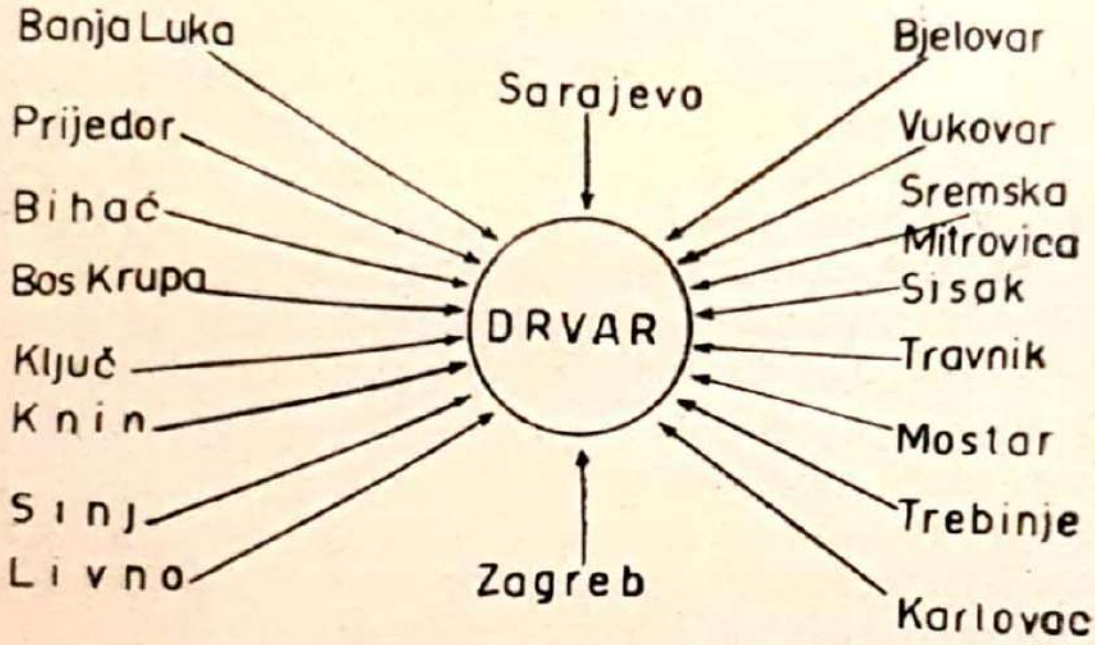

Premda je napad određen za 5 časova 31. jula, do njega nije došlo. Odgođen je, jer jedna baterija iz Bihaća u Petrovac nije stigla i 4—5 vagona municije iz Bosanskog Novog u Bihać. Zatim, gerilci su 29. i 30. jula

---

[18] Domobransko dnevno izvješće od 29. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

Izveštaj kotarskog predstojnika iz Bosanske Krupe od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/1.

Domobranski rezime situacije na dan 30. VII i noći između 30. i 31. VII 1941. god. AVII, k-1, br. dok. 31/1.

[19] Dopis ureda Predsedništva vlade br. 6024-194 od 31. VII 1941. god., upućen vojskovođi Slavku Kvaterniku, AVII, k-1, br. dok. 31/1-13.

počeli sa akcijama i na komunikacijama Bihać — Petrovac i Petrovac — Bravsko. Telefonske veze između Petrovca i Bihaća i Petrovca i Ključa bile su pokidane. Osim toga, gerilci su pod rukovodstvom Gliše Race 30. jula napali jedan vod na cesti Bravsko — Petrovac.[20]

Naređujući odlaganje napada, podmaršal Marić kaže da se to čini zbog »lošeg vremena« i što municija nije stigla u Petrovac.[21] Međutim, akcije gerilaca, kidanje telefonskih linija i napad na cesti Petrovac — Bravsko bile su glavni razlog odgađanja napada za 2. avgust.[22]

NAPAD GERILACA NA SRNETICU

Izviđanjem pruge od Lisine u pravcu Potoka,[23] Travnički odred je pristupio izvršenju zadatka još u toku 29. jula, a 30. jula stigao je u Potoke. Tada u Potocima nije bilo gerilaca. Dvojica Ribničana koji su se zatekli u Potocima primetili su jedinice Travničkog odreda i obavestili narod. Narod je odmah pobegao u šumu i dalje u selo Ljeskovicu. U selu Uvali, trupe Travničkog odreda uhvatile su šest radnika Vrbljanaca i ubile ih. Tada je Travnički odred zapalio sela Potoke i Uvalu i krenuo prugom u pravcu Srnetice.

U međuvremenu, Ključki odred je u toku 29. jula uputio iz Bravskog izviđački odred u Srneticu[23a] gde tada nije bilo gerilaca. Izviđački odred zadržao se u Srnetici u toku 29. jula.

Ovde je potrebno napomenuti da gerilska komanda u Oštrelju nije ranije znala da su ustaše pobegle iz Srnetice. Smatralo se da je tamo jedna satnija. Odlučeno je da se Srnetica napadne i oslobodi. Tridesetog

---

[20] Domobransko dnevno izvešće od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 31/1-3.

[21] Isto.

[22] Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 4 i 5. AVII.

[23] Izveštaj posadnog zapovednika iz Travnika od 29. VII 1941. god., AVII, k-1, br. reg. 29/1.

[23a] Izveštaj glavara stožera Vrbaskog divizijskog područja od 30. VII 1941. AVII, k. 1, br. dok. 30/1.

jula u Oštrelju je postrojeno 47 boraca iz odreda »Crljivica« i »Javorje«. Oni su dobili zadatak da napadnu i oslobode Srneticu. O značaju ustanka i posebno o Srnetici kao mestu odakle se može ugroziti Oštrelj, govorio im je Milutin Morača. Ujedno je pohvalio gerilce koji su oslobodili Oštrelj i razbili ustašku satniju kod Brizgaća. Ovom grupom određeno je da rukovodi Rade Zorić, komesar odreda »Crljivica«. Gerilci su istog dana krenuli prugom u pravcu Srnetice.

Međutim, Travnički odred se nije zadržavao u Potocima. Njegove jedinice su 30. jula krenule prema Srnetici. Pokret je izvršen dan ranije nego što je predviđeno zapovešću generala Rumlera. Istog dana jedinice Travničkog odreda su stigle u Srneticu i tu zanoćile. I Ključki odred je, po svemu sudeći, krenuo za Srneticu 30. jula, gde je stigao istog dana i zanoćio.[24] U Srnetici

---

[24] U domobranskom izveštaju od 2. avgusta stoji da je Srneticu zapalio »posle borbe Ključki odred (2. satnije), koji je od 3. 8. u Bos. Petrovcu«. (Mikroteka (Muzej NOZ) film 1, snimak 64 i 65, AVII). U istom izveštaju se navodi da je u Srnetici 30. jula bio jedan vod Ključkog odreda i da se o njemu »sada ovde ne zna«. Znači, za njega se ništa nije moglo doznati do 3. avgusta, tri dana posle napada na Srneticu, dok se za dve satnije Ključkog odreda kaže da su posle borbe zapalile Srneticu. Prema tome, dolazi se do zaključka da je Ključki odred bio u Srnetici zaista 30. jula i tu zanoćio. U protivnom, ako bi dve satnije Ključkog odreda bile upućene u Srneticu posle napada do koga je došlo 31. jula, one se, obzirom na udaljenje, ne bi mogle vratiti u Petrovac gde su bile, kako to stoji u izveštaju, 3. avgusta. Ovome ide u prilog i činjenica da je još 29. jula naređeno da se pojača izviđački odred u Srnetici.

U izveštaju posadnog zapovednika iz Travnika od 29. jula stoji da će se napad u pravcu Drvara izvršiti »sutra ujutro«, a to znači 30. jula, (AVII, k-1, br. dok. 29/1).

U izveštaju Treće oružničke pukovnije od 30. jula se kaže: »Kod Oštrelja naše snage stupile u borbu«. (AVII, k-1, broj dok. 30/1). Po ovome se vidi da je i ovim odredima: Travničkom i Ključkom moralo biti naređeno da ranije preduzmu nastupanje ka Srnetici kako bi mogli koordinirati rad sa ustaškim snagama koje su bile određene za napad na Oštrelj. Prema tome, sa sigurnošću se može tvrditi da je Ključki odred krenuo ka Srnetici 30, umesto 31. jula i da je istog dana naveče tamo stigao.

je 30. jula zanoćilo oko 600 neprijateljskih vojnika o čemu gerilska komanda u Oštrelju nije imala pojma. Stigavši blizu Srnetice, izvršen je raspored za napad.

Desetina Bojana Bjelotomića određena je da napadne Srneticu preko uzvišenja koje se nalazi iznad železničke stanice sa jugozapadne strane. Desetina Živka Tomazovića dobila je zadatak da napadne Srneticu levo od železničke pruge, koja dolazi od Potoka sa jugoistočne strane. Desetina Blaže Rodića određena je za napad sa istočne strane, iz ugla, koji čine železnička pruga Srnetica — Potoci i Srnetica — Bravsko. Desetina Nikole Pećanca, sa kojom je ostao i Rade Zorić, određena je za napad sa severozapadne i severne strane. Ovakvim rasporedom Srnetica je kružno obuhvaćena.

Predviđeno je rušenje pruge i kidanje telefonske linije na pruzi prema Potocima i Bravsku. To je učinjeno radi sprečavanja dolaska pojačanja. Za rušenje pruge i kidanje telefonske linije između Srnetice i Potoka određen je Vid Zorić, Milan Bojanić i Mirko Runić. Za rušenje pruge i kidanje telefonske linije između Srnetice i Bravska određen je Mile Dodig.

Napad je trebalo početi u 4 sata 31. jula. U toku noći gerilci su se približavali Srnetici. Desetine Nikole Pećanca i Blaže Rodića neopaženo su došle do Srnetice. Vid Zorić i Mile Dodig došli su na vreme na mesto gde je trebalo prekinuti železničku prugu i telefonsku liniju. Njima je bilo naređeno da aktiviraju mine kad počne borba u Srnetici. Desetine Tomazovića i Bjelotomića su zakasnile i nisu u određeno vreme došle do metsa odakle je trebalo izvršiti napad.

Trideset prvi juli osvitao je u magli i kiši. U 4 sata ništa se nije moglo videti i zbog toga je napad odložen do svanuća. Rade Zorić se sa Pećančevom desetinom u toku noći toliko približio neprijatelju, da je i pored magle lepo video njegove vojnike. Osmatrali su neprijateljske jedinice kako su postrojene bez oružja za primanje doručka. Očekivali su da desetina Tomazovića otvori vatru, jer je tako bilo naređeno. Međutim, stražar ih je primetio i ispalio jedan metak. Na to je

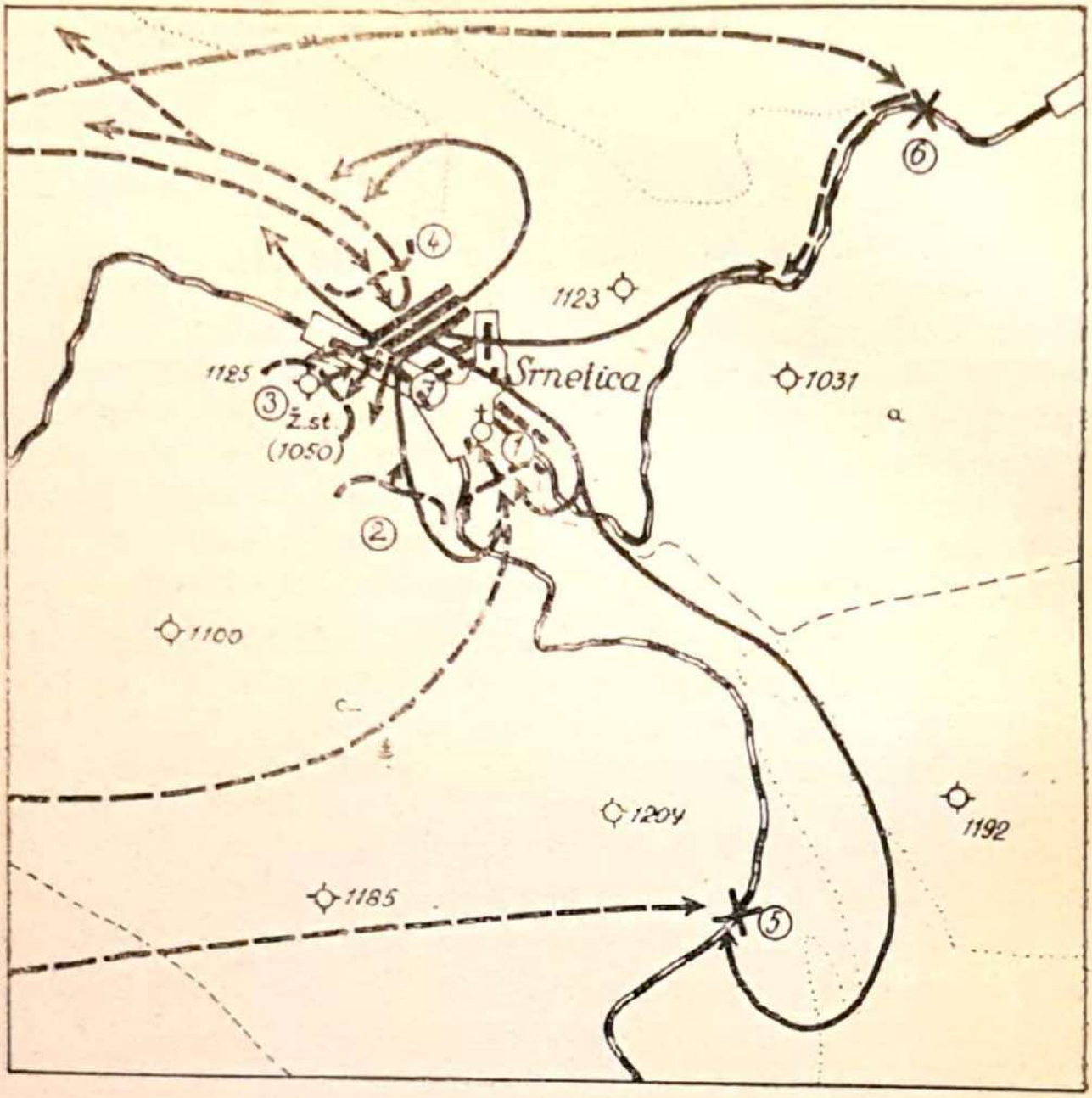

Sk. 6. — NAPAD GERILACA NA SRNETICU 31. JULA 1941. GODINE

Legenda:
1) Mesto gde je došla desetina Blaže Rodića — tu su svi izginuli
2) Mesto gde je trebalo da dođe desetina Živka Tomazovića. Ona tu nije došla već je ostala na brdu, 6—8 km daleko od tog mesta
3) Mesto gde je trebalo da dođe desetina Bojana Bjelotomića, nij. došla, već je ostala na brdu 2 km daleko od tog mesta.
4) Mesto gde je došao R. Zorić sa ustanicima i odakle je otvorena vatra po stroju domobrana.
5) Mesto gde je minerska grupa V. Zorića prekinula prugu.
6) Mesto gde je minerska grupa M. Dodiga prekinula prugu.
7) Stroj domobranskih satnija.

desetina odgovorila vatrom po neprijateljskim vojnicima, kojima je komandovano »k oružju!« Medutim, njihovo oružje je bilo u kućama i barakama gde su spavali. Dok su vojnici uzeli oružje, oko 100 ih je izbačeno

iz stroja.[25] Dograbivši se oružja, neprijatelj se pribrao i okomio na gerilce. Razvila se ogorčena borba. Neprijatelj je zaobilazio desetinu sa severozapada i pretila je opasnost potpunog okruženja i uništenja. Borba se vodila sve do 10 sati kada je desetina primorana na povlačenje. Izgubila je dvojicu drugova, a trojica su bila ranjena. U ovoj borbi naročito se istakao Dušan Rodić, puškomitraljezac.

Neprijatelj je desetinu Blaže Rodića zaobišao s leđa, preko položaja sa kojih je trebalo da izvrši napad Tomazovićeva desetina koja tamo nije bila. Kombinovan je napad i s fronta. Gerilci su pružili ogorčen otpor, ali je neprijatelj bio nadmoćniji. Rodićeva desetina, u kojoj je bilo 7 gerilaca, potpuno je uništena.

Tada je neprijatelj počeo da nastupa u pravcu Bjelotomićeve desetine koja ga je dočekala, dvojicu ubila i produžila sa otporom, ali je već bilo kasno jer su dve desetine eliminisane a Tomazovićeva nije ni stupala u borbu.

Tomazović se sa desetinom povukao na kotu 1185 i tu slušao kako se u Srnetici vodi borba. Odavde je otišao u Prekaju i dalje u Drvar. Prolazeći kroz sela do Drvara, pričao je da su gerilci izginuli u Srnetici.

Grupa Vida Zorića, čim se otvorila vatra u Srnetici, minirala je prugu. Neprijatelj je i nju zaobišao od Potoka, prišao joj blizu i otvorio vatru. Gerilci su, koristeći šumu i neravnine zemljišta, počeli da beže u pravcu Uvale. Neprijatelj ih je gonio oko 4 km, gađajući vatrom iz puškomitraljeza i pušaka. Međutim, grupa je uspela pobeći u Uvalu.

Grupa Mile Dodiga prošla je još teže. Nekoliko neprijateljskih vojnika uputilo se prugom u pravcu mesta gde je Dodig trebalo da prekine prugu. U međuvremenu, Dodig je poslao jednog druga u Srneticu,

---

[25] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 62 i 63, AVII. U ovom dokumentu stoji da je Travnički odred imao »jače gubitke (oko 50 ljudi)«. Međutim, gubici su bili daleko veći. Za izviđački odred Ključkog odreda neprjatelja uopšte nije mogao ništa doznati.

smarajući da je ona već pri padu. Vojnici su ga primetili, uhvatili i ubili, a zatim se dali u poteru za Dodigom koji je pobegao sa ostalima u pravcu Kozila.

Neprijateljska vojska je 31. jula pobegla iz Srnetice. Ona se plašila napada gerilaca od Oštrelja i da do toga ne bi došlo, uzela je jednu lokomotivu i nekoliko vagona punih uglja, odgurala ih u pravcu Oštrelja, izbacila sa šina i onemogućila upotrebu pruge. Zatim su neprijateljski vojnici zaklali mašinovodu Branka Rodića, Simu Stupara i njegovog sina i još dvojicu koje su uhvatil u Srnetici i pobegli u Bravsko. Srnetica je ostala prazna,[26] a leševi i ustaški i gerilski ostali su nepokopani.

Travnička polubojna bila je onesposobljena za borbena dejstva. Ona je odustala od povratka u Potoke i napada na Prekaju i pobegla u Bravsko. Iz Bravska je stigla u Ključ, gde je došlo do otvorene pobune i otkazivanja poslušnosti.[27] 4. avgusta upućena je iz Ključa u Mrkonjić radi sređivanja i popune.[28] Na tome se završila uloga Travničkog odreda.

Slično je bilo i sa Ključkim odredom koji je isto tako odustao od izvršenja zadatka — nastupanja ka Oštrelju i Drvaru. Jedinice tog odreda bile su trećeg avgusta u Bosanskom Petrovcu, suprotno onome što mu je bilo naređeno. Najverovatnije, da su i oni bili uplašeni gerilskim napadom na Srneticu.

Zbog takve situacije, neprijatelj je odustao od napada u pravcu Drvara i početak napada pomerio za 2. avgust.

Vrativši se u Oštrelj, gerilci su energično zahtevali da se Tomazović dovede u Oštrelj i da mu sude. Osuđen je 2. avgusta i streljan u Drvaru.

---

[26] Izveštaj Informacionog biroa Štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

[27] Izveštaj pukovnika Kalačeka od 3. VIII 1941. god. Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 129, AVII.

[28] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 5. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 131, AVII.

Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu, ceneći situaciju, došao je do zaključka da će neprijatelj napasti Oštrelj. Zbog toga je preduzeto niz mera na slobodnoj teritoriji i u pozadini ustaških snaga.

Na oslobođenoj teritoriji odmah je osposobljen saobraćaj. Sva rušenja i prekopavanja na cestama i železničkim prugama bila su odstranjena, jedino se nije opravio deo pruge Drvar — Knin. Vozovi na pruzi Drvar — Oštrelj počeli su da saobraćaju, a cestom Drvar — Oštrelj saobraćali su kamioni. Time je omogućen brz manevar snaga i sredstava ka položajima i od položaja. Delovi šumske pruge dovedeni su u ispravno stanje. Šumskom prugom preko Osječenice snabdeveni su gerilci na položajima iznad Kolunića, Vedrog i Medenog Polja.

Pristupilo se čvršćoj organizaciji i uređenju položaja prema Petrovcu. Izvršeno je rušenje na svim komunikacijama i putevima koji kroz šumu od Petrovca izvode na Oštrelj. Za tu svrhu na Oštrelju je formiran radni vod od 17 ljudi, u kojem su bili poznati mineri: Marko Simišić, Vajan Đumić, i drugi. Vodom je rukovodio Vid Zorić, stručnjak za minerske i druge radove.

Vod je najpre zarušio cestu iznad Kolunića i Vedrog Polja do Oštrelja, koja je postala neprolazna[29] ne samo za vozila, već i za pešake. Zatim je zarušena pruga Oštrelj — Srnetica. Rušeni su veći podzidi, a na nekim mestima je izobarano drveće na prugu. Šumske pruge koje su izvodile na Oštrelj, takođe su dobro zarušene, jer se po njima nisu mogli kretati ni pešaci. I šumski putevi su zaprečeni rušenjem stabala ispred gerilskih položaja od Prpine kafane do Kozila.

Na Oštrelju, k. 1389, organizovana je osmatračnica sa koje se video ceo prostor oko Petrovca. Svi pokreti neprijateljskih trupa mogli su se odmah primetiti a nailazak neprijateljskih aviona mogao se otkriti izdaleka.

---

[29] Telefonska obavijest ustaškog redarstva iz Banje Luke od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

Omogućeno je blagovremeno obaveštavanje gerilaca o dolasku aviona, pa su se mogli na vreme skloniti. Uspostavljena je i telefonska veza izmedu Oštrelja i vrha Oštrelja sa osmatračnicom. Na osmatračnici, koja je imala telefonsku vezu i sa položajima koje su gerilci držali prema Petrovcu, kao osmatrač bio je Jovo Medić iz sela Vođenice.

Posle izvršenog zaprečavanja i uspostavljanja telefonske veze sa položajima i osmatračnicom, Milutin Morača je odredio Dronjka, bivšeg jugoslovenskog oficira, da sa Vidom Zorićem izabere pogodnu liniju za odbranu.[30] Izabrana linija se protezala iza ulazne skretnice od Srnetice uz Oštreljsko brdo, dole, ispod ivice šume prema Šekovcu i dalje preko ceste Kolunić — Oštrelj i pruge Osječenica — Oštrelj uz Osječenicu. Na ovoj liniji su se zidali zakloni, rušila stabla i kopali kanali — saobraćajnice — za povlačenje u ležećem stavu. Odlično su izabrana mesta gde je trebalo ozidati zaklon i iskopati rov. Položaji oko Oštrelja blii su fortifikacijski uređeni, time su gerilci dobili znatne prednosti. Za te položaje neprijatelj kaže da su znalački organizovani i branjeni bombama.[31]

Dalje se pristupilo rušenju komunikacija između Petrovca i Ključa i Petrovca i Bihaća. Cilj ovih zaprečavanja bio je: sprečiti dovlačenje pojačanja u Petrovac i time onemogućavati preduzimanje napada prema Oštrelju i Drvaru. To je trebalo vršiti konstantno, a to su najefikasnije mogli da čine gerilci iz sela oko komunikacija. Zbog toga je bilo važno oživeti gerilska

---

[30] Milutin Morača je kao član Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu ostao na Oštrelju i bio komandant gerilaca koji su držali položaje prema Petrovcu i borili se na terenu Petrovca. Ta komanda se zvala: »Voćstvo gerilskih odreda — Oštrelj« (Zbornik IV, 1, 14, 43). »Rukovodstvo gerilskih odreda — Oštrelj« (Isto, str. 46 i 49) i »Gerilska komanda — Oštrelj«. Komesar ove komande bio je u početku Nikola Kotle, a operativni oficir Slavko Rodić. Takvi nazivi zadržali su se sve do reorganizacije gerilskih snaga, tj. do 19. VIII 1941. godine.

[31] Izveštaj Petrovačkog odreda od 3. VIII 1941. god., Mikrofilm (Muzej NOZ) snimak 64 i 65. AVII, k-1.

Komanda Drugog odreda, na Kalabinom brdu, 5. avgusta 1941. godine. U prvom redu s leva na desno: Đurađ Rokvić, Vlado Morača, komandiri odreda, Rade Zorić, komesar odreda. U drugom redu s leva na desno: Marko Trikić, Milutin Morača, komandant bataljona »Sloboda« sa epoletama, Dragija Đumić i iza njih Dragan Morača

dejstva prema Bravsku, Sanici i Ključu, Bihaću i Bosanskoj Krupi, slanjem gerilaca iz Drvara na ta područja. Tome se odmah i pristupilo.[32]

Na Bravsko je poslan Dušan Bauk sa petnaestak ljudi. Njihov zadatak je bio: rušenje ceste između Bravska i Ključa. Oni su zarušili cestu u Paunovcu i vratili se u Drvar. Zatim je poslan Vid Zorić sa minerskom grupom da prekine željezničku prugu iznad Sanice, a kao oružana zaštita grupe išli su: Marko Srdić, Dušan Gloginja i Đuro Zarač. Grupa se, preko Bravskog Vaganca, prebacila u Grmeč i 4. avgusta kod železničke stanice Grmeč minirala je i razrušila prugu. Saobraćaj je bio prekinut nekoliko dana.

Šestog avgusta, Milan Zorić je sa 20 gerilaca[33] iz Drvara poslat na Bravski Vaganac. Imali su dva puškomitraljeza. Njihov zadatak bio je: sprečavanje saobraćaja neprijateljskih snaga između Bravska i Petrovca.

Na prostoru zapadno od Petrovca, u selu Medeno Polje, Vrtoče i Krnjeušu, poslat je vod pod komandom Mana Rokvića, sa zadatkom da ometa saobraćaj na komunikacijama i izvodi napade sa tamošnjim gerilcima na neprijateljske posade. Vod je pored pušaka imao i četiri puškomitraljeza. Gerilci toga područja do tada su se ograničili samo na odbranu svojih sela i zaseoka. Vod Drvarčana je 3. ili 4. avgusta u Ripačkom klancu razrušio cestu na nekoliko mesta, što je za aktiviranje gerilaca značilo mnogo.

Sa Oštrelja su se gerilci spustili čak do Petrovca i uznemiravali ustaše i domobrane. Time su povremena dejstva prenošena i u Petrovačko Polje.

BLOKIRANJE PETROVCA

Drugog avgusta neprijatelj je preduzeo napad u pravcu Oštrelja. Napad je podržavan artiljerijom sa položaja kod Petrovca i avijacijom sa aerodroma kod

---

[32] Isto.

[33] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 21. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 26, 66.

Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 55, 120.

Banje Luke i Zagreba. Ustaše i domobrani su potiskivali gerilske snage prema Oštrelju, koje su se povukle u šumu iznad ceste Kolunić—Oštrelj i iznad sela Šekovca. Tamo gde je ustaško-domobranski pritisak bio jak i gde su se gerilci morali povlačiti, zabacivali su se za leđa neprijatelja i tako ga napadali. Ova taktika je kod neprijatelja stvorila paniku i on je odustao od napada i povukao se u pravcu Petrovca, pretrpevši znatne gubitke. Neki neprijateljski vojnici su se izgubili u šumi. Oružja i municije ostalo je dosta u šumi i gerilci su ga sakupljali posle bekstva ustaša i domobrana. Nakon ovog neuspeha ustaško-domobranska komanda odustaje od napada u pravcu Drvara. Pukovnik Matagić u svom izveštaju kaže:

Odlučio sam da odustanem od neposrednog napada na Oštrelj — Drvar, jer Bos. Petrovac uslijed zaokruživanja treba jaku posadu. Grad sam opkolio predstražama, a sa pojedinim satnijama vršim aktivne udare u blizinu i dalju okolinu radi uništavanja ustanika i sela iz kojih se snabdevaju. Zasada su očišćena sela: Rašinovac, Dževar, Bukovača, Drinić, Bare, Revenik i Kolunić (pola Kolunića spaljeno, pola top. vatrom gađano). Danas je izvršen udar ka Vrtoču, a za sutra nameravam raščistiti situaciju sjeverno od Bos. Petrovca radi dobijanja vodovoda u svoje ruke. Zato je potrebna topnička municija, koje kako sam naveo skoro nema. Ovakvi aktivni udari na sve strane su jedino mogući da se održi Bos. Petrovac u našim rukama.[34]

Ova odluka donesena je 2. avgusta, posle neuspelog napada na Oštrelj. Umesto da napada u pravcu Drvara i razbije gerilce na području Oštrelja i Drvara, Matagić je bio primoran da se brani, a gerilci su svojim dejstvima ugrozili Bosanski Petrovac. 2. avgusta gerilci iz sela Vrtoče, pod komandom Save Pilipovića, napali su oružničku postaju u Vrtoču. Pored oružnika, u Vrtoču je bilo i nekoliko ustaša. Posada je pružala jak otpor, ali je primorana na bekstvo[35] i pobegla u selo Bjelaj[36]. Ne-

[34] Izveštaj komandanta Petrovačkog odreda od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 64 i 65. AVII.

[35] Izveštaj gerilskog informacionog biroa od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

[36] Izveštaj komandanta Petrovačkog odreda od 3. VIII 1941. god. Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 64 i 65, AVII.

koliko ih je ubijeno. Oslobođenjem Vrtoča uspostavljena je kontrola na jednoj važnoj raskrsnici puteva. Saobraćaj na pravcu Bihać—Petrovac i Krupa—Kulen—Vakuf, odnosno Bihać—Kulen—Vakuf potpuno je onemogućena. Veza između neprijateljskih trupa bila je prekinuta. One su bile primorane da se počesno brane od gerilaca. Petrovac je bio potpuno odsečen od Bihaća i Bosanske Krupe.

U Smoljani je prekinut vodovod koji je snabdevao Petrovac vodom za piće. Ovu akciju su izvršili gerilci iz Smoljane i Vođenice pod komandom Zdravka Čelara. Neprijatelj je pokušavao da popravi vodovod, ali bez uspeha. Gerilci su se približavali Petrovcu. Držali su položaje na Matijevači i pred Rašinovcem. Prema Rašinovcu, ustaše i domobrani su često vršili ispade i potiskivali gerilce koji su se noću ponovo vraćali na iste položaje.

Telefonske veze Petrovac nije imao ni sa jednim susednim garnizonom, pošto je veza prekinuta krajem jula, a i dalje je neprekidno kidana. Ni između Krupe i Bosanskog Novog nije bilo veze. To je otežavalo normalan železnički saobraćaj i dovlačenje pojačanja u Bihać.[37] Gerilci su najčešće sekli telefonske stubove, a u slučaju njihovog povlačenja teško je bilo postaviti nove i uspostaviti vezu.[38] Ostala je samo avionska veza sa Petrovcem, koja nije bila sigurna. Tako je šestog avgusta iz Zagreba doleteo avionom, ali nije mogao zbog lošeg vremena da se spusti, pa je komanda kopnene vojske u Zagrebu ostala neobaveštena o stanju u Petrovcu.[39]

Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu je posebnu pažnju posvećivao rušenju komunikacija u Ripačkom klancu, prema Bihaću i Paunovcu, prema Ključu. Cesta

---

[37] Izveštaj velikog župana iz Bihaća od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/1.

[38] Izveštaj Bihaćkog zdruga od 13. VIII 1941. godine. AVII, k-1, broj dok. 13/2.

[39] Situacija na dan 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

u Ripačkom klancu bila je porušena 3. avgusta[40] i od tada se stalno minirala i rušila. Gerilci su u Ripačkom klancu poseli položaje i onemogućavali popravku ceste. Sa Paunovcem, između Bravskog i Ključa, išlo je teže, pošto je Sanica predstavljala jako ustaško uporište. Tamo su gerilci uspevali da prekopaju i zaruše cestu stablima, ali se nisu mogli duže zadržavati da bi sprečili opravku.

Aktivnost gerilaca ugrozila je i Bihać.[41] Prvog avgusta pukovnik Matagić je morao doći u Bihać da bi organizovao odbranu.[42]

Istog dana naređeno je potpukovniku Nojbergeru da uputi bojnu potpukovnika Prokeša i svoju jednu satniju u Bihać. Od Nemaca je traženo da bombarduju gerilce oko Ripča.[43] Prokešova bojna je odmah upućena u Bihać. Neki njeni delovi, koji su se kretali kamionima, dočekani su od gerilaca kod sela Jezera i napadnuti. Ostali delovi iste bojne krenuli su za Bihać vozom i u momentu napada na kamione bili su na železničkoj stanici Grmuša. Odatle je odmah upućeno u pomoć 100 domobrana te su kamioni spaseni.

U takvoj situaciji ustaško-domobranski garnizon iz Bihaća tražio je pomoć iz Bosanskog Petrovca, koji je bio u još težem položaju. Gerilci su smatrali da će Petrovac biti brzo oslobođen.[44]

Prvog avgusta neprijatelj je u Petrovcu imao 766 pušaka, 67 puškomitraljeza, 11 mitraljeza i 6 protivavionskih mitraljeza.[45] Neprijateljske snage su danju

---

[40] Izveštaj gerilskog informacionog biroa od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

[41] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 62 i 63, AVII.

[42] Izveštaj pukovnika Matagića od 1. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 7, AVII.

[43] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 72 i 73, AVII.

[44] Izveštaj Gerilskog informacionog biroa od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

[45] Izveštaj pukovnika Matagića od 1. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 7, AVII.

bile na položajima oko grada, a u gradu su bile dve satnije kao rezerva. Sem toga, u Petrovcu su bile i domaće ustaše.

Trećeg avgusta u 11 časova iz Petrovca je prema Vrtoču upućena u izviđanje jedna satnija sa dva mitraljeza i jednom haubicom.[46] i oko 14 časova istoga dana sukobila se sa gerilcima pred Vrtočem. Međutim, kako su topovske granate bile punjene kartečom to su ustaše uspele da sa položaja potisnu gerilce, a satnija je ponovo povratila Vrtoče i produžila pokret u pravcu Bihaća. Gerilci su se pred njom, sa obe strane ceste, povlačili u grupama i otvarali vatru. Satnija je oko 5 sati 3. avgusta stigla u visini zaseoka Doline, dok su gerilci došli na padine Lisine i Čučeva brda i tu otvorili vatru na konje koji su vukli haubicu. Pošlo im je za rukom da pobiju konje i onemoguće dalji pokret satnije. Kako se bližila noć, neprijateljski vojnici počeli su da beže u pravcu Bihaća i Petrovca, a haubica je ostala na cesti. Tu je nekoliko vojnika ubijeno. One koji su bežali gerilci su gonili i nanosli im gubitke.

Tom prilikom gerilci iz Vrtoča zaplenili su haubicu, dva teška mitraljeza, 10 pušaka, 10 sanduka municije za haubicu, 12 000 metaka, 30 bombi i dosta razne opreme.[47] Postavio se problem kako odvući haubicu sa ceste. Uzeta su dva para volova i dva para konja i još u toku noći odvukli je u šumu Čučevo brdo, a sutradan su je dovukli u Rasoju. Odavde su ispalili na Krnjeušu dve granate, ali kako nisu imali nišandžije, granate nisu ni stigle do Krnjeuše. Zatim su izvukli haubicu na Lisičjak i odavde ispalili tri granate na Krnjeušu. Ni ove nisu pale na željeni cilj. Treći dan gerilci su pronašli nišandžiju, artiljerca bivše vojske. Tada su haubicu postavili kod zaseoka Selište, na istočne padine Lisičjaka, i pripremali elemente za gađanje Krnjeuše. U međuvremenu, dobili su naređenje iz Oštrelja da

---

[46] Izveštaj komande Petrovačkog odreda od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 64 i 65, AVII.

[47] Izveštaj Gerilskog informacionog biroa od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

ne napadaju Krnjeušu, dok se ne izvede već planirani napad na Petrovac.

Ustaška posada u Krnjeuši bila je u veoma teškom položaju, pošto su ih gerilci opkolili i prekinuli vezu sa svim susednim garnizonima. Pukovnik Matagić radi pružanja pomoći i raščišćavanja situacije prema Bosanskoj Krupi, u toku drugog avgusta, poslao je iz Petrovca jednu satniju u pravcu Krnjeuše.[48] Ona je uz put vodila borbu sa gerilcima, potiskivala ih i došla u Krnjeušu istoga dana. Sada je i ona izgubila svaku vezu sa Petrovcem i našla se opkoljena u Krnjeuši, u kojoj je ostala jer nije mogla da nastupa u pravcu Krupe. Pukovnik Matagić je istog dana (2. avgusta) posle podne uputio kamion sa hranom u Krnjeušu, jer je smatrao da je komunikacija Petrovac — Krnjeuša slobodna. U selu Vođenici gerilci su ga dočekali, razbili pratnju, odneli hranu i zapalili kamion.[49]

Sutradan, trećeg avgusta, Ključki odred stigao je od Bravska u Petrovac. Posle neuspeha u Srnetici, situacija u Bosanskom Petrovcu postala je veoma ozbiljna. Ona se naročito pogoršala upućivanjem satnije u pravcu Bihaća i Krupe i gubljenjem veze sa njima, pa nije isključeno da je Ključkom odredu naređeno da krene u pravcu Petrovca.

Gerilci iz Ribnika i Donjeg Ratkova često su napadali neprijateljske transporte. Tih dana oni su posadi Ključa postavili ultimatum za predaju.[50] Jačih snaga u Ključu nije bilo, a na delove Travničkog odreda nije se moglo računati. Zbog takvog stanja, u Ključ je 5. avgusta upućeno iz Mrkonjića 90 domobrana, a iz Petrovca dve satnije Ključkog odreda. Petrovac je ponovo ostao na istim snagama.

---

[48] Izveštaj pukovnika Matagića od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 80, AVII.

Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva od 5. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 131, AVII.

[49] Izveštaj pukovnika Matagića od 3. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 64 i 65, AVII.

[50] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 5 VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 131, AVII.

Komunikacijom Petrovac — Bravsko moglo se saobraćati samo uz jaču pratnju i to veoma oprezno. Vod Drvarčana koji je 6. avgusta prebačen na Bravski Vaganac radi sprečavanja saobraćaja pomenutim komunikacijama bio je spreman za doček. Došavši na Bravski Vaganac, vod je istog dana otišao u Zdeni do, ispod zaseoka Grubišići, 4 km istočno od Petrovca, tu zauzeo položaje sa jugoistočne strane ceste i u zasedi čekao nailazak neprijateljskih snaga. Istog dana u mrak vraćajući se iz Smoljane, naišla je grupa ustaša iz Petrovca. Zaseda je bila udaljena od ceste oko 100 metara i nije otvorila vatru jer je bio mrak. Ustaše su nesmetano otišle cestom u Petrovac. Kako je Petrovačka posada ostala bez municije, to je tražila da joj se municija uputi iz Banje Luke, jer ona količina municije koja je upućivana avionom u Petrovac, nije bila dovoljna. Osmog avgusta na 7 kamiona upućena je municija preko Ključa za Petrovac. Transport je pratilo 120 domobrana.[51] U toku dana transport je stigao u Ključ i tu zanoćio.[52] Sutradan, kamioni su krenuli za Petrovac. Oko 10 sati devetog avgusta naišli su na zasedu u Zdenom dolu. Na cestu je nabacano krupno kamenje, te su kamioni stali dok domobrani otklone prepreke. Gerilci su otvorili jaku vatru. Prvim plotunom su naneti ozbiljni gubici. U jednom kamionu eksplodirala je municija. Neprijatelj je prihvatio borbu, ali se nije mogao srediti. Trpeo je velike gubitke. Neki vojnici su počeli da beže, dok su se mnogi predali, a najviše ih je ostalo mrtvih. Transport je pao u ruke gerilaca.

U kamionima je bilo 34 sanduka municije za haubice, 33 sanduka ručnih bombi, 100 000 puščanih metaka, nekoliko džakova makarona i šećera i još nekih stvari. Zaplenjena su i 4 puškomitraljeza i oko 60 pušaka.

---

[51] Desetodnevni izveštaj zapovedništva 3. oružničke pukovnije o akcijama gerilaca između 8. i 18. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 226, 596.

[52] Situacija na dan 8. VIII i noću između 8. i 9. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8/2.

U toku borbe iz Petrovca je počela gađati artiljerija u pravcu mesta gde su kamioni napadnuti. Međutim, kako je mesto bilo u mrtvom uglu, granate su padale na zapadnu stranu Kukerde. U domobranskim izveštajima stoji da je odmah od Petrovca i Ključa upućena pomoć, ali ta pomoć nije stigla. Jedino su dva aviona u toku sutrašnjeg dana nadletala to mesto nekoliko puta. Izveštavajući o stanju u Petrovcu neprijatelj kaže:

Situacija je teška. Posadi nije mogla biti doturena potrebna količina streljiva i hrane. Jedan zrakoplov bacio je manje količine streljiva za teške strojnice 15 mm.

Za sudbinu častnika i ostalih domobrana pratnje transporta streljiva, koji je bio napadnut ispred Petrovca, još se nezna ništa. Od 7 samovoza ovog transporta, 2 su uništena, a 5 ostalo je na putu, prazno. Oko samovoza leži nekoliko leševa. Borba se ne vodi (Izveštaj iz Zrakoplova).[53]

Ili:

1.— da transport streljiva i hrane nije stigao u Petrovac. Na 6 km ispred Petrovca bio je napadnut. Kamioni sa streljivom su izgoreli, a izgleda i svi ostali. Straža (2 častnika i 120 ljudi) razvila se za borbu, ali municiju nije mogla sačuvati. 29 domobrana iz straže probilo se i vratilo u Ključ. Za ostale se nezna još ništa.[54]

Neki domobrani koji su pobegli, u želji da se probiju u Ključ ili Petrovac, zalutali su u šumi i nisu znali gde se nalaze. Seljaci su ih hvatali i razoružavali, a neke su doveli gerilcima na Bravski Vaganac.

Municija i oružje odneseni su u Bravski Vaganac i ostavljeni u jednu pećinu. Posle nekoliko dana, po naređenju Štaba za srez Bosansko Grahovo i okolinu, municija je prebačena u Drvar, dok je oružje i nekoliko sanduka municije ostalo na Bravskom Vagancu.

Ova uspešna akcija imala je ogroman značaj. Gerilci su bili snabdeveni sa puščanom municijom u kojoj su oskudevali. Haubica, zaplenjena u Vrtoču, takođe je

---

[53] Situacija na dan 10. VIII i noću 10/11. VIII, AVII, k-1, br. dok. 10/2.

[54] Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog područja od 10. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9/2.

snabdevena sa dovoljno municije. Gerilci iz Ribnika, Miloš Banjac i Mlađo Jurišić dolazili su na Bravski Vaganac i nosili municiju za gerilce u Ribniku. Gerilcima u Podgrmeč, takođe je slana puščana municija. Ovaj uspeh dao je podstreka i ostalim gerilcima za borbu i posebno za dočekivanje ustaša i domobrana u zasedama. Neprijatelja je zahvatio strah i panika usled čega je izbegao iz Petrovca i pokušao da beži prema Rašinovcu.

Vojskovođa je, povodom napada na transport, naredio zapovedniku Vrbaskog divizijskog područja i potpukovniku Matkoviću da povedu istragu:

Povodom događaja, da transport streljiva i hrane iz Banja Luke upućen preko Ključa za Bos. Petrovac nije stigao do Bos. Petrovca, već je bio na dan 9. kolovoza napadnut od pobunjenika na 6 kilometru ispred Bos. Petrovca i uništen, — vojskovođa je zapovjedio, da se odmah povede predistraga i o rezultatu izvjesti ovo Ministarstvo.[55]

Zaplenjenim puškama naoružani su ljudi iz Bravskog Vaganca, Janjila i Bravska. Posebno je bilo važno što je znatan broj mladića: Branko Stanković, Rade Solomon, Drago Ožegović, Marinko Banjac, Drago Grubišić, Drago Kuburić, Đuro Srdić, Mićo Kovačević i drugi uzeo oružje i samim tim predstavljao solidnu osnovu za formiranje gerilskog odreda od ljudi sa tog terena.

U ovoj borbi poginula su 2 gerilca: Simo Bjelić i Jovan Samardžija, a ranjeni su: Marko Srdic, Lazar, Dušan i Nikola Kecman i Svetko Švabić. Lazar i Nikola Kecman i Marko Srdić odneseni su odmah u drvarsku bolnicu.

Gerilci su držali posadu Krnjeuše opkoljenu još nekoliko dana posle dovlačenja haubice u Selište. Tada su postavili releje za vršenje korekture gađanja. Osmatrač je postavljen blizu Krnjeuše, odakle je mogao pratiti pogotke granata. Sve pripreme za napad su bile izvršene.

---

[55] Naređenje vojskovođe V.T. br. 1549 od 10. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 10/2-4.

U napadu su uzeli učešća gerilci iz Vrtoča, pod komandom Save Pilipovića, iz sela oko Krnjeuše i Risovca, pod komandom Laze Atlagića i oko 40 Drvarčana, pod komandom Mane Rokvića. Vrtočani su raspoređeni za napad oko ceste Vrtoče, Krnjeuša, u visini Vranovače, a Drvarčani s desne strane ceste Petrovac — Krnjeuša, ispred Gradine i Kule. Gerilci pod komandom Laze Atlagića[56] rasporedeni su s obe strane ceste Krupa — Krnjeuša, u visini Grabovca.

Napad je ivzršen ujutro 9. avgusta. Posada je pružila žilav otpor. Kad je iz haubice ispaljena prva granata na Krnjeušu, posada je smatrala da njima ide u pomoć. Međutim, od druge ih je uhvatila panika. Komandant posade je komandovao da beži kud ko zna. Tada su ustaše i domobrani počeli da beže i to najviše prema Petrovcu. Gerilci su ih dočekali vatrom i skoro sve pobili. Nekoliko ih je pobeglo u Petrovac, a neki su uhvaćeni u bekstvu.

Opokljena satnija, — stoji u situaciji za 9. avgust — Petrovačke posade u Krnjeuši nije se mogla više održati. 13 domobrana ove satnije probilo se natrag i izjavili su da se satnija raspršila posle velikih gubitaka i da su pobunjenici zapalili Krnjeušu. Da Krnjeuša gori video je i zrakoplov pri povratku iz Petrovca.[57]

Živih je uhvaćeno nekoliko, a među njima i rimokatolički sveštenik koji je bio glavni ustaški organizator u Krnjeuši. Svi zločini koje su ustaše u Krnjeuši izvršile nosili su njegov blagoslov. Poznati ustaša Ivan Dudek, takođe je uhvaćen živ. Ovu dvojicu gerilci su streljali i zapalili Krnjeušu.

Ustaška komanda je iskoristila ovaj slučaj i čak tvrdila da su svi Hrvati pobijeni i da je sveštenik zapaljen zajedno sa crkvom.[58] Zbog toga su pooštrili mere i pre-

---

[56] Izdao NOB-u, kao četnik uhvaćen u proleće 1942. god. u Risovcu i streljan.

[57] Situacija 9. i noću 9/10. VIII na području pobune, AVII, k-1, br. dok. 9/2-18.

[58] Situacija na dan 14. VIII i u toku noći 14/15. VIII AVII, k-1, br. dok. 14/2.
Izveštaj potpukovnika Zorna od 14. VIII 1941. god AVII, k-1, br. dok. 14/2-9.

ma svojim oficirima koji se blago odnose prema Srbima.[59]

Za vreme borbe u Krnjeuši kružio je ustaški avion. No, ni on nije mogao ništa učiniti. Jedino što je učinio, to je da je pretpostavljene izvestio da je Krnjeuša napadnuta i da se nalazi u plamenu.

Po oslobođenju Krnjeuše, gerilska komanda sa Oštrelja naredila je da se haubica izvuče na Oštrelj, gde će se bolje koristiti i bolje obezbediti. Haubicu su seljaci izvukli na Osječenicu, a odavde je šumskom prugom dovučena na Oštrelj. Taj poduhvat predstavljao je izvanredne napore, ali sve te napore savlađivao je narod neobično oduševljen uspesima gerilaca. Haubica je na Oštrelju postavljena na položaj nešto južnije, prema Krivodolu. Brzo su pronađeni artiljerci i vršene su pripreme za gađanje Petrovca.

Gerilci su 3. avgusta pokušali da zauzmu Petrovac. Ovaj pokušaj usledio je sutradan po odbijanju neprijateljskog napada na Oštrelj. Napad je usledio posle neuspeha i demoralisanja neprijateljskih snaga. Satnija koja je upućena iz Petrovca u pravcu Bihaća bila je dan ranije razbijena, a druga je u Krnjeuši opkoljena. Time je posada u Petrovcu znatno oslabljena. Usled neuspeha u poduhvatima prema Oštrelju, Bihaću i Krupi, moral neprijateljskih vojnika bio je načet. Sve je išlo u prilog napada na Petrovac.

Napad je tako zamišljen da odred Dušana Rokvića i Ilije Došena, oko 50 naoružanih gerilaca, treba da napada pravcem selo Bukovača — selo Bare — bolnica u Petrovcu; odred »Javorje« Mile Kecmana i Obrada Banjca, jačine oko 60 gerilaca, određeno je da napada pravcem Šekovac — Vedro Polje — Petrovac; odred Vlade Morače i Rade Zorića, oko 80 gerilaca, trebalo je da napada pravcem Kalabino brdo — Kolunić — Petrovac; odred Jova Pavića, oko 30 gerilaca, pravcem Revenik — Petrovac i odred Mane Rokvića i Sime Tadića,

---

[59] Naređenje vojskovođe Kvaternika od 14. VIII 1941. god za obrazovanje prekog suda povodom napada gerilaca na Krnjeušu, AVII, k-1, br. dok. 14/2-11.

oko 50 gerilaca, pravcem Vođenica — Rašinovac — Petrovac. Organizacija napada bila je vrlo slaba,[60] a najveća greška bila je što je odlučeno da se napad izvede po danu. Početak napada određen je za 8 sati 3. avgusta. Sve jedinice nisu na vreme obaveštene o napadu.[61] Trebalo je preći rastojanje od šume do Petrovca po danu, a to je otkriveno zemljište. Neki odredi su morali ići više od sata da bi se približili Petrovcu.

Kad su odredi krenuli, neprijatelj ih je odmah primetio i otvorio vatru. Usled toga jedinice su se morale kretati u streljačkom stroju, premda su bile daleko od Petrovca. Njihovim približavanjem neprijateljska vatra se pojačavala i time su sve više bili izloženi vatri mitraljeza i pušaka. I artiljerijska oruđa su gađala po streljačkom stroju. Bez obzira na to gerilci su se približavali Petrovcu. Sa odredom Jova Pavića i Mana Rokvića nije u pokretu bilo veze. Rade Zorić je nekoliko puta slao kurire radi povezivanja s njima, ali u tome nije uspeo. Došavši do grada, delovi odreda Mile Kecmana i Dušana Rokvića upali su u bolnicu i tu zaplenili jedan puškomitraljez. Ustaše i domobrani su otvarali sve žešću vatru i primorali gerilce da se povuku iz grada i odustanu od napada. Jedino je Savo Grahovac, iz odreda Vlade Morače i Rade Zorića, sa svojom desetinom zaposeo neke kuće na periferiji i nije hteo da se povlači. Najzad, posle nekoliko naređenja od komesara odreda i on se povukao.

Na tome se završio prvi gerilski napad na Petrovac. Jedinice su se povlačile od Petrovca, a petrovačka posada ih je pratila vatrom sve dok nisu odstupile i posele ranije položaje. U napadu je poginulo nekoliko gerilaca.

---

[60] N. Pećanac, M. Bosnić, Ilija Balaban i Rade Zorić (U daljem: I. Balaban, R. Zorić).

[61] Komandir odreda »Crljivica«, Vlado Morača, nije hteo pod tim uslovima da vrši napad. Govorio je da nije lud da vodi ljude danju preko ravnice u sigurnu smrt. Komesaru njegovog odreda je oštro telefonom iz Oštrelja ukazao na to kolebanje i on je Moraču jedva ubedio da i njegov odred mora krenuti u napad kad su svi drugi već krenuli. (R. Zorić).

Napad pod ovakvim uslovima nije mogao uroditi plodom. Gerilske jedinice su pretrpele izvesne gubitke, a neprijatelj se ohrabrio. Iz ovog napada trebalo je izvući ozbiljne pouke i solidnije pripremiti drugi napad. Ovaj napad gerilaca na Petrovac ustaško-domobranska komanda nije našla za vredno ni da zabeleži u svojim izveštajima.

Drugi napad na Petrovac izveden je 8. avgusta.[62] Prednost ovog napada na Petrovac u odnosu na prvi bila je što je počeo u zoru, u 4.40 časova. Ovoga puta gerilci su iskoristili noć za približavanje. Međutim, napad nije energično izveden i počeo je danju, što je odbrani išlo u prilog. Usled toga, iako se smatralo da će se grad zauzeti,[63] gerilci ga nisu zauzeli. Prvi neuspeh u napadu na Petrovac se loše odrazio na gerilce, a pozitivno na ustaše i domobrane. Borba je trajala skoro do 11 časova, i tada su gerilci bili prisiljeni na povlačenje. Ustaše i domobrani su ih i ovoga puta obasipali vatrom sve dok se nisu odmakli do rastojanja koje isključuje efikasnu vatru. O ovom napadu neprijatelj je izveštavao:

> 8. kolovoza 1941. godine u 4.40 pa do 11 sati napadale su veće skupine naoružanih ustanika Petrovac sa zapadne strane i sa južne i istočne strane. Napadi su odbijani uz teže gubitke.
>
> Preko noći mir. Razviđanjem se je pokazalo da su se ustanici povukli na 2—3 km od Petrovca.[64]

Pokušaji gerilaca da zauzmu Petrovac su propali. Uzroci neuspeha uglavnom leže u slaboj organizaciji napada i činjenici da gerilska komanda iz Oštrelja, koja je naredila napad, nije rukovodila borbom za vre-

---

[62] Situacija 8. VIII i noću između 8/9. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8/2-1.

[63] Izveštaj Informacionog biroa Štabu gerilskih odreda za srez Bosanko Grahovo i okolinu od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

Izveštaj Štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine o borbama gerilaca Bosne i Hercegovine, Zbornik IV, 1, 183, 405.

[64] Izveštaj pukovnika Matagića, zapovednika posade Petrovac od 9. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9/2. Izveštaj je iz Petrovca poslan avionom u Zagreb.

me napada. To je bilo prepušteno komandirima odreda koji su se prema napadu odnosili svaki na svoj način. Nedostatak upornosti u napadu takode se osećao. Prema tome, a posebno kad se ima u vidu situacija u kojoj se nalazila posada Petrovca, napad na Petrovac predstavljao je za gerilce ozbiljan neuspeh.

Taj neuspeh gerilaca omogućio je ustaško-domobranskoj komandi da preduzme mere radi razbijanja gerilskih snaga i deblokiranja Petrovca.

Neuspesi ustaša i njihova nemoć da uguše ustanak u prostoru Drvara, izazvali su različita mišljenja o postupcima prema gerilcima i narodu. Jedno za tadanje prilike čudno gledanje na gerilce i ustanak uopšte, izneo je potpukovnik Nojberger. Evo šta on kaže:

Kao što sam Glavara već u nekoliko prilika izvjestio saobraćaj je na svim pravcima uspostavljen, a izvršeni su i ostali zadaci. Ali s obzirom na terenske prilike ne mogu niukom slučaju tvrditi, da je saobraćaj siguran. Teren je oko saobraćajnih arterija takav, da bi morao stajati domobran do domobrana danonoćno, pa da se onemogući svaki prilaz komunikacijama. Pored ogromnog broja domobrana, koji je potreban za takvu organizaciju ipak sigurnost komunikacija ni u tom slučaju nije potpuna, sve dotle dok se stanovnici ne vrate svome normalnom poslu ili da budu svi uništeni odnosno evakuirani.

Evakuacija tolikog broja kompaktnih Pravoslavaca za sada ne dolazi u obzir, a njihovo uništavanje dolazi u obzir samo ako su zatečeni sa oružjem u ruci ili uopće pri akcijama neprijateljskim prema našoj državi.

...

Zbog toga trebalo bi pristupiti rješavanju ovoga pitanja na drugi način, kojeg dole izlažem:

— Prvo je potrebno na teren slati razumne ljude, a ne krvoloke.

— Drugo je potrebno zagarantirati seljacima bezbjednost u njihovim selima i osigurati ih od svakog uplitanja neovlašćenih članova raznih organizacija, koji n. pr. od vojske dotjerane seljake i predane političkim vlastima radi odvođenja u koncentracione logore žive sijeku u komade, vade im oči nožem, otsjecaju razne udove, bacaju ih u vodu pa gađaju puškom sa po 100 naboja itd., itd. Razumljiva stvar, da to znaju ostali seljaci Srbi, koji su ostali na slobodi, te brane svoje živote pod svaku cijenu.

U selima gdje je vojska uspjela, da se ovako što više ne desi vlada već potpun mir i seljaci obrađuju svoja polja. Tamo su i komunikacije potpuno sigurne. U ostalim selima stoka gine, jer nema potrebne dvorbe, požnjeto žito propada, lješevi leže nezakopani, rijeke su pune lješeva koji se hvataju za džbunje i truju okolnu prostoriju i ako za to nema nikakvog razloga.

Moje je mišljenje, a ovo djele svi sa kojima sam imao prilike, da sarađujem pri uspostavi saobraćaja i čišćenju terena, da se time u dogledno vrijeme ništa neće postići već obrnuto, da će u najkraćem vremenu ponovo doći do pobune, jer je jasno da se pravi četnici bore do zadnjeg daha dočim su one množine poklati baš oni miroljubci, koji su ostali u selu nadajući se, da im se neće ništa desiti jer nisu ništa protiv države preduzimali. Za to bi trebalo jednom općom odredbom predati svu vlast isključivo vojsci. Sa terena povući sve krvoloke, a oni su poznati, jer su prvi pod raznim izlivima otišli sa svojih mesta ostavljajući vojsci da ispravi njihove neumnosti i grozote. Primjera radi logornik Murat Begović iz Krupe, koji je svojim pljačkanjem ozlojedio čak i Hrvate pobjegao je poslije prvog ustaničkog pucnja u Zagreb pod navodom, da traži pomoć, ali se još do danas nije vratio u Krupu.

...

Šaljem ovo moje mišljenje na daljnje uredovanje sa napomenom, da će rad protivan od predloženog imati za posljedicu stalne nemire i nedoglednu potrebu upotrebe domobranstva. Jedino ako se domobranstvu i samo domobranstvu povjeri taj zadatak biti će stalan mir u najkraćem vrijemenu uspostavljen. Sada postojeći mir u pojedinim reonima je samo privremen.[65]

Valja istaći da je ovakvo gledanje bilo isuviše naivno. Nojberger je smatrao da bi se ljudi vratili kućama i da bi tada zavladao mir ako se na teren ne bi slale ustaše. On na ustanak gleda kao na isključivu posledicu ustaških zločina. To je svakako jedan od činilaca koji je doprineo izbijanju ustanka.[66] Međutim, on zaboravlja na činjenicu da je do ustanka došlo organizovano, zahvaljujući radu KPJ koja bi narod pozvala u

---

[65] Izveštaj potpukovnika Nojbergera V.T. br. 10 od 5. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2-4.

[66] Politički izveštaj Josipa Broza Tita na Petom kongresu KPJ, Izdanje »Kulture« str. 62, Beograd 1948. godine.

Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 182, 404.

borbu i da nije bilo ustaških zločina. U pitanju je okupacija Jugoslavije, borba protiv okupatora, naš narod, i borba za bolju njegovu budućnost. To Nojberger nije shvatio. On je shvatio činjenicu da bi bez obzira na držanje seljaka, ustanak i dalje trajao i da do smirenja ne bi došlo sve dok se Jugoslavija ne bi oslobodila i dok ne bi bile stvorene mogućnosti za slobodno opredeljivanje naroda u pogledu društvenog uređenja.

Nojberger je u to vreme bio zapovednik odreda hrvatske legije i nalazio se na osiguranju železničke pruge Bosanski Novi — Bihać. On je odmah preduzeo mere u duhu svog predloga. I zaista, neki seljaci vratili su se kućama.[67] Podmaršal Marić mu je izrazio svoje priznanje za postignute rezultate na smirivanju.[68]

Da li po zahtevu Nojbergera ili ne, u nekim mestima je tada došlo do razoružavanja ustaša.[69] Ljudi su verovali da će se prema njima blaže postupiti kad se ustaše razoružaju. Mislili su da će se poštovati zakon, pa su neki kod Prijedora i Sanskog Mosta predavali i oružje.[70]

Nojberger je insistirao na svom stavu i tražio je od Ministarstva domobranstva da se po tome donese odluka.[71] Bilo je i drugih mišljenja. Veliki župan iz Bihaća, insistirao je da gerilce treba što pre uništiti. Smatrao je da se to najlakše može učiniti raspirivanjem bratoubilačke borbe.[72] Insistirao je da se donese odluka o njegovom mišljenju i da mu se što pre pošalje oružje

---

[67] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 27. U izveštaju se navodi da su se kućama vraćali ljudi kod Sanskog Mosta i Prijedora. Situacija na dan 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok 6/2.

[68] Situacija u toku 7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok 7/2.

[69] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 27.

[70] Isto.

[71] Situacija 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2-11.

[72] Izveštaj velikog župana iz Bihaća od 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2-11.

da naoruža seljake Hrvate.[73] Tako su se pojavila dva suprotna mišljenja o odnosima prema gerilcima i mogućnosti ugušivanja ustanka. Usvojeno je gledište velikog župana. Međutim, Nojberger je i dalje insistirao na usvajanju njegovog stava i o tome je pisao:

Nalazim da smo na krivom putu, ako očekujemo da će se četnička akcija sama raspasti. Obrnuto, bez naše akcije i to silovite, četnička neće nestati. Treba se bojati njihove najskorije akcije na celom frontu ukoliko paralelno sa vojničkom akcijom ne bi slijedila i politička akcija izmirenja. Onih par letaka od prije tri dana svakako ne mogu se nazvati političkom akcijom. Politička akcija mora seljake dovesti u grad, da prodaju svoje zemaljske proizvode, jer varošanima prijeti glad, ako ih selo ne hrani. Dovesti seljake u grad ipak je stvar upravnih organa a ne vojske.[74]

Oba gledišta su bila nerealna, jer nisu bazirana na objektivnoj proceni stvarnog stanja. Jer, niti je bilo moguće uništiti narod, kako je to župan predlagao. niti je bilo logično očekivati da ustaše same sebe likvidiraju, kako je predlagao Nojberger.

DEBLOKIRANJE PETROVCA

Prenošenjem gerilskih dejstava na područje Petrovca i aktiviranjem tamošnjih gerilaca, znatno se pogoršao položaj neprijatelja u Petrovcu koji je bio ne samo ugrožen, već i potpuno okružen. Snabdevanje trupa bilo je moguće jedino avionima.[75] U takvoj situaciji, pred ustaško-domobransku komandu postavilo se kao hitno deblokiranje posade u Petrovcu. Nije bila u pitanju samo posada Petrovca i njen fizički opstanak, već je i prestiž ustaškog pokreta ozbiljno doveden u pitanje. Jedan deo stanovništva hrvatskog i muslimanskog porekla ponegde ispoljava tendenciju ravnodušnijeg

---

[73] Urgencija velikog župana iz Bihaća od 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

[74] Izveštaj potpukovnika Nojbergera od 13. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2.

[75] Situacija 9. VIII i noću između 9/10. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9/2-18.

odnosa prema ustaškom pokretu, navodno zbog »lokalnog oportuniteta«. Zbog svega toga, morale su se što hitnije preduzeti mere da se Petrovac oslobodi i gerilske jedinice odbace od njega.

Još 3. avgusta naređeno je da trupe potpukovnika Nojbergera iz Bosanske Krupe i pukovnika Matagića iz Bihaća preduzmu nastupanje u pravcu Petrovca.[76] Neprijateljska komanda je smatrala da je situacija takva da se Petrovac svim raspoloživim snagama iz doline reke Une mora osloboditi.[77]

Petog avgusta iz Krupe je krenuo odred potpukovnika Prokeša i istog dana stigao do Risovačkog Dola Međutim, toga dana iz Bihaća nije preduzeto ništa, jer su u Bihać tek stizala pojačanja za izvršenje pomenutog zadatka. Prokešov odred, za vreme pokreta u pravcu Krnjeuše, vodio je sa gerilcima borbu u selima: Gudavcu i Suvaji. On se drugog dana vratio nazad u Krupu. Ovo je učinio, navodno, zbog toga što je teren bio težak i onemogućavao je kretanje haubica.[78] Prokeš je u povratku doveo u Krupu veći broj seljaka koji su, navodno, zatražili od njega zaštitu.[79] Odred je u Bosanskoj Krupi zanoćio namjeravajući da sutradan krene za Bihać.

U toku 8. avgusta u Krupu je stigla jedna bojna kao pojačanje, a u Bihać jedna bojna i jedna jača satnija.[80] Tog dana naređeno je da se iz Ogulina 300, a iz Delnica 170 vojnika uputi u Krupu. Istog dana naređeno je da se u Bihać uputi 150 vojnika iz Karlovca, 340 iz Zagreba i Bjelovara i 250 iz Osijeka.[81]

---

[76] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 3. VIII 1941. god. Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 62 i 63, AVII.

[77] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 3. VIII 1941. god., Miktroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 80, AVII.

[78] Situacija na dan 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

[79] Isto.

[80] Situacija na dan 8. VIII i noću 8/9. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8/2.

[81] Isto.

Neprijatelj je u Bosanskoj Krupi prikupio jače snage i objedinio komandovanje — grupa je stavljena pod komandu potpukovnika Zorna. Ponovno nastupanje u pravcu Krnjeuše preduzeto je 12. avgusta. Grupa je do Suvaje stigla bez borbe, a 13. avgusta krenula je dalje, prešla Grmeč i stigla u Risovac. Nojbergeru je naređeno da pojača grupu potpukovnika Zorna pešadijskim delovima, automatičarima, a prema potrebi i artiljerijom. U nastupanju, grupa nije nigde nailazila na otpor gerilaca. U Krnjeušu je stigla 14. avgusta i spojila se sa delovima pukovnika Matagića, koji su tamo stigli od Bihaća.[82]

Nastupanje neprijateljskih snaga od Bihaća, u pravcu Petrovca, počelo je 6. avgusta. Bez borbe su stigle do Dubovskog i Tarkovca. Međutim, tu su ih gerilci dočekali i zadržali sve do mraka. Neprijatelj se morao vratiti u Ripač i Bihać na prenoćište. U ovim borbama neprijatelj je imao, po sopstvenom priznanju, 7 mrtvih i 20 ranjenih.[83] Gubici su sigurno bili veći. Od pukovnika Matagića, po naređenju glavara Glavnog stožera, traženo je izjašnjenje. Morao je odgovoriti na pitanje: kako je došlo do »srazmerno velikih gubitaka«, koja jedinica je vršila napad, ko je s njom komandovao i koliko je bila jaka.[84] Pukovnik Matagić je hitno tražio da se bombarduju gerilski položaji, pošto trpi velike gubitke.[85]

U toku 5. avgusta iz Bihaća je u Kulen-Vakuf stigao kamion sa municijom, a gerilci ga nisu primetili i napali. Međutim, kad se istog dana prazan vratio za Bihać, naišao je na porušenu cestu kod Dubovskog. Gerilci su ga napali, pratnju rasterali a kamion zapalili.

---

[82] Situacija 14. VIII i noću između 14/15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2-1.

[83] Situacija 6. i noću 6/7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

[84] Naređenje glavara Glavnog stožera od 7. VIII 1941. god., AVII, k1-, br. dok. 7/2-5.

[85] Zahtev pukovnika Matagića da se bombarduje Tarkovac od 6. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2-11.

Sutradan je iz Bihaća sa jedinicom, čiju jačinu je nemoguće utvrditi, krenuo oficir Matošić. I njega su gerilci dočekali kod sela Lipe, nanevši mu znatne gubitke, primorali ga da se povuče nazad u Bihać.

Za neuspeh pukovnika Matagića zainteresovao se i vojskovođa Kvaternik, koji je naredio da se zauzme selo Hrgar,[86] a potom da se nastupa u pravcu Petrovca. Napadi su obustavljeni do 12. avgusta. U toku 11. avgusta avioni su bacali letke na prostoru: Bihać, Kulen-Vakuf, Drvar, Vrpolje, Lušci Palanka, Bosanska Krupa.[86a] Gerilci su pozivani na predaju, a u protivnom će biti uništeni jer se nalaze u bezizlaznoj situaciji. Posle bacanja letaka, 12. avgusta počeo je napad od Bihaća. Napad je sada bio sinhronizovan sa nastupanjem grupe potpukovnika Zorna, koja je, u to vreme, bila u Suvaji i nastupanjem jedne bojne od Bravska sa kojom se nalazio general Rumler i pukovnik Perović.[87] Gerilci su morali da zatvore tri pravca da bi sprečili deblokiranje Petrovca.

Matagić je od Bihaća nastupao u tri kolone. Centralna kolona išla je cestom, a dve druge s leve i desne strane ceste, kao bočno osiguranje. U toku 12. avgusta ova grupa izbila je na liniju Potkrš — Lipa — Pervanski vrh. Gerilci su napali samo bočne kolone. Na toj liniji, neprijatelj je zanoćio i sutradan, krećući se prema Petrovcu, a u 18 časova stigao je u selo Vrtoče.[88]

U to vreme grupa potpukovnika Zorna nalazila se u Risovcu, a bojna Krupića koja je krenula od Bravska ka Petrovcu bila je na 8 km ispred Petrovca. Sporost nastupanja neprijatelja prouzrokovana je teškoćama

---

[86] Naređenje vojskovođe od 11. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8.

Izveštaj bojnika Bestala od 11. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9.

[86a] Izveštaj bojnika Bestala od 11. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9.

[87] Izveštaj pomoćnika glavara Glavnog stožera od 12. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 12/2-8.

[88] Situacija 13. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2-3.

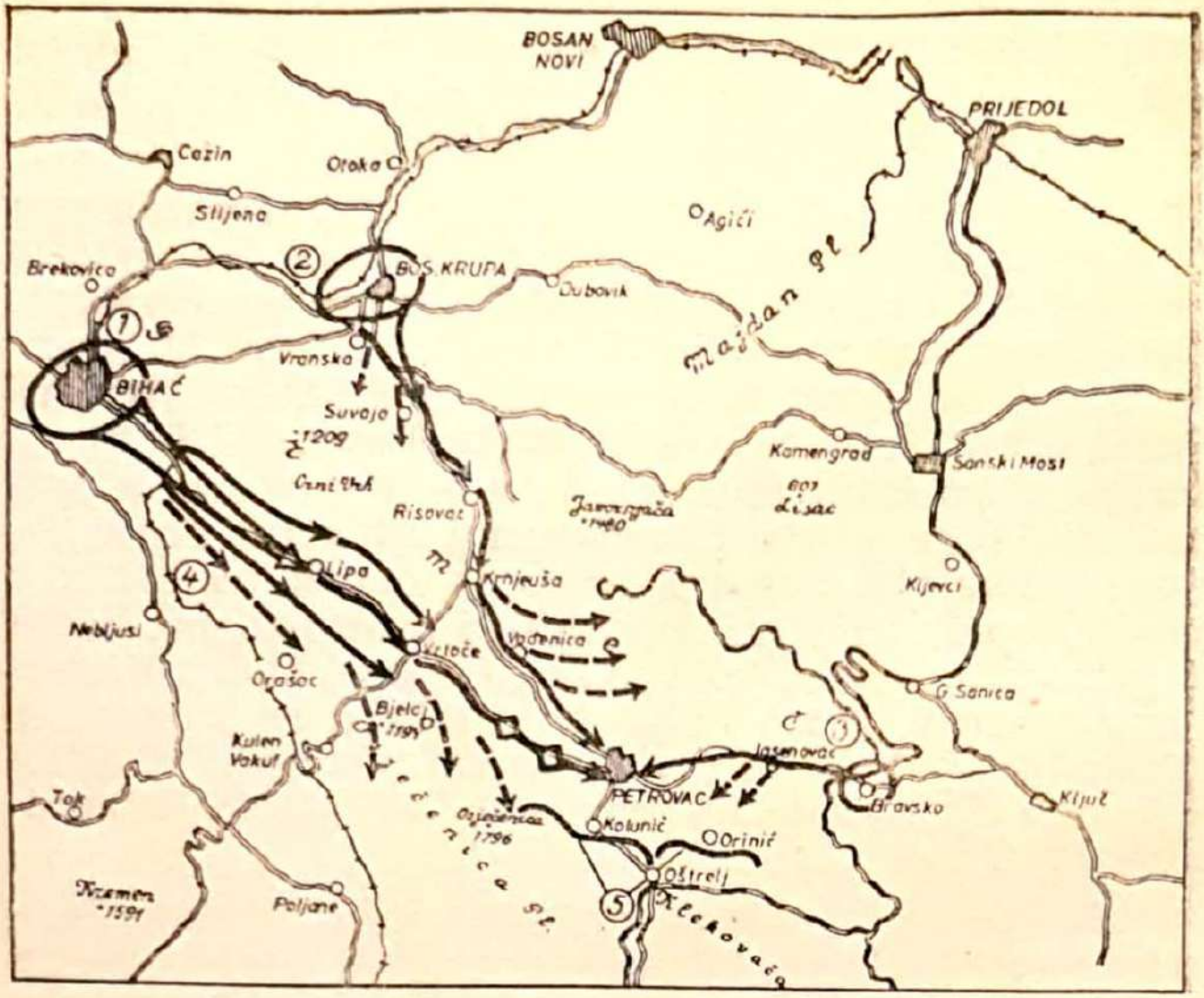

Sk. 7. — NASTUPANJE USTAŠA I DOMOBRANA RADI DEBLOKIRANJA PETROVCA OD 5. DO 15. AVGUSTA 1941.

Legenda: 1) Grupa pukovnika Matagića. Njen pokret u pravcu Petrovca bio je zadržan. Ponovo je prešla u nastupanje i 12. avgusta stigla do sela Lipe, 13. — Vrtoča, a 14. uz podršku tenkova bila je u Petrovcu.

2) Grupa potpukovnika Zorna. Ova grupa je u toku 12. avgusta stigla u Suvaju, 13. — Risovac, a 15. u Petrovac.

3) Grupa bojnika Krupića. Sa ovom grupom bio je general Rumler i pukovnik Perović.

4) Gerilske jedinice pružajući otpor i napadajući bočno povlačile su se od ceste prema šumi.

5) Položaji Drugog, Prvog i Trećeg odreda bataljona »Sloboda« za odbranu Oštrelja.

na terenu i činjenicom da je neprijatelj morao popravljati porušenu cestu. Telefonska linija sa Bihaćom nije uspostavljena, pošto su porušeni stubovi. Izgleda, da su se neki gerilci, u odstupanju, orijentisali ka Krnjeuši i Risovcu, te je bilo naređeno pojačanje grupe potpukovnika Zorna.

Nastupanje bojne bojnika Krupića, sa kojom je bio i general Rumler i pukovnik Perović, izvršeno je u toku 13. avgusta.[89] Ovu grupu dočekao je odred »Bravski Vaganac« u visini Uzelca.[90] Međutim, ustaše i domobrani nisu nastupali sa pešadijom bez prethodnog gađanja gerilskih položaja jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Sa severne strane ceste ispod Grmeča, nije bilo gerilskih snaga. Stoga je Krupićeva bojna svu artiljerijsku i minobacačku vatru usmerila u pravcu Bravskog Vaganca i Banjačkog vrha, odakle joj je pružan otpor. Odbacivanjem gerilaca od komunikacije i njihovim povlačenjem ka Banjačkom vrhu, Krupićevoj bojni je otvoren put za Petrovac, gde je stigla istog dana.

Dve ostale grupe, pukovnika Matagića i potpukovnikaZorna, ušle su docnije u Petrovac. Pukovnik Matagić je iz Vrtoča odvojio jednu satniju i uputio u susret delovima potpukovnika Zorna, prema Krnjeuši. Oni su se 14. avgusta sastali kod Krnjeuše.[91]

Drugi, jači deo Matagićevih snaga, potpomognut sa tenkovima koji su 14. avgusta stigli u Bihać i odmah upućeni u pravcu Petrovca, produžio je nastupanje ka Petrovcu. Nastupanje su podržavali i avioni. Neprijatelj je palio sva ustanička sela do kojih je stigao. Čitav prostor između Osječenice i ceste Krnjeuša — Petrovac bio je obavijen dimom. Gerilci su bili odbačeni od komunikacije Bihać — Petrovac. Odred pukovnika Matagića, na čelu sa tenkovima, ušao je u Petrovac u 18 časova 14. avgusta.[92] Petrovačka posada bila je deblokirana i snabdevena hranom i municijom u čemu je do tada oskudevala.

---

[89] Izveštaj stožera Vrbaskog divizijskog područja od 13. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2-7.

[90] Ovaj odred se nazivao: odred »Milana Zorića«, odred »Bravski Vaganac« i odred »Volga«. Njegov komandir tada je bio Milan Zorić te se u dokumentima odred često tako i nazivao. U daljem izlaganju nazivaću ga odred »Bravski Vaganac«, pošto je u njemu bilo dosta boraca iz tog sela, a u tom selu bio je i logor odreda, a i u dokumentima se često tako naziva.

[91] Situacija 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2-1.

[92] Situacija 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2.

Grupa potpukovnika Zorna, prenoćila je u Krnjeuši i sutradan, 15. avgusta, produžila pokret ka Petrovcu u koji je ušla u 11 časova istog dana.[93]

Za obezbeđenje veze između Petrovca i Bihaća, odnosno Petrovca i Krupe neprijatelj je ostavljao svoje snage u selima: Gorijevcu, Ripču, Dubovskom, Lipi, Vrtoču, Rastovači, Krnjeuši, Risovoj Gredi i Krupskoj Suvaji.

U toku ustaško-domobranskog nastupanja u pravcu Petrovca, nemački avioni su neprestano bombardovali i mitraljirali gerilske položaje i sela istočno i zapadno od Petrovca. Posebno su bila izložena dejstvu sela: Kolunić, Vedro Polje i Drinić.

Po dolasku Pavelićevih trupa u Petrovac i deblokiranju tamošnje posade, naređeno je da se odmah formira vojni preki sud, koji je trebalo da sudi gerilcima. Posebno je naređeno od strane Vojskovode iz Zagreba, da taj sud »odmah uređuje u Krnjeuši«.[94] U Bihać su upućeni izaslanici iz Zagreba i bolnički vagon za prevoz ranjenika. Izaslanici su 16. avgusta krenuli iz Bihaća za Petrovac.

Za vreme borbi radi deblokiranja Petrovca ustaše i domobrani su imali znatne gubitke. Oni o gubicima kažu:

> Prilikom akcije za oslobođenje posade B. Petrovca zarobljeno je i potom streljano 9 četnika, a u borbi ubijeno oko 50 četnika.
>
> Sa naše strane gubici su u ovoj akciji: 51 poginulih od kojih jedan častnik, 2 dočasnika i 2 ustaška tabornika; 47 ranjenih od kojih 4 častnika (2 pričuvna) i 3 dočastnika i 2 nestala.[95]

U ovoj neprijateljskoj operaciji ubijeno je mnogo ljudi, ali ne gerilaca. Ubijeni su ljudi u jednom širem području i to je svakako predstavljalo deo plana Viktora Gutića o istrebljenju Srba u NDH. Pobijeni su mahom

---

[93] Situacija 15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 15/2-1.

[94] Dnevno izvešće od 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2.

[95] Situacija za 18. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 18/2.

ljudi koji su smatrali da im ustaško-domobranska vlast neće ništa, jer se nisu »ogrešili« o njene zakone. U izveštaju komande Sanskog zdruga navodi se da je »ubijeno što u borbi sa pobunjenicima, što streljano: ukupno 10 000 ljudi. Od toga u Bosanskom Novom, Kostajnici i Krupi — 2000, Sanskom Mostu — 3000, Prijedoru — 1500, Banjoj Luci — 500, Petrovcu 1000, Ključu, Mrkonjiću i Jajcu — 2000.[96]

General Rumler je 15. avgusta preuzeo komandu nad svim Pavelićevim snagama u Petrovcu radi pripremanja i izvođenja napada u pravcu Drvara.[97] U isto vreme general-poručnik Laksa preuzeo je komandu nad Bosanskim i Jadranskim divizijskim područjem i Vojnom krajinom, sa zadatkom uspostavljanja mira i reda na tom prostoru.[98] Ovog puta izvršene su znatne izmene u komandnom kadru radi što efikasnije borbe protiv gerilaca, a u prvom redu na području Drvara.

Do 16. avgusta u Petrovac su stigle znatne neprijateljske snage. Tada su u Petrovcu bile: 2. bojna 4. pešadijske pukovnije, 3. bojna 3. pešadijske pukovnije, 1. bojna 1. pešadijske pukovnije, 1. bojna 10. pešadijske pukovnije, 1. bojna 11. pešadijske pukovnije, jedna satnija kombinirane bojne, jedna bitnica 2. topničkog odjela, jedna bitnica 7. topničkog odjela, jedna bitnica 3. topničkog odjela i trebalo je da stigne jedna ustaška bojna. Osim toga, u Petrovcu su tada bile tri i po strojničke satnije. U Petrovcu je bilo ukupno osamnaest i po satnija i tri haubičke bitnice.[99] Ovde nije uračunata ustaška bojna, koja je trebalo da stigne u Petrovac, a i one jedinice koje su se nalazile na osiguranju komunikacija.

I pored toga što su u Petrovcu i na osiguranju komunikacija bile jake neprijateljske snage, gerilci su bili veoma aktivni i stalno su napadali njihove tran-

---

[96] Izveštaj o poubijanim četnicima Op. br. 50 od 17. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 17/2.

[97] Situacija 15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 15/2-3.

[98] Naređenje poglavnika Ante Pavelića od 15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 15/2-5.

[99] Situacija 16. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 16/2.

sporte. Tako je 17. avgusta u 18 časova kod zaseoka Doline napadnut jedan transport. Jedan kamion je uspeo da pobegne za Bihać, a dva su gerilci zaplenili. Dan ranije, u Medenom Polju napadnut je jedan ustaški transport.

Nesigurnost na komunikacijama nije bila jedina briga ustaša i domobrana. Iznenada se sa Oštrelja u 10 sati 14. avgusta »javila« i gerilska haubica. Prvi put je sa tri granate gađala Petrovac. Tom prilikom je poginulo i ranjeno nekoliko domobrana.[100] General Rumler i pukovnik Matagić nisu izvestili pretpostavljene da su gerilci uspeli da zaplene njihovu haubicu.[101] Međutim, reakcija na gađanje gerilske haubice usledila je vrlo brzo. Artiljerija iz Petrovca odmah je gađala Oštrelj, a u 13 časova istog dana doleteli su avioni i bombardovali položaje na kojima je bila haubica.[102] Sela Vedro Polje, Šekovac i Crljivicu avioni su obasipali mitraljeskom vatrom.

Gerilski top je 16. avgusta ispalio 12 granata na ustaško-domobranske jedinice koje su bile van grada i tri granate u Petrovac. I ovoga puta bilo je nekoliko mrtvih i ranjenih domobrana. Ponovo su došli avioni, bombardovali i mitraljirali položaje haubice.[103]

Neprijateljska komanda u Petrovcu nije znala da gerilci u Oštrelju imaju samo jedan top. Do toga je dovela jedna vešto smišljena gerilska varka. Naime, oni su se poslužili eksplozivom. Na železničkoj pruzi Oštrelj — Srnetica i Oštrelj — Osječenica, daleko od Oštrelja 2—3 km, palili su eksploziv uvek kad je gađala haubica. Usled toga neprijatelj je smatrao da gerilci raspolažu sa više topova. On je gađao, bombardovao i mitraljirao i ona mesta gde se čula detonacija eksploziva. To je u velikoj meri olakšalo rad gerilske »artiljerije«.

---

[100] Situacija 16. VIII i noću 16/17, AVII, k-1, br. dok. 16/2.
[101] Situacija 15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 15/2.
[102] Situacija 16. VIII i noću 16/17. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 16/1-3.
[103] Izveštaj pukovnika Matagića od 16. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 16/2.

Ustanička haubica na vatrenom položaju na Oštrelju u prvoj polovini avgusta 1941. godine. Oko nje se vidi posluga: Milan Pećanac, Bojan Tintor, Marko Trikić, Đuro Trikić i Dragija Ševo

Pored svih mera koje je neprijatelj preduzeo da ućutka haubicu, u 18.20 časova 17. avgusta ispaljeno je 6 granata na Petrovac.[104] Tom prilikom iz Banje Luke doleteo je avion i bombardovao i mitraljirao položaje, ali haubica nije uništena. Od sve tolike vatre, artiljerijske, bombardovanja, mitraljiranja, samo je poginuo Pero Erkić u Oštrelju.

Posle deblokiranja Petrovca neprijatelj je počeo da se priprema za nastupanje u pravcu Drvara. Izviđanje je vršeno iz vazduha i to pretežno od Oštrelja i komunikacija koje od njega vode u pravcu Drvara i Srnetice. Nasilnim izviđanjem koje je vršeno 17. avgusta, ustanovljeno je da na frontu od 1300 metara ima 300 gerilskih pušaka i 7 mitraljeza. General Rumler je tražio odlaganje napada u pravcu Drvara, pa je verovatno namerno uveličavao broj gerilaca. On se plašio napada, jer bi neuspeh imao nedoglednih posledica za prestiž oružanih snaga NDH,[105] a to bi bio i njegov lični neuspeh, te ga je verovatno i to navodilo da zahteva odlaganje napada. Gerilske snage koje su zatvarale pravac Petrovac — Drvar, nisu bile jače od 180 naoružanih ljudi.

BORBE OKO MLINIŠTA

U Mliništima je bilo nekoliko ustaša. Još u toku 28. jula, tamo je upućen jedan vod 5. satnije 9. pešadijske pukovnije i jedan poluvod iz 15. pešadijske pukovnije.[106] U toku 29. jula gerilci iz: Ribnika, Vrbljana, Pecke, Medne, Podgore i Jasenovih Potoka, približili su se Mliništima i počeli da ruše železničku prugu. Bio je prekinut saobraćaj između Mliništa i Potoka. Posada u Mliništima osećala se ugroženom i zatražila je hitnu pomoć. Sutradan, 30. jula vozom iz Jajca u Mlaništa[107]

---

[104] Izveštaj bojnika Perovića od 17. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 17/2-9.

[105] Dopis generala Rumlera od 18. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 18/2-13.

[106] Izveštaj posadnog zapovednika iz Travnika od 29. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1.

[107] Opća situacija za 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/1.

upućena je jedna polusatnija. Međutim, već je počela borba sa gerilcima, koji su uspeli da razbiju posadu u Mliništima i mnogi od ustaša i domobrana su pobegli u pravcu Šipova. Ustaško-domobranska komanda u toku 30. i 31. jula nije imala nikakve veze sa Mliništima, ona nije znala šta se tamo događa. Uglavnom, dobila je obaveštenje da je tamošnja posada razbijena, te je bilo naređeno da avioni iz Sarajeva izvide područje Glamoča i Mliništa i razjasne situaciju.

Kako se Mliništa nalaze na železničkoj pruzi Jajce — Srnetica i cesti Mrkonjić — Glamoč, to su ona predstavljala veoma važnu saobraćajnu raskrsnicu. Neprijateljske snage, upućene iz Travnika, Jajca, Mrkonjića pa i Banje Luke, za gušenje ustanka na području Drvara, morale su se oslanjati na Mliništa. Za izvođenje nastupanja prema Drvaru, nužno je bilo da neprijatelj drži Mliništa. Zbog operativnog značaja, štrajfunski odred potpukovnika Mecgera dobio je naređenje da od Medenih Selišta nastupa u pravcu Mliništa radi njhovog oslobođenja. Odred pukovnika Gustavića, trebalo je da krene iz Jajca preko Šipova u pravcu Mliništa i spoji se sa odredom potpukovnika Mecgera.[108] Trebalo je, da pukovnik Gustavić uspostavi vezu i sa jedinicama 9. pešadijske pukovnije. Ove jedinice su se nalazile u Lisini sa zadatkom da nastupaju u pravcu Srnetice, a zatim Prekaje. Već 2. avgusta obe pomenute grupe nastupale su u pravcu Mliništa. U isto vreme neke neprijateljske snage nastupale su od Livna ka Bosanskom Grahovu. Sve ove snage imale su zadatak da učestvuju u napadu po planu Glavnog stožera za gušenje ustanka u Drvaru i okolini.

Grupa Potpukovnika Mecgera naišla je na jak otpor gerilaca i u toku šest dana nije imala nikakvog uspeha, pa se 6. avgusta morala ograničiti na izviđanje i tražila je pojačanje.[109] Njegove jedinice su tada pre-

---

[108] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 2. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 50 i 51. AVII.

[109] Situacija 7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 7/2-3.

trpele znatne gubitke. 8. avgusta u borbi sa gerilcima, bio je teško ranjen jedan satnik, lakše i teže ranjenih oružnika i domobrana bilo je 10, dok ih je 6 poginulo.[110]

Grupa potpukovnika Mecgera usled neprekidnih borbi i gubitaka, dovedena je u vrlo težak položaj. Njen moral opao je do te mere, da je predstavljao ozbiljan problem za Glavni stožer domobranstva. Da bi ustanovio pravo stanje kod Mecgerove grupe, vojskovoda je naredio da podmaršal Laksa ode lično u Glamoč i utvrdi razloge takvog stanja. Laksa je sa generalom Izerom i njegovim načelnikom štaba 12. avgusta došao u Glamoč i Medena Selišta.[111] Obišao je grupu potpukovnika Mecgera, 6. satniju 15. pešadijske pukovnije u Livnu, ranjenike u bolnici i ustanovio stanje u Livnu. Podneo je izveštaj sa mišljenjem:

a) Oružnici: Većim dijelom stariji oružnici bivše jugoslovenske vojske, lijeni, stari, bez ikakve volje za borbu i rad, plašljivci, neupotrebljivi za bilo koju ozbiljniju akciju po svojim fizičkim i po svojim duševnim sposobnostima.

Napori podpukovnika Mecgera da ih osposobi i spremi za upotrebljive borce nisu do sada urodili plodom.

Nakloni su panici. Oni štetno utiču na mlađe oružnike. Veliki broj razboleo se je. Glavni razlog ovom razbolijevanju — fali im odvažnosti i volje. Govore ponajviše o teškoj službi, da su izloženi, da nisu sigurni, da treba »pomoći« itd.

Oružnici častnici: Slabo upotrebljivi, nemaju dovoljno znanja niti rutine za vođenje akcija po ovome zemljištu.

Od podpukovnika Mecgera dodijeljenih oružničkih častnika, je veći dio obolio u Mostaru i nalaze se u bolnicama. Nakon povratka podpukovnika Mecgera mora se stvar rasčistiti.

b) Ustaše: Vojnički posve slabo izobraženi, skloni pljačkanju i ubijanju izvan okvira borbe, nisu disciplinirani. Misle da stoje iznad vojske. Za kakvu ozbiljnu akciju je samo neznatan broj upotrebljivih, podležni su panici i širenju alarmantnih vijesti.[112]

---

[110] Izveštaj oružničkog zapovedništva iz Glamoča od 9. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9/2.

Stanje 9. VIII i noću između 9. i 10. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 9/2.

[111] Dopis posebnog opunomoćenika poglavnika, podmaršala Lakse, AVII, k-1, br. dok. 17/2-14.

[112] Dopis posebnog opunomoćenika poglavnika, podmaršala Lakse, AVII, k-1, br. dok. 17/2-14.

Podmaršal Laksa je naveo i velike napore koje je ova grupa izdržala. Smatrao je da je to glavni razlog stanja, pa je sugerirao da se odred što pre prebaci u Mostar na odmor i popuni. U pogledu oficira i podoficira on konstatuje:

Svi mladi častnici, izuzev nekoliko starijih i mladi dočastnici — nisu na visini niti u vojničkoj izobrazbi niti duhovno ni moralno. Oni trebaju dobru školu da dobiju potrebnu energiju, disciplinu, pouzdanost itd.

Prema oceni Mecgera i Lakse ovaj odred je onesposobljen za borbu. Ljudi su malodušni, bez volje, paničari, nepouzdani i slično, a sve je to zbog borbe koju su vodili sa gerilcima kod Medenih Selišta. Tu je bio ranjen i satnik Frank, kao i mnogo oružnika i ustaša, koje je Laksa obišao u bolnici. Zbog toga potpukovnik Mecger nije mogao da prodre do Mliništa, već je ostao u Medenim Selištima sve do novog pokušaja prodora za Drvar.

Zbog takvog stanja naredeno je komandi Jadranskog divizijskog područja, pre dolaska podmaršala Lakse u inspekciju, da pojača grupu potpukovnika Mecgera i delove koji su nastupali u pravcu Grahova.[113] Devetog avgusta stigla je iz Mostara jedna satnija i ušla u sastav njegove grupe kod Medenih Selišta.

U prvoj polovini avgusta dolazi do jačeg gerilskog pokreta u selima severozapadno od Kupresa. U Glavnom stožeru smatralo se da će štrajfunski odred Mecgera biti ugrožen u leđa,[114] te je 14. avgusta naređeno da se u Livnu formira jedna bojna koja je trebalo da obezbedi pozadinu potpukovnika Mecgera. Formiranje bojne povereno je potpukovniku Bubli iz Sinja.[115]

U postojećoj situaciji nije moglo biti ni govora o nekom obezbeđenju pozadine, jer je gerilski pokret već uhvatio maha, da su se borbe i napadi mogli očekivati sa svih strana. Posebno su ugroženi putevi kojima se

---

[113] Situacija 8. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8/2-1.
[114] Stanje 14. VIII i noću 14/15, AVII, k-1, br. dok. 14/2.
[115] Isto.

vršilo snabdevanje. Neprijateljski kamioni su napadani najčešće na cesti u visini Korićne. Između 10. i 14. avgusta Glamočki odred napao je dva ustaška kamiona i ubio nekoliko ustaša, a ostali su se razbegli.[116] Napadi gerilaca doveli su do učmalosti Mecgerovog odreda. Tako su se završila dejstva grupe potpukovnika Mecgera u prvom ustaško-domobranskom pokušaju da povrate Drvar.

Pravcem Livno — Bosansko Grahovo upućena je 6. satnija 15. pešadijske pukovnije i nešto oružnika i ustaša. Gerilci su ih dočekali u selu Grkovcima i satniju prisilili da se povuče na liniju Rujani — Strupnić. Trebalo je po planu da se u pravcu Grahova uputi odred potpukovnika Mecgera, ali usled kritične situacije kod Glamoča odred je tamo upućen. Kada je odredu Mecgera naređeno da nastupa u pravcu Mliništa i pomenuta satnija trebalo je da nastupa preko sela Kazanaca ka Bosanskom Grahovu. Satnija je 5. avgusta došla u sukob sa gerilcima i vodila oštre borbe. Njen pokret je zaustavljen i ona je primorana da traži pojačanje i to najmanje dve satnije.[117] 9. avgusta satnija je povučena na odmor u Livno, a na položaju kod Čelebića ostale su ustaše.[118] U Livnu se pristupilo formiranju još jedne satnije za borbenu upotrebu i na tome se ostalo, u ovom prvom pokušaju zauzimanja slobodne teritorije.

Ni kod odreda pukovnika Gustovića nije išlo sve glatko. On je stupio u borbu sa gerilcima u dolini gornjeg toka Plive. Gerilci su 15. avgusta kod sela Gorice napali 40 domobrana i oružnika i razbili ih. Tom prilikom zarobljen je narednik Avgust Balat. Razbijeni domobrani su se pojedinačno probijali i vraćali u Jajce.[119] Gustović je vodio borbu sa gerilcima i kod Šl-

---

[116] Izveštaj Gerilskog obaveštajnog biroa od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 19, 54.

[117] Situacija na dan 7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 7/2.

[118] Dopis posebnog opunomoćenika poglavnika, podmaršala Lakse, od 18. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 17/2.

[119] Situacija 16. VIII i noću između 16/17. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 16/2.

pova. Ni njemu nije pošlo za rukom da se probije do Mliništa.

Osim dejstva na području gornjeg toka reke Plive, gerilci su bili vrlo aktivni i na području Ribnika, gde su izveli niz napada na ustaše i domobrane. Noću 8. avgusta prekinuli su telefonsku vezu između Ključa i Sitnice i zapalili drveni most na Ponoru. Vod domobrana i oružnika, pod komandom natporučnika Virca, pošao je 12. avgusta cestom da popravi prekinutu telefonsku liniju. U Zableću je naišao na gerilsku zasedu i bio potpuno razbijen, a natporučnik Virc ranjen je teže u stomak, poginulo je 11 domobrana i oružnika, 5 ranjeno i više zarobljeno.[120] Zaplenjen je 1 puškomitraljez, 5 sanduka municije i kola sa hranom.[121]

Neprijatelj je nastojao da po svaku cenu razbije i uništi gerilske snage u Ribniku. Petnaestog avgusta 2. bojna 10. pešadijske pukovnije, koja je bila u Ključu i nad kojom je dva dana pre toga preuzeo komandu bojnik Trupac napala je Ribnik i Crkveno. Gerilci su pružili snažan otpor, ali usled nadmoćnosti ustaša i domobrana povukli su se iz Donjeg Ribnika koga su tada ustaše spalile. Zbog istovremenog napada na Ribnik i Crkveno, gerilci su se morali boriti na dve strane pa je neprijatelj uspeo da spali i deo sela Crkveno, kao i sve mlinove, da bi sprečio mlevenje žita i ishranu gerilaca. Stoku je zaplenio i oterao u Ključ. Ustaše su imale nameru da iz Ribnika izvuku sve žito koje je bilo namenjeno za ishranu siromašnog stanovništva u Ključu.[122] Međutim, to im nije pošlo za rukom, jer su u borbi sa gerilcima pretrpele znatne gubitke.

---

[120] Izveštaj stožera Banjalučkog divizijskog područja od 13. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2.

Izveštaj Informacionog biroa Štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 19, 54.

[121] Izveštaj Informacionog biroa Štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 19, 54.

[122] Izveštaj potpukovnika Trupca od 16. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 16/2-10.

U pokušaju da se uguši ustanak na prostoru Drvara, imale su svoj udeo i neprijateljske trupa sa područja Like. Na području Gračaca prikupljena je jača ustaško-domobranska grupa koja je imala zadatak da nastupa prema izvoru Une.[123] Grupa je 17. avgusta otišla u pravcu Gornjeg Lapca i Kulen-Vakufa u kome je tada bila veoma teška situacija. Satnik Veber, koji se nalazio u Kulen-Vakufu, tražio je hitnu pomoć. Blokadu Vakufa izvršili su gerilci iz sela: Čovke, Stjenjani, Velikog Očijeva, Boboljusaka, Cvetnića, Begluka, Srba, Suvaje, Doljana i Dobrog Sela. Usled toga, Gračačka grupa je upućena preko Bruvna i Mazina za Kulen-Vakuf.

Iz Zagreba je 1. avgusta stigao u Gospić general Mihailo Lukić sa svojim načelnikom štaba potpukovnikom Redlštajnom i preuzeo komandu nad gospićkim zdrugom[124] radi što uspešnije borbe protiv gerilaca. Do 16. avgusta u Lici i nije bilo nekih značajnijih borbi, izuzev napada na razne oružničke postaje prvih dana ustanka. Tamo je, uglavnom, bilo mirno.[125] Železničku prugu, koja je porušena kod Pribunića 13. avgusta, popravili su italijanski pioniri. Gerilci je u to vreme nisu rušili, najverovatnije zbog uticaja proitalijanskih elemenata.

Gračačku grupu su dočekali lički gerilci na položajima kod Bruvna i Mazina i pružili joj jak otpor.[126]

---

[123] Stanje 6. i noću između 6/7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 6/2.

[124] Izveštaj zapovedništva 1. hrvatske oružničke pukovnije br. 1683/J.S. od 9. VIII 1941. god. Zbornik V, 1, 116, 314.

[125] Situacija u toku 7. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok 7/2.

Situacija 12. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 12/2.

Izveštaj generala Lukića od 12. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 12/2.

Stanje 13. VIII 19I41. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2.

Stanje 15. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 15/2.

[126] Situacija 18. VIII i noću između 18. i 19. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 18/2.

Ali, nisu bili u mogućnosti da joj spreče pokret u pravcu Gornjeg Lapca i Kulen-Vakufa. Zauzevši Gornji Lapac, 19. avgusta grupa je krenula u pravcu Kulen-Vakufa i nije nailazila na otpor. Za pokret Gračačke grupe od Gornjeg Lapca doznali su gerilci koji su držali blokadu Vakufa. Odmah je odlučeno da se veći deo snaga uputi u susret Gračačkoj grupi, prema Gornjem Lapcu. Gerilci su krenuli cestom i u Pištalskoj dragi, 4 km jugozapadno od Kulen-Vakufa, postavili zasedu, ali samo s jedne strane ceste. Oko 17 časova 19. avgusta naišla je Gračačka grupa i ušla u zasedu. Gerilci su otvorili vatru i odmah jurišali. Potpuno su potukli deo kolone koja je ušla u zasedu, jer ustaše i domobrani nisu imali vremena da otvore vatru. Među gerilcima je bilo dosta ljudi sa sekirama, vilama i drugim sredstvima, te su uzeli puške i naoružali se. Za nepun sat prestala je vatra i onih delova Gračačke grupe koji su se kretali na začelju. Grupa je imala oko 150 mrtvih.[127] Gerilci su zarobili tridesetak vojnika, zaplenili 6 teških mitraljeza i svu drugu opremu i naoružanje. Svi zarobljeni vojnici upućeni su u Drvar. Taj uspeh bio je veoma važan, a posebno zbog zaplenjenog oružja i municije.

Kod Knina takođe nije bilo neke naročite aktivnosti. Neprijateljska komanda nije ništa preduzimala radi nastupanja u pravcu Drvara, jer za takvu akciju nije imala dovoljno snaga.

Trinaestog avgusta gerilci su izvršili snažan pritisak na Knin i to sa svih strana, izuzev sa pravca Drniša.[128] Stanovništvo iz okolnih sela pobeglo je u Knin, gde je došlo do oskudice u hrani. Veliki župan je tražio hitnu pomoć. Italijanske trupe su bile rezervi-

---

[127] Izveštaj sekretara Operativnog partijskog rukovodstva Centralnog komiteta KPH od avgusta 1941. god., Zbornik V, 1, 16. 53.

[128] Situacija na dan 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2.

sane.[129] Nekoliko oružničkih postaja, Ervenik, Padane, Radučić i Polača bile su likvidirane. Ubijeno je 28 i 3 ranjena oružnika.[130]

Situacija u Kninu je očajna, — kaže se u izveštaju velikog župana. Opkoljeni smo sa svih strana od četnika i pobunjenika. Talijanska vojska drži se rezervirano. Iz čitave okolice nagrnulo je stanovništvo na Knin bježeći pred četnicima i pobunjenicima. U Kninu nemaju hrane za ovu masu. Traže hitnu pomoć.[131]

Neprijateljske jedinice i ustaška vlast ovim su dovedeni u tešku situaciju. U selima oko Knina ustaše su potpuno izgubile vlast. Gerilci nisu vršili napad na Knin zbog nedostatka teškog naoružanja. Italijani su pomagali ustašama u borbi protiv gerilaca u području jugoistočno od Sinja, navodno, zbog toga što su to bili komunisti, dok u akcijama protiv gerilaca, severno i severozapadno od Knina, nisu učestvovali zbog toga što se radilo o Srbima.[132]

NAPAD NA PRUGU SANICA — BRAVSKO

Rušenje ove pruge imalo je ogroman značaj, jer je ona služila neprijatelju za dovođenje trupa i ratnog materijala u Bravsko i Petrovac. Odredi Bravski Vaganac i Jelašinovački, imali su zadatak da ruše prugu.[133] Gerilci odreda Bravski Vaganac često su prelazili preko Grmeča u Podgrmeč — selo Jelašinovce i održavali vezu sa Jelašinovačkim odredom, prenosili eksploziv, muni-

---

[129] Situacija na dan 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 13/2.

[130] Izveštaj oružničke pukovnije iz Knina od 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2.

[131] Izveštaj velikog župana iz Knina od 14. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 14/2.

[132] Situacija 18. VIII 1941. god., AVII, k-1,. br. dok. 18/2.

[133] Gerilci koji su se nalazili u Jelašinovačkom odredu bili su iz raznih sela. Međutim, njihov odred se često nazivao Škondrića odred. Nekad je nazivan i Jelašinovački odred, pa ću ga u daljem izlaganju tako nazivati.

ju i drugi materijal. Prelazeći tamo, oni su često napadali posade na pruzi i rušili prugu. Neprijatelj je ipak saobraćao, pa je odlučeno da se učini nešto ozbiljnije i onemogući saobraćaj.

Komandir odreda Bravski Vaganac krenuo je sa 15 gerilaca, 17. avgusta u Podgrmeč, sa namerom da zajedno sa Jelašinovačkim odredom sruši vijadukt u Saničkoj reci. Došavši na Međeđe brdo, nije uspostavio vezu sa komandirom Jelašinovačkog odreda, jer je ovaj otišao prema Korjenovu da zapali most na reci Sanici, ispod Gornje Sanice. Tada je komandir odreda Bravski Vaganac odlučio da sopstvenim snagama napadne neprijateljsku stražu na Saničkoj reci i sruši železnički most koji je bio dobro obezbeđen. Rano 18. avgusta gerilci su napali stražare i uspeli da ubiju nekoliko stražara. Ali je neprijatelj davao žestok otpor, sprečavajući svaki prilaz mostu. Gerilci su odlučili da jedan od njih neprimetno pređe preko Saničke reke, privuče se neprijatelju s leđa i likvidira ga bombama. Za taj zadatak javio se dobrovoljno Savo Srdić Kožar, koji je uspeo da baci dve bombe i neprijatelj je prestao sa otporom. Most je zauzet[134] oko 8 časova.

Unapred su pripremljeni seljaci koji su odmah počeli rušiti prugu i most. Dignuto je nekoliko šina i odneseno u šumu. Trebalo je iskopati komore u zidu od mosta, staviti eksploziv i tako ga srušiti. Na rušenju pruge radilo je oko 50 seljaka. Šine i gornji stroj brzo su srušeni, ali je most uglavnom ostao čitav.

Oko 12 sati do Saničke reke je stigao komandir Jelašinovačkog odreda sa nekoliko gerilaca, dok su ostali pristizali docnije. Oni su noću između 17. i 18. avgusta zapalili most na reci Sanici.[135] Kad je komandir čuo da je napadnuta straža na Saničkoj reci, hitno se

---

[134] Desetodnevni izveštaj Vrbaskog divizijskog područja O. br. 280 od 30. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 295, 648.
Izveštaj oružničke postaje u Bravskom od 21. VIII 1941. god. o situaciji na području Bravska, Zbornik IV, 1, 272, 608.

[135] Desetodnevni izveštaj Vrbaskog divizijskog područja O. br. 280 od 30. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 295, 648.

uputio tamo. Međutim, kad je stigao tamo seljaci su već rušili prugu, a neprijateljsko obezbeđenje mosta bilo je uništeno. Budnost gerilaca tada je popustila i ustaše su ih iznenadile dolazeći od Bravskog. Gerilci su se užurbano povukli u šumu, izloženi dejstvu ustaške vatre. I seljaci koji su rušili prugu povukli su se bez gubitaka.

Pruga je bila ozbiljno porušena.[136] Most takođe, ali sasvim ga srušiti — bilo je nemoguće. Telefonski stubovi su isečeni na dužinu od 3 kilometra. Saobraćaj je onemogućen za izvesno vreme.

Gerilci su veoma aktivno napadali ovu železničku prugu. Usled toga su i ustaše iz Sanice često pokušavale da iznenade gerilce i nanesu im gubitke. Jedan odred ustaša i domobrana pokušao je 6. avgusta da preko Međeđeg brda prođe u Jelašinovce. Gerilci su ga dočekali i odbacili nazad. Tada je teže ranjen komandant odreda, natporučnik Vuko Butina, i umro na putu za bolnicu u Banju Luku.[137]

Ustaše su nastojale da po svaku cenu spreče napad na prugu. Pokušavale su da naprave zamku Petru i Mihailu Škondriću, za koje su smartale da rukovode gerilcima, pa su koristile ljude iz Sanice koji su se ranije poznavali sa Škondrićima. Jedan od njih iskoristio je to, pa je preko nekih žena zakazivao sastanke sa Škondrićem, ali nikad na njih nije dolazio. Međutim, na mesto na kome je trebalo da se sastanu uvek je na vreme došla ustaška zaseda. Gerilci su bili oprezni, te su najpre slali izviđače. Jednom prilikom, poginuo je jedan od izviđača, naišavši na ustašku zasedu baš na mestu gde je zakazan sastanak sa Škondrićem.[138]

---

[136] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 24.

[137] Desetodnevni izveštaj zapovedništva 3. oružničke pukovnije za period od 8. do 18. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 266, 595.

[138] Pismena izjava: Steve Kovačevića, Gliše Race, Ilije Radulovića, Marka Obradovića, Ljube Runića, Jove Despota i Uroša Kukolja, učesnika u borbama u ustanku 1941. godine.

Prvi ustaški pokušaj da povrate Drvar pretvorio se u njihov poraz i oni su bili primorani da se brane sve do 20. avgusta. Blokada Petrovca došla je kao posledica tog poraza. Bila je stvorena vrlo povoljna situacija za oslobođenje Petrovca. Takva prilika propuštena je odmah u početku. Njega je bilo mogućno zauzeti i docnije, obzirom na haubicu koju su gerilci zaplenili i za koju su imali dosta municije. Ali situacija se vremenom znatno menjala. Neprijatelj je svoje snage upućivao u Petrovac sa svih strana, posebno od Banje Luke i Prijedora.

Takav razvoj događaja omogućila je činjenica da se ustanak nije rasplamsao na severnom delu Bosanske krajine. Zbog toga je neprijatelj u garnizonima severnog dela Krajine mogao imati male snage. Iz Banje Luke su ustaše i domobrani stalno upućivali svoje snage u pravcu Drvara.[139] Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu pokušao je to sprečiti rušenjem komunikacija koje su od Prijedora i Banje Luke izvodile u Bravsko i dalje za Petrovac i Drvar. Međutim, to nije bilo dovoljno, jer su neprijateljske trupe do Sanice i Ključa dolazile skoro nesmetano. Ozbiljnije su ih ugrožavali jedino gerilci iz Ribnika. Sekretar Oblasnog komiteta KP za Bosansku Krajinu o tome kaže:

Drvarske tvornice uopšte ne rade. Voz od Prijedora prema Drvaru već 14 dana ne ide. Srušen je vijadukt kod Crnog Potoka, nedaleko od Gornje Sanice. Na 4 mjesta je pruga razrušena po 50—60 metara u duljini. Putovi su bili prekriti ogromnim jelikama koje su bile sječene i koje su preko puta (ceste) padale. Danima je vojska te putove čistila dok je omogućila kamionima da se cestom proguraju. Svi autobusi iz B. Luke bili su angažovani za prevoz vojske i ustaša ka Drvaru kroz cijelih 8 dana.[140]

---

[139] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 25.

Izveštaj komandanta Drvarske brigade, od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 173.

[140] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 25.

Banja Luka je pod kraj avgusta ostala skoro prazna.[141] U njoj je tada bila samo jedna satnija rezervista jačine 120 ljudi.[142] Da su i male gerilske snage bile tamo, mogle su ozbiljno da ugroze ne samo okolinu Banje Luke nego i sam grad.

Zbog dovlačenja snaga iz Banje Luke i drugih mesta na prostor Petrovca, gerilci docnije nisu mogli da oslobode Petrovac.[143] Neprijatelj je nagomilavao snage u području Petrovca i pripremao se za novi pokušaj gušenja ustanka u prostoru Drvara.

---

[141] Situacija 27. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/2-6.
[142] Isto.
[143] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 173.

ORGANIZACIJA NARODNOOSLOBODILAČKE VLASTI NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI

Uspeh gerilaca nije zavisio samo od oružane borbe, već i u velikoj meri od brzine i odlučnosti na organizaciji pozadine. Trebalo je sve snage mobilizirati za potrebe fronta i oružane borbe, iako nekih konkretnih direktiva za organizaciju vlasti na oslobođenoj teritoriji tada nije bilo, pošto nije uspostavljena veza sa Oblasnim komitetom za Bosansku krajinu.[1] Međutim, Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu, rukovodeći se opštom linijom KPJ o oružanom ustanku i ciljevima borbe, preduzeo je mere za sređivanje pozadine i pomoći frontu.

U rešavanju ovih pitanja trebalo je da uzmu učešća opštinski narodni odbor koji je formiran u Drvaru 3.

---

[1] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 4. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 25. Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 25. Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 4. X 1941. god., Zbornik IV, 2, 8, 29. Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 169. Izveštaj Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 19. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 31, 94.

avgusta,[7] kao i seoski odbori,[8] koji su tada formirani. Opštinski odbor je imao ekonomat za snabdevanje naroda i vojske, finansijski odsek, prosvetni odsek, istražni odsek i narodni sud. Predsednik opštinskog odbora bio je Bogdan Runić iz Crljivice, a jedan od članova Dane Mandić, vlasnik pilane na Uncu. Na čelu istražnog odseka bio je Mirko Šobić, a narodnog suda Nikola Kotle.

Predstavnici, odnosno odbornici u selima bili su: za Crljivicu i Podove — Milan Babić; Zagiavicu — Joca Grubor; Bastase — Jandrija Tomić; Šipovljane — Ljubo Medarević; Drvar Selo — Mihailo Banjac, a za Kamenicu — Nikola Bodroža. Prvenstveni zadaci opštinskih i seoskih mesnih odbora bili su: dizanje letine i vršidba žita. Pored toga, trebalo je da stvaraju i sačuvaju zalihe hrane, prihvate izbeglice, zbrinu ih u pogledu ishrane, skrovišta i angažovanja u radu. Isto tako, oni su bili dužni da prihvate i stoku koju izbeglice iz popaljenih sela nisu mogle da prehrane. Podvlaćen je i poseban značaj zajedničkih akcija radi uzajamnog ispomaganja u radu i patnjama.

Evo kako je Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu gledao na pitanje sređivanja pozadine:

Narod našeg kraja listom se digao da s puškom u ruci brani svoje ognjište, svoje žito, svoje pravo na život. Gerilski odredi djeluju danas na svim stranama i sve širu oblast čiste od ustaških bandi.

Međutim, mi ne smijemo ni jednog časa smetnuti sa uma da konačni uspjeh naše narodnooslobodilačke borbe ne zavisi samo od naše borbe. U velikoj mjeri zavisi i od naše sposobnosti, od brzine i odlučnosti na sređivanju života naše pozadine, kako bi sve njezine snage mogli mobilizirati za potrebe našeg fronta, za potrebe naše borbe.

Stvaranje Vojnog revolucionarnog vijeća, koje sačinjavaju svi komesari odreda, odbora i ustanova, od ogromnog je značaja za daljni razvoj naše borbe. Vojna revolucionarna vijeća

---

[7] Pismena izjava Đure Bajića, sadašnjeg sekretara mesnog odbora u selu Šipovljanima i Vicka Kneževića kao i izjava Bogdana Runića.

[8] U »Gerilčevom« članku oni se nazivaju seoska veća. Međutim, oni su se najčešće nazivali seoski mesni odbori.

najsavjesnije i najsigurnije ljude okupljaju, ljude izrasle iz naroda i njegove borbe, ljude koji se nikada ne odvajaju od svoga naroda, koji se njime savjetuju o najvažnijim pitanjima rada i borbe, koji su u svemu odgovorni svome narodu.

Na prijednlog Vojnog revolucionarnog vijeća donio je Štab za srez Bos. Grahovo i okolinu nekoliko važnih naredaba u pogledu organizacije vlasti i njenog djelovanja.[4]

...

Tako su formirani, kao organi Vojnog revolucionarnog veća, sledeći odbori i komesarijati: Odbor za komunalnu politiku: čiji je zadatak bio: rešavanje komunalnih problema Drvara. Odbor za industriju, trebalo je da rukovodi industrijom cele oslobođene teritorije, a ne samo Drvara. Kao njegov poseban zadatak bila je briga o položaju radništva. Odbor je doneo rešenje da se radnicima koji su zaposleni u pilani, celulozi

---

[4] Članak iz »Gerilca« broj 2 od 7. VIII 1941. god., o organizaciji i radu prvih organa narodne vlasti u Bosanskoj krajini, Zbornik IV, 1, 6, 20.

U »Crvenoj zvezdi« — listu Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata od 26. septembra 1961. god. objavljen je napis: »Rujiška — bastion ustanka u Podgrmeču«.

U tom napisu, između ostalog, stoji da je 16. septembra 1941. godine »u selu Velika Rujiška formiran prvi narodnooslobodilački odbor u Bosanskoj Krajini«. Govoreći o načinu formiranja odbora, autori napisa kažu da se tako »stvarala baza na kojoj će kasnije počivati struktura cele naše republike« (Misli se na NR BiH — M. Z.).

U Bosanskoj krajini prvi organi narodnooslobodilačke vlasti formirani su u Drvaru. (Zbornik IV, 1, 6, 21). Oni su u Drvaru formirani mesec i po dana pre datuma koji se navodi u napisu, kao datum formiranja organa narodnooslobodilačke vlasti u Rujiškoj. 31. avgusta 1941. godine »u Drvaru je održan veliki narodni zbor za izbor Narodno-oslobodilačkog vijeća i Narodnog suda...« (Zbornik IV, 1, 66, 143). Iz ovoga se vidi da je u Drvaru, pre datuma koji autori napisa navode za Rujišku, formiran najviši organ narodnooslobodilačke vlasti — Narodnooslobodilačko veće.

Rujiška, kao mesto formiranja organa narodnooslobodilačke vlasti, nije bila prvo ni u Podgrmeču. U selu Jelašinovcima, mesec dana pre 16. septembra formiran je narodnooslobodilački odbor. Predsednik odbora bio je Nikola Srdić, a odbornici: Ilija Matić, Milan Miljević, Đuro Radinović, Sergije Tutuš i Božidar Radulović.

i rudniku, odmah isplate julske plate.[5] Dalje, Odboru za industriju postavljeno je da zajedno sa Odborom za komunalnu politiku i Komesarijatom za ishranu, organizuje javne kuhinje, u prvom redu za nezaposlene radnike, izbeglice i njihove porodice.

Komesarijat za ishranu trebalo je da reši pitanje ishrane stanovništva, pa su preduzete mere za sređivanje pijace i razmenu dobara. Evo šta se u dokumentima kaže o tome:

Pored popisivanja zaliha životnih namirnica u javnim trgovinama i skladištima, ukoliko ih tamo još ima pored predviđenih općih mjera za suzbijanje špekulacije i nabijanja cijena, potrebno je prvenstveno osigurati normalnu razmjenu, normalan privredni saobraćaj između grada i sela, uspostaviti normalno, makar i ograničeno, lokalno tržište. Ništa danas ne stoji na putu tome da seljak dođe sa svojim proizvodima na pijacu oslobođenih gradova i tu nabavi soli i ostalo što njemu treba, a prema zalihama kojima grad raspolaže.[6]

...Seljaci koji imaju na raspoloženju dovoljno stoke i žita mogu da ih prodaju Odboru za narodnu ishranu u Drvaru. O ovom komandiri a naročito pol. sekretari, moraju da obavijeste sve mještane sela koji dolaze u obzir...[7]

Komesarijat za javnu sigurnost rešavao je pitanje javnog reda i sigurnosti uopšte. Osnovno načelo koga se svak na oslobođenoj teritoriji morao pridržavati bilo je: poštovanje interesa naroda i njegove oslobodilačke borbe. Formiranjem komesarijata za javnu sigurnost, stvoreni su solidni temelji za sprečavanje eventualnog rada ljudi koji bi iz bilo kojih razloga hteli da podriju narodnooslobodilačku borbu.

Aktivnost organa narodne vlasti, Vojnog revolucionarnog veća, opštinskog i mesnih narodnih odbora, na području Drvara naglo je rasla. Narodna vlast je postala vrlo uticajna u narodu. Njen uticaj se širio i na druga udaljenija područja. Usled toga se i tamo,

---

[5] Isto.

[6] Članak iz »Gerilca«, broj 2 od 7. VIII 1941. god. o organizaciji i radu prvih organa narodne vlasti u Bosankoj krajini. Zbornik IV, 1, 6, 21.

[7] Naredba bataljona »Sloboda« od 3. IX 1941. god. Zbornik IV, 1, 83, 187.

gde nije bilo narodne vlasti i odbornika, počela organizovati. Tome je dosta doprineo i materijalni momenat, odnosno materijalne mogućnosti Drvara,[8] gde su postojale radionice pa su time stvoreni uslovi za pružanje pomoći drugim područjima, što je imalo velikog značaja.

U nekim mestima, kao na primer u Oštrelju, narodnu vlast je uspostavila gerilska komanda.[9] To je bila »Mesna politička vlast u Oštrelju«, kako su je u početku zvali. U naredbi za uspostavljanje vlasti u Oštrelju stoji:

Imenovani će vršiti punu političku vlast, a za svoj rad biće odgovoran svojim životom i imovinom, a stajaće pod kontrolom ovdašnjeg rukovodstva.

Članovi političke vlasti u Oštrelju bili su: Bogdan Pećanac, bravar iz Drvara, Simo Kesić iz Oštrelja i Vaso Kelečević, nadzornik pruge iz Drvara.[10]

Organizacijom narodne vlasti, život na oslobodenoj teritoriji sve više se normalizovao. Stvaranje slobodne teritorije i njeno organizovanje, predstavljalo je ogroman značaj za dalje uspehe gerilaca. To se vidi iz članka koji je objavljen u Gerilčevom dnevniku 27. avgusta u kome se kaže:

... Danas se zastava narodne slobode vije ne samo u Drvaru nego u jednoj velikoj oblasti, u planinskoj oblasti velikog dijela naše drage Bosne i kršne Like, gdje danas slobodan seljak žanje svoje žito za sebe, za svoju radnu braću u gradu, za svoju oslobodilačku vojsku, a ne za krvoloke Hitlera i njegovu vernu frankovačku psetad. Danas naš radnik s puškom u ruci u partizanskom odredu skupa sa seljakom, sa svom poštenom inteligencijom brani otetu slobodu, brani svoju industriju, svoje šume, koje više ne smiju biti plijen fašističkih proždrljivaca i gotovana, nego samo jedino naša zajednička narodna svojina, naša hrana i naša odbrana. Trideset dana mi smo država u

---

[8] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV. 1. 222, 490.

[9] Naredba rukovodstva gerilskih odreda Oštrelj od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 16, 46.

[10] Naredba rukovodstva gerilskih odreda — Oštrelj od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 16, 46.

državi, trideset dana mi smo država naroda i slobode u jednoj truloj državnoj tvorevini tuđinskih izmećara, ropskoj i krvavoj.

Mi danas slobodno držimo javne narodne zborove, mi danas slobodno organizujemo narodnu vlast odozdo, mi danas vedro gledamo u budućnost i polažemo njene temelje, jer na našim busijama stoje svjesni odredi radnika i seljaka Zapadne Bosne i Like, čvrsto riješeni da ne odlože puške dok god i posljednji fašistički okupator i posljednji ustaški gad ne bude istjeran sa naše rodne grude.

Trideset dana mi smo mogli da izdržimo na oslobođenim pozicijama, da dalje organizujemo našu vojsku i našu pozadinu, i moći ćemo i dalje da se sa uspjehom othrvamo našim zaklетim dušmanima . . .[11]

Trideset prvog avgusta u Drvaru je uz učešće delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku i naroda iz doline Unca izabrano Narodnooslobodilačko veće.[12] To je značilo veliki napredak u organizaciji i izgrađivanju narodnooslobodilačke vlasti.

Pored Narodnooslobodilačkog veća, u 17 časova je izabran Narodni i Vojni sud pri štabu brigade. To je bio glavni vojni sud, dok su pri pojedinim bataljonima formirani vojni sudovi bataljona.[13]

Po ugledu na ono što je stvoreno u Drvaru i pod neposrednim uticajem organa narodnooslobodilačke vlasti Drvara, počela se formirati narodnooslobodilačka

---

[11] Članak iz »Gerilčevih radiodnevnika« od 27. VIII 1941. god. o značaju stvaranja slobodne teritorije u Bosanskoj krajini i Lici, Zbornik IV, 1, 52, 109.

[12] Izveštaj o savetovanju delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 66, 143.

Dopis bataljona »Sloboda« od 30. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 65, 139.

[13] Reorganizacija vojnih jedinica izvršena je 19. avgusta. Tada su formirani bataljoni, a Štab za srez Bosansko Grahovo i okolinu promenio je naziv u: »Prva brigada Nacionalno-oslobodilačkih gerilskih odreda za Zapadnu Bosnu i Liku«. Kroz dokumenta, docnije, se različito naziva: »Brigada za oslobođenje krajeva Bosne i Like«, »Brigada u Drvaru« i »Drvarska brigada«. U sastavu je imala bataljone, o čemu će biti reči docnije. U daljem izlaganju primenjivaću naziv »Drvarska brigada«.

Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god. Zbornik IV, 1, 77, 173.

vlast i u drugim mestima. U selima: Šekovcu, Driniću, Bravskom Vagancu, Janjilima, Smoljani, Skakavcu, Vođenici, Krnjeuši, Risovcu i drugim, izabrani su predstavnici narodnooslobodilačke vlasti. Pored toga, 20. septembra formiran je Odbor za ishranu petrovačkog stanovništva.[14] Njegovo formiranje izvršeno je radi rasterećivanja gerilskih komandi. Zadatak odbora bio je da raspodeljuje pokošeno i organizuje košenje nepokošenog žita. Uglavnom, njegova dužnost je bila sklanjanje i podela žitarica i ostalih prehrambenih artikala.

U Ribniku su uspostavljeni organi narodnooslobodilačke vlasti na isti način. Oni su se bavili istim pitanjima kao i oni na području Drvara i u selima oko Petrovca. Ribničani su tražili od drvarske brigade da im pošalje Zakon o sudskim odnosima i kažnjavanju.[15]

Ustanici sa područja Glamoča takođe su se obraćali štabu drvarske brigade za pomoć u organizovanju narodnooslobodilačke vlasti.

Prije izvjesnog vremena molio sam Štab brigade — kaže se u dopisu Glamočkog bataljona — da izvoli izraditi Pravilnik o radu izvršnih odbora koje sam u sporazumu sa ovim štabom postavljao u selima na teritoriji naše pozadine. Još do danas isti Pravilnik nisam dobio, pa molim da isti jednoobrazni Pravilnik za sve naše teritorije izvolite izraditi i poslati za sve štabove bataljona, kako bi otpočeo temeljiti rad u našoj pozadini jer po mome utvrđenju, primetio sam da se na našoj teritoriji glamočkog sektora napr. Prekaja radi drugačije, a gore kod nas sasvim drugačije, pa da ne bi ljudi radili na svoju ruku, apsolutno bi bio potreban ovakav jednoobrazni Pravilnik.[16]

Bilo je različitih organizacionih formi oko formiranja narodne vlasti. Tako, na primer, u Prekaji bilo je drukčije, nego na području Glamoča, odnosno, neke

---

[14] Dopis bataljona »Sloboda« od 20. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 192, 420.

[15] U drugoj polovini avgusta usvojen je naziv partizan — umesto gerilac. Od tada su se jedinice počele nazivati partizanske. I o tome će biti reči docnije.

Dopis Štaba partizanskih odreda Rubnik od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 155, 345.

[16] Dopis štaba bataljona gerilskih odreda za Glamoč od 9. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 1-2/I.

stvari su rešene na drugi način. To je svakako zbog toga, što se Prekaja nalazi bliže Drvara i otuda i pravilnije rešavanje svih pitanja vezanih za formiranje narodnooslobodilačke vlasti. U Prekaji su, na sednici Komesarijata opštine Prekaja, 7. septembra izabrani članovi Narodnog suda.[17] Prilikom izbora članova suda primenjen je drukčiji postupak: oni su izabrani na sednici Komesarijata, za razliku od Drvara gde su birani na narodnom zboru. Prekaja je čak tražila od Drvara ljude koji su održavali narodne zborove. Naime, u Prekaji je zakazan narodni zbor za 11. septembar, pa su zbog toga tražili da dođe neko iz Drvara ko ima iskustva u organizovanju zborova.

Ipak, neki organi narodnooslobodilačke vlasti u Prekaji izabrani su, takođe, kao i u Drvaru. Na zboru su izabrani komesari za komunalnu politiku, javnu bezbednost i ishranu.[18]

Odmah po oslobođenju, u Bosanskom Grahovu uspostavljena je komanda mesta. Za komandanta je određen Dušan Krneta, a za komesara Branko Vidović.[19] Komanda je, pored vojne vlasti, rukovodila i organima narodne vlasti, poverenicima koji su postavljeni u selima. Naređenja za rad dobijala je od drvarske brigade. Imala je i vojni sud. Članovi suda su bili poverenici iz sela i predstavnici komande mesta. Radom suda rukovodio je Mirko Radinović. Poverenici, odnosno predstavnici narodnooslobodilačke vlasti na području Grahova bili su: u selu Pećima — Dušan i Jovo Mandić i Milan Ivanović; u selu Zebe — Ilija Miljević i Lazo Krneta; u selu Isjek — Simo Ivanović; u selu Radulovići — Bojan i Tode Radulović; u selu Maleševcima — Trivo i Mile Galić, a u selu Resanovcima — Dragan Vukobrat i Pero Raca. Poverenici su po selima skupljali hranu, odeću, municiju i ostalo za gerilce i donosili u komandu mesta koja je vršila dalju raspodelu i slala na položaje prema Kninu.

---

[17] Dopis Komesarijata opštine Prekaja od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 116, 258.

[18] Izveštaj štaba partizanskih odreda za Mliništa i okolinu od 23. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 201, 437.

[19] M. Mandić.

Kad je oslobođen Mrkonjić, u njemu je formiran Odbor velikosrpskih gazda i trgovaca.[20] Ovaj odbor nije hteo da saraduje sa štabom za Bosansku krajinu, već samo da prima naređenja.[21] Odbijao je sve one direktive i naređenja koje bi ga kompromitovale kod ustaške vlasti. Odbor je postavio i sreskog načelnika. Čak je ustaška poreska uprava u Mrkonjiću ostala netaknuta. Radnje niko nije dirao, ništa iz njih nije bilo uzeto, premda su gerilci na položajima bili slabo obučeni i oskudevali u svemu.[22] Sve je trebalo da ostane po starom.

Političko stanje na području Mrkonjića tada je bilo slabo.[23] Čak je i gerilska komanda bila pod uticajem Odbora velikosrpskih gazda i trgovaca.[24]

U nekim selima na području Petrovca i dalje su ostali seoski knezovi. Komanda bataljona »Sloboda« davala je pojedinim odredima uputstva kako treba da se organizuje narodnooslobodilačka vlast.[25] U njima je ukazivala da stari nazivi nisu pogodni, i da treba određivati nove.

. . .

Sem toga, napominjemo vam. — kaže se u naređenju staba bataljona, — da organizacija političke vlasti u pozadini mora biti sprovedena čvrsto i u saglasnosti sa stanovništvom sela u kome se takva vlast ustanovljava. Uz to vam naređujemo da nazivi žandarmerija nisu zgodni i da ih treba prilagoditi prilikama, shvatanjima i željama stanovništva, stoga te nazive promijenite u nazive: privremene partizanske stanice. Nad radom tih stanica treba voditi strogu kontrolu. Rad njihov ne

---

[20] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 487.

[21] Isto.

[22] Isto.

[23] Nedeljni izveštaj Štaba partizanskih odreda za Bosansku krajinu od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 78, 178.

[24] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 487.

[25] Uputstvo bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 200, 436.

smije ni najmanjom sitnicom ogriješiti se o stav nacionalno-oslobodilačkog fronta. Za greške odgovaraće ne samo izvršilac te vlasti nego i komandir, zajedno s pol. komesarom.[26]

...

Kako se vidi, konkretnijih direktiva u tom pogledu nije bilo ni u septembru, pa su komande i štabovi radili u duhu opšte linije KPJ o oružanom ustanku i ciljevima borbe, a kao posledica toga javljaju se izvesne razlike u nazivima i kompetencijama organa nove vlasti. Istina, to je više formalna stvar, ali nije beznačajna. Uglavnom, htelo se ukloniti sve što je podsećalo na režim bivše Jugoslavije.

ORGANIZOVANJE RADA U POZADINI

U fabrici celuloze i pilani vrlo brzo se normalizovao rad. Među gerilcima bilo je dosta radnika koji su ranije radili u tim istim radionicama. Fabrike su bile dobro opremljene pa su raspolagale, pored raznih mašina za obradu drveta, i sa velikim brojem mašina za obradu metala. Samo železnička radionica imala je preko 30 strugova i nekoliko drugih mašina za cilindričnu, ravnu i okomitu obradu metala. Postojala je u njoj i velika kovačka radionica, kao i sve ostale radionice za popravku lokomotiva i vagona. Pored toga, i u pilani je bila velika radionica za obradu metalnih predmeta. Tamo se nalazila i stolarska kao i električarska radionica.

U fabrici celuloze su, takođe, bile sve vrste radionica za obradu drveta i metala. Alata je bilo u svim radionicama u izobilju, kao i željeza, mesinga i drugog materijala, rezanog drveta svih dimenzija i vrsta. U tome se nije oskudevalo i pored toga što su Italijani pri povlačenju dosta odneli. Zahvaljujući svemu tome, bilo je mogućno ponovo otpočeti rad.

Međutim, sada su potrebe fronta diktirale šta će se proizvoditi. Najpre se počelo sa proizvodnjom ručnih bombi koje su izrađivane od železnih cevi prečnika 40—

---

[26] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 203, 441.

50 mm. Dužina bombi iznosila je 12 santimetara. Na mašinama su nasečene tako, da kod eksplozije i raspr-skavanja dovoljno velika parčad leti na sve strane. Punjene su eksplozivom u koji se stavljao štapin dužine 3—4 santimetra. Kod aktiviranja se palio štapin i bomba bacala na cilj. Eksplozija bombi, koje su nosile popularni naziv »Drvarčanke«, bila je daleko jača nego kod onih fabričkih. Zbog toga je posebno bio jak njen moralni efekat.

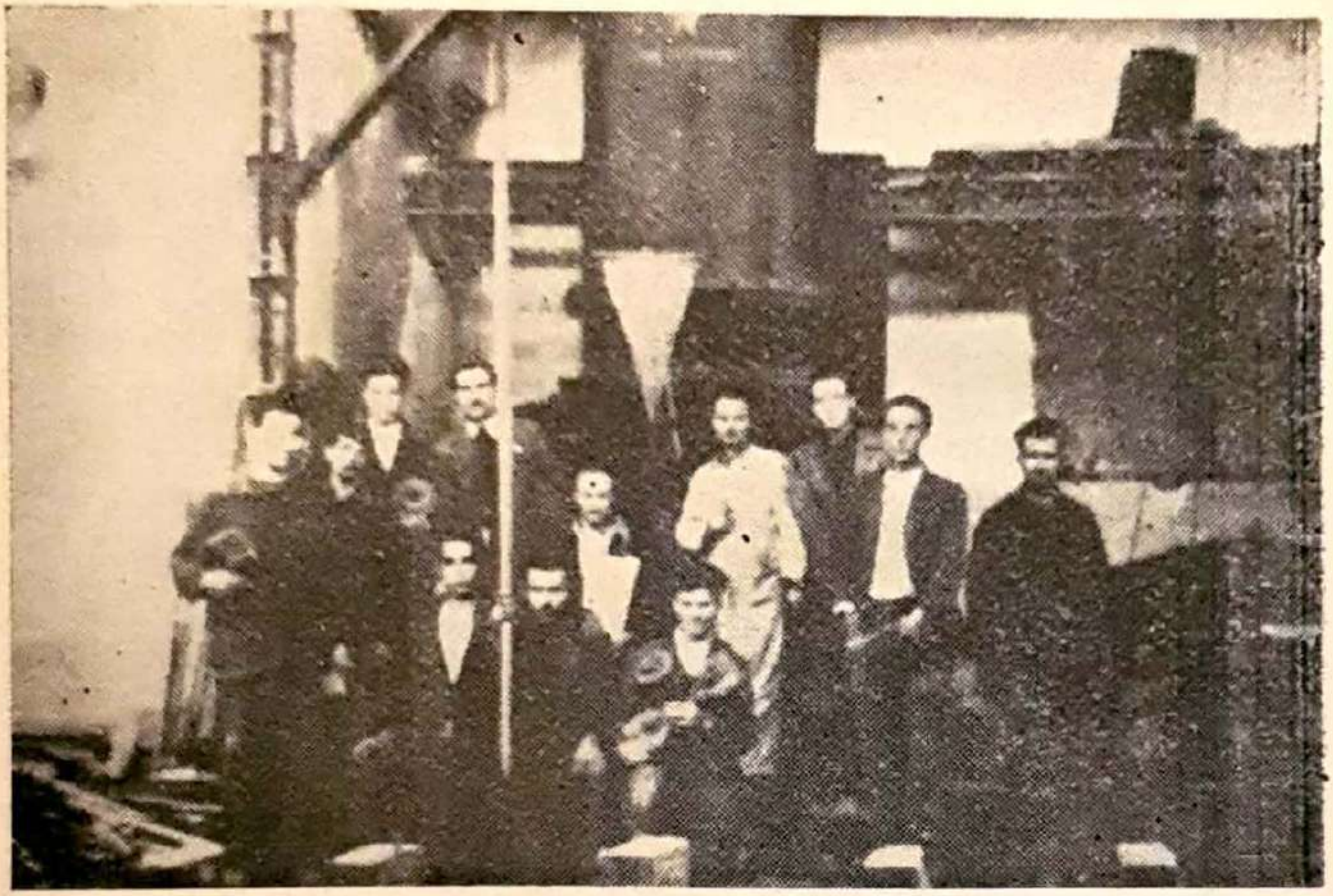

Partizanska radionica u Drvaru

Bombe su docnije livene i proizvođene u velikim količinama u Drvaru i slane svim odredima.[27] Potražnja za bombe »Drvarčanke«, iako je paljenje bilo neprak-

[27] Naređenje bataljona »Sloboda« od 1. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 76, 167. Dopis bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 1-1/4. Dopis bataljona »Slobda« od 25. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 32-1/1. Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god. Zbornik IV, 1, 222, 490.

tično, bila je velika.[28] One su se brzo pročule po čitavoj Krajini, Lici i delu Dalmacije.

U tim radionicama punjene su prazne čaure i opravljane sve vrste ustaničkog oružja.[29] Gerilske komande slale su oružja za opravku u Drvar.[30]

Izvještavam komandanta brigade da sam danas uputio bravarskoj radionici u Drvaru bacač mina koji je eksplodirao u borbi i jedno postolje od mitraljeza »Švarcloze« koji su naši gerilci oteli od neprijatelja, a sakrivši nam cijev. 2 puške šaljem na popravak i cijev od puškomitraljeza, koje bi trebalo popraviti, pošto su nam iste potrebne.

Isto tako šaljemo prazne čaure, koje nismo još brojali; ne znam da li bi ih trebalo prebrojati.[31]

Minobacače, mitraljeze i druga oružja nije bilo lako popraviti. To je posebno bilo teško zbog toga što se to ranije nije radilo u Drvaru, usled čega nije bilo stručnjaka za takve opravke. Pa ipak, gerilci su savladali sve teškoće. Oni su se snalazili na taj način što su sami izrađivali razne vrste alata koji je bio potreban za opravku oružja. I na mašinama su vršili razna prilagođavanja, montiranja i dograđivanja, te su tako obavljali pojedine operacije na delovima koje su popravljali. Uglavnom, drvarske radionice su zadovoljavale potrebe fronta u pogledu opravke raznih oružja, a u dobroj meri i u snabdevanju bombama i nagaznim minama. Dešavalo se da gerilci nisu znali rukovati nagaznim minama. Zbog toga je njih nekoliko došlo u Drvar, u radionicu, da se obuči u rukovanju.[32]

Pored izrade i opravke oružja, u Drvaru su se tada opravljale lokomotive, vagoni, kamioni i slično.

---

[28] Izveštaj štaba partizanskih odreda za Rubnik i okolinu od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 155, 344.

[29] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 490.

[30] Izveštaj štaba gerilskih odreda o Brdu Oraškom od 19. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 178, 398.

[31] Dopis štaba gerilskih odreda u Prekaji od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 166, 367.

[32] Izveštaj štaba bataljona »Sloboda« od 5. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 90, 203.

Radom na izradi bombi i opravci oružja rukovodio je Miloš Bauk, a u radionici je radio Bogdan Pećanac,[88] Dušan Trninić, Mile Gloginja i drugi. To su bili, uglavnom, majstori koji su do rata radili u drvaskim fabrikama.

Za organizovanje saobraćaja, takođe su odmah preduzete potrebne mere. Automobili koji su u Drvaru zaplenjeni prilikom oslobođenja, korišteni su za saobraćanje prema Oštrelju i Grahovu. Sve što je trebalo prebacivati prema položajima prevoženo je automobilima.

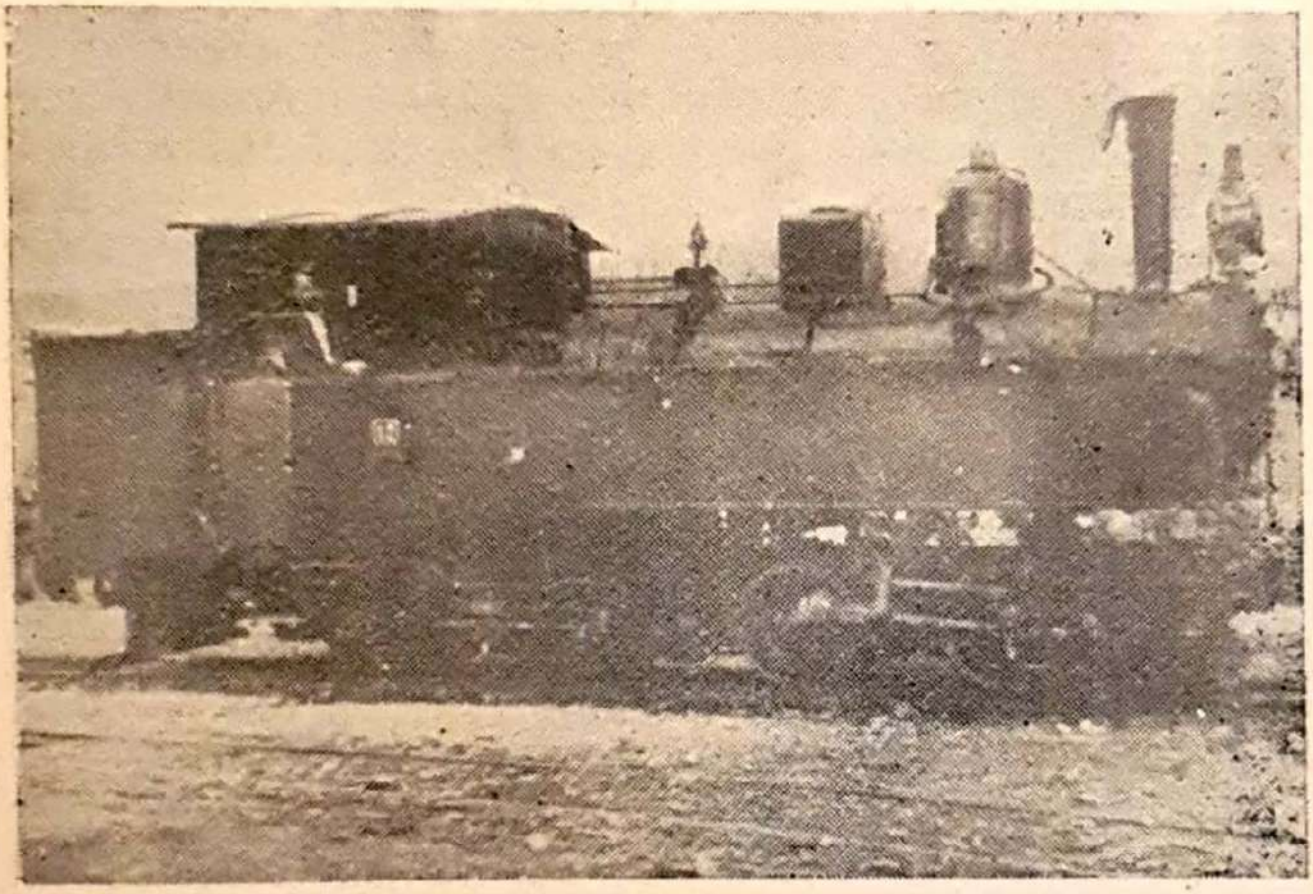

Partizanska lokomotiva

Železnički saobraćaj takođe je uspostavljen odmah posle oslobođenja. Koristio se naročito prema Oštrelju. Neki vozovi su ponekad išli i danju, ali je najčešće za to korišćena noć. Avioni su često bombardovali i mitraljirali lokomotivu i vagone, ali i pored toga saobraćaj se odvijao prema potrebi.

[88] Naređenje bataljona »Sloboda« od 1. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 76, 167.

U odnosu na vršidbu i meljavu žita, Drvarska brigada je preduzela mere koje su obezbeđivale da se to pravilno reši.[34] Zaplenjeni benzin i nafta stavljeni su na raspolaganje ljudima koji su vrli žito. Jedna vršalica je bila u Lušci Palanci i njoj je obezbeđen benzin.[35]

Brigada je naredila da se mlinovi stave na raspolaganje gerilcima i da melju za potrebe odreda. Vlasnicima mlinova u Smoljani je naređeno da moraju mleti za gerilce, a i za seljake.[36] Čak je precizirano koliko brašna vlasnik mlina može da uzme za ujam: od 100 kg žita moglo se uzeti 5 kg. Ako bi se neko protivio naredbi brigade, rečeno je da tada mlin prelazi u vlasništvo odreda, a dotični da se privede štabu brigade.[37] Naredbom brigade, kao poverenik za Smoljanu određen je Simo Marić. Zadatak mu je bio da kontroliše sprovođenje naredbe Drvarske brigade.

Pored toga, naređeno je da se stvori seoski odbor »od poštenih domaćina« koji će rukovoditi meljavom. Čak se predlagalo da se izradi pravilnik o radu mlinova i odrede dežurni koji će paziti da ne dođe do kakvih zloupotreba.[38]

U nekim mestima žetva je vršena organizovano, formirane su radne jedinice. U selu Prekaji, polovinom avgusta formiran je radni bataljon.[39] Tada je sazrelo žito u Glamočkom polju i prekajski radni batlajon trebalo je da ga žanje.

POLITIČKO - PROPAGANDNI RAD

Političko-propagandni rad bio je vrlo intenzivan. Formirane su mnoge institucije koje su se bavile ovim pitanjima. Delatnost nije bila jednostrana. Ona je obu-

---

[34] Naredba Drvarske brigade od 20. IX 1941. god., Zbornik IV. 1, 187, 414.

[35] Naredba štaba bataljona »Sloboda« od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 81, 184.

[36] Naredba Drvarske brigade od 20. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 187, 414.

[37] Isto.

[38] Isto.

[39] Izveštaj štaba partizanskih odreda za Mliništa od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 201, 437.

hvatala sva područja i bila usmerena na to, da se što više doprinese borbi protiv ustaško-domobranskih i okupatorskih trupa i vlasti. Političko vaspitanje masa bilo je najvažniji zadatak komande brigade i partijske organizacije."[40]

U štabu brigade formiran je Gerilski informacioni biro s kojim je rukovodio Nikica Pavlić, student iz Banje Luke. Preko biroa odvijao se čitav propagandni rad. Odmah se počelo sa izdavanjem nedeljnog lista »Gerilac«. Urednik lista bio je Nikica Pavlić, a za »štampariju« je odgovarala učiteljica Jela Bićanić. Na uređenju lista radili su još Jure Marek i Bosa Živković, učiteljica. Prvi broj »Gerilca« izišao je, verovatno, između 1. i 4. avgusta 1941. godine, a drugi 7. avgusta. Uređenje i izdavanje lista zahtevalo je vanredne napore od ljudi koji su na tome radili.

List je tretirao sva pitanja koja su bila aktuelna za podizanje političke i patriotske svesti gerilaca i naroda. On je imao vaspitni značaj u više smerova. U njemu su objavljivani članci o uspesima na vojnim položajima, podvizima pojedinih boraca, pisano je o pokušaju izdaje i defetističkog stava nekih gerilaca prema Italijanima; objavljivane su reportaže i pesme koje su se bavile aktuelnim problemima. Sve je to u velikoj meri doprinosilo vaspitanju i naroda i gerilaca.

Gerilski informacioni biro se bavio i izdavanjem redovnih radio-dnevnika, proglasa, letaka i slično. Leci su preko raznih veza upućivani domobranima, italijanskim vojnicima i muslimanima,"[41] i odigrali su veoma značajnu ulogu u objašnjavanju ciljeva ustaničke borbe, odnosa prema hrvatskom narodu i muslimanima. Evo šta se kaže u jednom dopisu štaba bataljona »Sloboda«:

---

[40] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 170.

[41] Dopis bataljona »Sloboda« od 22. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 30, 80. Naredba bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 59, 130. Proglas štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od avgusta 1941. god., Zbornik IV, 1, 20, 55. Proglas Štaba gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 3, 14.

Prema vašem izvještaju da vam je dolazio jedan musliman i da ste ga drugarski dočekali i dali mu jedan letak za muslimanski narod — to je vrlo dobro, i ovaj štab vam šalje još nekoliko komada letaka, pa ih proturite u Petrovac. Samo skrenite dobro pažnju da to opet ne bi bio kakav špijun, koji bi imao zadatak da otkrije naše logore, i da dozna kolike su naše snage. Zato ga nikad ne vodite gde su naši logori ili naše busije."[42]

...

Leci su na razne načine dolazili do stanovništva u okupiranim gradovima. Često su slani i po zarobljenim domobranima koji su puštani. Rasturanjem letaka najviše su se bavile gerilske komande.

Osim letaka radilo se i na rasturanju radio-izveštaja i »Gerilca«. Radio-izveštaji su slati i u udaljenije gerilske odrede. Ti izveštaji su odmah, dok su pročitani u jednom odredu, slati dalje, u druge odrede,[43] jer nije bilo dovoljno primeraka da bi se poslalo svim odredima

Osim već pomenutih publikacija, u Drvaru su se štampali i razni proglasi i rezolucije, te je i to stizalo u sva sela i zaseoke slobodne teritorije, a i u ustanička mesta van njenih granica.

List »Gerilac« izlazio je pod tim nazivom sve do 7. oktobra 1941. godine. Tada mu je promenjen naziv u bosansko-lički »Partizan«.[44] Do promene naziva došlo je zbog toga što je iskrsla potreba da se svi ustanički odredi nazivaju jedinstvenim imenom, kako bi se izbegli eventualni nesporazumi i nejasnoće.[45]

Živa reč u političko-propagandnom radu zauzimala je vidno mesto. Vrlo često su održavani zborovi i konferencije po selima, na kojima su najčešće govorili gerilski rukovodioci, komandiri i komesari i drugi politički radnici.

Prvi javni narodni zbor održan je 10. avgusta 1941. godine u selu Bastasima, kod Drvara. Ljudi su na ovaj

---

[42] Dopis bataljona »Sloboda« od 22. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 30, 80.

[43] Naredba bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 59, 130.

[44] Uputstvo političkog komesara Drvarske brigade od 7. X 1941. god., Zbornik IV, 2, 17, 55.

[45] Isto.

zbor dolazili kamionom na kome se lepršala srpska, hrvatska i crvena zastava.[46] Zboru je prisustvovalo oko 500 ljudi, žena i omladine. Glavni govornik bio je Ljubo Babić, komandant Drvasrke brigade, koji je govorio o potrebi borbe do pobede, o tome kakvi treba da budu gerilski odredi i o zadacima pozadine koja treba da pomaže front.

...Danas nas vode ljudi iz naroda, — govorio je Ljubo Babić — naši narodni generali i maršali u seljačkim gunjevima. Ovakva naša narodna vojska slobode u stanju je da zadade ogromne udarce neprijateljima... Ona mora suzbijati anarhiju, pljačku i nasilje nad mirnim stanovništvom bez obzira na narodnost i vjeru, ona se mora pokazati dostojnom i sposobnom da već od samog početka zasniva poredak narodne pravde i slobode[47].

...

Na ovom zboru je govorio i predstavnik Komunističke partije drvarske oblasti. On je ukazao na ulogu KPJ u vođenju oslobodilačke borbe, kako je ona za vreme starih režima proganjana zbog toga što je na vreme narodu signalizirala opasnost, što nije žalila žrtava u borbi za pravo naroda i što je nemilosrdno raskrinkavala spoljne i unutrašnje neprijatelje naroda. Govorio je i jedan radnik Hrvat, a posle njega predstavnik omladine.

Nešto docnije, 24. avgusta održan je narodni zbor u selu Kamenici. Na ovaj zbor bili su upućeni predstavnici gerilskih odreda. To je učinjeno po naređenju štaba brigade. Predstavnici su se birali u odredima uz saglasnost političkog komesara i komandira odreda.[48] Neki od njih su javno istupali na zboru. Narod je mnogo cenio i voleo gerilce i to naročito one koji su bili na položajima. Zbog toga su predstavnici gerilskih odreda imali velikog uticaja pa su zato često istupali na zborovima.

---

[46] Članak »Gerilca« br. 5 o narodnom zboru u selu Bastasima, Zbornik IV, 1, 18, 50.

[47] Isto, str. 51.

[48] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 36, 86.

U prvoj polovini septembra, Ilija Došen, politički komesar bataljona »Sloboda«, održao je konferencije u Medenom Polju, Bjelaju, Vrtoču, Krnjeuši, Skakavcu i Smoljanu. Na ovim konferencijama prisustvovalo je prosečno po oko 100 lica.

...

»Na svim konferencijama, — piše Ilija Došen, iznešena je politička situacija spoljna i unutrašnja, zatim uzroci i ciljevi naše borbe, a naročito je podvlačen naš stav prema drugim narodnostima i vjerskim grupama kao i sastav naše vojske, njeno ime, zakletva i disciplina kojoj podleže čitavo stanovništvo ovoga kraja«[49].

...

Ovakvi zborovi i konferencije, koji su odigrali veliku ulogu u mobilizaciji i prosvećivanju masa, održavani su u svim selima oslobođene teritorije, kao i u onima koja su držali gerilci van slobodne teritorije.

Naročita pažnja je poklanjana političkom radu s zarobljenim neprijateljskim vojnicima. U Drvaru ih je bilo mnogo. Sa njima se redovno radilo: objašnjavani su im ciljevi naše borbe i opšta politička situacija. Često im je govorio Ljubo Babić, komandant Drvarske brigade, i drugi rukovodioci. Jednom prilikom, govorio je i Marko Orešković Krntija.[50]

Priređivane su i priredbe za domobrane i njihove zarobljene oficire. Većina neprijateljskih vojnika počela je sa simpatijama gledati na ustanak i gerilce uopšte. Neki su počeli govoriti da se neće vraćati kućama, pošto im je kod gerilaca dobro.[51]

Domobrani su posle izvesnog vremena puštani na slobodu, odnosno svojim kućama. Bilo ih je rodom iz svih krajeva NDH. Po povratku iz Drvara, pričali su u

---

[49] Izveštaj političkog sekretara bataljona »Sloboda« od 15. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 17-1/4.

[50] O dolasku Oreškovića u Drvar biće reči docnije.

[51] Smailbegovića je potpukovnik Salko Alikadić ubacio kao agenta u domobranske jedinice koje su se borile oko Petrovca s namerom da dođe do podataka o gerilskim snagama. Zarobljen je i sproveden u Drvar, gde je, koristeći to, prikupljao podatke Izveštaj Envera Smailbegovića, desetnika 2. bojne 2. pešadijske pukovnije od 30. septembra 1941. god., AVII, k-61, br. dok. 7/5-3

svom kraju prave legende o Drvaru i gerilcima. Zbog toga su ih ustaške vlasti proganjale i hapsile.[52] Mnogi od njih su stupali u gerilce. Njihovo puštanje bilo je dovoljno da se neobavešteni uvere da gerilci nisu onakvi kakve ih je ustaška propaganda htela da prikaže.

RAD SA ŽENAMA I OMLADINOM

U Drvaru je pod rukovodstvom učiteljice Bose Živković i Jele Bićanić organizovan odbor žena koji je preuzeo svu brigu rada sa ženama. One su angažovane za pletenje čarapa, džempera, rukavica i šivenje veša za gerilce.[53] To je bila veoma korisna akcija, ne samo materijalna, već i moralna. Pored toga, bio je razvijen i intenzivan politički rad.

Žene i omladina sela Drinić su se odmah u početku ustanka isticali u radu i pružanju pomoći frontu. I u svim selima na oslobođenoj teritoriji, i ustaničkim selima van nje, sakupljani su dobrovoljni prilozi u odeći i obući i slati gerilcima na položaje.

U domu kulture u Drvaru 21. avgusta 1941. godine održana je konferencija žena drvarske doline. Na njoj se raspravljalo »O ulozi žene danas u pozadini« i izneti stavovi KPJ o tome. Donesena je i posebna rezolucija[54] koja glasi:

U času kada narodi Jugoslavije u čvrstom jedinstvu ustaju u borbu za slobodu i ravnopravnost, u borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu plaćenika, u času kada se ostvaruje Sveslavenski front i zajednički front svih naroda protiv hitlerizma — te najveće kuge čovečanstva — mi žene i djevojke Drvarske doline pozdravljamo narodno-oslobodilačke borce našeg kraja, koji su u junačkom naletu očistili našu dolinu od ustaških bandita i plaćenika, pozdravljamo borbu naših očeva, muževa, sinova i braće koji danas junački stoje iza busija na frontovima našim, kao čuvari naših ognjišta i života.

Pozdravljamo ih kao učesnike ove velike bitke koja danas zahvata čitav svijet i koja se vodi oko toga da li će čovječanstvo

---

[52] Dopis glavara Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 17. X 1941. god., u vezi sa postupkom sa domobranima koji se vrate iz zarobljeništva, AVII, k-61, br. dok. 2/3-1.

[53] Naredba bataljona »Sloboda« od 26. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 47, 100.

[54] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 177.

sa svim svojim najboljim tekovinama biti bačeno za desetine godina unazad pod fašističkom čizmom ili će konačno i potpuno u ovoj sudbonosnoj borbi izvojevati bolji život u slobodi, radu i blagostanju.

Pozdravljamo ih kao dostojne sinove naših očeva i djedova, koji su isto tako po zbjegovima i iza busija u našim bosanskim klancima i planinama branili svoju rođenu grudu i svoj rad, svoje svetinje i svoju čast, da sve to ne bude u prah satrveno pod kopitama osvajačkih hordi.

Pozdravljamo ih kao junačke borce i suborce nepobjedive Crvene armije, armije slobodnih sovjetskih naroda, koji danas stoje na čelu borbe protiv fašističkih razbojničkih hordi i nanose im unižavajuće udarce.

Mi žene i djevojke, radnice, seljanke i građanke, mi majke, kćeri i sestre, mi smo preživjele posle fašističke okupacije i dolaska na vlast fašističkog plaćenika i krvoloka Pavelića i njegovih ustaških bandi, crne dane zverstva i pustošenja.

Mi srpske žene, mi smo najteže i najbolnije morale da osjetimo svu težinu i strahotu tragedije, koju je preživio i još uvijek preživljava srpski narod neoslobođenih oblasti.

Mi srpske žene znamo da dijelimo hrvatski narod, poštene hrvatske muževe, grada i sela, hrvatske majke, žene, sestre i kćeri, od ustaških razbojnika, mi znamo da su se i njima stezala srca u grču i bolnom saosećanju zbog zverski prolivene krvi nevinog srpskog naroda, zbog pokolja i stradanja naših otaca, muževa, sinova i nas samih.

Mi znamo da su ustaški razbojnici i njihovi fašistički okupatori naredbodavci skrivili nasilje nad srpskim narodom samo da bi vas zavedene mogli lakše podjarmljivati, izrabljivati i uništavati. Mi kao majke, kao žene, kao sestre, kćeri i devojke prognanih, pozatvaranih, zverski mučenih i ubijanih, vapimo za osvetom nevine krvi naših najdražih i naših najmilijih, naših hranitelja i naših uzdanica, za osvetom koja treba da pogodi sve one, koji su okrvarili ili pomogli okrvariti našom krvlju svoje zločinačke ruke, ali ne i za osvetom i za nevinim hrvatskim i muslimanskim življem koji svu tu krv nije želio, nije htio, nije skrivio i koji danas zajedno sa našim narodom diže se da zatre uzročnike našeg zajedničkog nesrećnog udesa — razbojnički fašizam.

Mi hrvatske žene i djevojke pružamo i sestrinsku ruku vama patničkim srpskim ženama, vaša nesreća bila je naša nesreća, vaš bol bio je i naš bol. Mi smo shvatile da izdajnik Pavelić i njegovi zlikovci ne nose našem narodu slobodu i bolju budućnost ,nego da sa tom našom budućnošću odvratno trguju, da nas izdaju i prodaju, da su oni bacili hrvatski narod Dalmacije i Međumurja u jaram istih fašističkih bandita, njihovih zločina i nasilja, koja danas proživljava srpski narod pod njemačkom okupacijom i pod svojim izrodima i izdajnicima Aćimovićima, Ljotićima, Cincar Markovćima itd.

Krv, nevina krv nedužnih žrtava srpskog naroda trebalo je da onemogući naše čvrsto jedinstvo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkog ropstva i tiranije.

Mi slovenačke žene, koje smo morale da ostavimo sve svoje imanje, sav svoj trud i muku, da ostavimo iza sebe puste rodne domove, da gledamo kako nam fašistički silnici odvode u Njemačku i prodaju naše sinove kao robove rada, kako nam naše kćeri i sestre odvode kao bijelo roblje za Hitlerove pobješnjele pse. Mi smo došle u ovu vašu sirotinju i vi ste nas primile kao svoje sestre. Vi ste nam dale potporu kakvu samo porobljeni narod može da dade drugom narodu porobljenom od istog dušmanina i dželata.

... Žene i omladinke, pomozimo naše borce na mrtvim stražama naše slobode, pomozimo one koji danas po kiši i po suncu, danju i noću, kroz kuršume pronose zastavu našeg spasa i našeg boljeg života. Pomozimo ih da osjete, da smo uvijek u mislima sa njima kao što su i oni sa nama, da je njihov posao i naš posao, da je njihova pobjeda i naša pobjeda.

Pomozimo ih, jer budućnost za koju se danas zajednički borimo donijeće nam ne samo nacionalnu slobodu i nezavisnost, nego i slobodu nama kao ženama, oslobodiće naše stvaralačke snage, osposobiće nas da sva najplemenitija čuvstva koja u sebi nosimo kao majke i kao sestre nesebično darujemo svom narodu i čitavom ljudskom rodu.

Živjeli junački borci naše narodno-oslobdilačke vojske, naši uzdanici i zaštitnici!

Živjelo sestrinstvo srpskih, hrvatskih, slovenačkih i svih slovenskih žena u borbi protiv najvećeg neprijatelja čovječanstva![55]

...

Konferenciji su prisustvovale i neke žene Slovenke, od onih koje su Nemci proterali iz područja Maribora u NDH. Osim njih, prisustvovale su i žene iz Like, čije su porodice iz okoline Plitvičkih jezera ustaše raselile i proterale ka Petrovcu i Drvaru. Između ostalih, prisustvovale su: Naranča i Dušanka Končar, Dara Vujnović Čudić i Draga Bagdanović.

Značaj ove konferencije daleko je prevazišao granice ondašnje slobodne teritorije. Ona je bila potpun odraz politike KPJ po pitanju narodnooslobodilačke borbe, bratstva i jedinstva naših naroda.

---

[55] Iz knjige »Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi«, Zagreb 1955. godine. Originalan dokumenat rezolucije žena Drvarske doline nalazi se u Arhivi Centralnog komiteta SKH.

U selu Kamenici kod Drvara, Sreski komitet KPJ za Drvar organizovao je 24. avgusta skupštinu žena. Na njoj su se raspravljala ista pitanja kao i na konferenciji žena drvarske doline. Sa skupštine je gerilcima upućeno pismo žena i omladinki drvarskog područja.

...

Mi vas pozivamo da susdržite svoj pravedni gnjev, svoju želju za osvetom, kada je u pitanju mirni i pošteni hrvatski i muslimanski svijet koji nije htio i koji nije skrivio zločine nad srpskim narodom i koji danas zajedno s nama stupa u borbu protiv zajedničkog neprijatelja, protiv krvoločnog fašizma i njegovih psećih slugu.

Naše su misli, naše su želje stalno s vama, dragi naši borci i zaštitnici!

Mi smo danas zaključile jednodušno da sarađujemo s vama u zajedničkoj borbi, onako kako to najbolje možemo. Mi ćemo u pozadini u svakom selu, u svakoj tvornici, svakoj ulici i svakoj kući preko svojih odbora i povjerenica organizovati rad da vama pomognemo, da ne budete neobučeni, gladni i žedni, da mognete izdržati do konačne pobjede za koju ćemo, ako zatreba, i mi prihvatiti puške.[56]

KULTURNO - PROSVETNI RAD

Odmah po oslobođenju Drvara organizovana je kulturno-umetnička grupa koja je davala priredbe u Drvaru za građane i gerilce, kao i zarobljenim domobranima i njihovim oficirima.[57] Pored toga, grupa je išla i u sela i davala priredbe. Jedna takva priredba data je i u selu Prekaji. Odziv stanovništva bio je vrlo veliki. Za priredbu su pokazali veliki interes i stariji ljudi i žene. To je već predstavljalo znatan uspeh, posebno kad se ima u vidu činjenica da do tada niko nije zalazio u sela radi održavanja priredbi i kulturnog uzdizanja seljaka. Održavane su i kulturne večeri,[58] a često

---

[56] Pismo žena i omladinki Drvara od avgusta 1941. god., Zbornik IV, 1, 43, 94.

[57] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 177. Izveštaj Envera Sasmilbegovića od 30. IX 1941. god., AVII, k-61, br. dok. 7/5-3.

[58] Izveštaj komande gerilskih odreda sreza Bosanskog Petrovca od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 15, 46.

i razna predavanja koja su doprinosila kulturnom uzdizanju tamošnjeg stanovništva.

U Drvaru je, u bivšem činovničkom domu, organizovana i biblioteka u kojoj je bilo dosta knjiga, kako beletrističkih, tako i iz oblasti nauke. Još za vreme bivše Jugoslavije u Drvaru je postojala čitaonica i mnoge knjige su zadržane. Pored toga, gerilci su zaplenili dosta knjiga i u nekim mestima, pa je i od toga dobar deo donesen u biblioteku. Tako je i ta ustanova doprinosila kulturnom uzdizanju naroda na oslobođenoj teritoriji.

O SANITETU

U Drvaru je bio doktor Moni Levi koji se još pred ustanak nalazio u gerilskom logoru »Crljivica«. Čim je Drvar oslobođen, pristupio je organizovanju rada u bolnici. Njegovim zalaganjem kao i Perse Rodić, koja je u bolnici radila kao sestra, bolnica je odmah počela da radi.

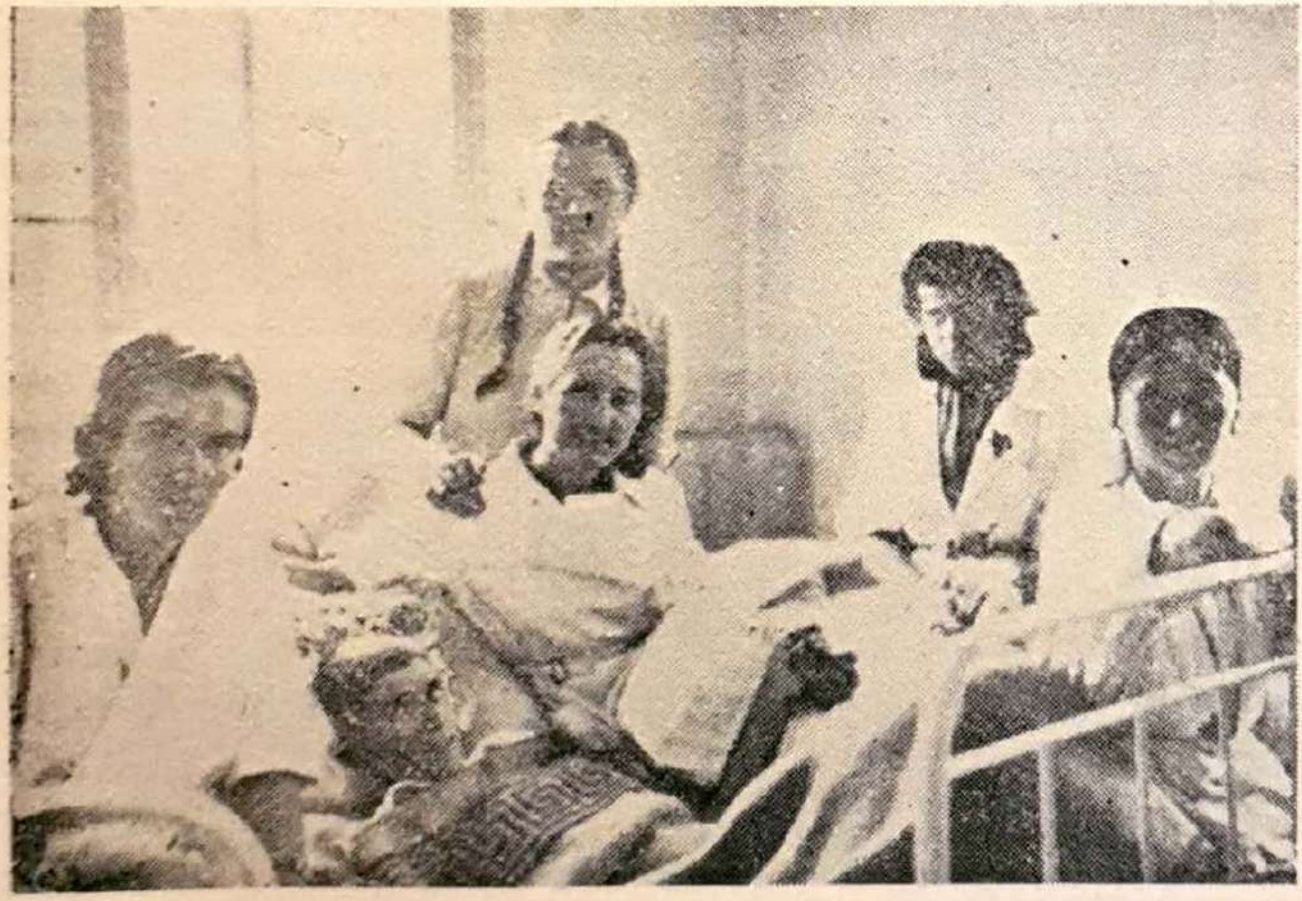

Bolnica u Drvaru 2. avgusta 1941. godine. U postelji — **Stevo Trikić** posle ranjavanja u napadu na Drvar. Pored njega se vidi ustanički list »Gerilac«. **Bolničko** osoblje: Persa Rodić, Vera Novaković, Jela i Smilja Đurđević i Milka Zorić

U Drvaru je još za vreme bivše Jugoslavije postojala bolnica. Za vreme ustaške vlasti, tamo su se nalazila tri lekara: dva su radila u bolnici, a jedan je bio sreski lekar. Zauzimanjem Drvara, oni su tamo zatečeni i angažovani za rad u drvarskoj bolnici. Ranjenici sa položaja odmah su upućivani u bolnicu i tamo lečeni, čak i iz veoma udaljenih krajeva. U lečenju su postizani dobri rezultati.

Nešto docnije, tj. 20. avgusta formirana je ambulanta u Oštrelju. U naredbi komande bataljona »Sloboda« o njenom formiranju stoji:

Za sanitetsko osoblje koje se nalazi na dužnosti u Oštrelju da se uvede red u bolnici i u ambulanti, određuju se Milašinović Vlado i Olga Baštić koji imaju da urade sledeće:

Da srede i popišu svu količinu zavojnog i lekarskog materijala i da ga ne izdaju nikom bez odobrenja ovog štaba.

Da najstrožije paze na čistoću bolničkog nameštaja, kao i na čistoću uopšte u bolnici i u ambulanti.

Da niko ne smije ulaziti u bolnicu i u ambulantu niti se zadržavati radi prenoćišta, odmora itd. osim stvarnih bolesnika.

Da popišu svu posteljinu, krevete i drugi inventar u bolnici i u ambulanti i da taj spisak zajedno sa spiskom lijekova i zavojnog materijala, dostave ovom štabu.

Da se naprave 10 ručnih apoteka (kutija) i da se snabdeju potrebnim zavojnim materijalom i jedna za prvu pomoć.

Ostalo bolničko osoblje ima da se pokorava ovim naređenjima i da najsavesnije pomogne u organizovanju rada, reda, čistoće u bolnici i ambulanti.

Za izvršenje ove naredbe odgovaraju Milašinović V. i Olga Baštić, zajedno sa drugim bolničkim osobljem, pred prijekim vojnim sudom.[59]

...

Kako se vidi, preduzete su stroge mere za sređivanje i organizovanje sanitetske službe kao i za određivanje potrebnog bolničkog osoblja u gerilskim odredima.[59a]

---

[59] Naredba bataljona »Sloboda« od 20. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 23, 63.

[59a] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 21. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 26, 67.

DRUGI POKUŠAJ USTAŠKO-DOMOBRANSKIH SNAGA DA POVRATE DRVAR

PLANIRANJE DRUGOG NAPADA NA DRVAR

Poraz koji su ustaške snage pretrpele u prvom pokušaju gušenja ustanka imao je svojih posledica.[1] Prestiž NDH ozbiljno je doveden u pitanje, ljudi su počeli uviđati da je najbolje živeti u dobrim odnosima sa svojim susedima.[2] Neizvesnost u pogledu završetka rata pojačavala je takve tendencije. U nekim mestima, pod ustaškom vlašću, stanovništvo je zahvatila panika,[3] pa je vojskovođa NDH bio primoran da izda posebnu naredbu.[4] »Borbenost, zgodan položaj, tehničke mogućno-

---

[1] Članak iz »Gerilčevog radiodnevnika« od 27. VIII 1941. godine, Zbornik IV, 1, 52, 110. Izveštaj izaslanika Župe Knin od 19. VIII 1941. god., Zbornik V, 1, 137, 352.

[2] Izveštaj Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 2. VIII 1941. god., Mikroteka (Muzej NOZ), film 1, snimak 42 i 43, AVII.

[3] Mišljenje pukovnika Kalačeka od 30. VII 1941. godine, AVII, k-1, broj dok. 31/1-5. Telegram nekih građana Mrkonjića Anti Paveliću od 4. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 4/2a. Izveštaj velikog župana Knina od 14. VIII 1941. god. o teškoj situaciji u Kninu, Zbornik V, 1, 129, 334.

[4] Naredba vojskovođe NDH V.T.V. br. 1177 od 31. VII 1941. god. za sprečavanje širenja panike među stanovništvom. Zbornik IV, 1, 239, 532.

sti i relativno veliki broj kadrova uslovili su da Drvar postane centar oslobođenih krajeva u tom dijelu Bosne, kao i vodič borbe za oslobođenje u svojoj okolici«.[5] Zbog toga je Ministarstvo hrvatskog domobranstva, ponovo pristupilo planiranju i izvođenju drugog napada na Drvar radi gušenja ustanka.[6]

Prema direktivi vojskovođe, trebalo je osigurati prostor između reke Une i Sane, severno od linije Ključ — Bosanski Petrovac — Kulen-Vakuf i pohvatati organizatore ustanka.[7] Ovim je trebalo obezbediti komunikacije koje iz Bihaća, Bosanske Krupe, Prijedora, Sanskog Mosta i Ključa izvode ka Bosanskom Petrovcu,[8] kao i komunikaciju Bihać — Kulen-Vakuf.

---

[5] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 490.

[6] Opća direktiva Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva od 14. avgusta 1941. god. za zajednički rad domobranstva i ustaških postrojbi po završenom oslobođenju Bosanskog Petrovca, Zbornik IV, 1, 257, 572.

[7] Isto.

[8] U knjizi »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije« na strani 79 govori se o ustaškoj ofanzivi i njenom planiranju, pa se kaže: »U prvoj etapi ove ofanzive, od 14—18. avgusta, trebalo je sa prostorije Bos. Novi, Bos. Kostajnica, Bos. Dubica, Prijedor sa četiri bataljona ovladati Kozarom, a sa prostorije Bos. Krupa, Bihać, Bos. Petrovac, Ključ deblokirati Bos. Petrovac, sa šest bataljona zauzeti Grmeč i na taj način ugušiti ustanak severno od linije Bihać — Bos. Petrovac — Ključ. U drugoj etapi, od 19—25. avgusta trebalo je sa šest bataljona izvršiti prodor od Bos Petrovca prema Drvaru, a sa ostalim snagama, u izvornom delu Une i sa linije Knin — Glamoč — Mliništa — Ključ, sprečiti prodor ustanika u susedne oblasti i ugušiti ustanak u ostalom delu Bos. Krajine, posebno u Drvaru i okolini«.

Planiranje napada neprijateljskih snaga sadržano je u opštoj direktivi Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 14. avgusta 1941. godine (Zbornik IV, 1, 257, 572). Ova direktiva je izdata za zajednički rad neprijateljskih snaga po oslobođenju Bosanskog Petrovca. To se vidi iz njenog naslova. Prema tome, u planiranju napada nije obuhvaćeno deblokiranje Petrovca. Naređenje za deblokiranje Petrovca izdato je još 3. avgusta, a nastupanje od Krupe u tom cilju počelo je 5, a od Bihaća 6. avgusta. (Vidi dokumenta na koja se autor poziva

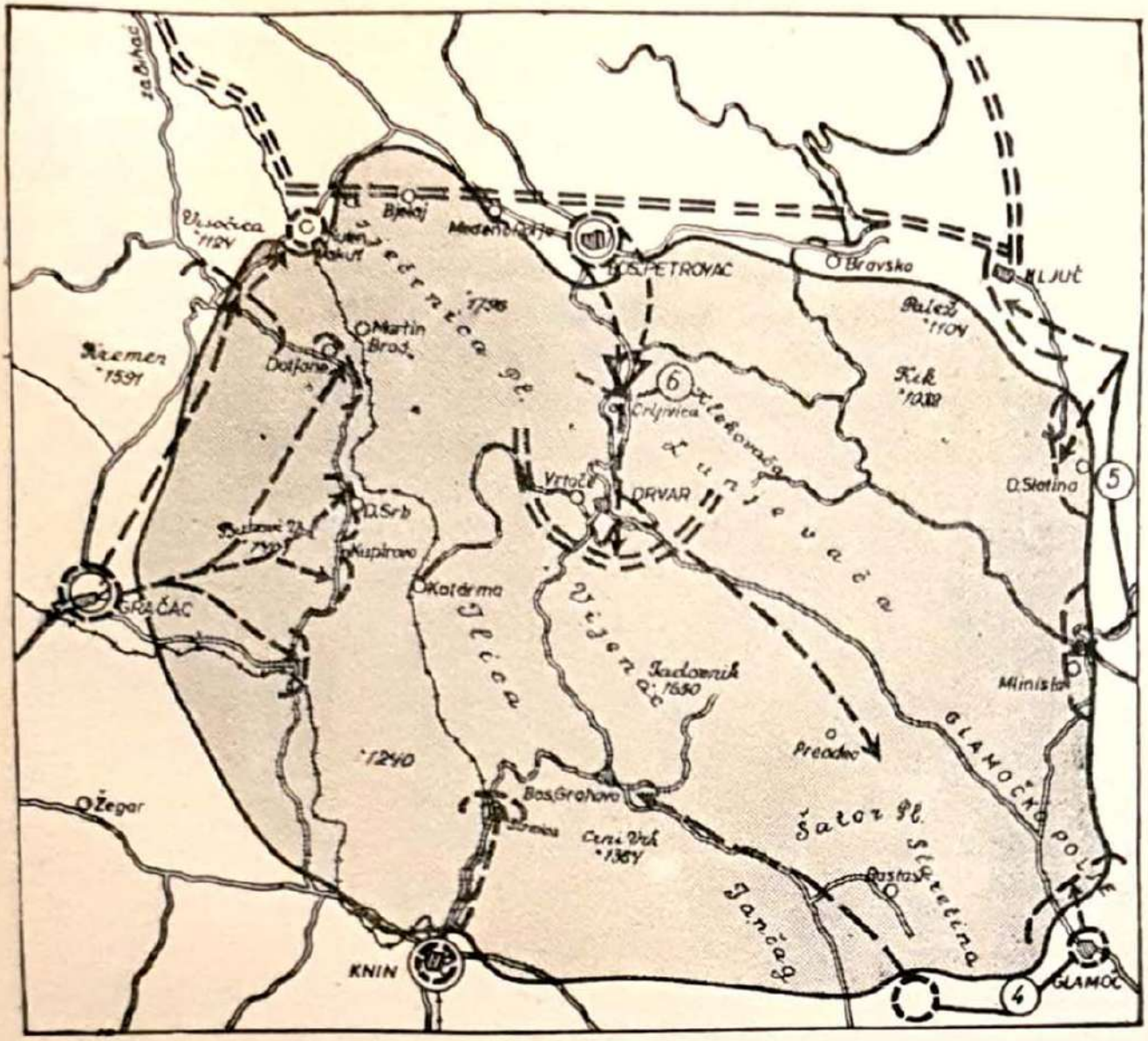

Sk. 8. — PLANIRANJE DRUGOG USTAŠKO-DOMOBRANSKOG NAPADA — 14. AVGUST 1941. GODINE

Legenda:

Oslobođena teritorija

Severno od ove linije trebalo je očistiti i obezbediti komunikacije.

Mesta na kojima je trebalo posesti položaje i sprečiti povlačenje ustanika.

1) Trupe generala Rumlera, oko 5500 ljudi sa 20 topova, 6 teških mitraljeza 15 mm i dvoja borna kola.
2) Trupe generala Lukića.
3) Jedinice 15. pešadijske pukovnije.
4) Grupa potpukovnika Mecgera.
5) Jedinice iz Mrkonjića i Jajca.
6) Mesto odakle je trebalo da produži ustaška bojna Narcisa Jesenskog za Drvar i dalje u izvorni deo Unca.

Pored toga, moralo se organizovati redovno snabdevanje ustaško-domobranskih trupa iz Prijedora uzanom prugom do Sanice, ili preko Bihaća.[9] Za izvršenje ovih zadataka, vojskovođa je odredio rok 18. avgust.

Trebalo je što pre da se osiguraju komunikacije između Une i Sane, severnije od linije Bihać — Petrovac — Ključ, zbog trupa koje budu napadale u pravcu Oštrelja i Drvara. Ustaško-domobranska komanda pretpostavljala je da će i ovog puta, kao i prvog, gerilci pružiti snažan otpor i samim tim onemogućiti sprovođenje ustaško-domobranskog plana o zauzimanju Drvara. Ako pozadina trupa koje vrše napad ne bi bila sigurna i ako bi njihovo snabdevanje bilo dovedeno u pitanje, sam poduhvat bio bi osuđen na neuspeh.

Prodor prema Drvaru zamišljen je tako da general Rumler sa svim raspoloživim snagama prvo zauzme klanac koji od Oštrelja vodi prema Crljivici — Babićima,[10] a dalje prodiranje prema Drvaru i njegovo zauzimanje trebalo je da izvrši ustaška bojna pukovnika Narcisa Jesenskog. Prema direktivi Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva, ustaška bojna

---

u podnaslovu »Deblokiranje Petrovca«). Usled otpora gerilaca, posebno na pravcu Bihaća, neprijateljske snage su zadržane i u Petrovac su ušle tek 14. avgusta. Prema tome, planiranjem, o kome je reč, nije bilo obuhvaćeno deblokiranje Petrovca. Iz pomenute direktive se ne vidi da je trebalo ovladati Kozarom i Grmečom, kako se to u knjizi navodi. Vidi se da je cilj bio obezbediti komunkacije kako bi se mogle uredno snabdevati trupe generala Rumlera, a čišćenje područja o kome se govori u knjizi povereno je potpukovniku Nojbergeru, pored redovne dužnosti — obezbeđenje pruge. U pomenutoj knjizi stoji da je ova ofanziva preduzeta radi gušenja ustanka (strana 79) u Bosanskoj krajini. Ni to se ne može prihvatiti kao tačno. Operacija je preduzeta radi gušenja ustanka na oslobođenoj teritoriji u čijem centru je bio Drvar, a ta teritorija pored jugozapadnog dela Bosanske krajine, obuhvata deo Like i Dalmacije. Osnovni cilj planirane operacije bio je: ugušiti ustanak u širem prostoru Drvara, a sve ostalo služilo je tome cilju.

[9] Opća direktiva Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva od 14. VIII 1941. god. za zajednički rad domobranstva i ustaških postrojbi po završenom oslobođenju Bosanskog Petrovca, Zbornik IV, 1, 257, 672.

[10] Isto.

pukovnika Jesenskog trebalo je da se transportuje železnicom preko Prijedora do Bravskog i stavi pod komandu generala Rumlera. Odakle je trebalo da dođe ustaška bojna ne stoji u direktivi. Međutim, u izveštaju zapovednika oružničkog krila Bosanski Petrovac stoji da je 18. avgusta u 22 časa došlo oko 700 ustaša iz Zagreba u Petrovac.[11] Može se prema ovom izveštaju smatrati da su ustaše koje su došle u Petrovac iz Zagreba, pripadale ustaškoj bojni pukovnika Jesenskog koju je trebalo ojačati sa jednom bitnicom brdskih topova i haubica, jednom strojničkom satnijom i dvoja borna kola.

Izričito je naređeno da domobranske snage ne nastupaju dalje od klanca na južnoj ivici Krivodola. Ovo naređenje izdato je zbog specijalnog ovlašćenja koje je imala ova ustaška bojna u pogledu odnosa prema stanovništvu Drvara i izvornog dela Unca. U svakom slučaju, pokolj ljudi, žena i dece ne bi izostao. Zbog toga vojskovođa naređuje da domobrani ne nastupaju dalje od Krivodola. Bitno je da se slomi gerilski otpor na Oštrelju, a obračun sa Drvarčanima, njihovim ženama i decom, izvršiće Narcis Jesenski sa svojim ustašama.

Glavni zadatak u drugom pokušaju prodora u pravcu Drvara i gušenju ustanka u njegovom širem prostoru imale su trupe generala Rumlera. U sastavu trupa generala Rumlera bile su: grupa pukovnika Matagića satava: 2. bojna 4. pešadijske pukovnije, 3. bojna 2. pešadijske pukovnije, kombinirana bojna 1. i 2. pešadijske pukovnije, jedna bitnica 3. topničkog odjela, dve haubice i jedan brdski top 2. topničkog odjela i vod bornih kola; — grupa potpukovnika Matkovića sastava: jedna bojna 1. pešadijske pukovnije, jedna bojna 11. pešadijske pukovnije, jedna satnija teških strojnica, jedna bitnica 3. topničkog odjela, jedna polubitnica 7. topničkog odjela; grupa bojnika Krupića sastava: jedna bojna 10. pešadijske pukovnije, dve satnije ba-

[11] Izvješće o situaciji na području krila Bihać od 20. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 269, 602.

njalučke doknadne bojne i vod haubica 7. topničkog odjela; grupa potpukovnika Zorna sastava: 3. bojna 3. pešadijske pukovnije, dve haubice 2. topničkog odjela i jedinice u dolini Sane između Ključa i Prijedora.[12] Ukupno brojno stanje jedinica koje su imale zadatak da preko Oštrelja prodru u Krivodol i dalje za Drvar, bilo je oko 5500 ljudi, 20 topova, 6 teških mitraljeza petnaest milimetara i dvoja borna kola.

Grupa generala Lukića dobila je zadatak da zauzme najvažnije tačke na delu komunikacije Velika Popina — Srb — Dobro Selo — Donji Lapac, uspostavi vezu sa Kulen-Vakufom i spreči »uzmicanje pobunjenika iz Bosne preko Une u Liku«.[13]

Grupi potpukovnika Mecgera naređeno je da iz Livanjskog Polja nastupa u pravcu Grahova, a deo snaga da zadrži u Glamočkom Polju i spreči povlačenje gerilaca ka jugoistoku. Jadranskom divizijskom području naređeno je da ovu grupu pojača i osposobi za nastupanje u pravcu Grahova.

Domobranske snage iz Knina trebalo je da nastupaju u pravcu Strmice i spreče povlačenje gerilaca iz Drvara prema jugu.

Bosansko divizijsko područje imalo je zadatak da svim raspoloživim snagama pojača grupu generala Rumlera. Snage iz Jajca i Mrkonjić-Grada trebalo je da posednu odsek Ključ — Mliništa i spreče povlačenje gerilaca u istočnom pravcu. Grupa potpukovnika Nojbergera pored osnovnog zadatka, obezbeđenja pruge, trebalo je da čisti prostor Dubica — Kostajnica — Prijedor — Bosanski Novi.

I ovog puta neprijateljska komanda je angažovala veoma jake snage za gušenje ustanka u širem prostoru Drvara. Napad ustaško-domobranskih snaga, po zamisli izvođenja i angažovanju snaga, predstavljao je operaciju okruženja slobodne teritorije i gerilskih snaga koje

---

[12] Opća direktiva Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva od 14. VIII 1941. god. za zajednički rad domobranskih i ustaških postrojbi po završenom oslobođenju Bosanskog Petrovca, Zbornik IV, 1, 257, 527.

[13] Isto.

su je branile. Direktivom vojskovođe određen je i postupak prema gerilcima i njihovim jatacima muškog i ženskog pola — da postupak bude nemilosrdan.

Direktivom je određeno da nastupanje u pravcu Drvara počne 19. avgusta. Međutim, ono nije na vreme počelo. Razloga za to ima više, a izgleda da je osnovno što pripreme nisu završene na vreme. General Rumler je 20. avgusta tražio da mu se hitno u Petrovac dostave cipele, rublje i cigarete. U zahtevu je navodio da su vojnici neprekidno u borbi dvadeset dana i da su se kod njih pojavile vaške. General Lukić je tražio bacače ili brdske topove. Pored toga, izgleda da su i Italijani preduzimali neke mere za koje nije bio dat pristanak ustaških vlasti. Naime, oni su u 2 časa 21. avgusta sa svojim bataljonom došli u Livno. Tamošnjoj ustaškoj vlasti su rekli da su došli po naređenju i da im se stavljaju na raspolaganje, ako je potrebno.[14] Ovaj italijanski bataljon smešten je u selo Guber, a ustaše su im rekle da im nisu potrebni. Istog dana, Italijani su zaposeli neke istaknutije tačke i kod Gračaca. U svakom slučaju, sve je ovo uticalo da se napad odloži, a naročito je uznemirilo ustaške vlasti.

Dvadesetog avgusta ustaški avioni su bacili letke gerilcima i stanovništvu Drvara. Pozivali su ih na predaju, navodeći da je domobranstvo stiglo da uvede mir i red. Evo kako se pozivaju gerilci na predaju:

Hrvatsko domobranstvo stiglo je u krajeve između Sane i Une da uvede mir i red.

Pučanstvo mnogih sela vratilo se već svojim ognjištima na redovan posao.

No vi iz Drvara zaslijepljeni englesko-komunističkom promičbom (propagandom) stupili ste u borbu koja kako sami vidite već nema nikakvog izgleda na uspjeh.

Čekalo se do sada da poslušate savjete koje vam je dala državna vlast poslednjih dana preko letaka da se pokorite, no vi te savjete niste poslušali.

Pozivate se poslednji put da položite oružje i da se predate, jer se neće imati obzir prema nikome. Svaki onaj, koji se zatekne u pobunjeničkom području biti će strijeljan.

---

[14] Situacija u toku 21. VIII 1941. god. AVII, k-1, br. dok. 21/2.

PROGLAS

ČETNIČKO-KOMUNISTIČKIM POBUNJENICIMA OŠTRELJA, DRVARA I OKOLINE

Hrvatsko Domobranstvo stiglo je u krajeve između Sane i Une da uvede mir i red.

Pučanstvo mnogih sela vratilo se već svojim ognjištima na redovan posao.

No vi iz Drvara zaslepljeni englezko-komunističkom promičbom (propagandom) stupili ste u borbu koja kako sami vidite već nema nikakvog izgleda na uspjeh.

Čeknio se do sada da poslušate savjete koje vam je dala državna vlast posliednjih dana preko letaka da se pokorite, no vi te savjete niste poslušali.

Pozivate se posliednji put da položite oružje i da se predate, jer se neće imati obzir prama nikome. Svaki onaj, koji se zatekne u pobunjeničkom području biti će strieljan.

Sami ćete biti krivi za sudbinu vašu i vaših domova, koji će biti spaljeni i sravnjeni sa zemljom.

U BIHAĆU, dne 20. kolovoza 1941.

IZ ZAPOVJEDNIŠTVA
VRBASKOG DIVIZIJSKOG PODRUČJA

Proglas četničko-komunističkim pobunjenicima Oštrelja, Drvara i okoline od 20. avgusta 1941. godine

Sami ćete biti krivi za sudbinu vašu i vaših domova, koji će biti spaljeni i sravnjeni sa zemljom.

U Bihaću, dne 20. kolovoza 1941.[15]

Ovi pozivi nisu uticali na gerilce, naprotiv, oni su se pripremali da dočekaju ustaško-domobranske trupe i da se sa njima obračunaju.

REORGANIZACIJA USTANIČKIH SNAGA

Petnaestog ili šesnaestog avgusta u Drvar je došao Marko Orešković Krntija, član CK KPJ.[16] Po njegovim uputstvima pristupilo se reorganizaciji gerilskih snaga.[17] jer dotadanja organizacija, prema njegovom shvatanju, nije odgovarala postignutim uspesima i broju ustaničkih snaga. Trebalo je pristupiti zavođenju jedinstvene gerilske komande putem drukčijih organizacionih formi. Tako je u Drvaru stvorena brigada. Ta je odluka, kako izgleda, donesena 16. avgusta, jer je sa tim datumom i nazivom izdata prva brigadna naredba. Stari naziv zadržan je u nekim dokumentima do 19. avgusta, a kasnije se odomaćio novi: Brigada nacionalno-oslobodilačkih gerilskih odreda za Bosnu i Liku. Samim tim, izražena je izvesna tendencija ka orijentaciji na vođenje frontalne borbe.[18] I do tog vremena gerilci su vodili frontalne borbe, kad je to situacija zahtevala. Ali, oni su primenjivali partizansku taktiku, odnosno delovali su pretežno ofanzivno. Osnovna karakteristika njihove taktike i dejstva uopšte bila je aktivnost. O formiranju brigade u Drvaru i izvesnoj orijentaciji na frontalne borbe CK KPJ je pisao:

---

[15] Proglas četničko-komunističkim pobunjenicima Oštrelja, Drvara i okoline, AVII, k-1, br. dok. 20/2.

[16] Izveštaj je pisan 2. septembra i u njemu stoji da je »nazad 15 dana« uspostavljena veza sa CK »preko njihovog delegata«. To se odnosi na Oreškovića. Prema tome, on je tamo stigao 17. avgusta. Međutim, iz naredbe Drvarske brigade od 16. avgusta vidi se da je on tamo bio ranije, a najkasnije 16. avgusta. Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. godine. Zbornik IV, 1, 77, 169.

[17] Isto.

[18] Uputstvo CK KPJ od 4. IX 1941. god., Zbornik II, 2, 14.

...Nama se čini da se ovde ide po liniji manjeg otpora, tj. idemo da komandujemo tamo gde ima vojske, umesto da se stvaraju partizanski odredi u čitavoj Hrvatskoj. Tako radeći uspeli bi razbiti, raštrkati i oslabiti snage neprijatelja. Osim toga to proizilazi iz nepravilnog shvatanja naše strategije i taktike u sadašnjoj etapi — strategije, ne frontalne borbe, već mnogobrojnih brzo pokretnih i istovremeno dejstvujućih partizanskih odreda, ali međusobno dobro povezanih, odnosno koji će se preko štabova čas spojiti u krupne udarne jedinice radi prihvatanja nametnute borbe, čas raštrkati i opet zadavati iznenadne udarce neprijatelju i objektima i opet brzo nestati dalje od mesta napada. Frontalna borba ima smisao kod opšteg narodnog ustanka. A dali je do njeg već došlo? Svakako da još nije. On treba da dođe baš putem ovakvih žilavih partizanskih borbi i dobre političke i vojničke pripreme. Partizani ne smeju da budu napadani i da se samo brane, već oni moraju sami napadati. Zauzimanje samo odbrambene taktike znači za partizane sigurnu smrt.

Iz naredbe Krntije i još jednoga vidimo da su oni učinili nešto na šta nisu imali nikakvo ovlašćenje tj. na stvaranje brigade. Razume se kad se vodi kurs na frontalnu borbu onda se i stvaraju takve jedinice. Još je pogrešnije stvaranje takvih jedinica kad se uopšte još nema ni vojske i zato je to preuranjeno. Vojne formacije odrediće sam Glavni štab kad za to bude vreme...[19]

U vezi sa shvatanjem da u sadašnjim uslovima treba stvarati krupnije partizanske jedinice i veliku slobodnu teritoriju, gerilci iz Dalmacije su krenuli na oslobođenu teritoriju.[20] Oni su nameravali da sa slobodne teritorije dejstvuju ka Primorju[21] radi razvijanja partizanskog pokreta. U slučaju neprijateljskog napada, slobodna teritorija se morala braniti, jer bi od njene odbrane zavisio ustanak. Odlučeno je da krene 6 odreda: splitski, solinski, trogirsko-kaštelanski, šibenski, primoštenski i zatonsko-vodički,[22] sa oko 300 gerilaca. Do Drvara je stiglo samo 11 gerilaca iz šibenskog odreda, dok su ostali mahom stradali u pokretu.[23] Jasno je da

---

[19] Isto.

[20] Izveštaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju od 19. IX 1941., Zbornik V, 1, 31, 89.

[21] Isto.

[22] Isto.

[23] Isto.

bi gerilci tih odreda više doprineli razvoju ustanka da su ostali na terenu koji dobro poznaju i da su se tamo borili na partizanski način.

Šesnaestog avgusta štab Drvarske brigade izdao je naredbu o reorganizaciji gerilskih jedinica.[24]

...

Na osnovu iscrpnih izvještaja i obavještenja o stanju gerilskih odreda u oslobođenim krajevima Bosne i Like, a s obzirom na zadatke pred kojima stojimo dalje u nacionalno-oslobodilačkoj borbi, uz ovlaštenja Centralnog odbora za nacionalno oslobođenje[25] od fašizma, okupatora i ustaških bandi, došli smo do sljedećih zaključaka:

I. Da se na cijelom teritoriju Bosne i Like, koji je oslobođen od okupatora i njihovih plaćenika, zavede jedinstvena i jednoobrazna komanda.

II. Da se sva dosadašnja gerilska rukovodstva i gerilski odredi moraju najhitnije reorganizovati na vojničkoj bazi prema gore navedenoj tački (br. 1).

III. Da se ta reorganizacija izvrši tako, da svi gerilski odredi budu povezani na pojedinim sektorima, tako da sačinjavaju jednu cjelinu. Npr. pristupa se formiranju bataljona gerilskih odreda, potpuno na vojničkim principima za taj sektor.

IV. Svaki bataljon ima svoj komandni kadar. Bataljonom rukovodi štab bataljona, koji se sastoji od tri lica najmanje (komandanta, operativnog oficira i političkog sekretara) a podleže pod direktnu komandu Štaba brigade za oslbođene krajeve Bosne i Like.

V. Upute za formiranje pojedinih bataljona dostavljaju se posebno. Što se tiče komandnog kadra poželjno je da dosadašnji vojni i politički rukovodioci ostanu, ali celokupni komandni kadar jednog bataljona mora biti odobren od strane Štaba Brigade.

VI. Pri reorganizaciji odreda i organizovanju bataljona gerilskih odreda za jedan određeni teritorij, cjelokupno ljudstvo tog bataljona mora položiti zakletvu, koja se posebno dostavlja.

VII. Što se tiče teritorije za pojedini bataljon, to će biti određeno posebnom naredbom.

VIII. Ova reorganizacija ne znači isključenje gerilstva kao načina borbe protiv neprijatelja svake vrste, niti ograničenje za stvaranje sličnih formacija, ukoliko za to imamo uslove.

---

[24] Naredba štaba Drvarske brigade od 16. VIII 1941. god. za reorganizaciju jedinice, Zbornik V, 1, 10, 36.

[25] Proizvoljan naziv nekih rukovodilaca, a mislilo se na Glavni štab NOP odreda Jugoslavije.

IX. Izvršavanje ove naredbe povjerava se delegatu Odbora za nacionalno oslobođenje i Štabu Brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like uz pripomoć dosadašnjih komandira.

Odmah se pristupilo formiranju bataljona. Ukupno ih je formirano osam, a nosili su nazive po rednim brojevima. Uz taj naziv neki su imali i drugi, kao, na primer, prvi bataljon — »Sloboda«.

Raspored bataljona bio je: prvi — Bosanski Petrovac, drugi — Kulen-Vakuf, treći — Donji Lapac, četvrti — pruga Gračac — Zrmanja, peti — Kninska krajina, šesti — Dinara do Uništa, sedmi — od Risovca do Uništa, osmi — prostor oko Glamoča.[26] Time su gerilske snage raspoređene oko čitave oslobođene teritorije, izuzev prostora između Mliništa i Ključa gde su bili meštani — gerilci. Posle je usledila reorganizacija gerilskih odreda.

Prvi bataljon, »Sloboda«, izvršio je naredbu štaba brigade u toku 20. avgusta.[27] U sastav ovog bataljona ušlo je 5 odreda. Štab gerilskih odreda za srez Bosanski Petrovac time je prestao da postoji.

Prvi odred bataljona »Sloboda« formiran je iz dotadašnjeg odreda »Javorje« i »Kamenica«. Zvanični naziv odreda bio je »Munja«. Ovaj odred je imao 107 gerilaca, 75 pušaka, 4 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i oko 5000 metaka. Komandir odreda bio je Mile Kecman, a politički sekretar — Ilija Materić.

Drugi odred bataljona »Sloboda« formiran je od odreda »Crljivica« i »Osječenica«. Ovaj odred je imao 168 ljudi, 83 puške, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i oko 7500 metaka. Komandir je bio Vlado Morača, a politički sekretar Rade Zorić.[28] Odred »Osječenica« imao je dosta ljudi, ali nije imao dovoljno oružja. U njemu su bili ljudi iz sela Kolunića. Dotadanji komandir odreda bio je Jovo Pavić. Naredbom bataljona »Sloboda« određeno je da u sastav drugog odreda uđu samo

---

[26] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 170.

[27] Naredba bataljona »Sloboda« od 20. VIII 1941. god. o reorganizaciji jedinica, Zbornik IV, 1, 22, 59.

[28] Isto.

ljudi sa oružjem, kojih je bilo 41. Ostali, koji nisu imali oružje, trebalo je da se smeste u poseban logor u šumi, odvojeno od onih koji su ušli u sastav Drugog odreda. Jovo Pavić ostao je u Drugom odredu kao komandir voda.[29]

Treći odred bataljona »Sloboda« formiran je od odreda iz Šekovca i Bravskog Vaganca. Odred je imao 260 ljudi, 90 pušaka, 3 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i oko 5500 metaka.[30] Komandir ovoga odreda bio je Dušan Rokvić, a politički sekretar Ilija Došen.

Četvrti odred bataljona »Sloboda« formiran je od odreda iz Medenog Polja i Vrtoča. Komandir odreda bio je Mane Rokvić, a politički sekretar Simo Tadić.

Peti odred formiran je od odreda: »Smoljana«, »Suvaja«, »Krnjeuša«, »Risovac«, »Vođenica«. Komandir odreda bio je Zdravko Čelar, a politički sekretar nije bio određen. Naredbom bataljona »Sloboda« od 2. septembra, za političkog sekretara Petog odreda postavljen je Radivoj Rodić.[31]

Svaki odred iz sastava bataljona »Sloboda« imao je po tri voda. Vodovi su se delili na desetine, u zavisnosti od jačine voda i mogli su imati tri i više desetina.

Komandant bataljona »Sloboda« bio je Milutin Morača, politički sekretar Nikola Kotle, a operativni oficir Slavko Rodić. Kasnije su vršene i druge kadrovske izmene.[32]

Komandant Drugog bataljona bio je Marko Pilipović Maćuka, seljak iz sela Cvetnić. U sastav ovoga bataljona ušli su gerilski odredi sela Cvetnića, Boboljusaka, Očigrija, Stjenjana, Čovke i Prkosa. Komandant Trećeg bataljona bio je Stojan Matić, potporučnik

---

[29] Naredba bataljona »Sloboda« od 21. VIII 1941. god., AVII, k-1760, br. dok. 8/1.

[30] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 21. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 26, 67.

[31] Desetak dana docnije smenjen je Nikola Kotle, pa je za političkog sekretara bataljona »Sloboda« postavljen Ilija Došen. Naredba bataljona »Sloboda« od 2. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 38-1/2.

[32] Dopis bataljona »Sloboda« od 4. IX 1941. god. AVII, k-1700, br. dok. 52/2.

bivše jugoslovenske vojske, a politički sekretar Gojko Polovina.[33] U sastavu ovog bataljona bili su odredi iz ličkih sela oko Srba i Lapca. U Petom bataljonu nalazili su se odredi sela: Trubar, Resanovci, Tiškovac, Strmica, Golubić i Plavno. Komandant bataljona bio je Živko Brković,[34] oficir bivše jugoslovenske vojske, a političkog komesara nije imao. Komandant Šestog bataljona bio je Cvijo Pajčin Oreščić iz Sajkovića, a politički sekretar Nikica Gašić iz sela Peulje. U njegovom sastavu bili su odredi iz sela: Peulja, Grkovaca, Kazanaca, Crnog Luga, i Sajkovića. Bataljon je brojao 1 100 ljudi, a imao je i naziv »Starac Vujadin«. Komandant Osmog bataljona bio je Jozo Vukičević iz Splita, a politički sekretar Šaćir Maslić iz Jezera.

Po završenoj reorganizaciji gerilskih odreda trebalo je prema naređenju štaba drvarske brigade položiti zakletvu. Tekst zakletve glasi:

Zaklinjem se da iz ruku neću pustiti oružje sve dok poslednji fašistički okupator ne napusti moju zemlju, sve dok poslednji ustaški gad ne bude iskorijenjen.

Zaklinjem se da ću neprijatelju koji je pomoću domaćih izdajica porobio i opljačkao moju zemlju, klao i ubijao moj narod, žene i djecu, otimao moje žito, moj trud i muku i izgonio me sa mog djedovskog ognjišta, — zaklinjem se da ću mu se svetiti nemilosrdno, da ću mu nanositi udarac za udarac, krv za krv, smrt za smrt.

Zaklinjem se da ću se u nemilosrdnoj borbi protiv ustaških razbojnika kloniti i čuvati od svakog samovoljnog nasilja i osvećivanja nad mirnim stanovništvom, ženama i djecom, ma koje vjere i narodnosti bili, zaklinjem se da ću svagdje i uvijek zastupati misao bratstva i zajedničke borbe Srba, Hrvata i muslimana za čišćenje moje zemlje od zajedničkog neprijatelja, protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajica i plaćenika — bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova.

Zaklinjem se da ću prije umrijeti nego odati sebe i svoje drugove za našu svetu borbu, da ću prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem okaljati zastavu pod kojom se borim.

---

[33] Naredba delegata Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije od 23. VIII 1941. god., Zbornik V, 1, 12, 42.

[34] Naredba Drvarske brigade od 9. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 20, 66.

Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabost, malodušnost, kukavičluk, nedisciplinovanost ili zlonamernost i izdam interes svoga naroda, neka sramno padnem od ruke svojih drugova.[35]

Reorganizacija bataljona »Sloboda«, koji je imao najteži i najodgovorniji zadatak — sprečavanje ustaško-domobranskog prodora preko Oštrelja za Drvar, izvršena je neposredno pred napad neprijatelja. Kako napad nije izveden 19. avgusta, dan određen direktivom vojskovođe, to su sve mere oko reorganizacije gerilaca izvedene pre početka napada.

U odbrani položaja ispred Oštrelja angažovani su Prvi, Drugi i Treći odred. Drugi odred zauzimao je i branio položaje na liniji: Kadinjača — Žuta Glava, iznad sela Kolunić i Vedrog Polja — sve do kote 803. Odavde su se nadovezivali vodovi Prvog odreda, koji su bili na položaju ivicom šume sve do istočnog dela sela Šekovac. Treći odred držao je Viojlu i dalje ivicu šume iznad sela Drinić. Ovaj odred je najviše držao položaje na Bukovačkom brdu i ponekad na Đurinovači. Ali, čim su neprijateljske snage vršile jači pritisak, on se povlačio sa tih položaja i posedao Viojlu i ivicu šume.

Iz Prvog i Drugog odreda nekoliko boraca je bilo u Bravskom Vagancu. Osim toga, borci Drugog odreda bili su kod Brizgaća i zatvarali pravac od Srnetice.

Raspored gerilskih snaga odgovarao je potpuno načelima frontalne borbe. Ovim je partizanska taktika podređena frontalnoj borbi,[36] a sudbina ustanka na ovom području vezana je za odbranu Drvara i slobodne teritorije. Ovakvoj orijentaciji frontalne borbe, pored ostalog, mnogo je doprinela i činjenica da su ljudi hteli da brane svoje domove po cenu života. Uostalom, nije ni bilo jednostavno pustiti neprijatelja da okupira toliku oslobođenu teritoriju i na njoj ponovo uspostavi svoju vlast, jer bi to, u prvim danima ustanka, imalo daleko teže posledice. To bi se negativno odrazilo i na

---

[35] Iz »Gerilca« broj 2 od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 4, 17.

[36] Izveštaj Štaba NOP za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 22, 490.

gerilce ostalih područja. Zbog svega toga, opšta orjentacija na frontalnu borbu bila je prožeta željom da se ta teritorija odbrani.

Komande odreda bile su sa gerilcima na položaju obično tamo gde su ustaše i domobrani vršili najjači pritisak.

Ishrana gerilaca na položajima ispred Oštrelja bila je vrlo dobro organizovana. U Oštrelju se nalazio skladištar Jovo Batinica koji je izdavao sledovanje svakom odredu na osnovu prijavljenog brojnog stanja. Nijedan odred nije mogao dobiti više nego što mu je pripadalo po brojnom stanju. Međutim, to što je davano svakom gerilcu, bilo je dovoljno za ljude koji izdržavaju teške fizičke napore. Inače, teško bi se moglo shvatiti kako su gerilci mogli izdržati neprekidno danju i noću na položajima, posebno kad se imaju u vidu i razne vremenske nepogode. Ishrana u ostalim gerilskim odredima nije bila takva pošto su oni svu hranu dobijali od stanovništva i hrana je najčešće bila jednolična. Gerilci su se na položajima smenjivali. To nije bila dobra praksa, ali teško se moglo u datoj situaciji drukčije postupati. Ljudi je bilo više nego oružja, pa je bilo nezgodno držati stalno jedne na položaju, a drugi da budu kod kuća. Pored toga, trebalo je obavljati domaće radove, kao i to da svak mora podjednako da doprinese NOB, a samim tim i da brani oslobođenu teritoriju. U takvim uslovima bilo je teško da svaki gerilac bude potpuno zadovoljan. Neki su smatrali da ima ljudi koji su na lak način dobili lakšu službu u pozadini, pa nisu na položaju gde je bilo daleko teže.[35a] Svakako da je bilo pojedinaca koji su u pozadini našli »zaklon« ali se ne može reći da je takvih bilo mnogo.

Smenjivanje nije uvek dobro organizovano. Bilo je propusta,[35b] što se negativno odrazilo na učvršćenje jedinica, ali i pored toga gerilci su bili spremni za borbu.

[35a] Dopis bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 7-1/2.

[35b] Dopis bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. Zbornik IV, 1, 55, 123.

General Rumler je završio pripreme za napad 21. avgusta. Napad je predviđen u dva skoka, dva dana, s tim da počne 23. avgusta. O tome je obavešten i zapovednik Jadranskog divizijskog područja.

Ujutru 23. avgusta neprijateljske trupe su krenule iz rejona prikupljanja u pravcu gerilskih položaja.[37] Kretale su se rastresitim borbenim poretkom. Sela Drinić, Bukovača, Bare i polje južnije od Petrovca, sve do Žute Glavice, bilo je pokriveno vojskom. Neprijateljska artiljerija bila je spremna da otvori vatru čim trupe dodu u sukob sa gerilcima, a nemački avioni su kružili i obasipali mitraljeskom vatrom šumu ispod Oštrelja.

Gerilci su pratili kretanje neprijateljskih trupa. Haubica iz Oštrelja ispalila je desetak granata na ustašku artiljeriju i raspršila njenu poslugu. Usled toga, su ustaške haubice morale da promene položaje i otvore vatru na Oštrelj pre sukoba sa gerilcima.

Komanda bataljona »Sloboda« smatrala je da je neprijatelj krenuo prema Oštrelju sa svim raspoloživim snagama. Zbog toga je preduzela hitne mere u cilju pojačanja položaja na Oštrelju. Prekajskom odredu, koji se nalazio u Bunari, odmah je naređeno da krene prema Srnetici, a dalje da se uputi ka Oštrelju. Ovaj odred trebalo je da jednu desetinu zadrži u Srnetici i spreči prolaz ustaša i domobrana u pravcu Oštrelja i Potoka.

Trećem odredu naređeno je da noću napadne ustaše i domobrane, koji su bili prikupljeni na Bukovačkom brdu, ako tu zanoće. I Prvi odred trebalo je da uzme učešća u ovom napadu. Osmatrač sa Oštreljskog vrha primetio je prikupljanje ustaša i domobrana na Bukovačkom brdu i ocenio da ih može biti oko 300. Prema tome, noćni napad bi verovatno uspeo i zato je nare-

---

[37] Dopis bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-1/1. Situacija na dan 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

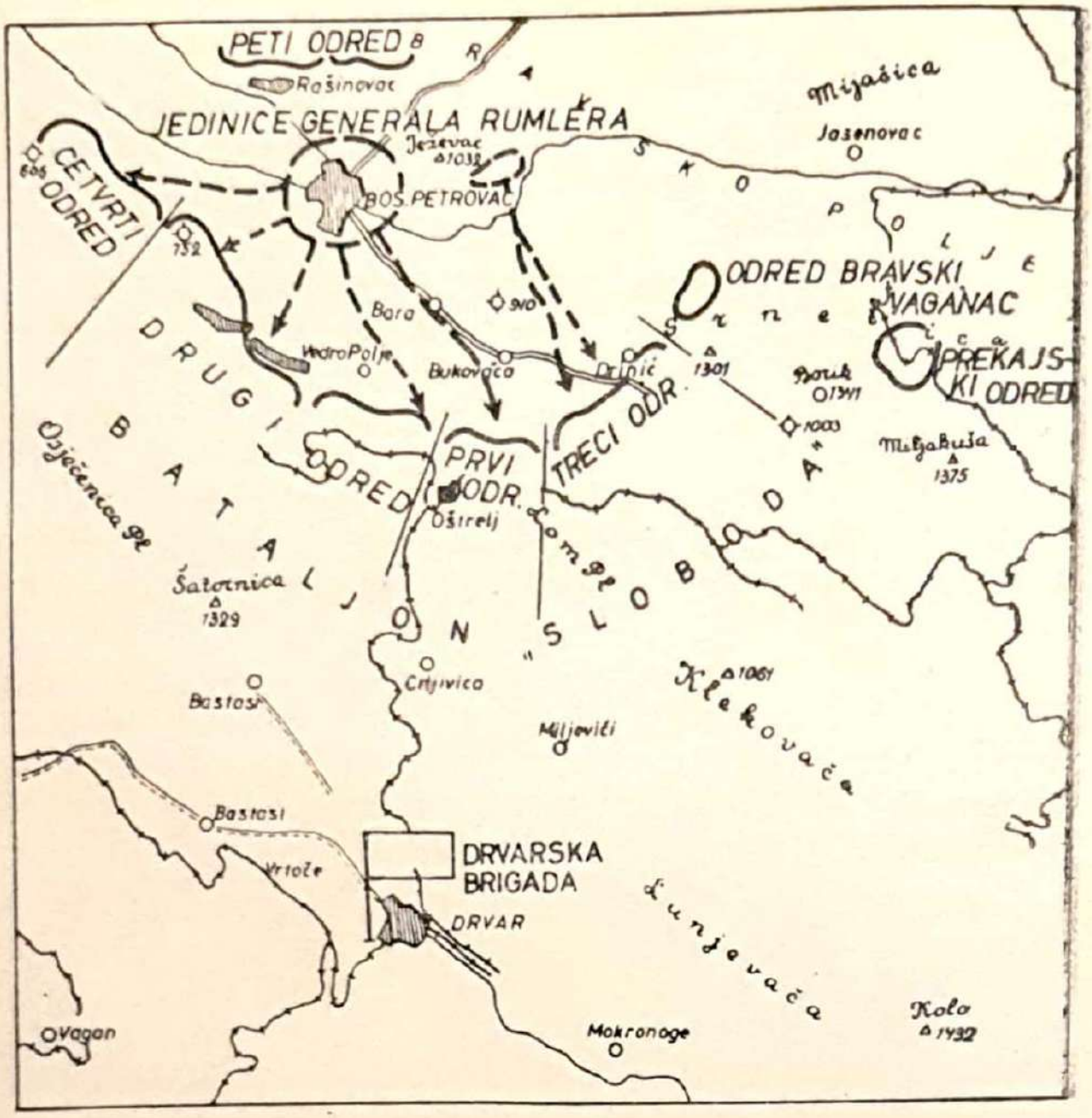

Sk. 9. — POLOŽAJI GERILSKIH ODREDA I PRAVCI NASTUPANJA JEDINICA GENERALA RUMLERA 23. AVGUSTA 1941. GODINE

đeno da se oni napadnu i razbiju. U slučaju da uspe napad na Bukovačkom brdu verovatno, da bi se ustaško-domobranske trupe demoralisale.

Pozvano je i 20 ljudi iz Drvara, kao pojačanje gerilcima na Oštrelju. Odred Bravski Vaganac obavešten je o situaciji i naređeno mu je da u slučaju napada ustaša i domobrana na Oštrelj napadne njihove trupe s leđa od Kukerde i Banjačkog vrha.[38] Napad s leđa trebalo je izvesti zajedno sa Prekajskim odredom.

[38] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god. Zbornik IV, 1, 33, 84.

Odredu Bravski Vaganac data je veća sloboda i samoinicijativnost, a to je bilo potrebno. Njegovo dejstvo ograničeno je jedino u slučaju napada ustaša i domobrana na Oštrelj.

Preko Prekajskog odreda, Drvarska brigada naredila je gerilcima u Ribniku da napadaju ustaško-domobranske transporte na cesti između Sitnice i Ključa, Bravska i Ključa. Pored toga, naređeno je da Ribničani spreče zalaženje ustaša i domobrana u njihova sela, a Prekajski odred trebalo je da sa njima održava redovnu vezu.[39]

Kako su ustaško-domobranske trupe u svom nastupanju ka Oštrelju zahvatile i deo Medenog Polja, izvršile su pritisak na Četvrti odred koji se tamo nalazio. Ovaj odred se 23. avgusta povukao sa položaja iako za to nije bilo potpuno opravdanih razloga. Zbog toga mu je odmah naređeno da mora ostati na položajima ispod Osječenice i vezati se sa levim krilom Drugog odreda, jer je najvažnije bilo odbraniti Drvar.[40] Gerilci iz Vrtoča i Lipe trebalo je da napadaju ustaško-domobranske trupe i transporte iz zaseda na cesti Petrovac — Bihać.

U toku 23. avgusta ustaše i domobrani su se približavali gerilskim položajima. Troja borna kola su prošla kroz raspored pešadije i došla do šume. Izgleda da je to bio zadatak dana, jer u izveštaju neprijatelj kaže da je zadatak dana izvršen bez velikog otpora od strane gerilaca.[41]

Dvadeset trećeg avgusta ustaško-domobranska komanda uputila je ustašku bojnu Herenčića u Bihać, s tim da smeni domobranske jedinice koje su obezbeđivale komunikaciju Bihać — Petrovac i Krupa — Petrovac.[42] Domobranske jedinice trebalo je da dođu u Petro-

---

[39] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 34, 84

[40] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 35, 85.

[41] Situacija 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

[42] Isto.

vac i uzmu učešće u napadu na Oštrelj. Međutim, nešto docnije naređeno je da smenjene jedinice ne idu ka Petrovcu već da se prikupe u Bihaću i Krupi radi eventualne upotrebe na području Doboja. Naime, gerilci su 23. avgusta napali Doboj i zauzeli ga, te je neprijateljska komanda htela da ima izvesne snage sa kojima bi mogla intervenisati i u centralnoj Bosni. Pošto je otpala potreba[42a] da se šalju neke ustaško-domobranske snage za Doboj, to su te jedinice upućene u Petrovac.

U toku 23. avgusta ustaše i domobrani su izbili na liniju Đukića vrh — Kolunić — k. 691 — Bujadince — Bukovačko brdo — Viojla — selo Uvala.[43] Tu ih je zatekla noć. General Rumler je tražio od glavara Glavnog stožera da avioni rano 24. avgusta bombarduju Šekovac, Oštrelj, okolne visove i mesta otpora na putu Oštrelj — Drvar. General Rumler je bio siguran da će se njegov plan ostvariti, naime, da će u dva skoka zauzeti Drvar. Odmah je naređeno da avioni krenu na izvršenje tog zadatka.[44]

Desno krilo ustaško-domobranskih trupa uspelo je da prodre duboko u šumu i iziđe skoro na vrh Osječenice. Ovaj uspeh postignut je jer se Četvrti odred povukao[45] i time olabavio vezu sa Drugim odredom, čije je levo krilo bilo na položajima na Kadinjači u Žutoj glavici. Usled toga, delovi Drugog odreda na Žutoj glavici dovedeni su u težak položaj, jer su im neprijateljske snage došle za leđa pa su se morali povući.

Izbivši na Osječenicu, ustaše i domobrani su naišli na zbegove naroda, koji su bili u šumi između vrha Osječenice i Glišinog vrha. Čim su izbile neprijateljske

---

[42a] Situacija na dan 24. kolovoza 1941. AVII, k-1, br. dok. 24/2. Situacija u toku 28. kolovoza 1941. AVII, k-1, br. dok. 28/2.

[43] Izveštaj pukovnika Kalačeka od 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

[44] Izveštaj pukovnika Kalačeka od 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2-13. Obaveštenje bataljona »Sloboda« od 24. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 41, 92.

[45] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 35, 85. Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 39, 90.

trupe, narod je počeo da beži kroz šumu, na sve strane. Ustaše i domobrani su došli do radničkih baraka i tu zanoćili.

Dvadeset i četvrtog avgusta rano, ustaše i domobrani su produžili nastupanje u pravcu Oštrelja. Njihove jače kolone su se kretale, uglavnom, u tri pravca: jedna preko Osječenice u pravcu šumske pruge kako bi njome došli u Oštrelj, druga preko Bara i Bukovačkog brda ka Oštrelju i treća preko Drinića u pravcu železničke stanice Brizgać i dalje ka Oštrelju.

Komanda Drugog odreda, čiji su gerilci bili iznad ceste Kolunić — Oštrelj, odlučila je da napadne neprijateljske jedinice koje su joj zašle za leđa preko Osječenice. O tome je izvestila i komandu bataljona »Sloboda«, te je ona naredila i Četvrtom odredu da učestvuje u napadu s leđa i odseče odstupnicu tim neprijateljskim snagama.[46]

Naređenje je upućeno i odredu »Ivovac« da i on dođe u pomoć gerilcima na Oštrelj. U ovom naređenju komanda bataljona »Sloboda« kaže da je neprijatelj bacio na Oštrelj sve svoje snage i da sa njima vode žestoke borbe. Zatim naglašava da će, ako se izgubi Oštrelj, biti izgubljen i Drvar.[47] Takva ocena bila je pravilna i zbog toga Oštrelj je trebalo upurno braniti.

Komandi Petog odreda naređeno je da delom svojih snaga demonstrativno napadne Petrovac, radi vezivanja ustaško-domobranskih snaga i pomaganja jedinicama koje su branile Oštrelj. To je bila dobra zamisao, ali ona nije dosledno sprovedena zbog toga što su ustaše i domobrani raspolagali sa jakim snagama, ne samo u Petrovcu već i na širem prostoru Petrovca. Samo u Zdenom dolu, kod Grubišića kuća, imali su logor u kome je bilo oko 500 vojnika. Ove jedinice su istovremeno štitile i saobraćaj na komunikaciji Bravsko — Petrovac kao i sam Petrovac. Bile su spremne i za napad na položaje kod Oštrelja.

---

[46] Naređenje bataljona »Sloboda« od 23. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 39, 90.

[47] Obaveštenje bataljona »Sloboda« od 24. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 41, 92.

Dvadeset i četvrtog avgusta ustaše i domobrani su izvršili snažan pritisak na položaje Prvog odreda sa ciljem da ga odbace i iziđu na Oštrelj. Istovremeno je napadnut i Treći odred, ali nije izdržao pritisak, već se povukao u šumu iznad Drinića i ka Kozilima.[*] O povlačenju koje je izvršeno bez odobrenja komande bataljona nije obavešten ni Prvi odred, te su gerilci Prvog odreda dovedeni u vrlo tešku situaciju. Njih su ustaško-domobranske jedinice zaobišle skoro sa svih strana i dovele u položaj okruženja. I ne samo to. Prvi odred je ostao na položajima iznad Šekovca, a ustaše i

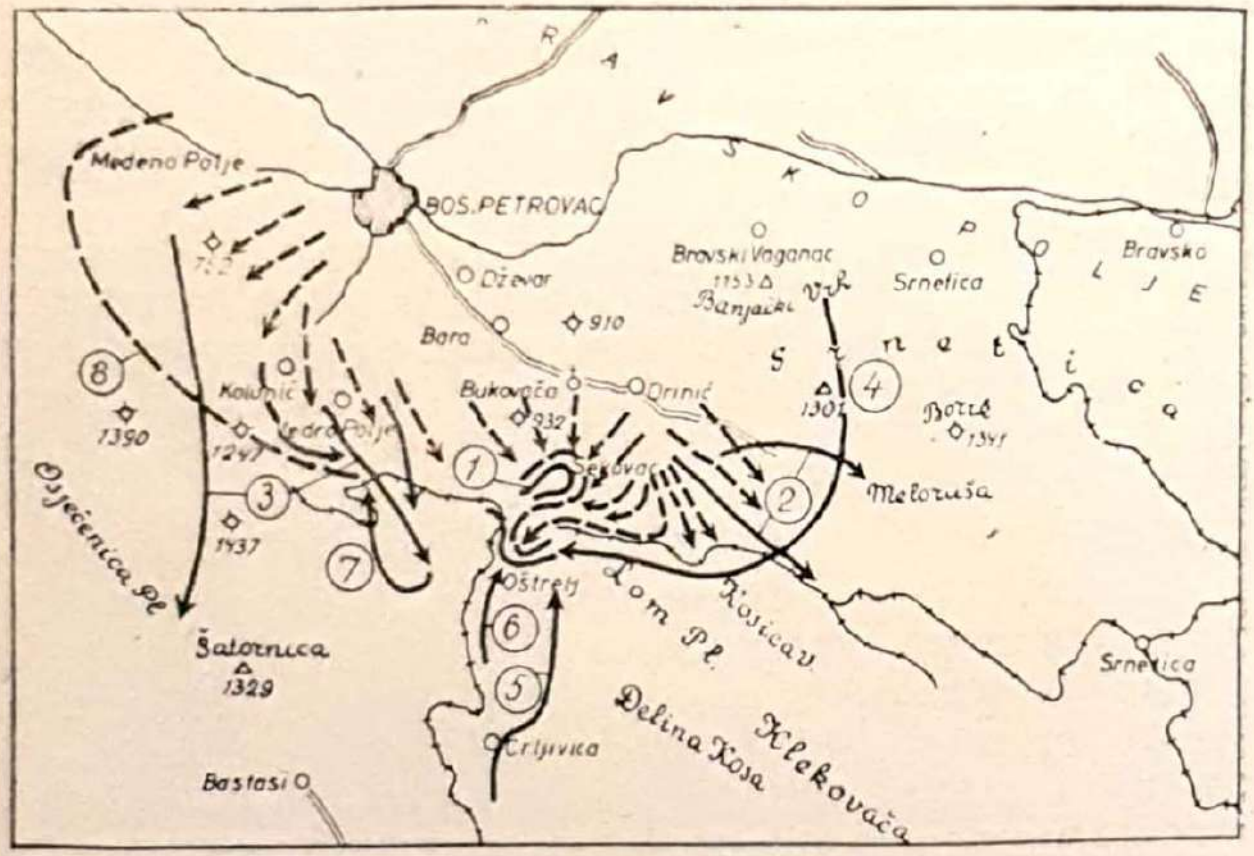

Sk. 10. — STANJE NA POLOŽAJIMA KOD OŠTRELJA 24. AVGUSTA 1941. GODINE

Legenda: 1) Prvi odred skoro okružen. Ustaše i domobrani zauzeli deo Oštrelja
2) Pravci povlačenja Trećeg odreda po zbacivanju sa položaja.
3) Pravci povlačenja Drugog odreda po izbijanju ustaša i domobrana u Osječenicu, odredu za leđa.
4) Pravac kretanja odreda M. Zorića na Oštrelj.
6) Dolazak naroda na Oštrelj.
7) Povratak dela Drugog odreda ustašama i domobranima u susret
8) Pravac dolaska bojne Drugom odredu za leđa.

---

[*] Naređenje bataljona »Sloboda« od 25. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 44, 95.

domobrani su preko odseka, koji je trebalo da brani Treći odred, izbili na prugu i već stigli na domak Oštrelja. Neki delovi Prvog odreda otišli su na prugu i pokušali da spreče prodor u Oštrelj.

Zbog napuštanja položaja, kao i neorganizovanog povlačenja, Treći odred je ozbiljno ukoren. Usled toga se ustašama i domobranima pružila mogućnost da sve raspoložive snage i sredstva usmere na Prvi odred, potisnu ga i izbiju na Oštrelj. Na tom pravcu upotrebili su i borna kola, a i svu artiljeriju. Međutim, i pored toga, Prvi odred se održao u šumi iznad Šekovca braneći preki put koji preko šume izvodi na Oštrelj. Nekoliko puta je dolazilo do borbe prsa u prsa. Ustaše i domobrani su imali velike gubitke, ali i pored sve upornosti da slome otpor gerilaca Prvog odreda, oni u tome nisu uspeli. Prvi odred je ostao na položajima skoro potpuno okružen sve do 15 časova u nedelju 24. avgusta.[49] Tada se povukao na Oštrelj u kome su se već nalazili domobrani i ustaše.[49a] Oni nisu zauzeli ceo

---

[49] Izveštaj »Gerilskog informacionog biroa« od 26. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1. 49, 103. Naređenje bataljona »Sloboda« od 25. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 44, 95.

[49a] U napisu Milutina Morače »Ustanički dani u Drvaru« objavljenom u »Borbi« od 11. do 18. juna 1961. god. govori se o ofanzivi generala Rumlera koja je usledila 24 avgusta 1941. godine.

Za vreme ofanzive o kojoj je reč, neprijatelj je bio zauzeo deo Oštrelja, a ne kako autor napisa kaže približio mu se »na svega 2 km«. Iz Oštrelja je izbačen jurišem koji je organizovao i poveo Slavko Rodić.

U istom napisu ima još nekih netačnosti. Navodi se da je narod uzeo oružje »Kninske divizije«. »Takva divizija nije postajala. Radi se o Jadranskoj diviziji bivše vojske. Dalje, da su ustaše u Drvaru počele sa terorom početkom jula i da su odvezle 30 građana iz Drvara i pobile ih na petrovačkom terenu. Ustaše su počele sa ubijanjem na području Drvara u prvoj polovini juna, a pomenute građane su odvezle za Petrovac 15. juna. Odvezeno je svega 23 lica od kojih je 5 pušteno iz Petrovca, a 18 ubijeno i bačeno u jamu.

Dalje se navodi, da su ustaše zalazile u sela »i pucnjavom utjerivale strah u narod«. Ustaše posle odvođenja i ubijanja ljudi u Petrovcu nisu zalazile u sela, plašile su se naroda. Od tog vremena šikaniranja su vršena u Drvaru i neposredno uz njega.

Oštrelj, već deo neposredno do železničke stanice, gde su došli prugom od Brizgaća. Tu su ih dočekali i zadržali gerilci koji su se povukli sa položaja i oni koji su bili u Oštrelju na raznim dužnostima. U međuvremenu stigli su i ostali gerilci Prvog odreda i pojačali otpor u samom Oštreiju.

Komanda bataljona »Sloboda« odstupila je iz Oštrelja u Krivodo. Radni vod čiji je vodnik bio Vido Zorić je odmah počeo da ruši železničku prugu i cestu u Krivodolu kako bi se sprečilo nastupanje ustaša i domobrana od Oštrelja ka Drvaru.

Umnožavanje propagandnog materijala organizovao je sreski komitet KPJ za Drvar, a rukovodio je Miloš Bauk, član sreskog komiteta, što se u napisu ne pominje.

Kaže se, takođe, da domobrani nisu pucali, a nisu se ni predavali. Iz objekta u kome su se nalazili domobrani otvarana je vrlo jaka vatra i njemu se nije moglo približiti. Odatle je ubijeno i ranjeno nekoliko partizana.

Nije bio »veći neprijateljski garnizon u Petrovcu« kako stoji u napisu. Naprotiv, tamo su bile domaće ustaše, vojnički još neorganizovane. Dalje se kaže da je početak borbe iznenadio »drugove u petrovačkom srezu«, pa navodi da je drug »Vaso bio kod Petrovčana«. Radi se o Vasi Trikiću koji je bio član štaba i koji je učestvovao do kasno 26. jula u donošenju odluke za napad na Drvar. Prema tome nije mogao biti kod Petrovčana, jer da je tamo stigao oni ne bi bili iznenađeni napadom na Drvar.

U napadu na žandarmerijsku stanicu Trubar učestvovao je samo Trubarski odred, a ne borci iz Cvetnića i Boboljusaka, kako se u napisu navodi. Ni u zauzimanju Oštrelja, kako autor napisa kaže, nisu učestvovali borci sa Oštrelja, već deo odreda »Crljivica« čiji su borci sa područja Drvara.

Prvog dana ustanka nije oslobođen Drvar, već 28. jula posle podne. Prema tome, nije 27. jula mogla biti oslobođena čitava teritorija koja se u napisu navodi. 28. jula i sledećih dana borba se vodila, sem u Drvaru, i u Tiškovcu, Strumici, Potocima i slično.

Neuspeh u napadu na Petrovac u napisu se pravda jačinom garnizona. Međutim, garnizon je bio slabiji nego onaj u Drvaru, a napad nije uspeo zbog slabe organizacije i rukovođenja.

Dalje stoji, da »ta naša vojska u Strmici nije ratovala«. To je bila vojska koja je zauzela Grahovo, Trubar, Tiškovac,

Avioni su neprekidno kružili iznad Oštrelja i Krivodola, bacali bombe i mitraljirali. Bacači su, takođe, gađali prilaze iz Krivodola prema Oštrelju.[50] Neprijatelj je učinio sve kako bi sprečio dovlačenje pojačanja iz Drvara, a i onemogućio povlačenje naših snaga ka Drvaru. Pre rušenja pruge gerilci su iz Oštrelja za Crljivicu evakuisali jedan vagon hrane i sanitetskog materijala. Manji ustaško-domobranski delovi su se probili ispod Oštreljskog vrha u Krivodo i otvorili vatru na ljude koji su rušili prugu. Situacija je bila veoma kritična i izbijanjem ovih delova južno od Oštrelja kriza je dostigla kulminaciju.

Ljudi iz Crljivice i Drvara stizali su u Krivodo iako nisu imali oružja. Sve je pohrlilo ka Oštrelju da bi sprečilo prodor ustaša i domobrana za Drvar. Tu su formirali streljački stroj i krenuli na Oštrelj. Kako nisu bili naoružani, nisu predstavljali opasnost za Pavelićeve trupe, ali moralni efekat njihovog nastupanja i vike nije bio za potcenjivanje.

Operativni oficir bataljona »Sloboda«, Slavko Rodić, ostao je na Oštrelju. On je prikupio sve ljude koji su se tu nalazili i gerilce Prvog odreda, koji su se tek

---

Strmicu, Plavno, Grkovce itd. i dobro ratovala. Što je do onakvog stanja došlo pred Kninom, stanje mirovanja, stvar je rukovođenja, a ne vojske.

Na izradi prototipa bacača radio je Miloš Bauk i njegov brat Bojan, a ne Bogdan Pećanac, kako se u napisu kaže. Miloš Bauk je i poginuo isprobavajući bacač.

Neadekvantno je citiran dokumenat čiji se sadržaj, u napisu, stavlja pod navodnike. Radi se o dopsu odreda »Bravski Vaganac«. Zbornik IV, 1, 33, 83.

Grahovljani nisu učestvovali u borbama na Oštrelju kako to u napisu stoji. Oni su, prema naređenju štaba za Grahovo i okolinu, krenuli prema Oštrelju, ali je neprijatelj pre njihovog dolaska izbačen iz Oštrelja, te su oni učestvovali samo u pretraživanju šume.

U vezi sa napadom Italijana autor napisa kaže da su oni »otpočeli ofanzivu u pravcu Srba i Drvara«. U pravcu Srba Italijani nisu nastupali, tamo im niko nije stajao na putu, pa za tim nije bilo nikakve potrebe — nastupali su samo u pravcu Drvara.

[50] Obaveštenje bataljona »Sloboda« od 24. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 41, 92.

povukli na Oštrelj i poveo ih na juriš. Gerilci i narod su potpuno razbili ustaško-domobranske jedinice koje su se razbegle po šumi, tako da nisu znale gde se nalaze. Neprijatelj je izbačen iz Oštrelja i njegovi vojnici su počeli da beže prema Petrovcu. Međutim, kako je tamo bila velika šuma, mnogi od njih su zalutali i posle su hvatani po šumi. Oružje su bacali na sve strane. Napad neprijateljske centralne kolone, koja je imala glavni zadatak, bio je potpuno slomljen 24. avgusta.

Slavko Rodić — 1940. godine

U toku 23. avgusta odredu Bravski Vaganac naređeno je da odmah krene u Oštrelj da bi pojačao odbranu Oštrelja. Odred je krenuo preko Kozila i izbio na prugu zapadno od železničke stanice Topla kosa. Odavde je prugom krenuo u pravcu Oštrelja i oko 17 časova stigao do Oštrelja. Pošto nije znao stanje u Oštrelju, to se istočno od Oštreljskog vrha prebacio u Krivodo i tu stupio u kontakt sa gerilcima i obavestio se o situaciji. Tada je dobio zadatak da pretražuje šumu istočno od Oštrelja, do stanice Brizgać i da štiti desno krilo gerilaca koji su se rasporedili za odbranu Oštrelja u slučaju ponovnog pokušaja napada ustaša i domobra-

na.[51] Šumu je trebalo pretražiti sve do železničke stanice Brlzgać, posebno severno od pruge, kuda su odstupale razbijene neprijateljske jedinice. Trebalo je strogo voditi računa o tome, da ne dođe do sukoba i međusobne borbe između gerilskih grupa koje su pretraživale šumu.

Za vreme borbe na Ošrtelju kamionom je prebačeno 30 Grahovljana u Krivodo, pod komandom Sime Bajića. Naređeno je da i oni uzmu učešća u odbrani Oštrelja. Međutim, kako su ustaško-domobranske trupe izbačene iz Oštrelja, to su oni dobili zadatak da pretražuju šumu južno od Oštrelja, istočno od ceste. Sa njima je bio i Mirko Šobić i nekoliko Drvarčana, koji su dobro poznavali šumu. Morali su pretražiti i predeo istočno od Oštreljskog vrha.

Pošto su se događaji kod Oštrelja odvijali vrlo brzo, to ustaško-domobranska komanda u Petrovcu nije znala pravo stanje, pa je požurila da javi glavaru Glavnog stožera da je Oštrelj zauzet i da »pobunjenici« nisu pružali jak otpor. U tom izveštaju stoji da se gerilci povlače ka Drvaru.[52] Kad su se bolje obavestili o situaciji, počeli su da izveštavaju da je nastupanje usporeno usled slabe podrške artiljerije.[52a]

Nemačka avijacija je veoma aktivno podržavala ustaše i domobrane. Njihove oružane snage u ovom napadu nisu učestvovale. Oni su samo slali svoje ljude kao obaveštajce radi prikupljanja podataka i obaveštavanja »iz prve ruke«. Dva Nemca su se kao zarobljenici nalazili u Drvaru. Pred napad u pravcu Drvara, Nemci su sve preduzeli kako bi te zarobljenike oslobodili, Šturmbandfirer Bajsner, posle podne 24. avgusta, krenuo je za Petrovac da se javi generalu Rumleru i da se s njim sporazume za daljnji rad.[53]

---

[51] Naredba bataljona »Sloboda« od 26. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 48, 102.

[52] Izveštaj bojnika Perovića od 24. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 24/2-6.

[52a] Situacija na dan 24. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 24/2.

[53] Izveštaj satnika Gogole od 24. VIII 1041. god., AVII, k-1, br. dok. 24/2-7.

On je došao u Petrovac radi uspostavljanja kontakta sa komandom Drvarske brigade i pregovaranja u vezi sa zarobljenim Nemcima. Bio je uspostavio kontakt, ali je napadom na Oštrelj njegov pokušaj propao. Izvestio je nemačko poslanstvo u Zagrebu da se zarobljeni Nemci nalaze u glavnom stanu Srba u Drvaru i da im ne preti nikakva opasnost sve dok »Hrvati ne dođu u blizinu ustaničkog Glavnog stana«.[54]

U 20 časova 24. avgusta satnik Jelača iz Petrovca je izvestio Glavni stožer da Sanska skupina nije u toku dana osvojila sve predviđene ciljeve, usled jakog gerilskog otpora i slabe podrške artiljerije. Sad već dolazi do zahteva da se hitno spremi za pokret ka Petrovcu bojna potpukovnika Ugarkovića i bojna potpukovnika Trupca. Prva je bila na osiguranju komunikacije Bihać — Petrovac i trebalo je da je smeni ustaška bojna Herenčića, a druga se nalazila u Prijedoru.

Potpukovnik Trupac u toku 24. avgusta je uputio jednu satniju u pravcu Ključa, sa motivacijom da se u tom pravcu povlače gerilci sa Oštrelja.[55] Međutim, o nekom povlačenju gerilaca u pravcu Ključa nije moglo biti ni govora. Najverovatnije je da se potpukovniku Trupcu nije išlo u Petrovac, jer je imao obaveštenje da se tamo vode ogorčene borbe. Trupac je učinio sve kako bi izbegao da krene za Petrovac gde su ga njegovi pretpostavljeni hteli da pošalju.

Desnu kolonu ustaša i domobrana, koja je preko Osječenice zašla Drugom odredu s leđa, dočekali su gerilci Drugog odreda. Ova kolona je 25. avgusta produžila pokret šumskom prugom ka Oštrelju. U međuvremenu, Drugi odred se povukao sa ranijih položaja i uputio izviđače koji su se sukobili sa prethodnicom neprijateljske kolone. Kolona se tada razvila za borbu. Drugi odred je sa svim raspoloživim snagama izvršio juriš. Borba prsa u prsa nije dugo trajala. Ustaše i domobrani nisu izdržali, bili su razbijeni i počeli su da

---

[54] Beleška adutanture Nemačkog poslanstva u Zagrebu od 26. VIII 1941. god., AVII, London — N 21 X 312630.

[55] Situacija na dan 24. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 24/2.

beže na sve strane. Gerilci su tada zaplenili 6 teških mitraljeza, nekoliko hiljada metaka, 13 konja i dosta druge opreme. Sve je to odmah poslano u Oštrelj. Pored toga, uhvaćeno je i dosta vojnika, među njima i jedan narednik.[55a] On je na saslušanju izjavio da je njegova bojna imala zadatak da preko Osječenice izbije u Oštrelj.[56]

Tako je i ova neprijateljska kolona razbijena i primorana da se vrati na polazne položaje, izgubivši mnogo vojnika i najveći deo naoružanja i opreme. Gerilci su pristupili pretraživanju terena na kome se vodila borba. Nalazili su oružje, municiju i drugu opremu, i ponekog zalutalog neprijateljskog vojnika. General Rumler je izgubio vezu sa desnom kolonom. Smatralo se da se ta kolona nalazi na Rakića kosi, 2 km zapadno od Oštrelja. Glavaru Glavnog stožera javljeno je da i Oštrelj nije zauzet. General Rumler je 25. avgusta odustao od napada u pravcu Drvara, iako se u njegovim izveštajima o tome nigde ne govori.

Ustaška bojna Herenčića bila je u Bihaću i trebalo je da smeni bojnu potpukovnika Ugarkovića na osiguranju komunikacije Bihać — Petrovac i oslobodi je za učešće u napadu na Oštrelj. Međutim, vojskovođa je 25. avgusta naredio da bojna Herenčića ostane u Bihaću. To je, najverovatnije, učinjeno zbog neuspeha u napadu na Oštrelj.

Posle ovih neuspeha neprijatelj više nije pokušao da napada na Oštrelj. Njegova aktivnost se svela na izviđanje i držanje položaja kolunićka crkva — Bujadnice — Bukovačko brdo — Viojla — Stražbenica — Drinić, dok su položaji gerilskih snaga bili: Drugi odred ivica šume iznad Kolunića, Kalabino brdo, cesta za Oštrelj; Prvi odred je poseo, uglavnom, stare položaje dok se Treći odred zadržao na položajima duž železničke pruge do stanice Vrletina. Oko 17 gerilaca nalazilo se u Kozilima i sprečavalo prolaz kroz Kozila. Imali

---

[55a] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 25. VIII 1941., AVII, k. 1700, br. dok. 31-1/1.

[56] Naređenje bataljona »Sloboda« od 25. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 46, 99.

su vezu sa Trećim odredom. Jedna desetina sa teškim mitraljezom posela je Oštreljski vrh.[57]

U ovom napadu neprijatelj je imao oko 250 mrtvih vojnika[58] i veći broj zarobljenih. Od oružja izgubio je 10 teških mitraljeza, 20 puškomitraljeza i veći broj pušaka. Neprijatelj je zapalio selo Kolunić i Vedro Polje.[59]

Posle ovih borbi gerilske radne grupe pristupile su radu na ponovnom zarušavanju pruge i ceste. I putevi koji su iz Šekovca izvodili na Oštrelj bili su dobro zaprečeni. Na njima su pravljene prepreke od kamena i debelih stabala. Cesta i pruga, koje vode od Oštrelja prema Petrovcu, odnosno Srnetici, još više su porušene. Preduzete su izvesne mere radi pojačanja položaja bez obzira na to što se smatralo da neprijatelj ne sme u šumu.[59a] Jedna radna grupa je izvršila pokopavanje mrtvih neprijateljskih vojnika. Pretraživanja šume vršena su i dalje, jer se stalno nailazilo na oružje i municiju koju su neprijateljski vojnici bacali u bežanju.

Pored tih mera, naređeno je da se postavljaju zasede na komunikacijama kuda prolaze ustaško-domobranska vozila i trupe. S tim ciljem poslan je Milan Zorić sa 20 gerilaca ponovo na Bravski Vaganac.[60] Potrebno je bilo oživeti naša dejstva u pozadini neprijateljskih trupa i aktivirati grupe tamošnjih gerilaca, koji su ostali u svojim selima kad je počela neprijateljska operacija na Oštrelj i kad su Prekajski i odred Bravski Vaganac otišli u pravcu Oštrelja radi pojačanja njegove odbrane.

Petom odredu naređeno je da postavlja zasede na komunikaciji Risovac — Petrovac i Bravsko — Petro-

---

[57] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 55, 120.

[58] Dopis bataljona »Sloboda« od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 81, 184. Izveštaj vazduhoplovnog izviđača poručnika Stjepana Vlainića od 29. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/2.

[59] Izveštaj satnika Jelače od 24. VIII 1941. god., AVII, k-1, broj dok. 24/2.

[59a] Uputstvo bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. Zbornik IV, 1, 58, 128.

[60] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. VIII 1941. Zbornik IV, 1, 55, 120.

vac. Osim toga postavljeno mu je da ponovo sruši vodovod koji je Petrovac snabdevao vodom. Odred nije u potpunosti izvršavao zadatke jer je vodnik Vođeničkog voda bez odobrenja komandira odreda sa svojim vodom napustio položaje i otišao u Podgrmeč da se tamo bori protiv ustaša.[61]

Kod Četvrtog odreda nije bilo harmonije u odnosima i radu komandira i političkog sekretara odreda. Komandir odreda, Mane Rokvić, nije bio dosledan u pridržavanju principa na kojima se zasnivala ustanička borba. Komanda odreda nije bila u najboljim odnosima sa gerilcima iz Vrtoča, koji su bili u sastavu odreda. Najzad je komandir odreda tražio da se politički sekretar Simo Tadić smeni i postavi drugi,[62] što je i učinjeno.[62a] Zbog svega toga stanje u Četvrtom odredu bilo je nesređeno. On nije postizao onakve rezultate kakve je mogao postizati.

Gerilci iz Lipe, Teočaka i Oreškog Brda, takođe, nisu bili dovoljno aktivni, te je i njima naređeno da obrate veću pažnju na komunikacije i postavljanje zaseda.[63] Oni su tražili da im se pošalje teški mitraljez i municija. Zbog toga im je skrenuta pažnja na činjenicu da svaki dan prolaze kamioni od Bihaća za Petrovac, a da ih niko ne napada. Rečeno je da teški mitraljez nije za busiju i da pravi gerilci sebi otimaju municiju od neprijatelja. To upozorenje podstaklo ih je na aktivnost, pa su 29. avgusta u selu Gorijevcu napali na tri neprijateljska kamiona i ubili jednog dočasnika. Neprijatelj je u Gorijevac poslao satniju ustaša koja ga je spalila i ubila svakoga koga je uhvatila.[64]

---

[61] Dopis bataljona »Sloboda« od 6. IX 1941. god., upućen Vodjeničkom vodu, AVII, k-1700, br. dok. 12-1/3.

[62] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 55, 120.

[62a] Dopis političkog sekretara bataljona »Sloboda« od 30. VIII 1941. Zbornik IV, 1, 65, 139.

[63] Naređenje bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 60, 131.

[64] Izveštaj zapovednika Bihaća satnika Gogole od 29. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/2.

Gerilski odredi iz sreza Bosanska Krupa i Sanski Most, u jeku najžešćih borbi na Oštrelju, tražili su pomoć od komande bataljona »Sloboda«. Navodili su kao razlog paljenje sela od ustaša i ubijanje nevinog stanovništva. Međutim, ni njima se pomoć tada nija mogla dati. Ukazano im je na potrebu veće aktivnosti. Na kraju im je naglašeno da se njihovi odredi moraju naoružati oružjem otetim od neprijatelja, a ako se situacija kod Oštrelja popravi da će im se dati i pomoć.[65]

Svojom hrabrošću, upornošću u borbi kao i umešnim rukovođenjem nekih komandi odreda, gerilci su primorali ustaško-domobranske trupe da odustanu od daljih pokušaja prodora ka Drvaru. Inicijativa je posle 26. avgusta opet prešla u ruke gerilaca. Istina, neprijateljske trupe su i dalje ostale na polaznim položajima, ali bez aktivnih dejstava. Bile su pasivne, nemoćne. 28. avgusta bojna potpukovnika Trupca stavljena je pod neposrednu komandu generala Rumlera u Petrovcu.[66] Trupcu se ni ovog puta nije išlo u Petrovac. Kad je dobio naređenje, žalio se da su mu vojnici umorni, da nemaju cipela i obojaka i da su im noge ranjave od kretanja.[67]

Dvadeset devetog avgusta general Rumler je počeo da povlači svoje trupe sa polaznih položaja. Već posle podne, sa Bukovačkog brda povukao je jednu bojnu u Petrovac.[68] To je već značilo potpuno odustajanje od planiranog napada na Drvar. Komanda bataljona »Sloboda« bila je i dalje oprezna. To je bilo potrebno s obzirom na jake snage koje je Rumler imao u Petrovcu i na mogućnost neprimetnog pokreta kroz šumu, posebno preko Osječenice. Zbog toga je i skrenuta pažnja Četvrtom i Petom odredu na to povlačenje. Komanda bataljona »Sloboda« smatrala je da se Rumlerove trupe

---

[65] Dopis bataljona »Sloboda« od 5. IX 1941. god., AVII, k-1/700, br. dok. 7-1/3.

[66] Situacija u toku 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/2.

[67] Izveštaj potpukovnika Trupca od 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/2-7.

[68] Dopis bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 58, 128.

mogu povući ka Bihaću, Krupi ili Kulen-Vakufu, pa je zbog toga zahtevala da se aktivnošću gerilskih odreda to spreči.[69] Trebalo je sprečiti prebacivanje neprijateljskih trupa sa područja Petrovca u druge krajeve. Zbog toga je Petom odredu naređeno da napadne Krnjeušu.

Prekajci su tražili da se upute u sastav svog odreda. Vod Kesića i Gvozdenovića iz Prekajskog odreda bili su na položaju ispred Oštrelja. Vod Kesića, jačine 20 gerilaca bio je u Prvom odredu, dok je vod Gvozdenovića jačine 16 gerilaca bio u Drugom odredu. Komanda bataljona nije htela da ih pošalje u sastav njihovih odreda usled dužine fronta, praznina u njemu i zbog toga što je poslala gerilce u Bravski Vaganac.[70]

General Rumler je 30. avgusta dobio zvanično naređenje da obustavi napad u pravcu Oštrelja i Drvara, zauzme odbrambeni raspored i sačeka njihove snage koje nastupaju od Mrkonjića i Jajca u pravcu Drvara.[71] Osim toga, Rumleru je naređeno da gerilce povremeno uznemirava ispadima i artiljerijskom vatrom, kao i da zameni zamorenu posadu u Kulen-Vakufu.[72] Ovim naređenjem zvanično je priznat neuspeh generala Rumlera. Drvar se nije mogao zauzeti sa ranije planiranim snagama. Bilo je potrebno dovlačenje novih snaga i istovremen napad iz više pravaca.

Posle ovih borbi gerilci prelaze u napad na ustaško-domobranske položaje na čitavoj liniji. Prvi napad naređen je za 1. septembar u 2 časa ujutro. Prema naređenju komande bataljona »Sloboda«, Četvrti odred trebalo je da napadne ustaško-domobranske položaje ispod Žute Glavice, Drugi kod kolunićke crkve, Prvi na Bukovačkom brdu, a Treći Viojlu. Jedna desetina sa Tanasijem Lukićem trebalo je da se prebaci u neprijateljsku pozadinu, da napadne s leđa i dočeka one ne-

---

[69] Naredba bataljona »Sloboda« od 29. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 59, 129.

[70] Dopis bataljona »Sloboda« od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 69, 148.

[71] Stanje u toku 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2.

[72] Isto.

prijateljske vojnike koji bi se eventualno povlačili u pravcu Petrovca.[73] Međutim, do napada nije došlo jer su ustaše i domobrani napustili položaje i otišli u Petrovac,[74] iako je 30. avgusta glavar Glavnog stožera naredio da se dostignuta linija ne napušta. Prema njegovom naređenju trebalo je držati liniju Vedro Polje — Bukovačko Brdo — Drinić sa predstražama, a rezervu oko Petrovca.[75] Rumler kao opravdanje za povlačenje trupe ističe da su one nesposobne za bilo kakvu akciju, da su moral i disciplina vrlo loši i da ih zbog toga treba hitno smeniti.[76] General Rumler je činio ovo i zbog toga da ne dođe ponovo do sukoba sa gerilcima, jer je znao da bi ishod bio porazan za njegove trupe i njega, pa se, suprotno naređenju pretpostavljenog, povukao sa položaja.

U pogledu kvaliteta ustaško-domobranskih trupa treba istaći neke razlike. Ustaške formacije su bile daleko borbenije i upornije u borbi, ali su one bile nedovoljno disciplinovane, vršile su zločine i slično. One su u sukobima sa geirlcima sticale iskustva, vojnički se učvršćivale i po borbenim kvalitetima predstavljale dobre jedinice. Na kraju i strah od odgovornosti za zločine uticao je na njihovu borbenost.

Međutim, domobrani su bili nešto drukčiji. To su bili mahom ljudi koje je ustaška vlast mobilisala. Osim toga, trpeli su česte gubitke od gerilaca. Mnogima se nije ginulo za ustaške ideje. Zbog toga, nisu bili uporni u borbi kao ustaše. Kod njih je preovlađivala želja da se sačuva glava i vrati živ svojoj porodici. Ali pogrešno bi bilo misliti da se oni nisu borili i da su se olako predavali. Ponekad, što je u najvećoj meri zavisilo od oficira, njihovih starešina, znali su pružati ozbiljan otpor i biti vrlo uporni.

---

[73] Naredba bataljona »Sloboda« 3. odredu od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 69, 151.

[74] Dopis bataljona »Sloboda« od 1. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 76, 167.

[75] Naređenje general-poručnika Marića od 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, broj dok. 30/2-11.

[76] Dopis generala Rumlera od 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 2/1.

Posle sloma neprijateljskog napada na Oštrelj, gerilci su zauzeli svoje ranije položaje, stim što su sada poseli najisturenije tačke u odnosu na Petrovac. Aktivnost gerilskih snaga bila je usmerena na ustaško-domobranske trupe u pokretu.

ZASEDA U SELU JANJILIMA

Vod gerilaca koji je poslan iz Oštrelja, ujutro 28. avgusta[77] stigao je u Bravski Vaganac, a zatim se prebacio u Grmeč, zaselak Šobatovac. Odmah je uspostavio vezu sa Jelašinovačkim odredom i dogovoreno je da se zajednički postavi zaseda neprijateljskom transportu na cesti Bravsko — Petrovac. Gerilci su sa visova Grmeča 29. avgusta osmatrali Bravsko i kad su videli da je iz njega krenulo nekoliko kamiona prema Petrovcu, strčali su do ceste i zauzeli položaj. U 17 časova istog dana krenula je i bojna potpukovnika Trupca iz Bravskog za Petrovac.[78]

Treća satnija ukrcala se na kamione i krenula za Petrovac, a ostali vojnici išli su za njom peške. Iza kamiona kretala su se luksuzna kola. Kamioni su daleko odmakli od onih koji su se kretali peške. U selu Janjilima, nešto zapadnije od Uzelčevih kuća, kamioni su ušli u klopku.

U zasedi se nalazilo 30 gerilaca, a bila je tako postavljena da su se svi kamioni istovremeno našli u klopci. Kad je prvi kamion stigao do desnog krila zasede, puškomitraljezac Gliša Raca otvorio je vatru. U isto vreme su otvorili vatru i ostali gerilci, a zatim poba-

---

[77] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 55, 120.

[78] Izveštaj zapovednika oružničkog krila Bosanski Petrovac od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 296, 653. U izveštaju stoji da je to bilo 27. avgusta. Međutim, potpukovnik Trupac je izvestio pretpostavljene da će on i pored zamora vojnika biti u Bravsku 29. avgusta do 13 časova (AVII, k-1, br. dok. 28/2). M. Zorić je sa gerilcima krenuo iz Oštrelja 28. avgusta pa se napad nije mogao pripremiti i izvesti istog dana. U izveštaju bataljona »Sloboda« stoji da je napad izveden u 17 časova 29. avgusta, pa se to može smatrati sigurnim (Zbornik IV, 1, 73, 161).

cali bombe. Za časak su ustaše i domobrani bili savladani. Nijedan nije uspeo da upotrebi oružje. Trupčeva treća satnija bila je izbačena iz stroja. Ubijeno je 40 vojnika, a 12 uhvaćeno živih.[79] Neki su pokušali da beže. Bacali su sve, pa i oružje, samo da bi olakšali bežanje. Međutim, nijedan nije uspeo pobeći jer su to primetili seljaci iz Bravskog Vaganca pa su ih počeli goniti i onako zamorene hvatati.

Nešto docnije stigli su i ostali delovi Trupčeve bojne koja je pokušala da gerilce zaobiđe od Grmeča. Došlo je do borbe. Tu su poginula dvojica gerilaca i to u povlačenju ka Grmeču. Iz Petrovca je stigao tenk u pomoć napadnutom transportu, ali je sve bilo kasno: kamioni su zarobljeni, a deo plena odnesen u šumu. Zaplenjeno je 20 pušaka, 3 puškomitraljeza, 15 000 metaka i dosta druge opreme,[80] a zapaljeno 6 kamiona. Plena je bilo dosta i gerilci su ga sklonili u grmove da bi ga noću odneli. Međutim, deo tog plena našli su neprijateljski vojnici koji su došli u pomoć napadnutoj satniji. Taj uspeh ohrabrio je čitav gerilski front.[81]

OSLOBOĐENJE ŠIPOVA I JEZERA

Gerilci sa područja Janja, Plive i okoline Mrkonjića napali su noću između 26. i 27. avgusta Šipovo.[82] Pre napada na Šipovo napadnuto je selo Volari u kome je bilo oko 80 domaćih ustaša i oružnika. Selo je brzo zauzeto i ustaše sa oružnicima su pobegle u Šipovo. Tom prilikom oslobođeno je 20 Srba koji su bili zatvoreni u jednoj štali. Između Volara i Šipova pre-

---

[79] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 1. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 73, 161.

[80] Isto.

[81] Dopis bataljona »Sloboda« od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 68, 150.

[82] Pismena izjava Radomira Mitrića o formiranju i radu KPJ u srezu Jajačkom, zaključno sa 1941. god., Izjava se nalazi u Istorijskom odeljenju CK BiH.

Situacija u toku 28. VIII 1941. godine. AVII, k-1, broj dok. 28/2-1.

kinuta je željeznička pruga i onemogućena veza između Jezera i Šipova. Na obezbeđenje od Jezera postavljena je četa Stanka Kutanjca.

U Šipovu se nalazilo 480 vojnika 28. pohodne bojne iz Slavonske Požege[83] i domaće ustaše. Gerilci su ih napali sa tri strane: Simo Šolaja napadao je sa južne strane, Savko Ponjević sa istočne a Uroš Drenović sa zapadne.

Šolaja je sa svojim gerilcima upao u Šipovo i zarobio oko 100 domobrana. Međutim ustaše i domobrani su Drenoviću pružili snažan otpor i pokušali da se na tom pravcu probiju za Mrkonjić i izbegnu zarobljavanje. Šolajine snage pristigle su u pomoć, te je razbijen ustaško-domobranski otpor i Šipovo oslobođeno.

Neki delovi 28. pohodne bojne, 160 vojnika i tri oficira, uspeli su da se probiju u pravcu Bešnjeva i dođu u Mrkonjić.[84] Oko 200 vojnika ove bojne pobeglo je na razne strane, a najverovatnije prema Jezeru. Gerilci su tada zaplenili jednu haubicu[85] i šest teških mitraljeza, kao i dosta pušaka i municije.[86]

Četa Stanka Kutanjca vodila je žestoke borbe sa neprijateljem koji je pokušavao da se od Jezera probije u Šipovo. Zahvaljujući upornosti ove čete, svi napadi su odbijeni. U tim borbama ubijeno je nekoliko neprijateljskih vojnika, zaplenjen 1 brdski top i 6 pušaka. Teže je ranjen i komandir čete Stanko Kutanjac.

Zarobljene ustaše gerilci su osudili i streljali, dok su domobrane sa 6 zarobljenih oficira poslali u Drvar. Po oslobođenju Šipova, gerilci su formirali komandu mesta i uspostavili vlast. Za komandanta mesta postavljen je Đoko Jokić. U Šipovu u zatvoru, nađeno je dosta

---

[83] Situacija u toku 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br dok. 28/2.

[84] Isto.

[85] Dopis bataljona »Sloboda« od 2. IX 1941. god., AVII k-1700, br. dok. 38-1/2.

[86] Situacija u toku 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/2. Izveštaj Štaba NOPO za Bosnu i Hercegovinu od 8. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 226, 503. Dopis štaba Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 13-2/1.

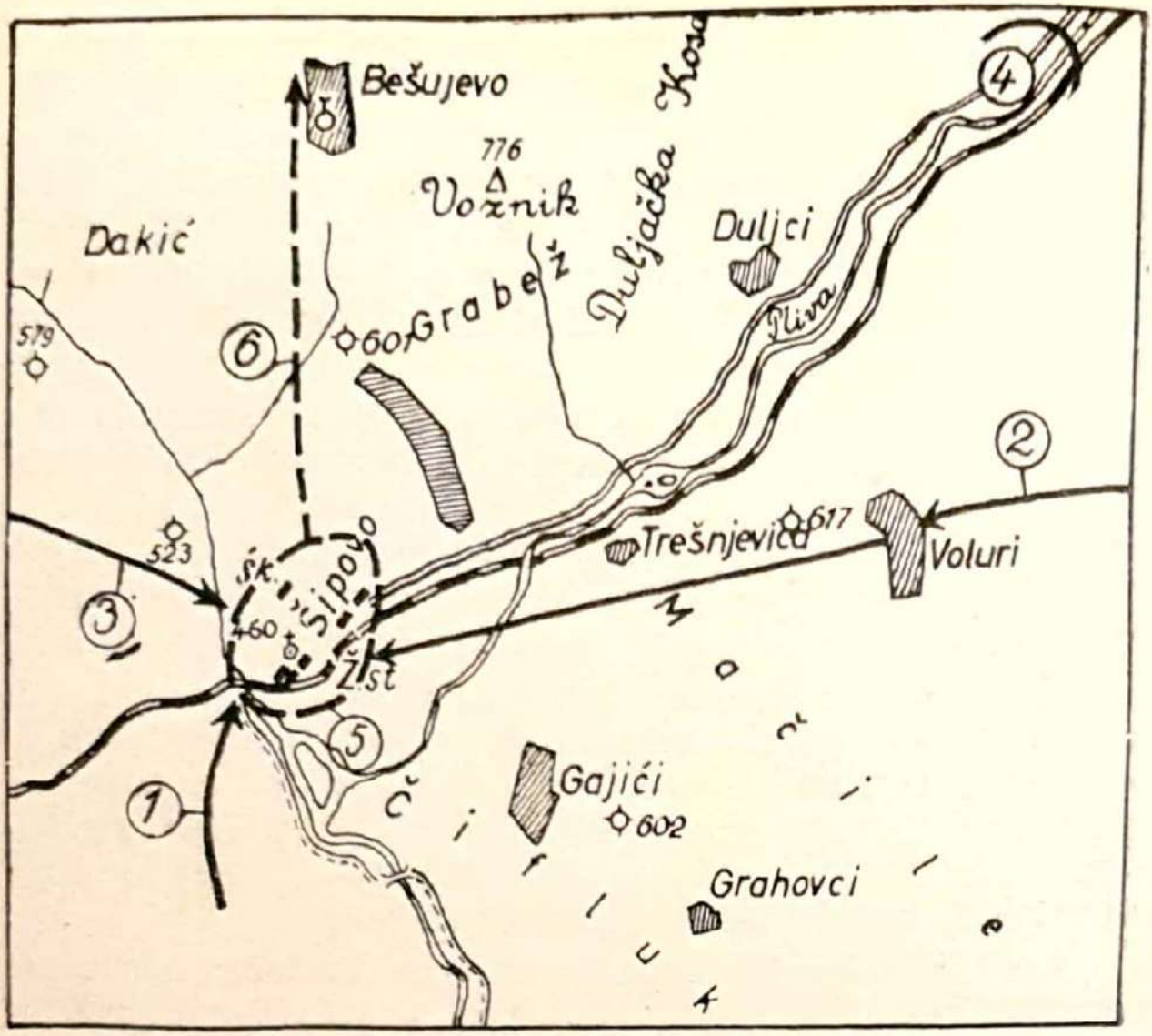

Sk. 11. — NAPAD GERILACA NA ŠIPOVO 27. AVGUSTA 1941. GODINE

Legenda: 1) Pravac napada ustanika Sime Šolaje.
2) Pravac napada ustanika Savka Ponjevića.
3) Pravac napada ustanika Uroša Drenovića.
4) Četa Stanka Kutanjca, zaštita prema Jezeru.
5) 28. pohodna bojna i domaće ustaše.
6) Pravac bežanja dela domobrana u Mrkonjić.

izmučenih i streljanih seljaka iz okolice, a malo dalje u neposrednoj blizini pronađena je i velika rupa u koju su zatrpavani ubijeni seljaci.

Posle oslobođenja Šipova u gerilske redove prišlo je još mnogo ljudi. U oslobođenom Šipovu organizovan je veliki zbor. Na zboru je govorio Nemanja Vlatković.

Po padu Šipova ustaške vlasti su izvršile evakuaciju Jezera.[87] Tako se stanovništvo iz Šipova koje je

[87] Telegram velikog župana Bahrije Kadića od 27. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 27/2.

evakuisano pre napada na Šipovo i ono iz Jezera našlo u Jajcu.[87a] Sada je među stanovništvom Jajca zavladala velika panika i tražena je hitna pomoć.[88] Ustaške vlasti nameravale su da napuste Jajce i evakuišu stanovništvo u neko sigurnije mesto. Od toga se odustalo zbog toga što su svi putevi koji vode od Jajca u raznim pravcima bili ugroženi, te je povlačenje bilo nemoguće.[89] Veliki župan je tražio pomoć iz Sarajeva i Banje Luke. Smatrao je da su ustaško-domobranske jedinice koje su se tada nalazile na području Jajca bile nedovoljne za odbranu grada i da je katastrofa neizbežna.[90] Ustaško-domobranske jedinice, posle pada Šipova, zauzele su položaje za odbranu Jezera. Gerilska komanda nije se zadovoljila samo zauzimanjem Šipova i razbijanjem tamošnje posade. Ona je odlučila da napadne i oslobodi Jezero. To je trebalo izvesti tako što bi gerilci pod komandom Šolaje nastupali s leve strane Plive ka Jezeru, a pod komandom Savka Ponjevića s desne, preko Otomalja i sela Čerkazovića.[91]

Napad je izvršen 28. avgusta posle podne.[92] U napadu je učestvovalo oko 500 gerilaca sa nekoliko puškomitraljeza i 1 teškim mitraljezom koji je imao Šolaja. Ustaše i domobrani su uporno branili Jezero. Janjski gerilci su preko Otomanja izbili na železničku prugu delom snaga i povremenim otvaranjem vatre vršili pritisak na cestu Jezero — Jajce radi sprečavanja dovlačenja pojačanja u Jezero. Druge snage ovog odreda produžavale su napad na Jezero i već oko 19 časova zauzele železničku stanicu. Preko reke Plive teško se moglo preći, pošto su ustaše i domobrani držali most pod jakom

---

[87a] Dopis Vrhovnog oružničkog zapovjedništva NDH od 9. X 1941. AVII, k. 61a, br. dok. 7/10.

[88] Telegram velikog župana Bahrije Kadića od 27. VIII 1941. AVII, k. 1, br. dok. 27/2.

[89] Isto.

[90] Situacija 28. VIII 1941. god. AVII, k-1, br. dok. 28/2.

[91] Pismena izjava Vaskrsija Stupara i Ilije Ponjevića, učesnika u borbama jula 1941, date, prva 15. XI 1957, a druga 25. XI 1957. U daljem: V. Stupar, I. Ponjević.

[92] Izveštaj 3. oružničke pukovnije J.S. broj 867 od 30. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 293, 641.

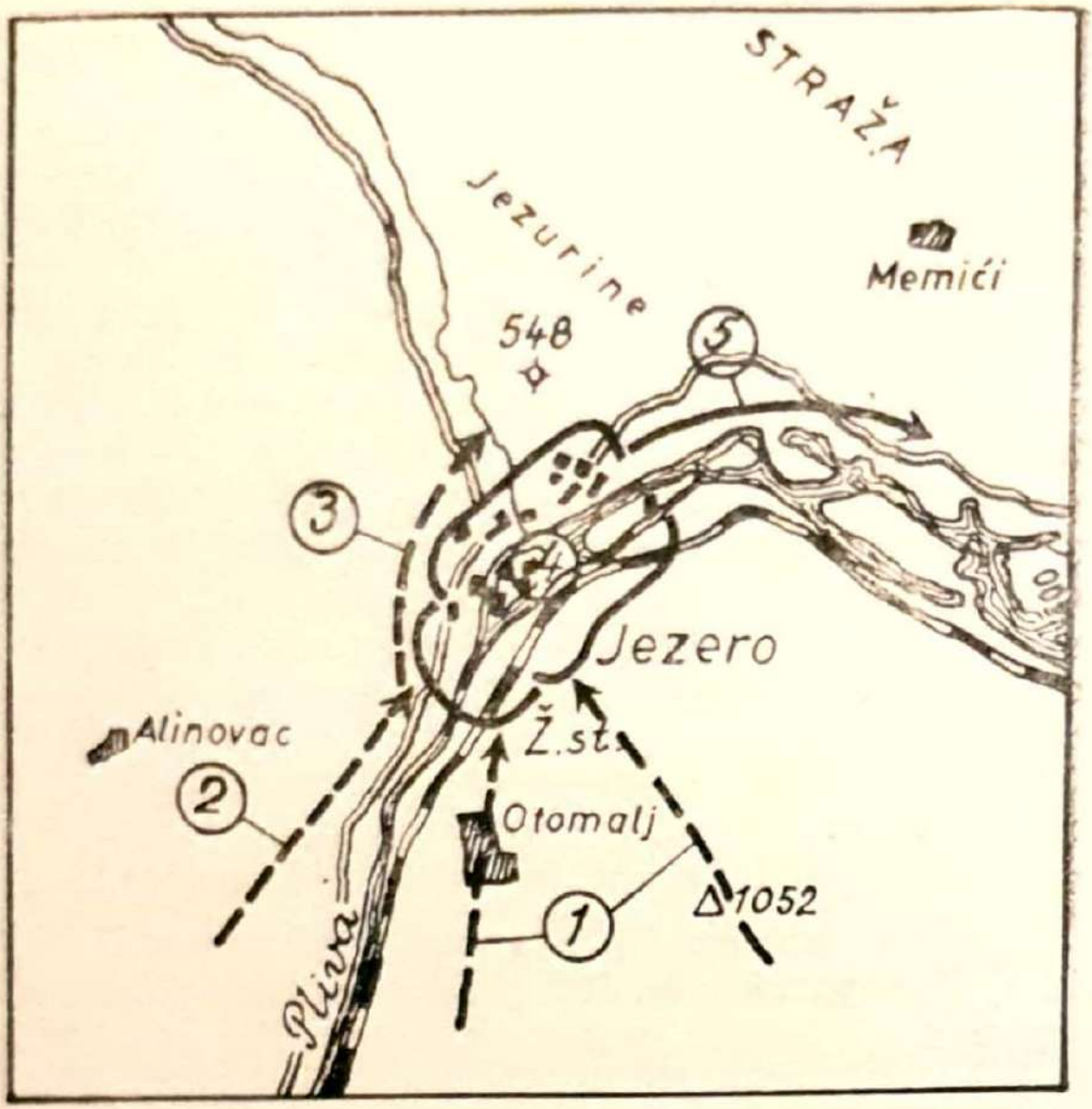

Sk. 12. — NAPAD GERILACA NA JEZERO 28. AVGUSTA 1941. GODINE

Legenda: 1) Pravci nastupanja ustanika Savka Ponjevića.
2) Pravac nastupanja ustanika Sime Šolaje.
3) Pravac kretanja Šolajinih ustanika radi presecanja ceste Mrkonjić — Jezero.
4) Odbrana Jezera.
5) Pravac bežanja ustaša.

vatrom. Za most se razvila ogorčena borba. I jedna i druga strana težila je da po svaku cenu kontroliše most oko koga je došlo do borbe prsa u prsa. Zahvaljujući upornosti i hrabrosti, gerilci su uspeli da pređu preko Plive u Jezero. Tada je nastala borba za svaku kuću. Neprijatelj je prisiljen da napusti Jezero i da se povuče na brdašce zvano »Bag« i odatle produži sa otporom.

Gerilci iz Plive, pod komandom Šolaje, došli su neposredno do Jezera levom obalom Plive. Zatim su prešli na cestu Mrkonjić — Jezero i izbili u selo Prisoje.

Time je Jezero bilo okruženo. Ustaše iz Jezera, Majdana i Mila uporno su branile Jezero. Usled toga došlo je do paljenja Jezera i ono je u 21 čas bilo sve u plamenu. Neprijatelj je time bio primoran na bežanje.

U Jezeru je ubijeno oko 40, dok su ostali uspeli pobeći. Bežanje ustaša i domobrana iz Jezera u Jajce porazno je uticalo na tamošnje ustaške vlasti. Veliki župan Kadić je izveštavao:

Jezero zauzeto, naše čete razbijene. Pobunjenici kreću na Jajce. Katastrofa neizbježiva. Sarajevo i Banja Luka uskratili pomoć. Brza i jaka pomoć iz Banje Luke spasila bi možda situaciju.[93]

Stanje u Jajcu bilo je teško, jer su se tamo slegle izbeglice iz okolnih sela i oskudevalo se u hrani i svemu ostalom. Neprijatelj je posle pada Jezera zauzeo položaje ispred Jajca. Očekivao je napad i na Jajce.

Po oslobođenju Jezera Šolajini gerilci poseli su položaje na liniji sela: Mile — Borci — Magaljdol, a Ponjevićevi: Oštro Brdo — Ćusinu — Drenov Dol i Cipić, na levoj obali Vrbasa.

U Jezeru su gerilci zaplenili nešto municije i dosta druge razne robe, sve evakuisali u Janj i druga sela.

OSLOBOĐENJE I PONOVNI PAD MRKONJIĆA

U Mrkonjiću nisu bile jače ustaško-domobranske snage. Tamo se 21. avgusta nalazila jedna polusatnija koja je bila naoružana sa 70 pušaka i 4 puškomitraljeza.[94] Ustaški poverenik iz Mrkonjića nije bio siguran da su te snage dovoljne za odbranu grada, te je tražio pomoć. Njegov zahtev je odbijen s motivacijom da su snage, s obzirom na to da je posada Jajca dovoljno jaka da može pružiti pomoć u slučaju napada na Mrkonjić i da se južno od Mrkonjića nalazi odred pukovnika Gustovića, dovoljne.

---

[93] Telegram velikog župana župe Pliva i Rama od 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/2-8.

[94] Situacija u toku 21. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 21/2.

I neki građani Mrkonjića su tražili pomoć od bojnika Furtingera.[95] U telegramu koji su mu poslali, naveli su da se pola mrkonjićkog sreza diglo na ustanak, da su opkoljeni sa svih strana i svaki čas očekuju napad na grad. Navodili su da žive u velikom strahu i ako im se ne može dati pomoć, da im se dozvoli iseljenje u Jajce.[96]

Veliki župan župe Pliva i Rama, Bahrija Kadić, takođe traži pomoć. On je smatrao da je i njegovo sedište Jajce ugroženo od gerilaca i da treba povesti akciju protiv njih.[97] Usled tih zahteva, a i potrebe da se obezbedi snabdevanje 28. pohodne bojne koja je tada bila u Šipovu i čije je snabdevanje ugroženo dejstvom gerilaca iz Janja i Plive, ustaško-domobranska komanda je smatrala da treba preduzeti mere radi »pročišćavanja terena«.

U Jajcu je tada bila jedna i po satnija Ratajeve bojne, a bilo je i nekoliko Nemaca. Nemački oficir koji je bio u Jajcu tražio je da se pošalje oružje i naoruža mesno stanovništvo.

Oslobođenjem Šipova i Jezera ne samo da se situacija pogoršala, već je zavladala prava panika. Pomoć je tražena, ali nije mogla brzo stići. Ustaško-domobranske snage bile su angažovane u borbama sa gerilcima na području Bosanskog Petrovca. Kako pomoći nije bilo, domobranska komanda u Mrkonjiću je odlučila da napusti grad i probije se prema susednim ustaškim garnizonima: Banjoj Luci i Jajcu.

Ustaše i domobrani su napustili Mrkonjić 29. avgusta u 10 časova[98] i otišli prema Banjoj Luci. Stanovništvo, mahom muslimani, takođe je pobeglo prema Banjoj Luci.[99] Župan Bahrija Kadić je tražio da se naredi

---

[95] Situacija na dan 22. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 22/2-4.

[96] Isto.

[97] Situacija na dan 26. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 26/2.

[98] Telegram velikog župana Kadića od 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2-3.

[99] Isto.

velikom županu u Banjoj Luci da nađe prevozna sredstva za prevoz izbeglica do Banje Luke i da se pobrine za njihovu prehranu.[100]

U Mrkonjić su 2. septembra stigli članovi Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu. Gerilci su ih po naređenju Drenovića razoružali. Međutim, na zauzimanje Nemanje Vlatkovića oni su pušteni.[101] Tada su članovi štaba za Bosansku krajinu pokušali da organizuju otkup razne robe i preko odbora koji je formiran u Mrkonjiću da evakuišu iz grada sve ono što je potrebno za vojsku. Međutim, naišli su na otpor. Drenović i formirani odbor uvek bi nalazili neki izgovor i nisu hteli da uzmu učešća u takvom radu. Posle toga članovi štaba su sve sami organizovali.

Na tom području, uglavnom, je jače došao do izražaja uticaj kapitulantskih elemenata,[102] a Uroš Dreno-

---

[100] Veliki župan navodi da je Mrkonjić u 10 sati 29. avgusta pao u ruke gerilaca. U situaciji od 30 .avgusta stoji da »je započeta akcija s ciljem oslobođenja Varcar Vakufa«. U obaveštenju satnika Stankovića od 30. avgusta se kaže da je Mrkonjić bombardovan »danas dva puta iz našeg aeroplana«. U naređenju glavara Glavnog stožera od 30. avgusta stoji da je započeta akcija radi oslobođenja Mrkonjića (AVII, k-1, br. dok. 30/2-11).

U izveštaju Štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu od 8. septembra stoji da je prvo oslobođen Mrkonjić pa onda Jezero. Tamo se dalje kaže da je u Mrkonjiću zaplenjeno 15 kamiona, 30 mitraljeza, dosta oružja i municije. Međutim, i jedno i drugo je zasnovano na pogrešnoj informaciji. U izveštaju Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu stoji da je Mrkonjić oslobođen 31. avgusta. I ovo je pogrešno. Najpre je oslobođeno Šipovo, zatim Jezero i tek onda Mrkonjić. Mrkonjić nije napadan, već ga je neprijatelj, uplašivši se posle zauzimanja Šipova i Jezera, napustio i pobegao. Najverovatnije, je, takođe, da tamo nije ništa od oružja i municije zaplenjeno. Gerilci sa kojima je komandovao Drenović ušli su u Mrkonjić bez borbe, nisu se nepravilno odnosili prema narodu niti su pljačkali. (Zbornik IV, 1, 226, 503.)

[101] Izveštaj Štabu NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 488.

[102] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 78, 178.

vić bio je jedan od voda. On je, svakako, svesno ometao sve ono što je ustanak kanalisalo jednim pravim tokom, posebno u političkom pogledu.

Pad Mrkonjića i oslobođenje Šipova i Jezera imalo je izvesnog odraza i na stanje na području Bosanskog Petrovca i Bihaća, odnosno Drvara. U takvoj situaciji oni odlučuju da iz Bihaća upute preko Banje Luke i iz Petrovca preko Ključa po jednu ustašku bojnu u Jajce. Odlučeno je da se iz Sarajeva uputi jedna bitnica brdskih topova.[103]

Međutim, i pored toga što ustaško-domobranska komanda prebacuje izvesne snage sa raznih strana ka Jajcu i Mrkonjiću, njihov osnovni cilj i dalje ostaje Drvar i slobodna teritorija u njegovom širem prostoru. Oni planiraju istovremeno zauzimanje Mrkonjića i Jezera i produžavanje pokreta njihovih trupa u pravcu Dragnić Podova i Mliništa radi spajanja sa Glamočkom grupom i daljeg prodiranja u pravcu Drvara.[104]

U naređenju glavara Glavnog stožera od 30. avgusta 1941. godine između ostalog se kaže:

> Započeta je akcija sa ciljem oslobođenja Varcar Vakufa od pobunjenika. Tamo upotrebljene snage imaju nalog od Varcar Vakufa i Jajca spojiti se sa Glamočkom grupom i dalje djelovati prema Drvaru. Sve ove sile podređene su ustaškom pukovniku Lukcu.[105]

Iz Bihaća je upućena Hercegovačka ustaška bojna. Ona je 29. avgusta stigla u Banju Luku, odakle je istog dana kamionima upućeno 700 ustaša za Jajce.[106] I ustaški pukovnik Lukac 29. avgusta je stigao u Banju Luku i krenuo za Jajce. Iz Petrovca je, takođe, 29. avgusta upućena ustaška bojna preko Ključa za Mrkonjić. U Jajce su upućene i neke nemačke snage. One su ta-

---

[103] Situacija u toku 29. VIII 1941. god., AVII- k-t, br. dok. 29/2.

[104] Naređenje glavara Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2.

[105] Isto.

[106] Situacija u toku 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2, Izveštaj satnika Stankovića od 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2-7.

mo stigle 28. avgusta i zadržale se na položajima oko grada.[107] Iz Sarajeva je 30. avgusta stiglo u Banju Luku 5 kamiona sa nemačkim vojnicima.[108]

Ustaške snage bile su potčinjene ustaškom pukovniku Lukcu. Napad je planiran tako da Hercegovačka ustaška bojna, koja je bila vrlo jaka, nastupa od Jajca ka Mrkonjiću, a ustaška bojna, koja je upućena iz Petrovca, od Ključa ka Mrkonjiću. Ustaška bojna, koja je upućena iz Petrovca, u Ključu se ojačala mesnim muslimanskim stanovništvom[109] i tako produžila prema Mrkonjiću. Gerilci iz Ribnika i okolnih sela pokušali su da spreče njen pokret ka Mrkonjiću, ali u tome nisu uspeli. Produživši dalje, bojna je 2. septembra ušla u Mrkonjić.[110] Gerilci sa područja Mrkonjića nisu poseli dobro položaje za odbranu. Kod njih nije bilo osećanja odgovornosti ni discipline. Drenović se nije založio za organizaciju odbrane Mrkonjića. On je čak dozvolio da mu ljudi ne budu na položajima. Članovi štaba za Bosansku krajinu su pokušali da organizuju odbranu Mrkonjića, ali ni oni u tome nisu uspeli.

Gerilske snage su bile dovoljno jake i mogle su zadržati ustaše da su bile bolje organizovane i da su blagovremeno preduzele izvesne mere u Klokotovcu, Čadavici i Ponoru. Međutim, ustašama nije nigde pružen jači otpor i one su došle u Mrkonjić koji se tada nalazio u fazi pripremanja za evakuaciju. Njihov dolazak u Mrkonjić bio je iznenadan,[111] te se iz grada nije uspelo ništa izvući.[112]

I članovi Štaba za Bosansku krajinu jedva su uspeli da se povuku iz grada. U povlačenju poginuo je Mirko Kovačević iz zaštitnice štaba. Tada su članovi štaba

---

[107] Situacija 29. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/2-1.
[108] Situacija 31. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 31/2-1.
[109] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 487.
[110] Situacija 2. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 2/1.
[111] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 487.
[112] Izveštaj štaba gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 112, 251.

pokušali da organizuju položaje na Lisini, iznad grada. Ni u tome nisu uspeli, pa su preko Lisine i Mliništa krenuli za Drvar. Nemanja Vlatković i Simo Šolaja, koji su se tada zatekli u Mrkonjiću, uputili su se preko Previla u Jezero. Oni su došli u Mrkonjić i tamo se sastali sa članovima Štaba za Bosansku krajinu. Tada je odlučeno da se napadne i oslobodi Jajce. Članovi štaba su naredili taj napad, a trebalo je da ga izvrše gerilci iz Janja i Plive uz pomoć 90 gerilaca Uroša Drenovića. Napad na Jajce trebalo je da počne 5. septembra.[113] Međutim, ustaše su to preduhitrile svojim prodorom prema Mrkonjiću.

U Mrkonjiću su ustaše našle i gerilske ranjenike u bolnici i sve su ih odmah poklale. Među ranjenicima je bio i brat Sime Šolaje, koji je ranjen u borbi za Šipovo. Njega su ustaše isekle na komade i bacile kroz prozor. I sreski načelnik, koji je određen kad je grad oslobođen, tada je uhvaćen, strahovito mučen i najzad isečen noževima. Ustaše su tada spalile selo Rogolje i sva okolna sela.[114] Narod je bežao pred njima. Sve što su uhvatile, ubijale su bez ikakvog suda i suđenja.

Uporedo sa nastupanjem od Ključa, od Jajca je krenula u pravcu Jezera Hercegovačka ustaška bojna. Pored nje, na tom pravcu, nastupao je i jedan nemački bataljon, koji je imao u sastavu 3 čete i 1 artiljerijski vod.[115] Bataljonom je komandovao nemački major Anaker, te se on najčešće i nazivao »Grupa Anaker«. Komandovanje nad Hercegovačkom ustaškom bojnom, bataljonom Anakera i 1. domobranskom bojnom bilo je objedinjeno. Sve te snage činile su grupu pukovnika Gustovića. Dan ranije, 1. septembra, avioni su nadletali područje na kome su bili gerilci, bacali su letke i pozivali ih na predaju. Uz to su bacali propusnice s kojima su se gerilci mogli javiti nemačkoj ili ustaškoj vojsci.

---

[113] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 487.

[114] Situacija na dan 2. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 2/1.

[115] Situacija na dan 4. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 4/1.

Gerilci Janja i Pljeve, pre nastupanja domobrana, ustaša i Nemaca od Jajca, bili su na položajima ispred sela: Barevo, Magaljdol, Mile, Borci, Prisoje, Oštro Brdo, Orahovica, Drenov Dol, Ćojluk, Cipić, Selište, Doganova Kosa, Vukovo, Slatina. Oni su, pored položaja na levoj strani Plive, držali i njenu desnu stranu do Ćusine, a odavde levu stranu Vrbasa sve do Donjeg Vakufa. Položaje na levoj strani Plive držali su gerilci pod komandom Šolaje, dok su desnu stranu Plive i levu Vrbasa držali gerilci pod neposrednom komandom Savka Ponjevića. Savko Ponjević je bio komandant, a politički komesar svih gerilaca na tom području Nemanja Vlatković,[116] izuzev Drenovićevih.

Nastupajući od Jajca prema Jezeru, ustaše su palile ustanička sela. Skela, Kamenica i još neka na desnoj obali Plive gorela su 2. septembra.[117] Sela Ćojluk, Cipić i Bilančić, takode, su zapaljena. Ustaše su u tim selima sve živo pobile ili bacale u vatru. One su imale nameru da očiste teren oko Jajca i dalje, u zajednici sa domobranskim snagama, da napadnu gerilski centar na tome području — selo Janj.[118] Gerilci su pružali ogorčen otpor. Ustaše je podržavala avijacija i artiljerija, a osim toga, njihov napad usledio je istovremeno i od Donjeg Vakufa, što je kod gerilaca stvorilo još težu situaciju. Gerilci su se u toku 4. septembra borili za selo Drenov Dol, Goricu i Orahovicu.

Nadirući u pravcu Jezera, domobrani i Nemci su odbacili gerilce sa položaja. U toku 2. septembra njihove snage, pod komandom pukovnika Gustovića, zauzele su Jezero, a 3. septembra Šipovo.[119]

Od Jajca do Šipova hercegovačke ustaše su se kretale iza domobrana i Nemaca. One nisu uzele učešća u borbi sa gerilcima, ali su se obračunavali sa nevinim narodom.

---

[116] Izveštaj štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 488. Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 291.

[117] Situacija na dan 2. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 2/1.

[118] Isto.

[119] Situacija 3. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 3/1-1.

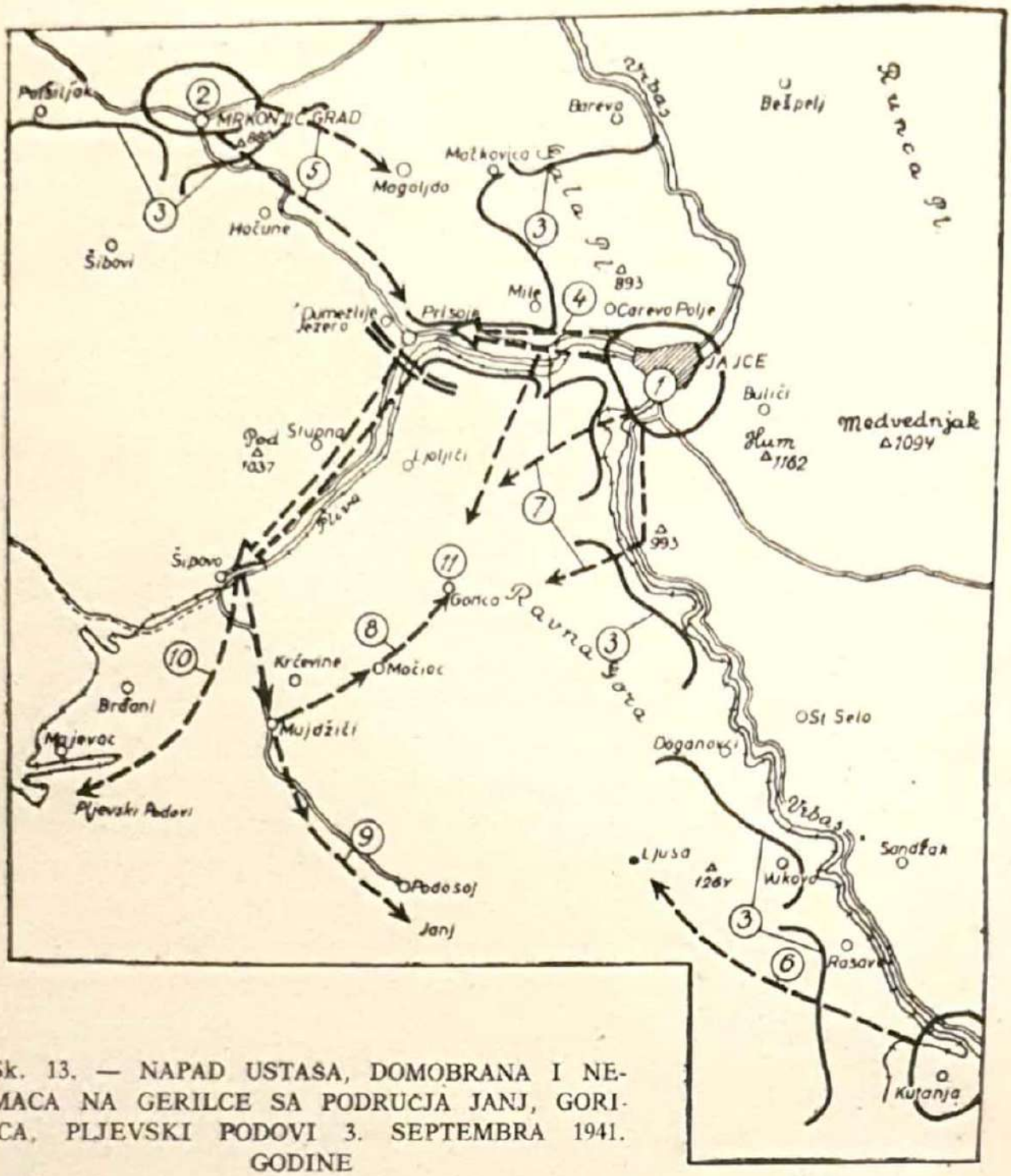

Sk. 13. — NAPAD USTAŠA, DOMOBRANA I NEMACA NA GERILCE SA PODRUČJA JANJ, GORICA, PLJEVSKI PODOVI 3. SEPTEMBRA 1941. GODINE

Legenda: 1) Hercegovačke ustaše, domobrani pukovnika Gustovića i Nemci majora Anakera.
2) Ustaška bojna pukovnika Narcisa Jesenskog.
3) Položaj ustaničkih snaga: oko Mrkonjića ustanici Drenovića, prema Jajcu severno od r. Plive Šolajini ustanici, a južno od r. Plive na levoj strani Vrbasa ustanici Savka Ponjevića.
4) Pravac nastupanja domobrana, nemačkog bataljona i Hercegovačke ustaške bojne.
5) Pravac nastupanja manjih delova ustaške bojne Jesenskog.
6) Pravac nastupanja ustaša i domobrana od Donjeg Vakufa.
7) Pravci nastupanja Hercegovačke ustaške bojne.
8) Pravci nastupanja delova nemačkog bataljona ka selu Gorici.
9) Pravac nastupanja domobrana ka selu Janj.
10) Pravac pokreta Hercegovačke ustaške bojne ka Čardaku i Mliništima.
11) Mesto gde se nalazila ustanička haubica i gde je ponovo pala u ruke Nemaca i ustaša.

...»Hercegovci« su zaista pošli na položaje. Stigli su u Jezero koje je vojska već bila očistila i prošla dalje. Ovdje su se zaustavili, pohvatali sve žene, djecu i starce grčko-istočne vjere, koji nisu uspjeli i mogli da uteknu ispred četnika, a koje je vojska u svom prolazu ostavila na miru, — odveli ih u općinsku staru zgradu i dok mještani muslimani (katolika nema) nisu ni slutili šta se može dogoditi, sjevnuo je nož raskalašnih i divljih ljudi. Ova sirotinja poklana je na najgrozniji način bez ikakvog razloga i povoda... Još onda kada je vlast službeno izvršila uviđaj, bilo je među zaklanima još živih koji su molili da im se život dokrajči...[120]

Jedan deo nemačkih snaga nastupao je sa severa u pravcu sela Gorice.[121] Od Šipova, grupa Anaker je produžila nastupanje u pravcu sela Mujdžići, koje je zauzela 4. septembra i produžila nastupanje ka selu Močioci i Gorica, u susret snagama koje su u tome pravcu nastupale od Jajca i Vrbasa.

Oko sela Gorice vodile su se najžešće borbe. Tu je bila i gerilska haubica. Neki položaji su više puta prelazili iz ruke u ruku. Gerilci su u tim borbama pretrpeli znatne gubitke. Tu je poginuo Gojo Rakita, komandir 1. čete, a teško ranjen Marko Ponjević, komandir 3. čete. I na strani ustaša i Nemaca bilo je dosta gubitaka. Gerilci su primorani na povlačenje[122] i to neuredno. Na njih se teško odrazio gubitak komandira čete i strahovito stradanje naroda. Selo Gorica zapaljeno je 4. septembra. Gerilska haubica ponovo je dospela u ruke ustaša i Nemaca.

Ustaške snage, koje su nastupale od Donjeg Vakufa, stigle su do sela Ljuše, koja su zauzele i zapalile. Koncentrično nastupanje je imalo odlučujuću ulogu u ishodu borbe. Nemci su naročito bili vešti. Oni su došli do Šipova, zauzeli Mujdžiće, a odavde krenuli ka Gorici, u susret onima koji su nastupali od Jajca i Vrbasa. Samim tim gerilci su dovedeni u nezgodan

---

[120] Izveštaj zapovedništva Vojne krajine V.T. br. 7 i 4 od 1. X 1941. god., AVII, k-61a, br. dok. 6/10-1.

[121] Situacija na dan 4. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 4/1.

[122] Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 288.

položaj. Njihova pozadina nije bila sigurna, jer su ih ugrozili Nemci od Mujdžića i Močioca. Tako su, obilazno preko Šipova, zauzeti gerilski položaji kod sela Gorice.

Gerilci su prinuđeni na povlačenje ka selu Janj i Pljevskim Podovima. Već 5. septembra naveče 1. Gustovićeva bojna stigla je u selo Popuže[123] i sukobila se sa grupama gerilaca koji su se posle toga povukli ka Vitorogi. Time su ustaše i domobrani svoj poduhvat smatrali završenim, a žarište ustanka na tom području uništenim. U ovom neprijateljskom poduhvatu stradalo je dosta nevinih ljudi, žena, dece a pola sela Janj je spaljeno.[124]

Savko Ponjević je tada napustio borbu i sa 20 ustanika povukao se u Ravnu goru.[125] Nemanja Vlatković, politički komesar, je dva puta slao patrole da ga pozovu ponovo u borbu. Međutim, u tome nije uspeo. Posle toga održan je sastanak na kome su gerilski rukovodioci doneli odluku da se Savko Ponjević »kao komandant fronta Janja i Plive« smeni. Na njegovo mesto postovljen je Simo Šolaja,[126] a za zamenika komandanta određen je Rade Marijanac.

Gerilci koji su držali položaje na levoj strani Plive povukli su se na Pljevske Podove.[127] Sa njima je komandovao Šolaja i ta grupa produžila je i dalje borbu sa domobranima i ustašama. Pukovnik Gustović priznaje da nije uspeo izići na Plivske Podove i kao razlog

---

[123] Situacija na dan 6. i u toku noći 6/7. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1-1.

[124] Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 288.

[125] Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 288.

[126] Isto, str. 291. Savko Ponjević je izdao NOB-u i ubijen je kao odmetnik kod Donjeg Vakufa 1948. god.

[127] Ustanici u ovom kraju različito su se nazivali. U početku avgusta počeli su dobijati list »Gerilac« iz Drvara. Iz njega su videli da se ustanici tamo nazivaju gerilci, pa su i oni usvojili taj naziv. R. Mitrić.

navodi male snage i iscrpljenost ljudstva.[128] Pa, ipak, on tvrdi da je sa raspoloživim snagama izvršio zadatak koji je sebi postavio i da je time akcija završena.

Međutim, iz njegovog izveštaja se vidi i to da je akcija završena zbog toga što je iz njegove grupe posle zauzimanja Gorice, 5. septembra izišla ustaška bojna Herenčića — Hercegovci i bataljon Anaker. To je učinjeno zbog toga što je neprijateljskoj komandi bio osnovni cilj gušenje ustanka u Drvaru, pa je radi toga upućena ustaška bojna na Mliništa sa pukovnikom Lukcom. Pukovnik Lukac je stigao u Mliništa rano 5. septembra. Ustaška bojna koja je u Mrkonjić stigla iz Bosanskog Petrovca, čim je odbacila gerilce od Mrkonjića, popalila okolna sela i pobila ranjenike u Mrkonjiću, krenula je preko Podrašnice za Mliništa. U pokretu do Mliništa nije nailazila na ozbiljniji otpor gerilaca. Grupe gerilaca su pripucavale na nju, ali su se brzo povlačile. Ustaške bojne našle su se rano 5. septembra u Mliništima i nameravale da produže za Drvar.[129]

Snage koje su ostale pod komandom pukovnika Gustovića na području Janja i Plive dobile su novi zadatak: osiguranje pozadine ustaške grupe Lukac, koja se spremala za nastupanje ka Drvaru. Pukovnik Gustović je imao nameru da jednu bojnu uputi nazad u Jajce, a drugu zadrži u Šipovu. Posle dan-dva u Šipovu je mislio zadržati samo 1 satniju, a 2 prebaciti kao posadu u Jezero.[130] Međutim, taj plan nije sproveden. Gerilci su 5. septembra napali njegovu bojnu, s kojom je komandovao bojnik Bradač i desetkovali je — izgubila je pola ljudi i naoružanja,[131] a između ostalog i 2 brdska topa. Gustović je tada naredio odstupanje i

---

[128] Izveštaj od 6. IX 1941. god., upućen Glavnom stožegod., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[129] Dopis glavara Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[130] Izveštaj Vrbaskog divizijskog područja od 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[131] Izveštaj od 6. IX 1941. god., upućen Glavnom stožeru Pavelićevog domobranstva u Zagrebu, AVII, k-1, br. dok. 6/1.

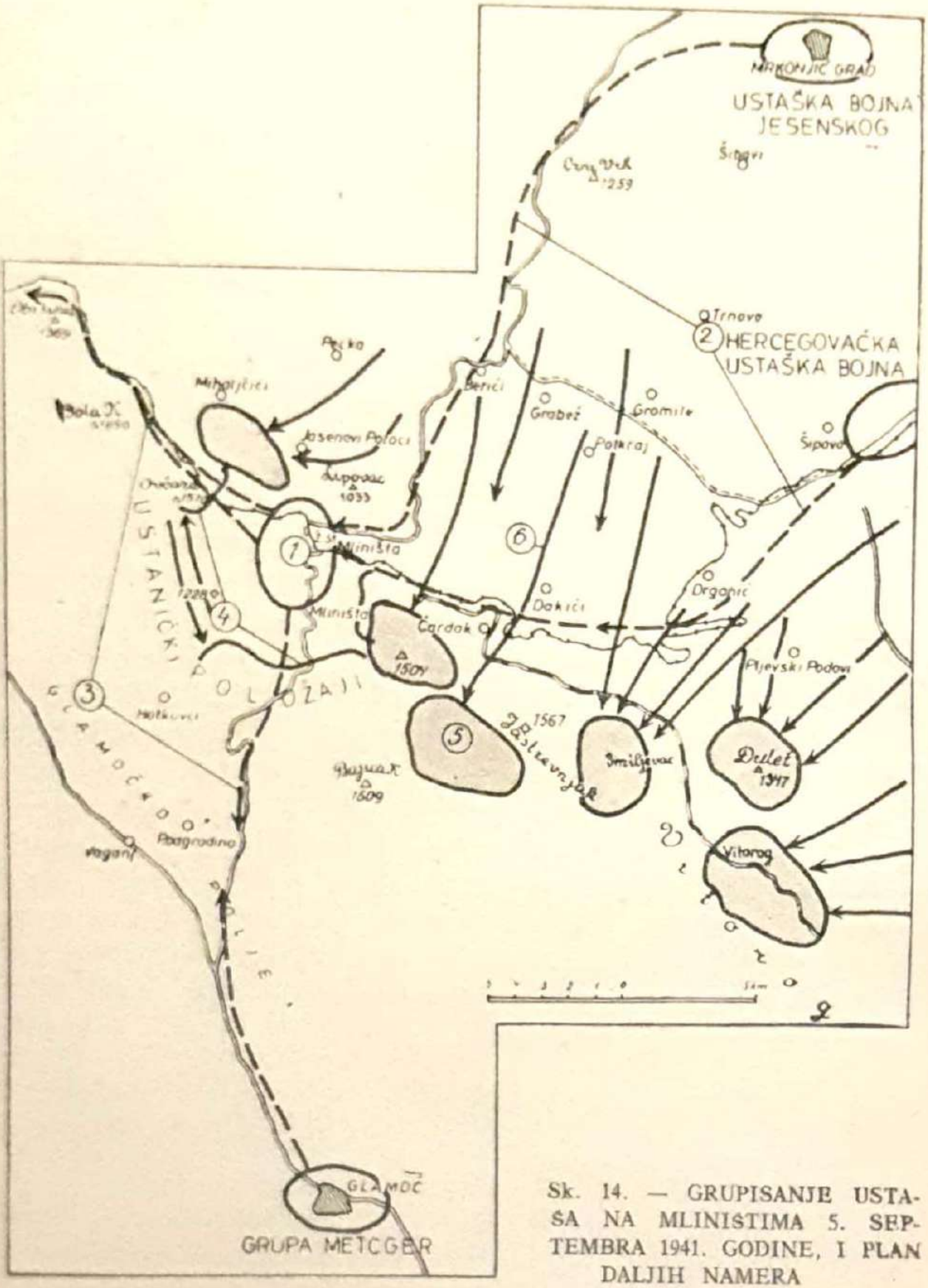

Sk. 14. — GRUPISANJE USTAŠA NA MLINIŠTIMA 5. SEPTEMBRA 1941. GODINE, I PLAN DALJIH NAMERA

Legenda: 1) Ustaše pukovnika Lukca prikupljene u Mliništu.
2) Pravci pokreta ustaša do Mliništa.
3) Nameravani pokret ka Oštrelju i Glamoču.
4) Ustanički položaji oko Mliništa.
5) Zbegovi naroda koji je bežao ispred ustaša.
6) Pravci bežanja naroda ispred ustaša.

zauzimanje položaja kod Jazera, a ne Šipova kako je ranije nameravao. Tako su na prostoru Mrkonjić — Jajce Šipovo opet ostale slabe neprijateljske snage i gerilci su mogli da se protiv njih bore veoma uspešno.

Sva srpska sela na tom području tada su spaljena, a stoka oterana,[132] pa je problem ishrane bio vrlo težak. Bilo je još nekih problema, kao: osipanje gerilskih jedinica i izvesnih znakova kapitulantstva, nepravilnih odnosa prema muslimanskom stanovništvu, ali sve to nije znatnije uticalo na slabljenje ustanka na tom području.

SAVETOVANJE DELEGATA NARODNOOSLOBODILAČKIH GERILSKIH ODREDA U DRVARU

Na području Kninske krajine i u Lici nalazilo se nekoliko »viđenijih« Srba, među njima i Niko Novaković Longo,[133] ministar u vladi Milana Stojadinovića. Ovi ljudi su u narodnooslobodilačkom pokretu gledali neprijatelja svojih klasnih interesa. Zbog toga su pokušali da ga razbiju iznutra. U tome su se potpuno oslonili na Italijane, čija je to bila okupaciona zona i koji su za tu akciju bili jako zainteresovani. Uz podršku i pomoć Italijana, oni preduzimaju konkretne mere i to prvenstveno među gerilcima. Njihov uticaj počinje da prodire u gerilske redove u Lici i oko Strmice, Tiškovca i Bosanskog Grahova, a najviše zbog toga što su u nekim odredima na rukovodećim mestima bili ljudi sličnih shvatanja.[134] Već na području Strmice, među gerilcima koji su držali položaje prema Kninu, dolazi do izražaja jedno defetističko gledanje u odnosu na Italijane. Ovo gledište među gerilcima zastupa pop

---

[132] Izveštaj Vrbaskog divizijskog područja od 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1. Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 291.

[133] Odmah po okupaciji Jugoslavije počeo sarađivati sa Italijanima. Za vreme rata živeo je u Zadru i Italiji, a sada se nalazi u emigraciji.

[134] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 491.

Momčilo Đujić i Živko Brković,[135] oficir bivše jugoslovenske vojske. Unosi se shvatanje da su Italijani prijatelji srpskog naroda i protiv njih se ne treba boriti. Oni će, navodno, razoružati ustaše, pa čak i pobiti, a Srbima neće biti ništa, samo pod uslovom da se ne puca na Italijane, odloži oružje, ode kući i produži sa mirnim radom. Đujić je počeo sa vrbovanjem pojedinaca, jer nije smeo da otvoreno i javno istupa, a preko njih je vršio svoj uticaj u jedinicama.

U Lici se otvoreno priča da se gerilci nisu digli u borbu protiv Italijana, već samo da zaštite narod od zločina ustaša.[136] Do tih pojava dolazi odmah prvih dana ustanka. Italijanski oficiri su stupili u vezu sa isturenim gerilskim odredima i tražili pregovore sa njihovim komandama. Pojedinci su obećavali Italijanima da neće vršiti nikakve sabotaže na njihovu štetu i da će ih o svakom slučaju sabotaže obavestiti.[137]

Uticaj proitalijanskih elemenata se širio i zapretio da ozbiljno ugrozi NOB u tom kraju i politička načela na kojima se ona zasnivala. Propaganda je polako ali sigurno prodirala sve dublje na oslobođenu teritoriju. Gerilske mase u tim krajevima su teško mogle prozreti takvu italijansku politiku i politiku izdajnika koji su im se stavili u službu.[138]

---

[135] Momčilo Đujić i Brković su u početku delovali prikriveno, a docnije su se otvoreno stavili u službu okupatora. Kasniji njihovi odnosi bili su zategnuti zbog prestiža pa je Đujić organizovao ubistvo Brkovića, i on je ubijen u Plavnu 1942. god., na jednom zboru.

[136] Uvodnik »Gerilca« broj 5 od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 13, 39. Šifrovani telegram guvernatora Dalmacije od 29. VI 1941. god. upućen Predsedništvu Ministarskog saveta u Rim, AVII, k-540, br. dok. 26/2.

[137] Uvodnik »Gerilca« br. 5 od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 13, 39. Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPJ za Liku od 11. IX 1941. Zbornik V, 1, 24, 79. Uputstvo Šestog italijanskog korpusa od 29. VII 1941. god., Zbornik V, 1, 102, 292.

[138] Izveštaj Milana Tankosića od 9. IX 1941. god., Zbornik V- 1, 21, 67.

Jedanaestog i 25. avgusta došlo je u Otriću do sastanka sa Italijanima,[139] a 26. u Pađanima.[140] Na ovom sastanku bio je i Stevo Rađenović[141] iz Srba. Doznavši za rad proitalijanskih, kapitulantskih elemenata, komanda Drvarske brigade preduzela je najenergičnije mere radi sprečavanja njihovog uticaja. Iz Drvara je odmah poslan jedan vod gerilaca u Srb.[142] Ovaj vod je počeo da hapsi ljude koji su hteli da saraduju sa Italijanima.

Predstavnici štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, doznavši da je vod Drvarčana poslan u Srb da se obračuna sa talijanašima, oštro su reagovali. Oni su Drvarskoj brigadi uputili veoma oštar dopis, u kome su nastojali da pokažu kako su italijanski vojnici i oficiri protiv fašizma, kako lički narod gleda u Italijanima prijatelje i kako se treba rukovoditi interesima naroda,[143] da su se u Drvaru nepravilno shvatili razgovori sa Italijanima i da se nije uočila razlika u postupcima italijanskih oficira od načelnih gledišta italijanske vlade![144] U tom dopisu oni kažu:

...

Prema tome vi ste neispravno shvatili te razgovore i vašim postupkom u Srbu razbili ste savez svih Srba koji su spremni da se bore protiv zajedničkog neprijatelja. Izgleda nam da vi niste u stanju da izadete iz okvira vaših lokalnih prilika i da su te tri planine Osječenica, Ilica i Crljivica koje vas opkoljavaju zaklonile vam sve vidike te pevate pesme umesto da uz pesmu još i vodite borbu i rukovodite se nama kako smo to mi i očekivali.[145]

---

[139] Uvodnik »Gerilca« br. 5 od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 13, 39.

[140] Obaveštenje Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku od 27. VIII 1941. god., Zbornik V, 1, 14, 48.

[141] U početku ustanka stavio se u službu Italijana i bio bliski saradnik popa Đujića, četničkog komandanta. Posle rata emigrirao.

[142] Dopis štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu od 15. VIII 1941. god., AVII, k-1701, br. dok 1-1/27.

[143] Isto.

[144] Isto.

[145] Isto.

I dalje:

...

Vaše pretnje da ćete nas pohapsiti kao izdajnike, da smo oportunisti zbog razgovora sa Talijanima najbolje demantuju sami Talijani koji su shvatili našu borbu ispravnije nego vi...!

Oni su od ustaničkog rukovodstva iz Drvara tražili izvinjenje za takve postupke. Medutim, od Drvarske brigade su dobili dostojan odgovor. Komanda brigade je svaku pomisao o nagodbi i razgovorima sa Italijanima najenergičnije odbacila i nazvala je izdajom. U odgovoru se kaže i ovo;

...Da nisu talijanski i njemački fašistički osvajači porobili našu zemlju, ne bi Pavelić nikad došao kod nas na vlast, ne bi se ni časa održao na vlasti niti bi mogao počiniti zvjerstva i zločine nad srpskim narodom. Zbog toga se naša oslobodilačka borba protiv ustaških razbojnika ne može odvajati od istovremene, odlučne borbe protiv fašističkih okupatora.

Lički su predstavnici s pravom ustali protiv svakog razgovora i svakog sporazuma sa ustaškim razbojnicima, sa tim zakletim neprijateljima srpskog naroda i slobode. A onda su dali jednu izjavu koja im nikako ne služi na čast: tražili su autonomiju pod zaštitom Kraljevine Italije, jer da veruju da bi jedino na taj način bili zaštićeni njihovi životi.

Šta ta izjava znači? Ona znači najotvoreniju izdaju naroda. Umesto ustaških bandita treba da dođu oni koji su te bandite doveli i koji su svojim prisustvom omogućili njihove zločine. Treba ,dakle, da narod dobrovoljno položi oružje i jedno ropstvo zameni drugim.

Bolju izjavu ne može poželeti ni Musolini. Nije onda nikakvo čudo da su ti vajni lički predstavnici obećali da neće vršiti nikakvu sabotažu na štetu talijanskih okupatora i da će ih, štaviše, obavijestiti o svakom slučaju sabotaže.

Ovo već nije obična izdaja nego veleizdaja naroda i njegove borbe. Ovo je prelaz na stranu neprijatelja, stupanje u aktivnu borbu protiv svog vlastitog naroda...«[14*] Ovo naše stanovište mi nigde ne krijemo. Mi krijemo od očiju našeg neprijatelja naše busije, naše gerilske odrede, ali ne i pravedne ciljeve naše borbe. Mi ćemo krvlju naših najboljih sinova natapati svaku stopu naše djedovine i očevine sve dok ne izagnamo i po-

---

[14*] Uvodnik »Gerilca« broj 5 od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 13, 39.

slednjeg fašističkog okupatora i ustaškog gada. I mi ćemo bespoštedno žigosati pred narodom sve one koji hoće da našu oslobodilačku borbu skrenu na stranputicu, sve narodne izdajice koji se stavljaju u službu fašističkih osvajača.[147]

Posle ovog, malo je bilo onih koji su javno istupali u prilog saradnje sa Italijanima. Oni su na prikriven način širili propagandu o Italijanima kao prijateljima Srba. Italijani su takve ljude pomagali, davali im razna materijalna sredstva u kojima su stnovništvo i gerilci na oslobodenoj teritoriji oskudevali. Naročito su nastojali da što više razviju šverc. Znali su da će preko raznih švercera lakše uspeti sa svojom demagogijom na oslobodenoj teritoriji. Taj pokušaj nije bio bez štetnih posledica po gerilce. Švercere su pomagali i izdajnički elementi. I oni su preko švercera nastojali da razbiju jedinstvo gerilaca, jer njihova parola: ne boriti se protiv Italijana, oni su naši prijatelji, imala je odraza i na stanovništvo. U vezi sa tim u jednom domobranskom izveštaju od 12. avgusta stoji i ovo:

...

Stanovništvo sjeverno Knina, oko Zrmanje, Malovana, Cerovca, tj. pored želj. pruge za Gračac, vratilo se u svoje domove i obavlja dnevne poslove.[148]

...

Iz ovog se može zaključiti da pomalo jenjava borba i protiv ustaša. Vidi se da je dejstvo kapitulantskih elemenata našlo svog odraza u razbijanju gerilskih odreda i u pokušaju gušenja ustanka.

Radi sprečavanja tih pojava i učvršćenja jedinstva gerilskih snaga, ukazala se potreba za održavanjem jednog savetovanja na kome bi učestvovali predstavnici svih jedinica.

...

Kako se je oslbodilački pokret srpskog naroda u ovim krajevima Bosne i Like sve jače širio, trebalo je povezati sve odrede i učvrstiti jedinstvo. Trebalo je pozvati predstavnike sa

---

[147] Isto, str. 42.

[148] Situacija na dan 12. VIII i noću 12/13. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 12/2.

svih naših frontova, koji se danas pružaju daleko, sve tamo od Velebita, Dinare i Plitvičkih jezera pa sve do Livna — stajalo je u pozivu za savetovanje.[149]

...

Svi ustaško-domobranski pokušaji gušenja ustanka u širem prostoru Drvara su propali.[149a] Sada se vrše pokušaji da se u gerilske redove unosi razdor i da se oslabe iznutra. Tako su proitalijanski elementi hteli da narodnooslobodilačku borbu iskoriste za ostvarenje svojih ciljeva. Trebalo je smišljeno unositi razdor u gerilske redove i razbiti jedinstvo između njih i naroda.

Komanda Drvarske brigade je smatrala da ustanak preživljava malu krizu koja može biti vrlo opasna.[150] Najveća opasnost bila je razbojničko delovanje proitalijanskih elemenata, jer je njihov rad sračunat na razbijanje jedinstva u gerilskim redovima. Zbog toga je trebalo na savetovanju svih predstavnika gerilskih odreda osuditi takve pojave i otvoreno žigosati te ljude kao neprijatelje gerilaca i ustaničkog pokreta uopšte. Prema tome, cilj savetovanja bio je: učvršćivanje jedinstva u ustaničkim redovima, jače povezivanje ustaničkih odreda i grupa, određivanje zajedničkog stava u pogledu daljeg vođenja borbe, što je značilo učvršćivanje ranijeg stava Drvarske brigade, otvorenim žigosanjem onih koji su skloni da ga ne slede. Po svim tim pitanjima trebalo je da delegati narodnooslobodilačkih gerilskih odreda Bosne i Like zauzmu odlučne stavove.[151]

---

[149] Izveštaj o savetovanju u Drvaru od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 66, 140.

[149a] Izveštaj izaslanika župe Knin od 19. VIII 1941. Zbornik V, 1, 137, 352.

Izveštaj grupe generala Lukića od 14. X 1941, Zbornik V. 1, 166. 406.

Telegram general-poručnika Lakse od 11. IX 1941, AVII, k-2, br. dok. 11/1-9.

Članak Gerilčevog radio-dnevnika od 27. VIII 1941, Zbornik IV, 1, 52, 110.

[150] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 173.

[151] Izveštaj o savetovanju u Drvaru od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 66, 141.

Pripreme za savetovanje počele su blagovremeno i učinjeno je sve što je potrebno. Delegatima su upućeni pozivi, a u domu kulture, ranijem činovničkom domu, pripremljena je prostorija u kojoj je trebalo da se održi savetovanje.

Na savetovanje je došlo 30 delegata: iz Donjeg Lapca, Mogorića, Vrepca, Visuća, Bruvna, Mazina, Srba, Kaldrme, Nebljusa, Oraškog Brda, Vakufa, Martin-Broda, Petrovca, Trubara, Grahova, Oštrelja, Crnog Luga i drugih mesta. Na savetovanje su došli i drugovi iz Šibenika i Zagreba.[152]

Savetovanje je počelo oko 14 časova 31. avgusta. Otvorio ga je komandant Drvarske brigade, Ljubo Babić. On je pozdravio prisutne i zamolio ih da potpuno objektivno i iskreno iznesu stanje na položajima koje drže njihovi odredi. Naglasio je da treba izneti raspoloženje gerilaca za borbu kako protiv ustaša, tako i protiv Italijana. Za predsednika savetovanja izabran je Marko Orešković Krntija koji je sa nekoliko reči pozdravio delegate i dao reč Ljubu Babiću, komandantu Drvarske brigade. Babić je u svom izlaganju dao detaljan izveštaj o borbama za oslobođenje Drvara, Grahova i ostalih mesta kao i o stanju na položajima koje sada gerilci drže. Istaknuti su podvizi gerilaca u borbi protiv neprijateljskih jedinica, a u pogledu odnosa prema Italijanima detaljno su razrađeni stavovi KPJ. Oštro je osuđeno svako pregovaranje sa Italijanima, svaki onaj koji želi dolazak Italijana nije ništa drugo nego običan izdajnik. Zatim je ukazao na borbu koju vode ostali narodi u Jugoslaviji i van nje, SSSR-u, Engleskoj, Americi i da se i oni bore protiv italijanskog i nemačkog fašizma. Konferenciji je prisustvovao pop Momčilo Đujić, Brane Bogunović i drugi, koji su već dotada kontaktirali sa Italijanima u Otriću.[153] Sa ovim izlaganjem svi prisutni su se složili i odobrili ga. Posle referata počela su izlaganja ostalih delegata. Delegat iz Donjeg Lapca prikazao je razvoj borbe u Lici, ista-

---

[152] Isto, str. 144.
[153] P. Boltić.

kavši da su tamo postignuti veliki uspesi, ali da jedinu teškoću predstavljaju »izdajnici, koji u oslobođene krajeve nastoje dovesti talijanske okupatorske čete«.[154] On je dalje ukazao na činjenicu da su hiljade Italijana u ličkim selima gledali kako ustaše kolju srpske seljake, žene i decu i nisu ništa učinili da bi to sprečili. Istakao je, takođe, da su oni spremni da se bore protiv ustaša i protiv Italijana. Delegat iz Mogorića izneo je uspehe koje su tamošnji gerilci postigli. On je naglasio da najveći uspeh predstavlja činjenica da su stupili u dodir sa hrvatskim selima i da su i tamo organizovani gerilski odredi.

Delegat iz Šibenika prikazao je borbe gerilskih odreda koji se bore oko Šibenika, Splita, Omiša, Sinja i Makarske. Delegat iz Zagreba govorio je o borbama gerilaca oko Zagreba, Siska, Broda, Karlovca, Delnica i Fužina. Posebno je bilo značajno njegovo izlaganje o zajedničkoj borbi Srba i Hrvata protiv ustaša u Kordunu.

Posle izlaganja delegata uzeo je reč Marko Orešković Krntija. On je istakao da treba povesti odlučnu borbu protiv italijanskih agenata, rekavši da srpski narod ne može od Italijana očekivati ništa dobro, jer su oni i Nemci glavni uzročnici sveg zla. Zatim se kratko osvrnuo na saveznike protiv Italije i Nemačke i podvukao da sada ne treba klonuti, jer je pobeda sigurno na strani gerilaca.

Posle toga, »prešlo se na izbor vojničkog suda koji će suditi neprijateljskim agentima i špijunima, kukavicama i dezerterima, pljačkašima i teroristima«.

Na savetovanju je jednoglasno usvojena rezolucija čiji zaključci glase:

1. Mi moramo nastaviti svetu borbu nacionalnog oslobođenja ispod talijanskih i nemačkih okupatora i njihovih plaćenika ustaških bandita i domaćih izdajica. Tu borbu mi ćemo voditi na život i smrt do kraja i pune pobjede. Mi se na to zaklinjemo pred cijelim svojim narodom i kulturnim čovječanstvom.

---

[154] Izveštaj o savetovanju u Drvaru od 31. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 66, 142.

2. Mi nemamo ništa zajedničkog sa ljudima koji šuruju sa našim vjekovnim neprijateljima i koji žele da naš narod i našu svetu borbu stave u njihove ruke. Mi ne smijemo nasesti nikakvim lažnim obećanjima da su nam Hitler i Musolini neki prijatelji, kako to tvrdi izdajnik Novaković Longo zajedno sa našim najcrnjim neprijateljem i krvnikom Antom Pavelićem. Ko je prijatelj Paveliću, taj ne može biti prijatelj srpskog naroda. Jedino mi samo možemo zaštititi naše živote i porodice — našom vlastitom snagom i našim oružjem. Mi ne damo više nikome našeg oružja iz svojih ruku, a nema nikoga među nama ko bi bio toliko lud, da povjeruje da bi Musolinijeve crne košulje dozvolile da mi imamo kod sebe oružje kad bi nas oni okupirali.

3. Mi Srbi borimo se za nacionalno oslobođenje našeg naroda ispod okupatora i njihovih plaćenika. Ali našoj borbi nije cilj samo oslobođenje srpskog naroda, već i svih drugih porobljenih naroda naše otadžbine. Mi pružamo bratsku ruku hrvatskom i slovenačkom narodu i braći muslimanima da naše redove ujedinimo i da zajednički povedemo nemilosrdnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajica.

4. Mi hitno moramo dovršiti posao na organizovanju naše vojske i naše pozadine, kako bismo što spremnije dočekali sve vrste neprijatelja i savladali sve zapreke neprijatelja koje stoje na putu našoj oslobodilačkoj borbi. Sve to sprovodićemo samo preko zajedničkih skupština, vojske i naroda.

5. Naša oslobodilačka borba samo je deo nacionalno-oslobodilačke borbe svih naroda naše porobljene otadžbine. Mi pozivamo sve nacije naše zemlje da se ujedine u toj borbi. Pozivamo sve nacionalne, vjerske, kulturne, humane i druge organizacije da se pridruže ovoj svetoj narodnoj borbi. Pozivamo sve političke stranke i partije da se ujedine u zajedničkoj sveopštoj narodnoj borbi i da sve svoje snage stave samo u službu svoga naroda i njegovog nacionalnog oslobođenja.

Ujedinimo sve snage našeg naroda pred našim neprijateljima. Ne klonimo ni za momenat, jer je naša borba samo dio opšte borbe koju danas vode porobljeni narodi Evrope na čelu sa moćnim Sovjetskim Savezom, otadžbinom oslobođenih radnika i seljaka. Ujedinjeni front svjetske demokracije, ujedinjeni front porobljenih naroda, na čelu sa moćnom i nepobedivom Crvenom armijom i snagama demokratskih zemalja Amerike i Engleske, sigurne su garancije za našu pobjedu i puno nacionalno oslobođenje. Nema tih neprijatelja, nema tih izdajnika koje mi silom svoje snage nismo kadri pobijediti.[155]

---

[155] Isto, str. 147

Vidi se da je težište odluka i zaključaka ovog savetovanja bilo na potrebi borbe protiv izdajničkih, proitalijanskih elemenata. Posebno je značajna i činjenica da se na savetovanju pokzala potpuna jednodušnost i da pop Đujić za koga se sigurno znalo da se sa odlukama i zaključccima ne slaže nije ni pokušao da iznese svoja shvatanja. Naprotiv, on je dao obećanje da će se svim silama založiti u borbi protiv Italijana.[186] Savetovanje je bilo veoma značajno za očuvanje jedinstva i za dalje vođenje borbe, koja je, prema zaključcima savetovanja, trebalo da se vodi do kraja, do konačne pobede.

Isticanje, da se gerilci ne bore samo za slobodu srpskog naroda, već svih jugoslovenskih naroda, imalo je ogroman značaj. To je, istovremeno, značilo i pozivanje u borbu Hrvata i muslimana i stvaranje političkog jedinstva svih jugoslovenskih naroda u borbi protiv okupatora i njegovih kolaboranata.

Sprovođenje u delo mera na učvršćivanju jedinica i pozadine odlučeno je da se izvodi preko zajedničkih skupština vojske i naroda. Jedinstvo naroda i vojske nije smelo da se dovede u pitanje nijednog časa. A to jedinstvo najbolje se negovalo i čuvalo kroz donošenje zajedničkih odluka.

U celini, ovo savetovanje imalo je ogromni politički i vojnički značaj. Njegove posledice imale su krupan doprinos za dalje vođenje oslobodilačke borbe naroda ovog kraja.

NAPAD NA VRTOČE

Od 19. avgusta u Krnjeuši i Vrtoču nalazile su se satnije Zagrebačke pukovnije. U Krnjeuši je bila 10. satnija, a u Vrtoču jedna satnija.[187] Ove dve satnije imale su zadatak obezbeđenja komunikacija i transportovanje trupa i materijala izmedu Bihaća i Petrovca i Krupe i Petrovca. Njihovo stacioniranje trebalo je da

---

[186] P. Boltić.

[187] Izveštaj 3. hrvatske oružničke pukovnije od 2. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 301, 664.

spreči ponovnu aktivnost gerilskih snaga na tom području. Ustaško-domobranska komanda je smatrala da su gerilci razbijeni jer su se ustaško-domobranske snage već probile u Petrovac i sada je trebalo onemogućiti rasplamsavanje ustanka. Međutim, gerilci nisu razbijeni, već su bili primorani da se povuku od komunikacija i to samo tada, kada su nastupale jake neprijateljske snage. Čim te snage prođu, gerilci su se odmah pojavljivali i počeli napadati na transporte.

Posade u Krnjeuši i Vrtoču snabdevale su se kamionima iz Petrovca. To je bilo vrlo rizično, jer su kamioni svaki čas mogli biti napadnuti, što se i dogodilo 18. avgusta. Dragija Milašinović, vodnik u Četvrtom odredu, postavio je zasedu u Rastovači i dočekao kamione.[158] Transport je naišao od Petrovca. U kamionima je bilo oko 30 neprijateljskih vojnika. Naišavši na zaprečenu cestu, kamioni su stali. Gerilci su otvorili vatru i ubili 15 vojnika, a ostali su počeli da beže u pravcu Vođenice. Neki su pokušali pružiti otpor, ali bez uspeha. One koji su pobegli ka Vođenici dočekali su tamošnji gerilci i mahom pobili.

Tada je zaplenjeno 2 puškomitraljeza, 24 puške, 2 kamiona i sva ostala oprema. Jedan kamion gerilci su odmah zapalili, a drugi odvezli u Osječenicu. Dalje snabdevanje posade u Vrtoču i Krnjeuši bilo je sasvim otežano. Domobranska komanda u Petrovcu nije znala šta se desilo sa kamionima.[158a]

Gerilci su počeli da napadaju i posade. Na 10. satniju u Krnjeuši stalno su otvarali vatru i nanosili joj gubitke.[159] Usled toga domobrani nisu smeli da se kreću van Krnjeuše.

---

[158] Izveštaj zapovedništva 3. hrvatske oružničke pukovnije od 20 VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 269, 602.

Izveštaj bataljona »Slobda« od 5. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 90, 302. U ovom izveštaju stoji da su kamioni napadnuti 1. septembra. To je, verovatno, omaška, jer je tada napadnuto Vrtoče i nije ga bilo potrebno snabdevati.

[158a] Situacija na dan 18. i 18/19. VIII 1941, AVII, k-1, br. dok. 18/2-6.

[159] Izveštaj 3. hrvatske oružničke pukovnije od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 301, 664.

Gerilci Petog odreda izvršili su 31. avgusta napad na 10. satniju u Krnjeuši.[160] Borba se vodila ceo dan, ali su domobrani odbili napad[161] i nisu bili sigurni da će se moći održati. Čim se smračilo počeli su se spremati, a u 21 čas krenuli su za Vrtoče.[162] Gerilci nisu primetili izvlačenje satnije iz Krnjeuše, te je ona bez borbe stigla u Vrtoče i time ojačala tamošnju posadu. Sada je posada u Vrtoči brojala oko 300 vojnika.

Gerilci iz Cvijetnića, Boboljusaka, Brotnje i Bubnja bili su u selu Oraško Brdo, gde su došli i gerilci iz Vrtoča. Odlučili su da napadnu neprijateljsku posadu u selu Gorijevcu. Krenuli su u napad, ali su zakasnili i zbog toga odustali od te ideje. Došli su u selo Teočak i tu postavili zasedu na cesti. Pošto u toku dana niko nije naišao, to su odlučili da noću između 31. avgusta i 1. septembra napadnu logor u Vrtoču. Gerilci iz Cvijetnića i Boboljusaka trebalo je da napadaju cestom, koja od Bihaća vodi za Vrtoče, iz Oraškog Brda, Teočaka i Lipe, da napadnu Vrtoče od Lisine, a gerilci iz ličkih sela komunikacijom koja od Kulen-Vakufa vodi za Vrtoče, putem Busije, Vrtoče. Tim pravcima su se približili Vrtoču i izvršili izviđanje. Neprijatelj ih nije primetio. Bilo je naređeno da se krene ka Vrtoču u 22 časa. Sa pravca Krnjeuše i Petrovca nije niko određen za napad, tamo je ostao slobodan prostor. Zbog toga, verovatno i nije došlo do sukoba gerilaca i 10. satnije, koja je istu noć napustila Krnjeušu i krenula za Vrtoče. Gerilci su se oprezno približavali Vrtoču. Domobrani su iz straha pucali na stražarskim mestima, te je i to doprinelo neopaženom približavanju. Došavši do ograde koja je bila oko crkve, gerilci su očekivali znak za napad. Međutim, znak nije dat, vreme je prolazilo i dan je bio na pomolu.

Tada je Nikola Vojvodić ubio stražara koji je bio pred njim. Čim je Vojvodić opalio metak, gerilci su pobacali bombe i izvršili juriš. Nastao je pravi metež.

---

[160] Situacija 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 1/1-7.

[161] Izjava Jove Karanovića, data 28. IX 1957. (U daljem: J. Karanović).

[162] Situacija na dan 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 1/1.

Domobrani su u panici počeli da beže prema Petrovcu.[163] Neki su iz crkve i zidanih kuća davali otpor, ali nisu mogli dugo da se održe, jer su ih gerilci primorali na predaju bacanjem bombi kroz prozore. One, koji su bežali prema Petrovcu, gerilci su gonili i hvatali — uspeli su da uhvate jednog satnika i 10 domobrana.[164] Bežeći dalje naišli su na gerilce Petog odreda koji su ih hvatali i sprovodili svojoj komandi. Neprijatelj u izveštaju od 2. septembra navodi da se za sudbinu 7 oficira i 120 vojnika ne zna.[165] Napad na Vrtoče predstavljao je iznenađenje, a usledio je istu noć kad je 10. satnija iz Krnjeuše stigla u Vrtoče. Napad je bio toliko silovit da su domobrani morali bežati i goli i bosi samo da bi spasli živote.[166] Posada Vrtoča izgubila je 120 domobrana i oficira.[167] Od toga je zarobljeno 30 domobrana i 2 oficira, dok su ostali izginuli.[168] Gerilci su imali 4 mrtva i 8 ranjenih. U Medenom Polju su poginula 2 gerilca, a 3 su ranjena mitraljezima iz tenkova, koji su stigli iz Petrovca.[169] Zarobljeni domobrani upućeni su u Drvar.

Tada su zaplenjena 3 teška mitraljeza, 7 puškomitralejza, dosta pušaka i sva oprema koja je bila u Vrtoču. Ovaj uspeh gerilaca demoralisao je susedne ustaško-domobranske posade. Tako je posada u Tarkovcu, čim je saznala za razbijanje posade u Vrtoču, napustila Tarkovac i povukla se u Ripač.[170] Vladimir Arh,

---

[163] Izveštj 3. hrvatske oružničke pukovnije od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 301, 667. Situacija 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 1/1-17.

[164] Članak »Gerilca« broj 6. od 6. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 87, 198.

[165] Izveštaj 3. hrvatske oružničke pukovnije od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 301, 664.

[166] Isto.

[167] Naredba bataljona »Sloboda« od 21. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 79, 182.

[168] Izveštaj 3. oružničke pukovnije od 4. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 305, 676.

[169] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 5. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 90, 202.

[170] Izveštaj 3. oružničke pukovnije od 4. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 305, 676.

satnik i komandir satnije u Tarkovcu, tražio je da mu se dozvoli povlačenje. Naglasio je da ukoliko u određeno vreme ne dobije dozvolu — to će učiniti sami.[171] Razbijanje domobranske posade u Vrtoču nepovoljno se odrazilo i na ustaško-domobranski garnizon u Kulen-Vakufu.

Petog septembra u Krnjeušu i Vrtoče došla je kaznena ekspedicija sa tenkovima i spalila sva tamošnja sela.[172] Neprijatelj i pored toga nije smeo da ostavi posade u tim mestima. Ceste Bihać — Petrovac i Bosanska Krupa — Petrovac ostale su i dalje pod kontrolom gerilaca.

Neprijatelj je tada palio sela i istočno od Petrovca. Polubojnica 10. pešadijske pukovnije u toku 2. i 3. septembra spalila je selo Janjila i Bravski Vaganac.[173]

ZAUZIMANJE KULEN - VAKUFA

U Kulen-Vakufu nalazila se 12. satnija 11. pešadijske pukovnije i domaće ustaše. Komandir satnije, satnik Veber, bio je istovremeno i komandant mesta.[174] Stanje u Kulen-Vakufu bilo je vrlo teško.[175] Deblokiranjem Petrovca i dolaskom u njega jakih ustaško-domobranskih snaga, situacija se u odnosu na Kulen-Vakuf nije nimalo izmenila. Sve ustaško-domobranske snage orijentisane su prema Oštrelju i Drvaru i nisu bile u mogućnosti da pomognu onim jedinicama koje su bile u Kulen-Vakufu.

Još 20. avgusta jedinice u Kulen-Vakufu bile su u teškom položaju.[176] Stanje se svakodnevno pogoršavalo

---

[171] Situacija na dan 2. IX 1941. godine. AVII, k-2. br. dok. 2/1.

[172] Situacija na dan 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1. Izveštaj bataljona »Sloboda« od 5. IX 1941. godine, Zbornik IV, 1, 90, 203.

[173] Doglasno izvešće 3. oružničke pukovnije od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 323, 744

[174] On je unapređen u čin bojnika 21. VIII 1941. god.

[175] Situacija 22. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 22/2-1.

[176] Izveštaj 1. oružničke pukovnije od 21. VIII 1941. godine. AVII, k-1, br. dok. 20/2.

zbog dolaska 263 muslimanske porodice sa 2131 članom koje su bežale ispred ustaničkih masa i nalazile utočište u Kulen-Vakufu. Usled toga je u gradu nestalo hrane, a zbog loših higijenskih uslova pojavila se dizenterija i bilo je slučajeva u kojima se sumnjalo na trbušni tifus.[177] Zbog toga je Veber tražio da se civilno stanovništvo evakuiše u Bihać, a veliki župan da vojska obezbedi komunikacije. Međutim, taj zahtev nije se mogao udovoljiti jer je vojska bila angažovana na drugim stranama. Satnik Veber je 28. avgusta zahtevao da se njegova satnija smeni,[178] zbog opasnosti u kojoj se nalazi.

Kad se odustalo od drugog pokušaja prodora u pravcu Drvara, generalu Rumleru je naređeno da »očisti okolinu Kulen-Vakufa«, smeni tamošnju satniju i uspostavi sigurnu vezu Vrtoče — Kulen Vakuf.[179] Ustaško-domobranske snage su već pretrpele ozbiljnije udarce na Oštrelju i nisu bile sposobne za napadne akcije. I njih je trebalo hitno smeniti.[180] Usled toga, Rumler je tražio da jedna polubojna iz Bihaća smeni posadu Kalen-Vakufa.

Aktivnost gerilaca iz Gorijevca, Dubovskog i Lipe bila je takva da se ni satnija u Trakovcu nije mogla uredno snabdevati iz Bihaća. Svi pokušaji ustaša i domobrana da prodru prema Vrtoču bili su odbijeni. Oni nisu mogli proći dalje od Ripačkog klanca i Gorijevca. Gerilci su počeli napadati sela severno od Kulen-Vakufa. Četvrtog septembra napali su neprijateljsko uporište u selu Čukovi.[181] U tom napadu učestvovali su ge-

---

[177] Izveštaj velikog župana iz Bihaća od 22. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 22/2.

[178] Izveštaj bojnika Vebera od 28. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1.

[179] Naređenje glavara Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 30. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 30/2.

[180] Izveštaj generala Rumlera od 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 1/1.

[181] Izveštaj štaba gerilskih odreda u Oraškom Brdu od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 114, 253. Situacija na dan 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1.

rilci iz Vrtoča, Oraškog Brda, Teočaka, Lipe, Dubovskog, Doljana i drugih obližnjih sela. Ustaše su se ogorčeno branile.[182] Zločinci kao, na primer, Selimović Omer, Selimović Dedo i još neki, nisu hteli da se predaju nego su izgoreli zajedno sa kućom iz koje su davali otpor. Potkraj dana neprijateljsko uporište je zauzeto i potpuno spaljeno. Gerilci su zatim napali ustaško uporište u selu Dulci i zauzeli ga. Napadnuto je i uporište u selu Orašac.[183] Tu je poginulo nekoliko ustaša, dok su neki i deo civilnog stanovništva pobegli u Kulen-Vakuf. Gerilci su tada ovladali svim selima neposredno uz Kulen-Vakuf. Veza sa Bihaćem potpuno je prekinuta, a situacija u Vakufu znatno otežana. Aktivnost gerilaca osećala se i u Bihaću, pa se ni u njemu neprijatelj nije sigurno osećao.[184]

U toku 5. septembra u Bihać je iz Siska stigla 1. bojna 11. pešadijske pukovnije,[185] dok je 2. bojna ove pukovnije stigla iz Petrovca.[186] U Bihaću se tada nalazio potpukovnik Gustav Matković sa svojom bojnom. Njemu je naređeno da svoju bojnu popuni do punog formacijskog stanja, formira 2 dobrovoljačke satnije i stupi u vezu sa velikim županom radi saradnje, da uzme pod svoju komandu posadu Kulen-Vakufa i bude oprezan zbog mogućih gerilskih napada.[187] Iz Banje Luke je 6. septembra poslano velikom županu u Bihać 600 pušaka, oružje za civilne dobrovoljce.

Gerilci su se približili Kulen-Vakufu, naročito sa zapadne i severne strane. Očekivala se predaja posade,

---

[182] Izveštaj Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 132.

[183] Izveštaj štaba gerilskih odreda u Brdu Oraškom od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 114, 253. Izveštaj štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 132.

[184] Izveštaj velikog župana Kvaternika od 3. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 3/1-22.

[185] Situacija na dan 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1.

[186] Izveštaj poručnika Kramarića iz Bihaća od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1-15.

[187] Izveštaj potpukovnika Matkovića od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1.

odnosno pregovori o predaji. Međutim, satnik Veber nije imao nameru da se preda. On se u toku 5. i 6. septembra pripremao za pokret u pravcu Bihaća. Krenuvši, poveo je i sve civilno stanovništvo. Gerilci nisu na vreme doznali za povlačenje, pa su se neki delovi našli u vrlo teškoj situaciji. Ustaše su išle ispred kolone i sukobile se sa gerilcima. To je za gerilce bila vrlo teška borba, došla je iznenada i za nju u tom momentu nisu bili spremni. U ovom sukobu bio je i komandant Drugog bataljona Marko Pilipović Maćuka. On se hrabro borio sve dok nije zapretila opasnost da ga ustaše žive uhvate. Tada je aktivirao bombu koja ga je raznela.[188] Gerilci su se tada počeli prebacivati ka selu Prkosima, gde je došlo do borbe. Gerilci iz Vrtoča dočekali su ustaše i domobrane kod Dulibe. Njima je u međuvremenu stiglo pojačanje od gerilaca iz Like sa kojima je došao i njihov komandant Stojan Matić.[189] Oni su se pridružili zajedničkoj borbi, gerilcima Branka Radenovića i Nikole Karanovića. Kod sela Dulibe zarobljen je komandir Veberove zaštitnice satnik Josip Kniha,[190] i sa ostalim zarobljenicima upućen u Drvar.[191] Ustaše i domobrani imali su dosta gubitaka, ali su ipak uspeli da se probiju u Ripač, gde su doveli i veliki broj stanovnika iz Kulen-Vakufa.[192] Civilno stanovništvo koje je ostalo iza kolone, vraćeno je u Kulen-Vakuf.

Kulen-Vakuf je oslobođen. Potrebno je napomenuti da su se i pored mera koje su preduzete desile neke greške i propusti koje gerilska komanda nije smela

---

[188] Izveštaj štaba gerilskih odreda u Brdu Oraškom od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 114, 253.

[189] Izveštaj Štaba gerilskih odreda za Liku, od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 133.

[190] Izveštaj Vrbaskog divizijskog područja od 10. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 12/1. U ovom izveštaju stoji da je satnik Kniha poginuo. Međutim, on nije poginuo nego je zarobljen i, pošto nije stigao u Ripač, verovatno se smatralo da je poginuo.

[191] Izveštaj potpukovnika Redlštajna od 30. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 29/1-8.

[192] Situacija 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

dozvoliti. Neki neodgovorni elementi, uglavnom seljaci, došli su u grad i pijani počeli da pale kuće. Vatra je brzo zahvatila čitav grad i on je tada sav izgoreo.[193] U takvoj situaciji došlo je do razvlačenja stvari[193a] i do većeg broja žrtava kod civilnog stanovništva. U spaljenom gradu niko od stanovnika nije ostao da živi, sve je otišlo u Bihać. I okolna sela bila su napuštena. Pet stotina žena i dece, uglavnom muslimana, upućeno je iz Vakufa i Bjelaj. Tu su ostali nekoliko dana, a zatim je naređeno Četvrtom odredu da ih uputi u Petrovac.[194] Povodom ovakvog razvoja događaja štab Drvarske brigade je oštro prigovorio štabu bataljona gerilskih odreda za Liku.[195]

U ovim borbama zaplenjeno je nekoliko teških mitraljeza, puškomitraljeza i dosta pušaka. Poginulo je oko deset gerilaca, a više ih je ranjeno.[196]

POKUŠAJ NASTUPANJA OD MLINIŠTA U PRAVCU DRVARA

Prema planu napada ustaško-domobranskih jedinica u pravcu Drvara, u drugom pokušaju gušenja ustanka i ponovne okupacije oslobođene teritorije, grupa potpukovnika Mecgera trebalo je da delom snaga nastupa iz Livanjskog polja u pravcu Grahova. Drugi

---

[193] Izveštaj Štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 133.

[193a] Dopis štaba Risovačkog bataljona od 13. IX 1941. AVII, k-1701, br. dok. 11-2/II.

[194] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 13. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 4-1/4.

[195] Pismo Drvarske brigade od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 170, 381.

[196] U knjizi »Oslobdilački rat naroda Jugoslavije« na strani 81, stoji da su Kulen-Vakuf oslobodili delovi bataljona »Sloboda«. Očigledno se radi o omašci. Kulen-Vakuf su oslobodili delovi Drugog i Trećeg bataljona, a ne bataljona »Sloboda«. Delovi bataljona »Sloboda« su branili Oštrelj i borili se oko Petrovca. Jedino su delovi Vrtočkog odreda, koji je bio u sastavu bataljona »Sloboda« učestvovali u borbi sa ustašama prilikom dočeka u Dulibi.

deo trebalo je da u Glamočkom polju spreči povlačenje gerilaca od Petrovca. Delovi ove grupe pokušali su u toku 19. avgusta da nastupaju u pravcu Grahova, pa su zauzeli selo Čaprazlije i Provo. U tim pokušajima imali su 5 oružnika ranjenih od kojih je jedan umro.[197]

Drugih pokušaja nastupanja nije bilo. Te snage su bile slabe da preduzmu nastupanje ka Grahovu. U to vreme ni gerilci se nisu ograničili samo na odbranu, već su neprekidno napadali jedinice Mecgerove grupe zbog čega je ta grupa bila primorana da se ograniči samo na Glamoč. U jednom ustaško-domobranskom izveštaju navodi se da su se gerilci povukli od Petrovca ispred trupa generala Rumlera i da su Mecgerovu grupu napali nadmoćnijim snagama. Ovi podaci su netačni jer se gerilci nikada nisu povlačili dalje od Oštrelja ispred Rumlerovih trupa. Oni su 24. i 25. avgusta zadali najjače udarce tim trupama i primorali ih da odustanu od napada. Mecgerovu grupu su napadali gerilci sa područja Glamoča. Usled tih napada u Glamoču i u Livnu bila je teška situacija.[198] Tada su Rumlerove trupe odbačene i razbijene kod Oštrelja, a Mecgerova grupa je bila u vrlo teškoj situaciji.[199] Zapovedniku Livna odobreno je da zatraži pomoć od italijanske jedinice koja je tada bila u Livnu. Ustaško-domobranski komandanti tada nisu bili skloni da tra-

---

[197] Situacija u toku 21. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 21/2.

[198] Situacija na dan 25. VIII 1941. AVII, k-1, br. dok. 25/2.

[199] U domobranskim izveštajima pominje se Mecgerova grupa i grupa Kopačin. Iz izveštaja se ne vidi da li je Kopačinova grupa bila potčinjena potpukovniku Mecgeru. Još 25. avgusta komandovanje nad obe grupe bilo je objedinjeno i povereno pukovniku Prohaski. To se vidi samo iz jednog izveštaja. U daljem izveštavanju se ne pominje pukovnik Prohaska, pa se iz toga može zaključiti da ta namera, o objedinjavanju komandovanja pod rukovodstvom pukovnika Prohaske, nije sprovedena u delo. Grupa Kopačin bila je u području Glamoča, a Mecger u Livanjskom polju. Jedno vreme, one su, izgleda, dejsvtovale odvojeno, odnosno svaka pod rukovodstvom svog komandanta, a nešto docnije potpukovnik Mecger je rukovodio sa obe grupe.

že pomoć od Italijana. Potpukovnik Kopačin i natporučnik Boban su 25. avgusta tražili najhitniju pomoć od 1000 vojnika za položaje kod Glamoča i Livna.[200] Međutim, gerilci su vršili napade na Glamoč, ali ti napadi nisu bili solidno pripremljeni, te su se zbog toga gerilci povlačili od grada. Jednom su upali u Glamoč, ali pošto sa svih strana napad nije izveden dovoljno energično, to su se morali povući.[201] Takva neodlučnost omogućila je grupi Kopačin da Glamoč zadrži u svojim rukama i produži nastupanje u pravcu Medenih Selišta.

Međutim, grupa potpukovnika Mecgera, koja je imala dve satnije, 80 oružnika, dve haubice i dva mitraljeza nije mogla da izvrši zadatak koji joj je postavljen i drugog septembra bila je u Livanjskom polju. Potpukovnik Kopačin imao je pod svojom komandom »tri slabe satnije« i nalazio se kod Glamoča.[202] Tada su te dve grupe bile dosta udaljene jedna od druge, te je postojala realna mogućnost da gerilci zauzmu Glamoč. U to vreme je izvršen napad na ustaško-domobranske jedinice na području Šipovo, Jezero, Mrkonjić. To je išlo u prilog gerilcima kod Glamoča, jer neprijatelj nije imao na raspolaganju jedinice sa kojima bi mogao intervenisati kod Glamoča. Gerilci kod Glamoča bili su neodlučni i propustili su dobru priliku za oslobođenje grada. Oni su Kopačinovu grupu stalno napadali, ali nedostajalo je jednog organizovanijeg, smelijeg napada na sam grad. Petog septembra gerilci su ugrozili vezu sa Livnom, te je iz Sinja upućena jedna satnija kao pojačanje.[203] Sada već dolazi do povezivanja dejstava ovih grupa sa ustaško-domobranskim jedinicama koje su učestvovale u borbi sa gerilcima oko Mrkonjića, Jezera i Šipova. Naime, odmah po upućivanju hercegovačke ustaške bojne iz Bihaća u Jajce i ustaške bojne Narcisa Jesenskog iz Petrovca ka Mrkonjiću, planirano je njiho-

---

[200] Situacija 25. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 25/2.
[201] M. Pantoš.
[202] Izveštaj generala Izera od 3. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 3/1.
[203] Situacija na dan 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1.

vo nastupanje u pravcu Drvara. U vezi sa takvom situacijom vojskovoda je 5. septembra naredio generalu Izeru, komandantu Jadranskog divizijskog područja, da obavesti potpukovnika Mecgera o nastupanju ustaških jedinica u pravcu Mlništa, »u leđa četnika sa kojima se bori grupa kod Glamoča«.[204] Bez obzira na naređenje vojskovode, Mecgerove jedinice nisu bile sposobne za dejstvo. One čak nisu bile sposobne da potpomognu napad na Mlništa, a pogotovu da sa ustaškim jedinicama produže nastupanje od Mlništa ka Drvaru i Oštrelju. Mecger je 8. septembra izvestio da njegove trupe nisu ni fizički ni moralno sposobne za određeni zadatak.[205] Da ne bi Livanjsko polje ostalo bez trupa, glavar Glavnog stožera tražio je da general Lukić urgira kod komande Druge italijanske armije da njihove trupe smene Mecgerove jedinice i posednu neka mesta u Livanjskom polju. Smenu jedinica u Livanjskom polju trebalo je izvršiti u toku 7. septembra zbog toga što je pukovnik Lukac imao naređenje da 8. septembra otpočne nastupanje u pravcu Drvara i Oštrelja. Za to vreme trebalo je da budu spremne Mecgerove i Kopačinove jedinice, koje bi pod komandom potpukovnika Mecgera sadejstvovale pukovniku Lukcu u njegovom poduhvatu. U naređenju stoji:

...

»Zapovjedite da se grupa Mecger prebaci u Glamočko Polje, sjedini sa grupom Kopačin i zajedno pod zapovjedništvom Metcgera surađuje pukovniku Lukcu nadiranjem prema Drvaru.«[205a]

Za prebacivanje Mecgerove grupe u Glamočko polje bila je potrebna saglasnost komande italijanskog korpusa. To odobrenje tražio je komandant Jadranskog divizijskog područja general Izer. I pored toga Mecge-

---

[204] Naređenje vojskovođe od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 5/1.

[205] Izveštaj potpukovnika Mecgera od 8. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1.

[205a] Naređenje Glavara Glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 6. IX 1941. AVII, k-2, br. dok. 6/1-25.

rova grupa nije se u određeno vreme prebacila u Glamočko polje. Zbog toga je naređeno da grupa Kopačin nastupajući u pravcu Mliništa ostvari saradnju sa pukovnikom Lukcom.[206]

Ustaška bojna Herenčića, koja je nastupala od Jajca ka Šipovu, vodila je borbe sa gerilcima Plive i Janja.[207] U toku 5. septembra produžila je »čišćenje« pravcem Šipovo — Bukova Glava — Mliništa. Sa njom su bili i neki delovi nemačke grupe majora Anakera. Ustaška bojna sa pukovnikom Lukcem, koja je nastupala u pravcu Bukove Glave, izišla je iz sastava grupe Gustovića i produžila ka Mliništima da bi zajedno sa ustaškom bojnom Jesenskog preduzela nastupanje u pravcu Drvara i Oštrelja. Bojna Herenčić, tj. hercegovačka ustaška bojna vršila je najstrašnije zločine nad narodom Plive i Janja. Narod je ispred nje bežao u šumu, noseći sve što se moglo nositi i goneći stoku. U Smiljevcu, Đuletu i Vitorogi bili su pravi zbegovi naroda. Tamo je bežalo staro i mlado. Međutim, svi nisu mogli pobeći. Samo u selu Krčevinama ustaše su zatvorile 70 žena i dece u kuću Špire Jandrića, a zatim gađali iz mitraljeza u kuću i najzad je zapalili. Hercegovačka ustaška bojna, sa svojim komandantom Herenčićem i ustaškim pukovnikom Lukcem, stigla je preko Čardaka i Mliništa 5. septembra.[208]

Ustaška bojna Jesenskog nastupajući od Mrkonjića preko Podrašnice stigla je 5. septembra u Mliništa.[209] Ispred ove bojne bežao je narod u šumu i to mahom u Kurozeb, Presedlo i Čardak livade. I tamo su bili čitavi zbegovi naroda.

U pokretu su ustaše zapalile oko 100 kuća u selu Baraćima i Gerzovu. U selu Podgori, ustaše su uhvatile Milana Popovića i njegovu ženu. Popoviću su rekle da ne treba bežati od vojske, da oni narodu neće ništa i

---

[206] Situacija na dan 8. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1.

[207] Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 291.

[208] Izveštaj ustaškog pukovnika Franje Lukca od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1-14.

[209] Situacija 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1-1.

da treba odmah da se vrate kućama. Zatim su ga poslale da zove narod da se vraća u selo. Popović je poslušao i otišao u šumu i tamo našao Stojana Protića, jednog od najuglednijih ljudi iz sela Baraća. Njih dvojica su pozvali narod da se vrati. Seljaci su se vratili i javili ustašama. Ustaše su odmah odvojile 76 ljudi, oterale u Savanovića dolinu i sve pobile iz mitraljeza. U dolini se nalazilo pokošeno seno, koga su ustaše stavile na leševe poubijanih ljudi, a zatim zapalile. Sve je izgorelo.

Preostale ljude, žene i decu, ustaše su odvodile u štalu Milana Anđelića i sve jedno po jedno ubijale, udarajući u glavu zidarskim čekićem. u toj štali ubile su 104 lica. Tom prilikom pobegao je Dimitrije Zeljković i Mladen Protić. Ustaše su zatim zapalile štalu, te su ubijeni ljudi, žene i deca izgoreli. Jedino su iz štale pobegli Mitar Ružić, Anđa Ružić i Mara Protić. Njih nisu usmrtile udarcima čekića i oni su se, kad su pogorela brvna od štale, polako izvukli i pobegli u selo. Ustaše su posle palenja štale otišle za Mlinište.

Pukovnik Franjo Lukac sa ustaškim satnijama izišao je u Mliništa bez borbe. Gerilske jedinice nisu mu davale otpor od ivice šume do Mliništa. Gerilci sa područja Mrkonjića nisu bili dobro organizovani i povukli su se kad su ustaše počele da nastupaju, a gerilci Janja i Plive dobrim delom su iznureni dotadašnjim borbama.[210] Šolajini gerilci u to vreme su bili na Plivskim Podovima i imali su prema sebi jedinice iz sastava grupe pukovnika Gustovića. Nastupanje ustaških jedinica prema Mliništima otežano je time što su gerilci razrušili cestu na nekim mestima.[211] Cesta je bila porušena i od Mliništa prema Mrkonjiću, a i prema Glamoču.[212]

Navodno zbog toga što su ustaše izvršile »usiljeni marš« radi opkoljavanja gerilaca na Šipadovoj pruzi, bio

---

[210] Izveštaj komande gerilskog odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god. Zbornik IV, 1, 131, 288.

[211] Izveštaj Gerilskog informacionog biroa od 7. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 5, 19.

[212] Izveštaj komande gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 112, 250.

im je potreban odmor od 2 dana.[213] Lukac je odlučio da se ustaše u Mliništima u toku 6. i 7. septembra odmore, a 8. septembra da počne nastupanje prema Drvaru i Oštrelju.[214] 8. septembra Lukac je saopštio da povlači u Bravsko 2 satnije iz Sremske Mitrovice i 3 satnije iz Bosanske Kostajnice.[215] Nameravao je da i njih iskoristi u napadu na oslobođenu teritoriju i Drvar. Lukac je smatrao da prethodno treba pročistiti cestu prema Glamoču i u vezi sa tim zahtevao je da se o tome obavesti potpukovnik Mecger i da mu se naredi da krene njemu u susret, prema Mliništima. Zbog toga je glavar Glavnog stožera urgirao da se Mecgerove jedinice što pre zamene u Livanjskom polju, ali do toga tada nije došlo.

Pukovnik Lukac je bio siguran da će u poduhvatu uspeti. Polazeći od takvog shvatanja, on je vojskovodu Slavka Kvaternika izvestio da će u sredu 10. septembra početi koncentracija ustaških jedinica kod Oštrelja i za jedan dan završiti »čišćenje« terena prema Glamoču.[216] Lukac je bio naročito raspoložen za obračun sa gerilcima u Oštrelju. Hteo se sa njima obračunati samo sa ustaškim snagama.[217] Radi obezbeđenja svog zaleđa tražio je da vojskovođa naredi domobranstvu da posedne sva mesta na prostoru Jezero — Mrkonjić — Ključ — Bosanski Petrovac. Iako je bio siguran u uspeh nameravanog obračuna sa gerilcima, Lukac nije isključivao mogućnost eventualnih prepada u pozadini njegovih trupa.

Lukac je zahtevao od vojskovođe da naredi generalu Rumleru preduzimanje potrebnih mera radi popune artiljerijskom municijom, pošto će artiljerijske jedi-

---

[213] Izveštaj pukovnika Lukca od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[214] Situacija na dan 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[215] Izveštaj potpukovnika Hramoste od 8. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1-5.

[216] Dopis ustaškog pukovnika Franje Lukca od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1.

[217] Dopis ustaškog pukovnika Franje Lukca od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1-17.

nice u Petrovcu ući u njegov sastav kad tamo stigne. Dalje je zahtevao da se u Petrovac doturi 5000 konzervi, 1000 kg dvopeka, cigareta za oko 2000 ljudi i cipele za ustaše, jer su ostale »u akciji čišćenja« skoro bose. Pukovnik Lukac je raspolagao sa oko 2000 ustaša. Imao je i 2 haubice, a tražio je da mu se stave na raspolaganje i 2 brdska topa iz Sarajeva sa odgovarajućom municijom.[218]

Pored tih čisto vojničkih obaveštenja, Lukac je vojskovođu izvestio da su njegovi »satovi popalili skoro sva srpska sela«. Zahtevao je da veliki župani odrede sve što je potrebno radi prikupljanja lutajuće stoke, kako bi se ona »stavila pod nadzor radi buduće kolonizacije«. Njegovim zahtevima vojskovoda je izišao ususret. Glavar Glavnog stožera je odmah izdao potrebna naređenja da se izvrši sve ono što Lukac traži. U vezi sa tim izdata su potrebna naređenja Jadranskom, Vrbaskom i Bosanskom divizijskom području. Vrbasko divizijsko područje trebalo je po naređenju glavara Glavnog stožera da Petrovac snabde municijom, konzervama, dvopekom, cigaretama i izvrši obezbeđenje komunikacije Mrkonjić — Kijuč — Petrovac, dok je u Mliništa moralo poslati više kamiona i jednog lečnika — hirurga. Sarajevskom području naređeno je da odmah pošalje Lukcu brdske topove i obezbedi komunikaciju Donji Vakuf — Jajce Šipovo — Mliništa. Jadransko područje trebalo je da naredi grupi Kopačin nastupanje u pravcu Mliništa. Prema tome preduzete su sve mere da se obezbedi poduhvat pukovnika Lukca.

U Mliništima za vreme izlaska ustaških jedinica pukovnika Lukca, gerilskih snaga nije bilo.[219] Zbog toga Lukac i izveštava da je u Mliništa došao bez borbe. Gerilci Glamočkog bataljona tada su bili oko Glamoča, a oni sa područja Mrkonjića nisu došli u Mliništa već su se sklonili u šumu. Lukca nije imao ko dočekati pri izbijanju na Mliništa. Komanda Drvarske brigade od-

---

[218] Izveštaj pukovnika Franje Lukca od 5. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1-14.

[219] Izveštaj komande partizanskih odreda za Mliništa i okolinu od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 112, 250.

redila je Dušana Jovića za komandanta svih gerilskih snaga koje su se nalazile na području Glamoča i Mliništa. U tom svojstvu čim je doznao za dolazak ustaša u Mliništa, Jović je i preduzeo potrebne mere. Odmah je naredio Glamočkom bataljonu da posedne položaje oko ceste i spreči pokret ustaša od Mliništa ka Glamoču i obratno.[220]

Komanda Glamočkog bataljona je poslala u Mliništa vod Peje Ivića sa oko 50 pušaka, vod Krste Radoje sa 15 pušaka i više nenaoružanih ljudi, vod Vujakovića sa 17 pušaka i 1 puškomitraljezom.[221] Osim toga određena je i četa Trivuna Radoje koja je imala 59 pušaka i 1 puškomitraljez. U sastav pomenute čete ušao je vod Vojke Bjeljca sa 36 pušaka i 1 puškomitraljezom, kao i vod Đure Kukobata sa 25 pušaka. Radojina četa trebalo je da posedne položaje u visini Ozrena i tako s leđa obezbedi odrede koji su se nalazili u Mliništima.

Odmah po izbijanju ustaša u Mlinište gerilci iz sela Vrbljani i Ribnika došli su na železničku stanicu Ovčara sa zadatkom da spreče ustaško nastupanje ka Potocima i Resanovači. Tamo su došli i gerilci iz sela Jasenovih Potoka. Dok su se ustaše odmarale u Mliništima, gerilske snage su se prikupljale i posedale položaje za doček ustaša u slučaju njihovog pokreta.

Gerilci Glamočkog bataljona sukobili su se sa ustašama u 11 časova 7. septembra ispod žandarmerijske stanice Mliništa. Ustaše su ove gerilske delove odbacile od ceste i oni su se povukli u neredu sa obe strane ceste.[222] Međutim, po svemu sudeći, to nije bio sukob sa ustaškim snagama koje su krenule u pravcu Glamoča, već je do sukoba došlo kad su se gerilci približili Mliništima pa su ih ustaše primetile.

Komanda Drvarske brigade naredila je bataljonu »Sloboda« da odmah pošalje u Mliništa vod Prekajskog

---

[220] Dopis Glamočkog bataljona od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 110, 246.

[221] Isto

[222] Dopis Glamočkog bataljona od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 110, 247.

odreda i jedan jači vod Drvarčana sa Ilijom Desnicom. Dvadeset naoružanih gerilaca iz Prekajskog odreda krenulo je za Mliništa u toku 7. septembra. I vod Drvarčana, takođe, je odmah krenuo. Oni su sa Desnicom stigli do Mliništa u 12 časova 8. septembra.[223] Sa vodom Drvarčana pored Desnice došao je i Gojko Rodić, partijski radnik. On je tamo upućen radi organizovanja i oživljavanja političkog rada.

Od 17 do 24 časa 7. septembra Jović je uspostavio vezu sa odredima oko Glamoča, Ribnika, Mrkonjića i Perice Vasića.[224] Ti odredi su raspoređeni oko Mliništa. Vodovi Glamočkog bataljona raspoređeni su na liniji Ređuša Š. — Vasići — Potok Lominac. Gerilci Perice Vasića i Uroša Drenovića su poseli severozapadne padine Kurozeba, prema Ploči. Gerilci iz Ribnika i Vrbljana nalazili su se u Paljevini sa položajima prema železničkoj stanici Mliništa, neposredno do nje. Jedna desetina Ribničana bila je u zasedi kod Ovčare, dok je druga kontrolisala prostor između Ovčare i Ređuša da bi blagovremeno otkrila pokušaje ustaša da se probiju u Ubaviće, gde se nalazio štab gerilskih odreda za Mliništa. Vod Drvarčana postavljen je na položaje između Ređuša Š. i Kurozeba, na liniji gde su se nalazili vodovi Glamočkog bataljona. Sa gerilcima na tim položajima komandovao je Ilija Desnica. Pod njegovu komandu stavljeni su i vodovi Glamočkog bataljona.

Desnica se u borbama u Drvaru i Oštrelju pokazao kao hrabar. Pri polasku za Mliništa komanda Drvarske brigade ga je unapredila u čin pešadijskog kapetana prve klase. Sem njega unapređeni su: Ljubo Babić u čin pešadijskog potporučnika, Milutin Morača, u čin pešadijskog kapetana druge klase, Vlado Morača, u čin pešadijskog potporučnika, Jole Marić, u čin pešadijskog poručnika, Mile Gvozdenović u čin pešadijskog potporučnika, Mile Kecman u čin pešadijskog potporučnika i Dušan Rokvić u čin pešadijskog poručnika.

---

[223] Izveštaj komande gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 8. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 103, 234.

[224] Isto.

Brigada je unapređenja vršila naredbom. Naredba za unapređenje Kecmana glasi:

»UNAPREĐENJE

za zasluge u vođenju svoga odreda u odlučnim borbama oko Petrovca ovaj Štab unapređuje druga Milu Kecmana, naredника, komandira I. odreda I. bataljona »Sloboda« u čin pješadijskog p.poručnika.

Drug Mile Kecman, p.poručnik neka služi kao primjer svakom našem borcu kako treba da se bori za slobodu svoga naroda.

Unapređenje pročitati pred cijelim odredom.

1. IX 1941. Za štab
Ljubović«[225a]

Unapređenje je za Desničin autoritet na položajima kod Mliništa značilo mnogo. Gerilci su u njemu gledali kapetana koji dolazi iz Drvara, oficira stručna za vojna pitanja, koga oni do tada nisu imali. Zahvaljujući tome, Desnica je uspeo da se u izvesnom smislu nametne i ostalim odredima i njihovim komandirima. On je i za njih postao autoritet. Svakako da je tome dosta doprinela i njegova borbenost i smelost, ali ni odelo ni čin nisu bili za potcenjivanje.

Politička zrelost mnogih gerilaca nije bila na visini. Zbog toga je bilo i ljudi koji su šovinistički delovali i sami uticali na neke gerilce, pa je bilo pojava kao u Glamoču da je narod smatrao i govorio da se borba vodi protiv Turaka.[225b] U Mrkonjićkom srezu bili su Uroš Drenović, učitelj, Perica Vasić, Mitar Trivunčić bivši žandarmerijski narednici, Dušan Prole i Todica Mitrović, lugari koji su bili kapitulantski orijentisani i nepriljateljski su delovali među gerilcima i narodom radi razbijanja uticaja Komunističke partije. Oni su govorili, naročito posle paljenja sela i ubijanja nevinog naroda od strane hercegovačkih ustaša i bojne Jesenskog,

---

[225a] Naredba Štaba brigade nacionalno-oslobodilačkih gerilskih odreda od 1. IX 1941. god. za unapređenje Mile Kecmana. AVII, k-1701, br. dok. 49/16. Ljubović je Ljubo Babić.

[225b] Izveštaj Štaba NO odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 489.

da je nemoguće boriti se protiv organizovane vojske i države i da je jedini izlaz u osloncu na Italijane. Drenović i svi ti ljudi komandovali su gerilcima oko Mliništa, pa se zbog takvog njihovog stava nije mogla očekivati neka odlučnija i čvršća upornost da se neprijatelju onemogući da sprovede svoj plan.

Pukovnik Lukac je nastojao da obezbedi uspeh svog poduhvata. Jedinice pukovnika Gustovića dobile su zadatak da obezbede njegovo zaleđe. Pukovniku Matagiću u Bosanskom Petrovcu bilo je naređeno da demonstrativnim napadom vezuje gerilske snage na Oštrelju i da stupi u vezu sa pukovnikom Lukcem kako bi mu olakšao izvršenje zadatka.

Međutim, pukovnik Lukac se nije usudio da pokuša nastupati u pravcu Oštrelja preko Potoka i Srnetice, bez obzira na to što su izvršene sve pripreme. On je pokušao da uspostavi vezu sa grupom Mecgera u Glamoču. Tako je 8. septembra počeo nastupati cestom od Mliništa ka Glamoču. Gerilci su taj pokušaj odbili i primorali ga da odustane od daljih pokušaja. Po naređenju komandanta gerilskih odreda za Mliništa i okolinu skupljen je veliki broj ljudi koji su porušili prugu od Potoka ka Mliništima i cestu od Mliništa ka Glamoču. Ovim je stvorena mogućnost da su gerilci prešli u napad i odbacili ustaše sve do železničke stanice Mliništa. Napravljen je obruč oko ustaških snaga i one su se našle u okruženju.[226] U toku 9. septembra gerilci iz Vrbljana napali su ustaški kamion na cesti za Mrkonjić i zapalili ga.

Posle prvog odbijanja pokušaja ustaša pukovnika Lukca da prodru za Glamoč, glavar Glavnog stožera nije izgubio veru u ustaške snage ni nadu za gušenje ustanka u Drvaru. On je 9. septembra naredio divizijama u Sarajevu i Banjoj Luci da ne šalju avione za bombardovanje Drvara. Hteli su, pored ostalog, spasiti celulozu i pilanu za ustašku NDH.

---

[226] Izveštaj štaba gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 113, 251.

»Zabranjuje se bombardovanje Drvara, jer tamo ima naših vojnika a imade se čuvati i tvornica celuloze i pilana.«[227]

U toku 10. septembra gerilci su krenuli u napad na Lukčeve ustaše i potisli su ih sve do železničke stanice gde su ustaše pružile snažan otpor. U toj borbi ranjen je u nogu pukovnik Lukac. Gerilci i ustaše pretrpeli su velike gubitke. Ta borba bila je odlučujuća za dalji poduhvat pukovnika Lukca, u pravcu Oštrelja i Drvara. Odmah posle ranjavanja, Lukac je odvezen u bolnicu u Banju Luku.[228] Komandu nad ustašama preuzeo je pukovnik Seletković koji je naredio da se ustaše prikupe i odmaraju do 13. septembra.[229] To je značilo odustajanje od napada u pravcu Drvara i ograničavanje samo na prodor do Glamoča i uspostavljanje veze sa grupom potpukovnika Mecgera.

U vezi sa novonastalom situacijom naređeno je da grupa potpukovnika Mecgera obustavi pokret ka Mliništima i sačeka do 13. septembra pa da tada krene u napad. Ovim naređenjem trebalo je da Mecger napadne gerilce s leđa u Redušu Š. i Andanuši. Osim toga naređeno je da se spale sva srpska sela s obe strane ceste.[230]

Odlaganje napada dovelo je do zabune i nesporazuma kod neprijateljskih komandanata. General Izer je pismeno prigovorio glavaru Glavnog stožera. On je naveo da je 8. septembra predviđen pokret od Mliništa ka Oštrelju, a tog dana je javljeno da su ustaške bojne otpočele nastupanje ka Glamoču. Zatim 10. septembra je javljeno da ustaše kreću u pravcu Glamoča tek 13. septembra. General Izer dalje kaže da je naredio pokret ka Mliništima za 8. septembar i da takve promene termina mogu dovesti do nezgodne situacije.[231]

---

[227] Naređenje glavara Glavnog stožera od 9. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 9/1.

[228] Situacija na dan 10. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 10/1.

[229] Isto.

[230] Naređenje glavara Glavnog stožera ustaške vojnice pukovnika Lukca od 10. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 10/1.

[231] Telegram zapovedništva Jadranskog divizijskog područja od 1. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1.

Međutim, ni glavar Glavnog stožera nije znao za promene. On je za njih doznao tek 10. septembra. Odgovarajući na telegram generala Izera on kaže da ustaške bojne nisu podređene glavnom stožeru, da rade samostalno i ono što njemu javljaju on daje potčinjenima radi orijentacije.[232] Do kakvih je posledica to dovelo pokazuju događaji na Mliništima.

Napad na ustaše kod železničke stanice Mliništa 10. septembra pokazao je da ni kod gerilaca nije bilo sve u redu. Drenović i Vasić nisu se ni pojavili u borbi sa svojim gerilcima.[233] Neki su gerilci za vreme borbe otišli i napustili položaje a neki su govorili da su Drvarčani krivi što se vodi borba.[234] Oni gerilci koji su učestvovali u napadu pomešali su se sa ustašama. Najveće zalaganje u borbi ispoljila je četa pod komandom Desnice. Uz to, odlično su se borili i neki vodovi koji su bili u njenoj blizini. Žrtava je bilo mnogo na obe strane. Za vreme borbi na Mliništima poginulo je dosta gerilaca sa terena Glamoča,[235] pa ipak i oni su u tim borbama podbacili.[236] Komanda Drvarske brigade je naređivala da se neprijatelj na Mliništima napadne i

---

[232] Telegram general-poručnika Marića od 11. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1.

[233] Dopis komande gerilskih odreda za Miliništa i okolinu od 11. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 6-20. Drenović i Vasić su izdali NOB-u i prišli okupatoru. Drenovića su ubili iz engleskog aviona u Čađavici 1944. god. kada su mitraljirali jendu nemačku kolonu u kojoj je i on bio.

[234] Isto.

[235] M. Panutoš.

Ovde je poginuo i Peja Ivić. On se vidno istakao u borbi. U Zborniku IV, 1, 110, 246, stoji da je Peja Ivić »kasnije izdao NOB i prišao četnicima«. Međutim, to je netačno. On je poginuo pre pojave četnika i četničkih jedinica.

[236] Dopis komande gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 14. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 8-1/20. Dopis Velje Stojnića i Voje Todorovića od 15. IX 1941. god. Drvarskoj brigadi o stanju na terenu Glamoča, AVII, k-1701, br. dok. 16-2/I. Naredba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 128, 284.

primora na predaju ili uništi.[287] Ti su zadaci preko Dušana Jovića postavljeni i odredima u Janju i Plivi. Brigada je shvatila značaj ishoda borbe na Mliništima, ali svi odredi nisu izvršavali naređenja i zbog toga rezultat nije bio onakav kakav je mogao biti.

Italijani su u toku 9. septembra bacali letke oko Glamoča i Mliništa. U njima su pozivali gerilce da se vrate kućama. To je imalo negativan odraz na gerilce, tim pre kad se zna kakvo je bilo raspoloženje gerilskih komandanata Drenovića, Vasića i ostalih.

Sve je to uticalo i na raspoloženje gerilaca koji su bili rodom od Drvara. Oni su, izgleda, smatrali da ih Glamočani i drugi izdaju i da se u takvoj situaciji ni oni ne mogu boriti.[288] Držanje Desnice je, verovatno, doprinelo potenciranju nesuglasica i sve je imalo za posledicu slabljenje borbene moći gerilaca.

Premda je naređeno da se obavesti potpukovnik Mecger o odlaganju nastupanja u pravcu Mliništa za 13. septembar, izgleda da takvo obaveštenje nije stiglo na vreme. On je sa svojom grupom stigao u Glamoč i pokušao da stupi u kontakt sa gerilcima. Devetog septembra poslao je jedno pismo u kome zahteva da gerilci pošalju u Glamoč svoja dva čoveka »koji će istaknuti svoje želje italijanskim i hrvatskim častnicima«.[289] Naglasio je da je želja Italijana i njihova da se borba okonča i da se gerilci vrate svojim kućama da mirno žive i rade. Pregovaračima je zajamčio povratak, naglasivši da ponesu beli barjak i da će ih čekati do podne 10. septembra.

U vezi sa zahtevom pukovnika Mecgera, komanda Glamočkog bataljona odmah je obavestila Drvarsku brigadu i tražila uputstva za postupak, mada je komanda bataljona i sama zauzela pravilan stav: »niti

---

[287] Naredba komande Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 124, 276.

[288] Dopis komande gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 11. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 6-20.

[289] Dopis pukovnika Mecgera od 9. IX 1941. god., Glamočkom bataljonu, Zbornik IV, 1, 111, 248.

pregovarati, niti se predavati«.[240] To je bio stav koji je potpuno odgovarao interesima narodnooslobodilačke borbe. Na dopis komande Glamočkog bataljona, komanda Drvarske brigade odmah je odgovorila. U svom dopisu komanda Drvarske brigade je dala šire objašnjenje u vezi sa zahtevom za pregovore. Navela je da se sa Italijanima i ustašama nema šta pregovarati i zabranila vođenje pregovora. Naglašeno je da se sa domobranima može pregovarati ako oni ne istupaju kao organi »Pavelićeve ustaške vlade i njegove izdajničke politike«.[241]

Takav stav komanda Drvarske brigade zauzimala je po svim pitanjima odnosa prema okupatoru i ustaško-domobranskim jedinicama. Brigada je poslala Glamočkom btaljonu i posebno uputstvo u kome je precizirano kako treba voditi pregovore sa domobranima. Poslani su i leci, kao odgovor na letke koje su bacali italijanski avioni na području Glamoča i oko Mliništa. Naređeno je da lično komesar bataljona proradi te letke sa gerilcima. Leci su poslani za italijanske vojnike i domobrane. U pogledu daljih dejstava brigada je naredila Glamočkom bataljonu da odmah poruši cestu između Glamoča i Livna[242] i da po svaku cenu[243] spreči nadiranje neprijatelja od Livna. Odlučeno je da se neprekidno napadaju Pavelićeve snage u području Glamoča i da se formiraju manji leteći odredi koji će moći izvr-

---

[240] Napomena komande Glamočkog bataljona uz pomenuti dopis pukovnika Mecgera.

[241] U ovoj naredbi brigada je skrenula pažnju Glamočkom bataljonu da će se od tog vremena gerilski odredi nazivati partizanski, a ne gerilski. Međutim, ostali bataljoni nisu o tome tada obavešteni. Glamočkom bataljonu je naglašeno da će u vezi sa promenom naziva dobiti i konkretna uputstva. Ostale jedinice brigade takvu naredbu su dobile 19. septembra, pa se stoga upozorenje Glamočkom bataljonu može smatrati kao nagoveštaj, a docnija naredba i uputstvo kao datum stvarne promene naziva. Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 125, 278.

[242] Naredba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 128, 285.

[243] Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 125, 278.

šavati razne zadatke. Ovi odredi trebalo je da se zabacuju ustašama i domobranima za leđa i da ih iznenada napadaju. U njihov sastav trebalo je da uđu najhrabriji gerilci. Ti odredi, po svojoj nameni, trebalo je da budu pravi partizanski odredi. Verovatno je to urađeno pod uticajem Štaba za Bosansku krajinu, koji je, najverovatnije, 9. septembra od Mrkonjića stigao u Drvar i uspostavio prvi kontakt sa Drvarskom brigadom.[244] Štab za Bosansku krajinu je komandi brigade ukazao na neke greške.[245] Naime, ukazano je na nepostojanje komesara brigade i neprimenjivanje partizanske taktike. Tada je Veljo Stojnić postavljen za komesara brigade. Tih dana su u Drvar stigla i tri španska borca: Kosta Nađ, Vlado Ćetković i Vojo Todorović. Vlado Ćetković je poslan na položaje prema Kninu, a Kosta Nađ je određen u štabu brigade za instruktora.[246]

Zahtev pukovnika Mecgera za pregovore bio je odbačen. Desetog septembra u 10 časova otpočeo je neprijateljski napad gde su gerilci odbačeni sa položaja Ozren, kota 1118. Glamočki batalon nije uspeo da odbije Mecgerov napad niti je uspeo da razruši cestu prema Livnu i postavi na njoj zasedu. Gerilci su, premda je Mecger imao slabe snage, odbačeni od Glamoča i primorani da se povuku na nove polgožaje. Oni su tada poseli položaje na liniji Junč Krava — Vaganj — cesta Mliništa — Glamoč u visini Prijana. Osim toga postavljena je zaseda na Skokovima.

---

[244] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 489. O svom dolasku u Drvar, Štab za Bosansku krajinu kaže:

»... Iza Prekaje stigli smo u Drvar, u tu kulu oslobođenih krajeva ovog dijela Bosne. Relativno veliki uspjesi i napori Drvara stvorili su čitave legende o njemu. Borbenost, zgodan položaj, tehničke mogućnosti i relativno veliki broj kadrova uslovili su da Drvar postane centar oslobođenih krajeva u tom dijelu Bosne, kao i vodič borbe za oslobođenje u svojoj okolici«.

[245] Isto, str. 490.

[246] Isto, str. 491.

Primivši izveštaj o nastupanju grupe Mecger i odbacivanju gerilaca sa Ozrena, štab Drvarske brigade je naredio da se Ozren opkoli i napadne bombama, a da gerilski odredi, koji se nalaze oko Glamoča sa južne strane, izvrše napad na Glamoč i neprijatelja dovedu u težak položaj.[247] To su bili sasvim realni zadaci, obzirom na slabost Mecgerove grupe. Pored toga brigada je ukazala na propust koji su učinili gerilci kad su dozvolili da se njihovi delovi povlače iz Glamočkog polja pod pritiskom Mecgerove grupe, a da ostali to posmatraju sa visova. Prema mišljenju komandanta brigade, odred Ticin i drugi odredi trebalo je da sa Rujana napadnu Mecgerovu grupu i onemoguće joj zauzimanje Ozrena i nastupanje prema Mliništima. Međutim, oni to nisu učinili i zbog toga je prigovoreno komandi Glamočkog bataljona.

Desetog septembra Mecgerova grupa je produžila nastupanje i uspela da izbije do Perduhova Sela. Ocenivši da su ustaško-domobranske snage u Glamoču vrlo slabe, jer je Mecger sa svojim satnijama iz Glamoča krenuo prema Mliništima, Dušan Jović, komandant gerilskih snaga na Mliništima i okolini, nekoliko puta je naređivao Glamočkom bataljonu da napadne grad.[248] Međutim, do napada nije došlo.

U međuvremenu, gerilci su izvršili još dva napada na ustaše u Mliništima. Gerilci pod komandom Desnice, gde je bio i Prekajski odred i gerilci iz Ribnika, kojih je bilo 120, bili su uporni u napadima. Vodile su se žestoke borbe.[249] Gerilcima je nestalo municije, te su tražili da im se pošalje iz Drvara. Međutim, i pored svega ustaše su primorane da napuste Mliništa i krenu za Glamoč. Za vreme ovih napada, Jović je naredio da Glamočki bataljon spreči pokret ustaša i domobrana

---

[247] Naredba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 128, 285.

[248] Dopis komandanta gerilskih odreda za Mliništa i okolinu od 14. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 8-1/20.

[249] Dopis štaba gerilskih odreda za Ribnik od 12. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 135, 296.

od Glamoča ka Mliništima, ali to nije izvršeno. Zatim je tražio dva voda da posednu položaje na Skokovima, ali su i oni zakasnili.[250]

Kakvo je bilo stanje na prostoru Glamoča vidi se i po tome da je štab Glamočkog bataljona tražio da se izradi plan za prebacivanje njegovih gerilaca na neki udaljeniji sektor, daleko od njihovih kuća, a da se gerilci sa drugog terena prebace na teren Glamoča.[251] Zbog takvog stanja komanda Drvarske brigade je 12. septembra tamo poslala Velju Stojnića, Voju Todorovića i Obrada Banjca. Prva dvojica su imala ovlašćenja štaba brigade da mogu preduzimati konkretne mere radi sređivanja stanja, dok je Obrad Banjac postavljen na dužnost komesara Glamočkog bataljona.[252] Vojo Todorović i Veljo Stojnić su obišli položaje i vodili razgovore sa gerilcima. Oni su imali veoma odgovoran zadatak i nisu za tako kratko vreme mogli da ga potpuno izvrše, jer su ustaše i domobrani već uspeli da potisnu gerilce ka Mliništima i da zauzmu dosta mesta i pogodnih uzvišenja koja su držali gerilci. Stekavši utisak na osnovu ranijeg Jovićevog izveštaja, da je kod Glamoča sve u redu, štab brigade je više puta naređivao da se napadnu Mliništa i razbiju ustaše. Radi toga geril-

---

[250] Dopis Velje Stojnića i Voje Todorovića od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, broj dok. 16-2/I. U ovom dopisu se govori o stanju na području Glamoča, pa se između ostalog kaže: »Za ilustraciju borbenog raspoloženja glamočkih odreda, navodimo slučaj odlaska neprijatelja sa Ozrena koji je usledio 13. o.mj. u 8 sati na večer, — naši odredi umjesto da zauzmu Ozren, povlače se još dublje u pozadinu i tek 14. u veče polazi naša patrola na sam položaj. Nadalje, vodovi — Hotkovački prvi, Hotkovački drugi, Reljino Selo i Štekerovci, koji su trebali dočekati neprijatelja i sprečiti mu povezivanje Glamoč — Mliništa nisu izvršili zadatak, dapače nisu ni došli na određene položaje (osim Štekerovaca). Zahvaljujući ovom izdajstvu neprijatelj je uspio, da sa snagama od 3 topa, 1 bacača, 10 kamiona i jednog bataljona vojske probije do Glamoča«.

[251] Dopis štaba bataljona gerilskih odreda za Glamoč od 9. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 1-2/1.

[252] Naredba Drvarske brigade od 12. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 133, 293.

ci su se prikupljali ispod železničke stanice Mliništa i spremali za napad, te nije izvršeno naređenje brigade o slanju gerilaca sa Mliništa na Oštrelj.[252a]

U toku 12. septembra, prema ponovnom naređenju, grupa pukovnika Mecgera trebalo je da produži nastupanje ka Mliništima i spoji se sa ustašama.[253] Obzirom na stanje kod gerilaca Glamočkog bataljona grupa je mogla bez teškoća da stigne u Mliništa i spoji se sa ustašama pukovnika Seletkovića. Međutim, izgleda da se nije tačno znalo kada će ustaše krenuti u pravcu Glamoča. U izveštajima gerilaca stoji da su ustaše opkoljene u Mliništima i navodi se da su se izvukle kad su se gerilci sklonili zbog lošeg vremena. Ovo izvlačenje izvršeno je noću između 13. i 14. septembra.[254] Gerilci nisu bili u stanju da to spreče i ustaše su otišle za Glamoč.

Vodovi Glamočkog bataljona, dva hotkovačka i vod iz Reljina Sela nisu hteli ni da posednu određene položaje. Jedino je vod iz Štekerovaca bio na položajima, ali sam nije mogao da učini ništa. Zbog takvog stanja kod gerilaca Glamočkog bataljona, neprijatelj je uspeo, da se sa 1 bojnom, 3 topa i 10 kamiona probije do Glamoča.[255] Ustaše su potisle gerilce i probile se u Glamočko polje. Tada su počinile strašne zločine.[256] U zaseoku Čvokići uhvatile su 84 osobe: ljudi, žena i dece i sve poklali. Jedno dete je, zatrpano leševima, ostalo živo. Ovaj zaseok je bio potpuno spaljen i uništen.[257] Popaljeno je još zeselaka i sela i to onih koji

---

[252a] Naredba Drvarske brigade od 10 IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 124, 276.

[253] Situacija na dan 12. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 12/1-1.

[254] Dopis štaba partizanskih odreda za Ribnik od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 155, 344.

[255] Dopis Velje Stojnića i Voje Todrovića od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 16-2/I.

[256] Dopis komande gerilskih odreda za Mliništa od septembra 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 9-1/20.

[257] Izjava Žarka Gavrića iz Glamoča, data 17. XII 1957.

su se nalazili uz cestu. Međutim, u njima nisu popaljene sve kuće, kao u zaseoku Čvokići. Narod iz ovih sela izbegao je u šumu. Jedino to nisu učinili stanovnici zaseoka Čvokići.

Ustaško-domobranska vojska povukla se 13. septembra iz Glamočkog polja u Glamoč. Ozren su napustili u 20 časova istoga dana, a gerilci nisu ni pokušali da ga posednu. Naprotiv, oni su se povlačili još dalje. Na području Glamoča, stanovništvo i gerilci nisu bili raspoloženi za dalju borbu. Njihovo raspoloženje načeto je italijanskom propagandom koja je dolazila iz Grahova.[258]

U vezi sa takvim stanjem na području Glamoča, Drvarska brigada je smatrala da je najbolje formirati manje odrede od sigurnih ljudi iz sela bliže Drvaru i tamo dejstvovati. Zamišljalo se da bi ti odredi svojom aktivnošću uticali i na ostale odrede i tako postali njihov podstrekač. Brigada je radi toga uputila dopis komandantu odreda za Mliništa i okolinu i svojim delegatima koji su tada bili na terenu Glamoča. O toj ideji se kaže:

»Osigurati u Prekaji, Mokronogama i drugim tamošnjim selima manje odrede, koji će biti sastavljeni od dobrovoljaca od najsigurnijih ljudi, i njih naoružati ukoliko je moguće puškama, a ukoliko pušaka dovoljno nema onda bombama. To bi bile male udarne grupe, koje bi trebalo da prime na sebe najteže zadatke i da svojom borbom utiču na druge odrede i stvarno postanu njihovi rukovodioci. Ovome pitanju posvetiti najveću pažnju i odmah pređite na taj rad. To bi bilo najradikalnije sredstvo koje mi sada možemo učiniti na toj strani.«[259]

U telegramu generala Izera stoji da je grupa Mecgera u toku 13. septembra izbila na Mliništa i da tamo nije nikoga našla.[260] Isto tako, to se navodi i u telegra-

---

[258] Dopis Velje Stojnića i Voje Todrovića od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 16-2/I.

[259] Dopis Drvarske brigade od 16. IX 1941. god., u vezi sa stanjem kod gerilskih odreda na terenu Glamoča, AVII, k-1701, br. dok. 19-2/I.

[260] Telegram od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 13/1-13.

mu Sarajevskog divizijskog područja. U njemu se čak kaže da su mu domobrani »otkazali posluh«.[261] Dok u drugom telegramu istog područja stoji da su u Mliništima nalazi i jedna ustaška bojna. Međutim, sva ova izveštavanja i tvrđenja da se u toku 13. septembra Mecger nalazio u Mliništima su posledica nepoznavanja situacije, naglih promena i slabe veze sa potčinjenim jedinicama. Jer, u Mliništima, posle probijanja Seletkovićevih ustaša u Glamočko polje, ni jedna od neprijateljskih jedinica nije bila.

Tada su Mliništa ostala bez neprijateljske vojske i gerilcima je naređeno da se prikupe za izvršenje novih zadataka. Gerilci su odlučili da napadnu i ponovo oslobode Mrkonjić, jer su tamo bile slabe domobranske snage. U tom cilju oni su krenuli ka Mrkonjiću. Međutim, do napada nije došlo, jer su gerilci iz Ribnika, doznavši da će ustaše napasti Ribnik, odustali od te namere. Došavši do sela Štrbine, Ribničani su preko Medne i Slatine otišli u Ribnik i odustali od napada na Mrkonjić. Ni ostali gerilci nisu bili raspoloženi za napad, pa je Desnica sa Drvarčanima iz Štrbine, takođe, preko Slatine i Ribnika, krenuo za Drvar. Time je završen i slomljen drugi ustaško-domobranski pokušaj za gušenje ustanka u Drvaru i okolini.[262]

---

[261] Telegram Sarajevskog divizijskog područja od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 13/1-32.

[262] Brzojav general-poručnika Lakse od 11. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1-9. On između ostalog veli: »Naše vojne snage su preslabe, da uguše sadanju pobunu, treba poslati pojačanje«. Dopis Drvarske brigade od 21. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 74/16. Izveštaj grupe generala Lukića V.T. broj 464 od 14. X 1941. god., Zbornik V, 1, 166, 412.

TREĆI POKUŠAJ GUŠENJA USTANKA

PRIPREMANJE ITALIJANSKOG NAPADA

Neuspesi ustaško-domobranskih snaga da povrate Drvar i uguše ustanak na oslobođenoj teritoriji negativno su se odrazili na vojnom i na političkom planu. U ovim operacijama učestvovale su jedinice skoro svih ustaških vojnih područja.[1] One su u borbama sa gerilcima pretrpele teške poraze i onesposobljene do te mere, da je svaka dalja pomisao na mogućnost gušenja ustanka morala biti napuštena.[2]

---

[1] Izveštaj generala Rumlera od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1-4. Naređenje zapovedništva mesta Varaždin, Karlovac i Bjelovar od 27. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1-4. Telefonsko obaveštenje pukovnika Kalačeka od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1-6. Izveštaj velikog župana Kvaternika od 28. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 28/1-13. Izveštaj pukovnika Matagića od 30. VII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 29/1-8. Situacija 8. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 8/2-7. Situacija 10. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 10/2-4. Situacija 26. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 26/2-1.

[2] Izveštaj izaslanika župe Knin od 19. VIII 1941. godine o preuzimanju vlasti od strane Italijana, Zbornik V, 1, 137, 351. Članak iz »Gerilćevog radiodnevnika« od 27. VIII 1941. god., o značaju stvaranja slobdne teritorije. Zbornik IV, 1, 52, 110. Telegram general-poručnika Lakse od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1-9.

General-poručnik Laksa smatrao je da su ustaše iz Hercegovine krive za takvo stanje. On je u svojim izveštajima navodio da te ustaše ubijaju i pljačkaju narod i da je više štete nego koristi od njihovih vojnih akcija. Zahtevao je da se hercegovačke ustaše odstrane iz Bosne dok ne bude prekasno,[3] jer bi zbog njihovih zločina moglo doći do širenja ustanka. Ove su zaista počinile nečuvene zločine u svim mestima u kojima su bile.[4] Pa ipak njihovo povlačenje u Hercegovinu, kako je predlagao general-poručnik Laksa ne bi rešilo pitanje gušenja gerilskog pokreta, jer je do ustanka došlo pre dolaska hercegovačkih ustaša.

Ustaše Mostarske bojne su najviše ljudi, žena i dece pobile tamo gde se narod i nije digao u borbu. One su, obično, zločine činile u selima iz kojih narod nije izbegao u šumu, jer je smatrao da niko nema razloga da ga ubija. Pa ipak pokazalo se da su svi ti ljudi bili u zabludi, jer se ustaškoj vlasti u kojoj su dominirali obični zločinci nije moglo verovati. Ta zabluda stala ih je života. Međutim, iz te zablude, iz događaja koji su doveli do hiljade nevinih žrtava, narod je izvlačio pouke i više se ne bi lako dao prevariti i vratiti kućama. Oružje se nije ispuštalo iz ruku. To najbolje pokazuje događaj u Šipovu, kad je bojnik Rataj zatražio od gerilaca da se predaju. Oni su mu odgovorili da je dosta ljudi bilo kod kuće i da su ih ustaše ni krive ni dužne poklale.[5] O predaji nije moglo biti ni govora. Ustaška vlast je toliko kompromitovana da u nju niko nije imao poverenja. Bez obzira na to što je tu i tamo bilo slučajeva oportunizma i znakova sklonosti povraćanja kućama, do toga nije moglo doći sve dok ustaše budu imale dominirajuću ulogu.

---

[3] Telegram general-poručnika Lakse od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1-9.

[4] Radi se o ustaškoj bojni koja se naziva čas Hercegovačka ustaška bojna, čas bojna Herenčić.

[5] Telegram glavnog stožera Bosanskog divizijskog područja od 22. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 22/1-22.

Sem toga, ustanak se proširio na čitavu teritoriju NDH i više se nije mogao zaustaviti. Na njegov intezitet mogla je da utiče samo jaka oružana snaga, ali ga ni ona nije mogla sasvim ugušiti. To su pokazali i sami događaji.

Ustaška NDH nije imala više snaga da uguši ustanak, jer je gerilski pokret iz dana u dan uzimao sve većeg maha u svim krajevima NDH. Time je ozbiljno doveden u pitanje, ne samo prestiž, već i opstanak ustaške države. Tu činjenicu uviđali su i njeni tvorci Hitler i Musolini. Italija se plašila da se gerilski pokret ne protegne i ne ojača u njenoj okupacionoj zoni, a s druge strane, ona je imala i svoga interesa da NDH bude nemoćna u gušenju ustanka. Italija bi tada imala opravdanog razloga za intervenciju van njene okupacione zone. Tako bi joj se pružila prilika za okupiranje i onih krajeva NDH na koje je već odavno reflektirala, ali do kojih nije u normalnoj situaciji mogla doći zbog neblagonaklonog stava Nemačke. Italijani su smatrali da će, zahvaljujući vezama koje su imali sa mnogim srpskim politikantima i veštom nastupanju u odnosu na srpsko stanovništvo, lako slomiti gerilski pokret i bez mnogo žrtava i truda doći do područja na koje su od ranije reflektirali.

Italijanska diplomatija, njene komande i institucije pažljivo su pratile razvoj događaja u NDH. Oni su, po svemu sudeći, blagovremeno ocenili mogući razvoj događaja u ustaškoj NDH. Smatrali su da se ona neće moći obračunati sa gerilskim pokretom i odmah su počeli preduzimati izvesne i vojne i političke mere koje bi im omogućile brzu intervenciju ako se za nju ukaže potreba. Tako je, bez ikakvog znanja ustaških vlasti, 21. avgusta u Livno došao jedan italijanski bataljon.[6] Istog dana italijanske trupe došle su i u Otočac i zauzele sve važnije tačke oko grada. Oni su vršili pomeranje trupa i sa severozapaga. 20. avgusta stiglo je vozom u Karlovac oko 700 italijanskih vojnika, 15

---

[6] Dnevno izvešće od 21. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 21/2. Izveštaj kotarske oblasti Livno br. 4010/41 od 21. VIII 1941. god., AVII, k-1, broj dok. 21/2-4.

teretnih automobila sa potrebnom komorom i odmah su produžili u jugoistočnom smeru. Istog dana u Ogulin je stiglo 14 italijanskih tenkova i kamion vojnika.[7] Te pripreme Italijana bile su veoma zamašne. Iz Ankone su 22. avgusta krenuli za Split sa jednom divizijom, jačine oko 20 000 ljudi. Divizija je u Ankoni ukrcana na brodove i stigla u Split.[8] To su već bile ozbiljne pripreme radi omogućavanja intervencije italijanskih trupa na području NDH. Italijani se, izgleda, i pored toga što su bili svesni činjenice da Nemci nerado gledaju na italijansku okupaciju tih krajeva nisu na to obazirali. Oni su 23. avgusta 25. pešadijski puk prebacili u Livno.[9] Nemačko gledanje na ove italijanske postupke izneo je njihov general u Zagrebu Glajze fon Horstenau rekavši ovo:

Talijansko pitanje u hrvatskom prostoru zadržalo je svoj dosadašnji izgled. Jaka ekspanzionistička težnja, odlučno neprijateljstvo protiv hrvatske nezavisnosti, najjača ljubomora prema nemačkom uplivu. To je politika tolerantnosti i popuštanja prema pravoslavcima i prema ustaničkom pokretu, tako je to oštro kritikovao hrvatski vođa države generalu Oksiliju.[10]

Italijani su vršili ozbiljne pripreme pre sporazuma sa Pavelićem. Bez obzira što Pavelić nije želeo sporazum, bio je primoran da ga u interesu gušenja ustanka napravi sa Italijom.[10a] Tako je 26. avgusta 1941.

---

[7] Situacija na dan 20. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 20/2.

[8] Situacija na dan 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

[9] Situacija na dan 23. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 23/2.

[10] Ernest Vishaupt: »Borba protiv ustaničkog pokreta u jugoistočnom prostoru«, AVII, k-70/V, br. dok. 3.

Ernest Vishaupt je bio viši vojni arhivski savetnik. Po naređenju Vrhovnog nemačkog zapovednika za Jugoistok, vršio je u toku rata obradu teme: »Borba protiv ustaničkog pokreta u Jugoistočnom prostoru«. Obrada je trebalo da posluži za docnije pisanje istorije, poverljive je prirode i određena samo za službenu upotrebu.

[10a] Dopis Drvarske brigade od 21. IX 1941. AVII, k-1701, br. dok. 47/16.

u Zagrebu došlo do sastanka političkih i vojnih predstavnika Italije i NDH. Tom prilikom sklopljen je sporazum po kome je dozvoljena okupacija demilitarizirane zone i preuzimanje civilne vlasti od strane italijanskih trupa.[11] Granica, do koje je po sporazumu trebalo izvršiti okupaciju i preuzeti civilnu vlast, obeležena je linijom: Bakarac, Mrzla Vodica, Osilnica, reka Kupa, Zdihovo, Tounj, Hum (863), Plitvički Ljeskovac, Prijeboj, Plješevica — k. 1649, k. 1212, k. 1611, Brotnja, Metla — k. 1264, Jedovnik — k. 1650, planina Šator — k. 1872. Stari grad — k. 1634, Dragnić, Malovan — k. 1384, Ljubuša — k. 1797, Vran — k. 2074, Prenj — k. 2102, Lisac — k. 1497, Previja — k. 1804, Slivlje — k. 1552, Bjelašnica — k. 1867, Troglav — k. 1554, Crkvice, Podvrš, Viluse, Grab, Gruda, Jadransko more. Ovde su bila uključena i ostrva: Pag, Brač, Hvar, Sv. Klement, Šćerdo i sva manja južno od Pelješca. Ovim je sporazumom ustaška vlast na velikom delu NDH bila ukinuta i zamenjena italijanskim vojnim vlastima.

U vezi sa ovim sporazumom komandant 2. italijanske armije general Vitorio Ambrosio dao je konkretna uputstva svojim jedinicama da do 5. septembra 1941. sve ustaše moraju napustiti demilitariziranu zonu. Dozvoljeno je organizovanje odreda ustaške omladine, postojanje delegata ustaškog pokreta, ali je naglašeno da sva ta delatnost mora biti kontrolisana. Za domobranstvo naređeno je da ono od 0 časova 1. septembra prelazi pod nadležnost 2. italijanske armije, obustavljeni su svi pokreti domobranskih jedinica, izuzev onih koji definitivno napuštaju demilitariziranu zonu. U slučaju da se ukaže potreba za nekim pokretima unutar zone, ili za borbu protiv gerilaca, da se od njega traži potrebno odobrenje. U pogledu međusobnog odnosa regulisa-

---

[11] Uputi italijanskog generalštaba italijanskim vojnim jedinicama obzirom na odnose sa vojnim i civilnim vlastima NDH, AVII, k-401, br. dok. 4/5a-10.

Proglas Odbora nacionalno-oslobodilačkog pokreta za Bosnu i Liku, Zbornik IV, 1, 70, 152. Odnosi se na Narodnooslobodilačko veće koje je izabrano u Drvaru na savetovanju delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Bosnu i Liku.

no je kao obavezno međusobno pozdravljanje vojnika, službeno posećivanje oficira, pozivanje na ručak i službene svečanosti i slično.[12] Glavar Glavnog stožera Ministarstva hrvatskog domobranstva general-poručnik Marić naredio je da se jedinice na prostoru Jadranskog divizijskog područja u operativnom pogledu stavljaju pod komandu 2. italijanske armije u Karlovcu.[13]

U krajevima gde su bili nastanjeni pretežno Srbi i gde se gerilski pokret jače proširio, Italijani su pokušavali da sa njima uspostave kontakt.[14] Italijanski oficiri i vojnici su na demagoški način izražavali svoje negodovanje protiv postupaka ustaša. Sažaljevali su ustaške žrtve, govorili su da će Srbima ispraviti učinjenu nepravdu, na svojim kamionima prevozili su srpsko stanovništvo, intervenisali su da ustaše puste uhapšene itd. Ponegde su oduzimali imovinu od hrvatskog stanovništva za koju su Srbi govorili da je njihova.[15] Pokušali su da pregovaraju sa gerilcima i tražili da jedni druge ne napadaju.[16] Kad su Italijani preuzeli vlast u Otočcu, vodili su »istragu« o delima ustaša pa čak i neke hapsili. Tako su razoružali zapovednika oružničke postaje u Hrvatskim Moravicama, skinuli mu oznake čina, vezali ga i saslušavali.[17] Posle toga su ga pustili, naredivši mu da obuče civilno odelo i da više ne sme doći u kasarnu. Govorili su da su samo organi javnog reda oružnici i vojska.

---

[12] Uputstvo generala Vitorio Ambrozija od 30. VIII 1941. god., potčinjenim jedinicama o odnosima prema ustaško-domobranskim jedinicama i ustaškoj vlasti, AVII, k-401, br. dok. 4/50-10.

[13] Telegram glavara Glavnog stožera od 31. VIII 1941. god., AVII, k-1, br. dok. 31/2-10.

[14] Uvodnik »Gerilca« br. 5 od 19. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 13, 38.

[15] Izveštaj Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 135.

[16] Vojna relacija generala Lukića za mesec septembar 1941. god., Zbornik V, 166, 406.

[17] Situacija na dan 12. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 21/1-2.

U mestima gde su bili nastanjeni Srbi, Italijani su rasformirali oružničke postaje. U drugim mestima su smenjivali oružnike, ako ih je neko od Srba optuživao da su bili ustaše ili da su sarađivali sa njima. Italijani su se mnogo angažovali i u povraćanju izbeglica svojim kućama, vođenju istrage o žrtvama i itsraživanju grobova žrtava. Zbog takvih i sličnih slučajeva često je od ustaša dolazilo do žalbi komandantu Druge italijanske armije, ali te žalbe nisu pomogle.

Ovakav italijanski stav može se objasniti samo tim što su bili slabi i nisu bili moćni da uguše ustanak. Da bi se učvrstili igrali su ulogu prijatelja srpskog naroda i takvim odnosom prema ustašama nastojali su da steknu naklonost Srba, dobiju u vremenu, stvore oslonac u kapitulantskim i izdajničkim elementima i tako uz njihovu pomoć uguše ustanak.[18] To je bila smišljena taktika.[19] sračunata na zaoštravanje nacionalnih suprotnosti i postizanja sopstvenih ciljeva sa što manje žrtava i napora. Oni su u tome imali uspeha, jer je to još više zaoštravalo odnose Srba i Hrvata, kao, na primer, u Gračacu.[20]

...Ovakav teren je vrlo pogodan za akciju talijanskih agenata. Oni u tome postupaju vrlo vešto. Na primer izveštavani smo da su u Gračacu dopustili Srbima da ulaze u hrvatske kuće i da uzimaju sve ono što nađu da je »srpsko«. Tačno je da ima tu mnogo stvari srpskog naroda, ali je prirodno da će se vršiti pljačka i onoga što je hrvatsko. Nadalje se razvio šverc, krađa stoke, žita, imovine svake vrste. Talijanski vojnici idu pojedinačno po selu i nose po nekoliko kila soli, menjaju tu so za krompir, pasulj, kupus itd. Oseća se već strah kod seljaka da će ih Talijani opljačkati, ali je još uvek jak onaj oportunistički momenat koji seljaka rukovodi kompromisu...[21]

---

[18] Proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 213, 466.

[19] Vojna relacija generala Lukića za mesec septembar 1941 god., Zbornik V, 1, 166, 406.

[20] Situacija na dan 7. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 7/1.

[21] Izveštaj Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 135.

Takvi postupci i propaganda o prijateljstvu sa Srbima imali su za njih pozitivne rezultate. Uz to, Italijani su intenzivno razvijali šverc. Povezali su se sa ljudima koji su hteli da se bave švercom i dobro su plaćali sve što su od njih kupovali. Švercerima su dozvoljavali slobodno kretanje po selima Dalmacije, iz kojih su ovi nosili so, duvan i druge artikle kojih na slobodnoj teritoriji nije bilo. Tako su ti ljudi počeli da stižu i na oslobođenu teritoriju. Šverceri su imali vezu sa raznim kapitulantski nastrojenim ljudima i ovi su ih priučavali kako treba da govore narodu da su Italijani prijatelji. Tu opasnost su pojedine gerilske komande uočavale.[22] Razni špekulanti iz Dalmacije i sela jugoistočnije od Grahova su, još za vreme držanja položaja oko Knina, radili na razbijanju gerilskih redova. Njihov rad se osećao u Grahovu i selima oko njega odmah čim su Italijani preduzeli mere političkih priprema gušenja ustanka. Oni su i među gerilcima našli oslonac. Pored toga, bilo je ljudi i u području Grahova koji su bili skloni da švercuju i da se bogate, pa u takvoj situaciji nije bilo teško širiti proitalijanski uticaj među stanovništvom.

Zbog toga je najviše švercera i ljudi koji su propagirali u korist Italijana dolazilo na slobodnu teritoriju iz Grahova. Istina, oni nisu mogli lako da prodru u sela koja su se nalazila neposredno uz Drvar, ali su uspevali da dođu u Prekaju i sela oko Glamoča. Njihov rad imao je ozbiljnih posledica po gerilski pokret, jer su znatno doprineli njegovom slabljenju, posebno, na prostoru Glamoča.[23] Svi ti pokušaji raznih proitalijan-

---

[22] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 707, 173. Dopis štaba Risovačkog bataljona od 13. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 11-2/I. Dopis gerilskog odreda Prekaja od 18. IX 1941. god., AVII. k-1701, br. dok. 5-1/17. Naredba Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 13-2/I.

[23] Dopis štaba bataljona gerilskih odreda za Glamoč od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 16-2/I. Dopis Velje Stojnića i Voje Todorovića od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 16-2/I. Dopis Drvarske brigade od 16. IX 1941. god. štabu Glamočkog bataljona, AVII, k-1701, br. dok. 19-2/I.

skih elemenata, švercera i ostalih predstavljali su deo italijanskog plana dobro smišljenog i organizovanog, čiji je osnovni cilj bio — slamanje ustaničkog pokreta bez borbe i njegovo miniranje iznutra. To su sve bile političke pripreme da Italijani pređu na otvorenu borbu u gušenju ustanka i zauzimanje slobodne teritorije.

Italijani su nastojali da okupiraju Drvar jer je on predstavljao jako industrijsko mesto. Komanda Druge italijanske armije isticala je neophodnost posedanja Drvara zbog »vanredne tvornice i postrojenja za celulozu«.[24] Italijanski generalštab je dozvolio Kamandi armije da izvrši »ukoliko to situacija savetuje i dozvoljava i kad to smatra celishodnim, okupaciju Drvara«.[25] U vezi s tim, Komanda armije naredila je Šestom armijskom korpusu da prouči mogućnost okupiranja Drvara i da ga izvrši čim bude moguće.[26] Komanda Šestog armijskog korpusa vršila je pripreme za preduzimanje operacija u pravcu Drvara. Ona je za taj zadatak grupisala svoje 2 divizije: »Sasari« i »Bergamo«, 6. berseljerski puk i 1 bataljon skvadrista.[27] U sklopu tih priprema 24. avgusta štab divizije »Bergamo« premešten je iz Splita u Sinj, dok se divizija »Sasari« nalazila u Kninu.

Komanda Drvarske brigade blagovremeno je osetila vojničke i političke pripreme Italijana. Ona je pokušavala da razvije političku svest kod gerilaca u Lici i oko Knina o potrebi borbe protiv Italijana. Međutim, to nije išlo glatko. Tamo su italijanski agenti otvoreno radili na slabljenju otpora prema Italijanima.[28] Opor-

---

[24] Kratak rezime depeše 2. italijanske armije od 1. VIII do 30. IX 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-55, br. dok. 1/2a-1.

[25] Isto.

[26] Isto.

[27] Raport komande 2. italijanske armije za drugu polovinu septembra 1941. godine, AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-71, br. dok. 15/1a-1.

[28] Izveštaj komandanta Drvarske brigade od 2. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 77, 173. Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 24, 78

tunistički stav i nekih tadanjih rukovodilaca tome je još više doprineo.[29] Oportunizam je došao do izražaja posebno u Lici. Italijanska propaganda je, zahvaljujući dobro smišljenoj taktici, tamo našla pogodno tle. Čak su i neki članovi partije, pa i pojedini članovi partijskih rukovodstava, vodili pregovore sa okupatorom.[30] Usled takvog razvoja događaja u Lici i području Knina, među tamošnjim gerilcima naslućivala se izvesna sklonost ka drukčijem stavu prema Italijanima.

U Golubiću su italijanski vojnici dolazili na gerilske položaje, razgovarali sa gerilcima i opet se vraćali nazad u Knin. Niko ih nije napadao, kretali su se veoma slobodno. Oni su oko polovine avgusta sa kamionom vojnika prošli gerilske položaje i došli u Strmicu. Tu su se našli sa Lazom Tešanovićem,[31] koji je bio obučen u uniformu kapetana bivše jugoslovenske vojske. S njim su pokušali da pregovaraju o nenapadanju. Međutim, to su osujetili neki rukovodioci i o tome izvestili Drvarsku brigadu. Tada je iz Drvara poslat Milutin Morača i prevodilac. Malo docnije stigla su i dva italijanska oficira sa automobilom iz Knina.

Italijanski oficiri su govorili o ustaškim zločinima, naglasivši da je zbog toga i došlo do ustanka. Morača je tom prilikom ukazao da su italijanski fašisti doveli ustaše na vlast i da su i oni krivi za zločine nad srpskim narodom. Italijanski predstavnici se nisu s tim slagali i tražili su da gerilci ne prelaze obronke Dinare, a u tom slučaju oni neće nikad pucati na njih. Na tome se razgovor završio i Morača se vratio u Drvar.[32] Posle toga dva-tri puta su italijanski oficiri i vojnici na kamionima prolazili kroz gerilske položaje kod Knina,

---

[29] Isto.

[30] Isto. Tamo između ostalog stoji: »Mnogi članovi Partije, pa čak članovi sreskih i okružnih rukovodstava išli su tako daleko da su vodili pregovore sa talijanskim okupatorima po pitanju lojalnog odnosa prema okupatorima, čime su nasjeli i upregli se u kola italijanskog fašizma«.

[31] Izdao NOB-u, prišao Italijanima i postao četnički komandant. Ubijen posle završetka rata kao odmetnik.

[32] P. Boltić.

zahvaljujući držanju pojedinih rukovodilaca u gerilskim odredima.

Zbog takvog stanja, komanda Drvarske brigade je na položaje prema Kninu poslala Vladu Ćetkovića, španskog borca.[33] On je tamo stigao pre pokreta Italijana u pravcu Grahova. Nešto kasnije, tamo je poslat Slavko Rodić i Jovo Kecman. Kad su oni tamo stigli, Italijani su već bili u pokretu ka Grahovu. Radi sređivanja stanja u Srbu, komanda Drvarske brigade je postavila Milana Tankosića za političkog komesara partizanskih odreda u Srbu.[34] Njemu je naređeno da sve zadatke prima od Komande Drvarske brigade, a od Štaba bataljona za Liku, samo ako su u saglasnosti sa naredbama brigade.

Rukovodstva gerilskih odreda na položajima oko Knina dogovorila su se o posedanju položaja za doček Italijana. Golubička četa trebalo je da posedne južnu i istočnu padinu Grede (Bolandža). Ona je trebalo da dočeka i prva napadne Italijane. Sa ovom četom trebalo je da ide Živko Brković. Brane Bogunović[35] sa svojim gerilcima trebalo je da posedne pogodne položaje na južnim padinama Veljuva i da izvrši bočni napad, kad Golubička četa stupi u borbu. Trubarska i Tiškovačka četa trebalo je da se prikupe iznad golubićke crkve i da Italijane napadnu s boka čim dođe do borbe na Bolandži. Gerilci iz Plavna dobili su zadatak da krenu prema Benderu i spreče pokret tim pravcem, ukoliko bi do njega došlo. Dve čete Grahovljana, pod komandom Sime Bajića, trebalo je da posednu položaje oko ceste u Deralima i prihvate gerilske snage ako budu primorane na povlačenje. Osim toga, one su bile dužne da spreče dalji pokret Italijana ka Grahovu.

Prema odluci gerilskih rukovodilaca, pop Momčilo Đujić trebalo je da ode u Kosovo, prikupi tamošnje

---

[33] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 491.

[34] Naredba Drvarske brigade od 6. IX 1941. god., AVII, k-1618, br. dok. 9-2.

[35] Izdao NOB-u, prišao Italijanima i postao četnički vojvoda. Posle rata uhvaćen u Strmici i sproveden u splitski zatvor gde je izvršio samoubistvo.

gerilce i napadne italijanske jedinice s leda. On je na to pristao,[36] uz napomenu da je zakazao u Crnim Potocima službu božju i čim s tim završi da će krenuti u Kosovo i postupiti prema dogovoru.

Gerilske snage su posele određene položaje. Italijanske jedinice su krenule od Knina prema Strmici i Grahovu, pre svanuća, 9. septembra. Gerilci koji su se nalazili kod Šegotina vrela povukli su se i propustili Italijane bez borbe.[37] Isto to su uradili gerilci sa kojima je bio Živko Brković na Bolandži. Brković je tada »zarobljen«, a Italijani su krenuli dalje bez borbe.

Nekoliko gerilaca koji nisu hteli da izvršavaju naređenje Brkovića, Đujića i Bogunovića povukli su se iznad Strmice, počeli da kopaju rovove da bi »dočekali« Italijane. Međutim, seljaci iz Strmice nisu dali da se u njihovom selu napadnu Italijani. Čak su zapretili da će ih napasti sa oružjem ako ne odustanu od svojih namera.[38] Komandir trubarskog odreda Nikola Rodić i pored toga hteo je da »dočeka« Italijane. Međutim, gerilci iz njegovog odreda sami su napustili položaj i otišli kućama, a on je sa još četvoricom otišao u Trubar.[38a]

Pop Đujić je dočekao Italijane u Strmici, pridružio im se i otvoreno stupio na njihovu stranu. Usled te izdaje došlo je do potpunog rasula kod gerilaca. Italijani su bez borbe produžili pokret ka Grahovu. Išli su u tri kolone: od Strmice uz korito Butižnice, preko Zaselka na Stožišta; od Strmice cestom za Grahovo i od Strmice preko Mračaja i Jelina polja ka Pečencima i Grahovu.

Jedna grupa gerilaca iz sela Resanovaca našla se iznad prvih serpentina na cesti Strmica — Grahovo. Tu je tada sa 3—4 gerilca stigao Slvako Rodić iz Drva-

---

[36] P. Boltić.

[37] Izveštaj štabu Drvarske brigade o stanju u Strmici po dolasku Italijana u septembru 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 2-1/16.

[38] Isto.

[38a] Izveštaj Milana Tankosića od 9. VIII 1941. Zbornik V, 1. 21, 68.

ra. On nije znao šta se dogodilo u Strmici i Golubiću i nameravao je da ide u Golubić. Tu je obavešten o izdaji Đujića i ostalih. U tom momentu naišla je italijanska patrola na motorima, koja je otišla cestom prema Grahovu, a nešto docnije se vratila nazad i tada su je gerilci zarobili. U patroli je bio 1 italijanski kapetan i 2 vojnika. Oni su izjavili da je pop Đujić obećao Italijanima da mogu ići slobodno za Grahovo a da ih niko neće napasti. Međutim, oni su bili zarobljeni i sprovedeni u Grahovo. Docnije su karabinijeri sprovedeni za Drvar, a kapetana je iz Grahova uspeo da izvuče jedan italijanski agent koji je sa njim pobegao Italijanima.

Posle toga naišle su cestom druge italijanske kolone i na njih su gerilci otvorili kratku vatru. Ostale kolone već su bile na Jelinom Polju i kod Zaselka, pa su one zaobilazile gerilce i oni su se morali povlačiti iz Derala. Italijani su ih gađali iz minobacača. Grupa gerilaca sa Slavkom Rodićem, koja je jedina pokušala da pruži otpor, bila je primorana na povlačenje i nije više nigde davala otpor sve do sela Resanovaca.

Oni gerilci iz Resanovaca u Peći, koji su bili na položajima u Golubiću, povukli su se preko Stožišta u Ulicu. Simo Bajić, sa četom gerilaca iz Grahova, bio je na položajima iznad Derala, ali ni on nije stupio u borbu, već se sa nekoliko boraca rodom iz Resanovaca prebacio preko Tavana i Peći, u Resanovce pre dolaska Italijana. Ovim pokretima Italijani su oslobodili cestu i omogućili da njihova artiljerija i ostala motorizovana sredstva bez smetnji[39] krenu cestom ka Grahovu.

Jedna njihova kolona, od 1000 vojnika krenula je od Vrlike preko Uništa i Gnjata za Grahovo i tamo bez borbe stigla u 16 časova 10. septembra.[40] O tome je štab NOP odreda za Bosansku krajinu pisao:

---

[39] Naredba Drvarske brigade od 13. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 9-2/I.

[40] Dopis Peuljskog odreda od 10. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 2-2/1.

U izveštaju Peuljskog odreda stoji da je pomenuta kolona u Grahovo stigla 10. septembra, dok se u izveštaju Milana Tankosića, pisanom 9. septembra, navodi da su Italijani stigli

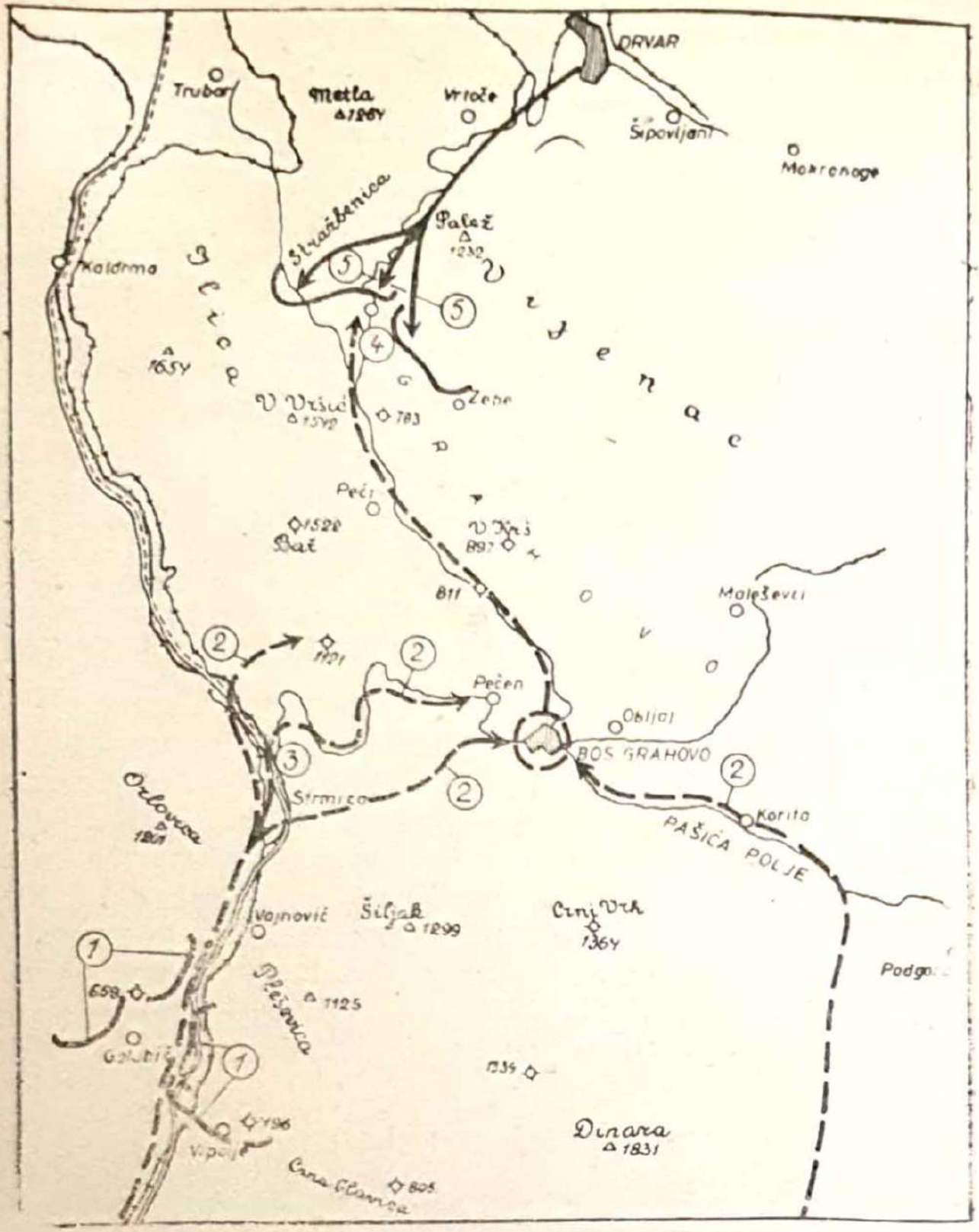

Sk. 15. — POKRET JEDINICA DIVIZIJE »SASARI« OD KNINA KA DRVARU 9. SEPTEMBRA 1941. GODINE

Legenda: 1) Ustanički položaji kod Knina pre pokreta jedinica divizije »Sasari«.
2) Pravci kretanja jedinica divizije »Sasari«.
3) Mesto gde je zarobljena italijanska patrola.
4) Mesto dokle su Italijani došli bez borbe.
5) Mesto gde su došli ustanici, iz Drvara, zauzeli položaj i dočekali Italijane.

...Na grahovskom frontu Talijani su uspeli da prodru i zauzmu Grahovo ne ispalivši ni metka, a zahvaljujući izdaji nekih bandita koji (se nisu borili) ,iako je s njima lično bio utvrđen plan i sat napada, iako su obećali da će to sigurno izvršiti. Ti grahovski odredi broje oko 1 000 pušaka i bili su smešteni tako da su opkoljavali Talijane sa svih strana — koji su se, u broju od oko 330, (sa) sedam lakih tenkova i 4 topa, utaborili na cesti ispod Derala, tj. u jednom klancu odakle je bila nemoguća odbrana, a našima uspjeh zagarantovan. Drug Španac (Vlado Ćetković — M Z.) koji je bio poslan na taj front kao operativni oficir, morao je te večeri sa još jednim drugom da pobjegne da ne bi bio ubijen od tih bandita. Takva izdaja je ugrozila i sam Drvar, te se morao da organizuje novi front od drvarskih najboljih trupa na Ploči, isturivši svoje prednje djelove u Resanovac. Povodom te izdaje izdat je letak u kome se osuđuju ti banditi i poziva narod tog kraja na borbu protiv fašističkih okupatora. Već drugi dan prilazili su pošteni borci iz grahovskih odreda Drvarčanima, koji su ustanovili novi front sa željom da nastave borbu koju su započeli a svesni prevare koju su te izdajice izvršile nad njima (tej letak vam šaljemo u prilogu)...[41]

Prema ovom izveštaju izgleda da su Italijani došli od Strmice i tu zanoćili, te nije isključeno da su odatle krenuli 10. septembra i isti dan stigli u Grahovo. Tako su gerilci zbog izdaje napustili najpogodnije položaje za odbranu, a Italijani bez borbe ušli u Grahovo.[42] Te položaje moguće je bilo braniti sa manjim snagama, ali su ih gerilci napustili i mnogi sa oružjem otišli svojim kućama. Nijedna četa nije ostala čitava. Rasuo se i Trubarski odred, koji se smatrao jednim od boljih i

---

u Grahovo. U naredbi Drvarske brigade od 9. septembra se govori o izdaji Đujića i Brkovića što navodi na zaključak da su Italijani 9, a ne 10. septembra krenuli za Grahovo. U izveštaju domobranske komande stoji da su Italijani 10. septembra »zauzeli Bosansko Grahovo bez borbe«. (Situacija na dan 10. rujna 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 10/1).

[41] Izveštaj štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 491.

[42] Isto. Izveštaj Štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 134.

Situacija na dan 10. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 10/1. Pismena izjava Nikole Kotle, data 6. XII 1951. AVII, k-1994 br. dok. 4-1/3. (U daljem: N. Kotle).

svega nekoliko ljudi je ostalo sa komandirom odreda. Gerilci iz Resanovaca, njih oko tridesetak, sa Simom Bajićem otišli su u svoje selo Resanovce. Tu je stiglo i nekoliko gerilaca iz sela Peći, dok su svi ostali otišli svojim kućama i napustili borbu. Povodom izdaje na položajima prema Kninu, komanda Drvarske brigade je izdala naredbu kojom razrešava dužnosti Živka Brkovića, komandanta bataljona Kninske krajine i Branu Bogunovića, komandira odreda sa Risovca. Ljudstvo koje je bilo pod komandom Živka Brkovića trebalo je da se stavi pod komandu Pere Boltića, a gerilcima Brane Bogunovića naređeno je da se stave pod komandu Sime Bajića.[43] Naređeno je da se Italijanima ne sme predati oružje a ako neko to učini treba ga »nemilosrdno proganiti i na licu mesta uništavati«.[44] Medutim, pošto se nije mogla ostvariti kontrola to je većina ljudi nasela propagandi italijanskih agenata i nije htela da se bori protiv Italijana.

Italijani su ušli bez borbe i u sva mesta koja su držali lički gerilci.[45] U Srb su, na primer, došla četiri italijanska oficira bez pratnje[46] i postavili svog komesara. Lički gerilci nisu tada hteli da se bore protiv Italijana već su se orijentisali prema Bihaću gde su bile ustaše.

Kada se razmatra ovo stanje gerilskih jedinica oko Knina i u Lici treba imati u vidu i činjenicu da nije samo italijanska propaganda i rad izdajničkih elemenata doveo do takvog stanja. Bilo je i drugih momenata koji su igrali veoma važnu ulogu. Saznanje da se rat neće tako brzo završiti, kako se to u početku ustanka smatralo, imalo je svog odraza i na situaciju kod gerilaca. Dugotrajna perspektiva rata išla je u prilog

---

[43] Naredba Drvarske brigade od 9. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 20, 66.

[44] Isto.

[45] Izveštaj Štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 134.

[46] Izveštaj Milana Tankosića od 9. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 21, 68.

onima koji su radili na razbijanju gerilskih redova. Jačina neprijateljskih snaga, takođe, je imala svog udela u slabljenju raspoloženja za borbu. Italijani su koncentrisali jake snage. To je narod uviđao, a italijanski agenti su govorili da se protiv takve sile ne može boriti. I približavanje zime i razmišljanje o tome šta će se desiti kad ona nastupi odigralo je veliku ulogu u slabljenju raspoloženja za borbu. Sve su to objektivni momenti koji su imali velikog udela u stvaranju raspoloženja za vođenje borbe protiv italijanskog okupatora.

U Grahovu, Italijani još intenzivnije pokušavaju da primene istu taktiku koju su primenili u Kninu i Lici na gerilce u prostoru Drvara i Glamoča. Šverceri su se razmileli po svim selima oko Glamoča. Prodavali su so i duvan i preko toga prodirali u sela. Štab Drvarske brigade naredio je da se ti ljudi nemilosrdno progone, hvataju i sprovode u Drvar. Delegati štaba Drvarske brigade, koji su upućeni na prostor Glamoča, izdali su naredbu da se uhapse svi sumnjivci koji dolaze iz Grahova bez propusnice.[47] Preduzete su energične mere da se spreči dolazak švercera iz Grahova. Tako, na primer, u selu Bunčevcu patrola je uhvatila dvojicu švercera iz Grahova sa 10 kilograma duvana, i odmah ih uputila Drvarskoj brigadi.[48] Nastojanja Italijana da pomoću švercera vrše propagandu i na području Drvara nisu urodila plodom.[49]

Komanda brigade do tada nije imala veze sa Štabom NOP odreda za Bosansku krajinu[50] i sama je rukovodila svim borbama i celokupnim radom na razvoju

---

[47] Dopis štaba bataljona partizanskih odreda za Glamoč od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 16-2/1.

[48] Dopis odreda Prekaja od 18. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 5-1/17.

[49] Naredba Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 138, 303.

[50] Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 122, 273. Naredba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 126, 282.

ustanka. Zbog toga se na njenom području nisu formirale gerilske jedinice i odredi prema planu Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu.[51]

POVLAČENJE USTAŠA IZ GLAMOČA

Gerilci Janja i Plive 10. septembra ponovo su zauzeli Šipovo i u njemu se zadržali jedan dan.[52] Dugi dan po odlasku neprijatelja iz Mliništa, gerilci su napali Mrkonjić, ali napad nije uspeo. Sitnicu su ugrozili gerilci iz Ribnika i sa područja Manjače.[53] Ribničani su stalno bili u zasedi na cesti Ključ — Čađevica i neposredno oko Sitnice. Sve telegrafske linije na tom području su pokidane. Gerilci iz Crkvenog bili su često u zasedi na cesti Bravsko — Ključ u Paunovcu.[54] Iz Jarica i Majkića su ugrožavali Ključ. Mile Filipović, tabornik, je tražio pomoć od ustaškog stožera iz Zagreba. Smatrao je da su sela zapadno od Ključa u velikoj opasnosti pošto je »puno ljudi otišlo u dobrovoljce i vojsku«.[55] Trebalo je »bar dva voda ustaša« poslati u Blaževiće i spasti ih »dok ne bude kasno«.[56] Takvo je stanje bilo u zaleđu ustaša pukovnika Seletkovića, iako su ustaško-domobranski komandanti smatrali da je to područje posle njihovih akcija smireno. Zbog toga je još 13. septembra naređeno da ustaše iz Mliništa dođu na prostor Jezero, Jajce, Mrkonjić.[57] Gru-

---

[51] Izveštaj sekretara oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. VIII 1941. god., Zbornik IV, 1, 7, 25. Izveštaj sekretara oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 4. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 85, 189. Izveštaj sekretara oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 4. X 1941. god., Zbornik IV, 1, 8, 25.

[52] Izveštaj komande gerilskih odreda Janja i Plive od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 291. Situacija 10. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 10/1-7.

[53] Dopis štaba partizanskih odreda za Ribnik, Zbornik IV, 1, 177, 396.

[54] Isto.

[55] Telegram tabornika Filipovića od 16. IX 1941. god., AVII, k-2, br .dok. 16/1-7.

[56] Isto.

[57] Telegram glavara Glavnog stožera od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 13/1-26.

pa pukovnika Mecgera trebalo je da obezbedi Glamočko polje prema svom nahođenju. Grupa Kopačin, odnosno domobranske jedinice koje su se tada nalazile kod Čelebića, trebalo je da se povuku u sastav svojih jedinica[58] u Knin.

Međutim, iako je 13. septembra odlučeno tako nije postupljeno. Ustaše pukovnika Seletkovića su otišle za Glamoč i tamo se zadržale. Odmah se nazad nisu mogle vratiti s obzirom na teške borbe koje su vodile sa gerilcima na Mliništima i na gubitke koje su tamo pretrpele. Seletković je pokušavao da sa svojih 1500[59] ustaša pođe preko Livna, ali to, izgleda, nisu Italijani dozvoljavali, koji su tamo bili. Zbog toga je bila jedina mogućnost povratka u području Mrkonjića preko Mliništa. Seletković se u Glamoču zadržao sve do 19. septembra. Tamo je bio i ustaški satnik Herenčić, komandant Mostarske ustaške bojne. Seletković je iz Glamoča odlazio u Mostar radi dobijanja opreme i snabdevanja njegovih jedinica. On je planirao, preko Vitoroge, ponovni povratak u područje Jajca i Mrkonjića. U vezi sa tim planom odlučio je da od zapada obezbedi cestu Medena Selišta — Mliništa. Na taj način trebalo je da očisti područje Jajce, Mrkonjić, a potom da od Medenih Selišta nastupa ka Drvaru.[60] Ovaj poduhvat Seletković je nameravao da izvede 16. septembra, u čemu je trebalo da ga podržava avijacija. U vezi sa tim svojim planom postavio je pitanje vojskovođi Kvaterniku.[61]

I grupu pukovnika Mecgera trebalo je pripremiti za nastupanje prema Drvaru.[62] Ona je trebalo da bude osposobljena za kretanje po brdskom terenu. Koliko je njeno učešće u nastupanju ka Drvaru bilo povezano sa planom pukovnika Seletkovića teško je ustanoviti. Međutim,

---

[58] Situacija na dan 14. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 14/1-1.

[59] Situacija na dan 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 16/1-8.

[60] Isto.

[61] Telegram pukovnika Seletkovića od 14. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 14/1-38.

[62] Telegram glavara Glavnog stožera od 20. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 20/1-12.

grupa pukovnika Mecgera bila je nesposobna za borbu i nije se mogla lako pripremiti za nastupanje ka Drvaru. U borbama oko Glamoča imala je dosta gubitaka, ljudstvo je bilo demoralisano i bilo ga je nemoguće brzo pripremiti za takav zadatak.[63]

Od Glamoča prema Drvaru ustaše i domobrani nisu pokušali da nastupaju, dok se prema Jajcu i Mrkonjiću pokret nije izvodio na način kako je to zamišljao pukovnik Seletković. Glamoč je trebalo napustiti i doći na određenu prostoriju. Napuštanje Glamoča trebalo je učiniti i zbog dolaska Italijana na područje Livna i Glamoča. Ustaše više tamo nisu mogle ostati. Trebalo je naći načina i doći u područje Mrkonjića. Seletković je, izgleda, cenio pouke iz borbi na Mliništima, te se nije lako odlučio da se ponovo istim putem vrati. On u ovom slučaju primenjuje italijansku taktiku. Naime, u Glamoč su sa Italijanima došli i neki Srbi koji su ranije pobegli od ustaša. Među njima bio je i bivši »narodni« poslanik Vojislav Stanišić.[64] Preko ovih Srba uspostavljena je veza sa gerilcima Glamočkog bataljona i najavljena želja ustaša i domobrana za pregovore. Sedamnaestog septembra komanda Glamočkog bataljona izvestila je Drvarsku brigadu da neprijatelj želi da pregovara.[65] U protivnom, ustaše i domobrani prete da će zapaliti selo Glavice. Gerilci Glamočkog bataljona uspostavili su kontakt van znanja i odobrenja štaba brigade. Dva kamiona ustaša došla su blizu gerilskih položaja. Na pregovore je došao oficir u pratnji jednog vojnika. Njima ususret upućena su dvojica gerilaca. Komanda bataljona je, navodno, tim gerilcima naredila da sa ustaškim predstavnicima ne pregovaraju, već da im kažu da je njihov komandant otišao u Drvar i da se zbog toga razgovori odgode. Neprijateljski predstavnici su predložili da gerilci pođu sa njima u Glamoč i da to isto kažu njihovom pukovniku. Gerilci su pristali i

---

[63] Telegram Mostarske divizije od 21. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 20/1-7.

[64] I. Banjac.

[65] Izveštaj štaba bataljona partizanskih odreda za Glamoč od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 165, 365.

otišli u Glamoč.[65] Dva sata docnije vratili su se nazad. Neprijatelj je tražio da se gerilci povuku kako bi lakše napustili Glamoč. Hteli su da ne dođe do sukoba i obećali da u pokretu neće nikoga dirati. U protivnom da će proći silom. Ustašama se, izgleda, žurilo. Trebale su se vratiti još 13. septembra u područje Mrkonjića. Brigada je na zahtev štaba Glamočkog odreda odmah odgovorila. Tom prilikom naredila je da je jedini zahtev koji se neprijatelju može postaviti: da položi oružje.[67] Bataljonu je naređeno da zaposedne cestu Livno — Glamoč, očisti Glamočko polje, opkoli grad, a zatim izvrši juriš i zauzme ga po svaku cenu. U vezi s tim dobro osigurati cestu prema Mliništima i Prekaji, a Ozren ni po koju cenu da ne sme pasti u ruke ustaša.

Međutim, pregovori su vođeni pre odgovora brigade i štab brigade je stavljen pred svršeni čin.[68] Teško je razumeti stav komande Glamočkog bataljona u odnosu na taj kontakt. Komanda bataljona je o pregovaranju obavestila svoje potčinjene na Mliništima, pa oni nisu hteli da stupe u borbu sa neprijateljem zbog toga što su obavešteni da je »sklopljen mir«.[69] Oportunistički stav komande Glamočkog bataljona doprineo je slabljenju raspoloženja za borbu. On je čak bio i povod da se ustaše ne napadaju. Ustaše nisu imale snage da stupe u borbu sa gerilcima jer su imale velike gubitke prilikom borbi kod Mliništa. Iz Glamoča za Mrkonjić, 19. septembra ne čekajući dalje ustaše su krenule ali ih gerilci Glamočkog bataljona nisu napadali.[70]

O pokretu ustaša u pravcu Mrkonjića obavešteni su gerilci koji su imali zadatak da napadnu Mrkonjić. Oni su dočekali ustaše na Štrbini. Tu su ubili oko 40 ustaša

---

[66] Isto.

[67] Dopis Drvarske brigade od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 169, 379.

[68] Izveštaj štaba bataljona partizanskih odreda za Glamoč od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 165, 365.

[69] Dopis komande partizanskih odreda za Mlinište i okolinu od 20. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 188, 415.

[70] Isto.

i zaplenili 3 motora.[71] Međutim, ustaše su usled svoje nadmoćnosti odbacile gerilce i prošle za Mrkonjić.[72]

Naređenje štaba Drvarske brigade da se blokira i napadne Glamoč ostalo je neizvršeno. Simo Šolaja sa tridesetak svojih partizana došao je 23. septembra na područje Glamoča u cilju napada. Gerilci su dovukli i jedan top. Međutim, ustaše su napustile Glamoč, a jedinice italijanske divizije »Bergamo« kretale su se ka Drvaru. One su 24. septembra bile u selu Rore.[73] Pošto su se partizani sa položaja oko Glamočkog polja povukli, Šolaja se vratio u Čardak. Partizani iz Prekaje, Mokronoga i Drvara koji su se zatekli na području Glamoča i Mliništa, otišli su prema Prekaji.

Devetnaestog septembra došlo je do promene naziva gerilskih jedinica. Ova promena došla je na osnovu direktive Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije, a u vezi sa tim Drvarska brigada je donela odluku da se naziv gerilac zameni sa nazivom partizan, politički sekretar u politički komesar, a gerilski odred u partizanski odred. Kao obrazloženje tih promena dato je objašnjenje:

...

b) Naziv »gerilski odred« treba promijeniti u naziv »partizanski odred«. — Vrlo često se upotrebljavaju izrazi: četnik, pa se skreće pažnja komandama odreda da nastoje svim sredstvima vaspitati partizane u gore navedenim izrazima.

---

[71] Isto.

[72] Sve ustaše iz Glamoča nisu preko Mliništa otišle za Mrkonjić. Hercegovačke ustaše su bile u Jajcu pre pokreta onih koje su preko Mliništa otišle za Mrkonjić. Izgleda da su tamo došle preko Kupresa i Bugojna. U izveštaju komande partizanskih odreda za Mliništa i okolinu stoji da je preko Mliništa otišlo za Mrkonjić 500—550 ustaša sa 6 topova. To je samo jedna trećina od ukupnog broja koliko ih je bilo u Glamoču. U izveštaju od 13. rujna stoji da počinju pokreti za smenjivanje trupa pukovnika Gustovića. (AVII, k-2, br. dok. 13/1-1). Ustaše iz Glamoča trebalo je da smene te trupe. U izveštaju od 14. rujna se kaže da su pokreti za smenjivanje pomenutih trupa u toku. 18. septembra ustaše su izvršile zločine u Jajcu, pa je sigurno da su tamo došle ranije i da nisu išle preko Mliništa.

[73] Raport komande 6. italijanskog korpusa komandi Druge armije za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

Izraz »četnik« neprijatelj svjesno upotrebljava da bi pred ostalim narodima skrio našu oslobodilačku borbu, da bi stvorio što veću mržnju između srpskog i hrvatskog naroda, te time sebi omogućio lakšu pljačku, tiraniju i nasilje.

c) Nazive: četnik, gerilac i sl. treba zamijeniti nazivom partizan iz gore navedenih razloga.«[74]

...

Prema tome od 19. septembra 1941. godine uveden je zvanično naziv: partizanski odred, partizan i politički komesar.

POKOLJ U JAJCU

Dolaskom hercegovačkih ustaša u Jajce tamo je zavladala potpuna anarhija. Hercegovačke ustaše nisu poznavale stanje u Jajcu. Međutim, domaće ustaše iz Jajca su ih upoznale sa ondašnjim stanjem. One su denucirale čak i upravne činovnike ustaške vlasti.[75] Ovo su činili, navodno, iz osvete. Čak su denuncirale velikog župana i kotarskog predstojnika te su i oni morali da traže zaštitu od domobranske komande.[76] Ustaše koje su bile u emigraciji za vreme Jugoslavije nisu poštivale nikakve zakonske propise niti naređenja. Mlađi po činu nisu se pokoravali starijim, ako su znali da nisu bili u emigraciji. Domobranski oficiri nisu imali pravo da ustašama naređuju. Ante Štefanić, kotarski

---

[74] Naredba bataljona »Sloboda« od 19. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 176, 395. Desetog septembra 1941. god., brigada je Glamočkom bataljonu skrenula pažnju na to, da od tog vremena gerilske odrede treba nazivati partizanskim. O drugim promenama brigada nije tada rekla ništa, ali je naglasila da će se dobiti konkretnija uputstva. Bataljon »Sloboda« bio je u neposrednoj vezi sa brigadom, pa je 19. septembra izdao naredbu za promenu naziva. Znači, da je tada dobio »konkretnija uputstva«, a mogao ih je dobiti pre nego ijedna druga jedinica, ako bi ranije bila izdana. Bilo je nekih komandi koje su se od 10. septembra nazivale partizanskim, kao, na primer, Ribnički bataljon, ali to se ne može prihvatiti kao promena naziva, jer se to odnosi na svega dve-tri komande, a ne na ostale i ne na gerilce.

[75] Izveštaj zapovedništva Vojne krajine od 21. IX 1941. god., AVII, k-61a, br. dok. 7/10-1.

[76] Isto.

predstojnik, bio je u takvom strahu da je morao imati nekoliko stanova i menjao ih svaku noć samo da bi izbegao opasnost.[77]

Stanovništvo Jajca bilo je u stvari protiv postupaka ustaša, ali to javno nije smelo ispoljavati. Neki su međusobno, u poverenju, oštro kritikovali i osuđivali ustaše, ali su u javnosti iz straha odobravali njihove postupke.[78] Bilo je pojedinih seljaka iz obližnjih sela koji su došli u Jajce u želji da »vlasti« dokažu da nemaju ništa zajedničko sa partizanima. Međutim, ustaše su ih hapsile. U pravoslavnoj crkvi i sinagogi Jajcu bilo je pritvoreno 158 Srba. Hercegovačke ustaše su često u grupama dolazile oružničkoj straži i tražili da ih puste među pritvorenike. 18. septembra u 22 časa došao je u crkvu ustaški vodnik Ivan Sredanović sa jednom satnijom ustaša i preuzeo od oružnika pritvorenike.[79] Domobranski poručnik Smolčić pokušao je da se suprotstavi, govoreći da ne može dati pritvorenike bez naređenja kotarskog predstojnika. To nije pomoglo. Najzad je tražio da mu se na njih daju priznanice. Ustaše su i to odbile, preuzele pritovernike i odvele ih u nepoznatom pravcu. O sudbini ovih ljudi piše u izveštaju zapovedništva Vojne krajine od 1. oktobra 1941.

...

Jedne noći oko 11 sati oko 100 ustaša svladava stražu, izvodi iz crkve i templa neispavane i izgladnjele starce, žene i djecu, vežu ih žicom dvoje i dvoje, trpa u kamion i voze u pravcu katoličkog sela Podmilačja na udaljenost od 4 km. Ovdje ovi neispavani ljudi izlaze na zapovjed iz kamiona da bi moglo otpočeti jedno od nezapamćenih, najstrašnijih i najkrvavijih zvjerstava. Dok 97 čuva stražu, trojica počinju nemilosrdno da kolju. Presjecaju krvnički vratove iz kojih šiba krv. Ono što nije na ovaj prizor izgubilo svijest nadčovječanskim krikovima i jaukom, koji se prolamaju kroz noć, bude dobre seljake katolike sela Podmilačja, koji bespomoćno doživljavaju isto toliko teške trenutke. Nikakve molbe iznemoglih staraca,

---

[77] Izveštaj zapovedništva Vojne krajine od 21. IX 1941. god., AVII, k-61a, br. dok. 7/10-1.

[78] Isto.

[79] Isto.

zalamanje ruku žena i djece ne pomaže. Čuje se kroz noć samo izbezumljeni glas krvnika u ljudskoj spodobi: »Kolji, — udaraj za vrat nožem — više se koprca«. Već sviće, a klanje još traje. Tri su krvnika, a sto i osamdeset pet mučenika. Sve manje krikova, dok nije umukao i poslednji. Uprskani nevinom krvlju traže od seljaka katolika, da kopaju rake. Bacaju se poluživi ljudi u rake. Humka na ovom neviđenom groblju još se kreće od živih tjelesa, a iz zemlje čuje se još po koji glas pola živog očajnika.[80]

. . .

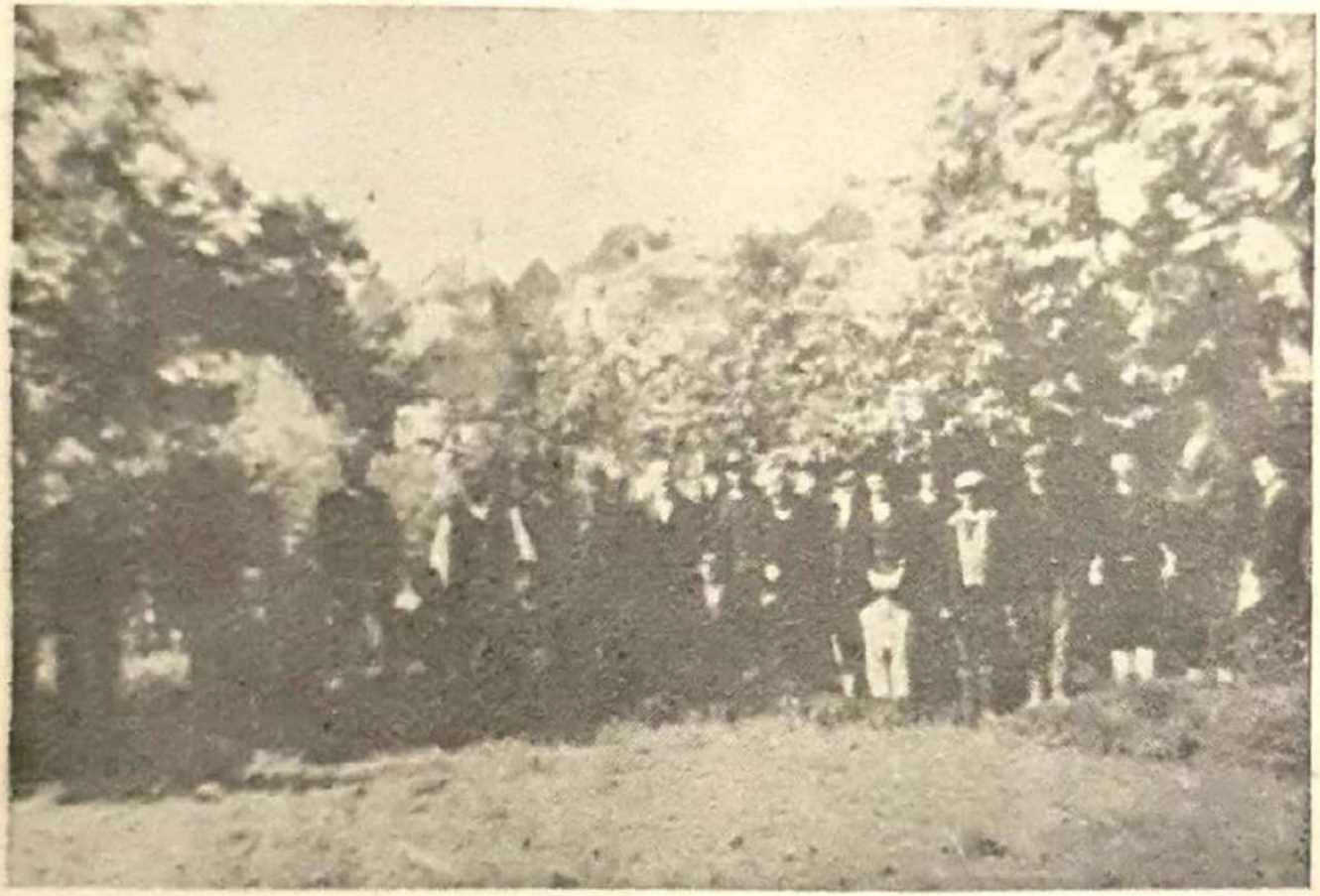

Srbi taoci u Jajcu 1941. godine

Posle ovoga ustaše pretražuju grad da nađu još zatvorenika. Ovi pokolji su strašno uznemirili stanovnike Jajca. Ustaše su i dalje pretile i govorile: »Danas dolaze šeširdžije na red«.[81]

---

[80] Izveštaj zapovedništva Vojne krajine od 1. X 1941. god., o pokolju u Jajcu. AVII, k-61-a, br. dok. 6/10-1.

[81] Isto.

...Jedan »Hercegovac« poslije ovakvog ogavnog posla, pojavljuje se na zaprepaštenje prisutnih sav krvav u lokalu jajačkog gostioničara Avgusta, pijan vadi krvav nož, liže ga na očigled zaprepaštenih pogleda gostiju i naručuje dva špricera... Jedan za sebe a jedan za svog druga (krvavom nožu).[82]

Osim ubijanja, ustaše su u Jajcu vršile razna nasilja. Pljačkale su čak i Hrvate. Jednom su oduzele 40 ovaca i odmah zatim prodale su ih drugim seljacima koji nisu ni pojma imali o čijim se ovcama radi.[83] Satovi, narukvice, prstenje i ostale vrednosti otimani su na svakom koraku. Od Srba koje su hapsile oduzimali su sve. Radionice za opravku satova i nakita bile su pune raznoraznih predmeta od plemenitih metala koje su ustaše donosile i tražile da im se oprave. U vršenju zločina one su se pokazale »neustrašivi borci«, dok u borbi protiv partizana nisu bile tako hrabre. Obično su se kretale iza domobrana, hvatale stanovništvo i ubijale. Kad su god to mogle izbegavale su učešće u borbama, a u vršenju tortura su uživale. Tu su se pokazale pravi majstori.[84]

Ubijanje naroda, paljenje čitavih sela, pljačkanja svega i svačega za vreme napada ustaša na područje Janj, Podbrdo, Jasenovi Potoci, doveli su do izvesne rezignacije kod tamošnjeg stanovništva. Ono je izgubilo sve što je imalo i pobeglo u šumu. Tamo je, bez krova nad glavom, bilo izloženo svim mogućim nedaćama. Momentano stanje je bilo takvo da je perspektivnost, zaista, bila mračna. Italijani su se nalazili u Glamoču, a na Pïoči kod Drvara vodile su se borbe sa italijanskom divizijom »Sasari« u punom jeku. Dolazak Italijana još više je jačao tendenciju defetizma i obustavljanja borbe. Sve je to dopiralo i do partizana u Janju i na Privskim Podovima. Italijani su preko svojih agenata prodirali i tamo. Među tamošnjim parti-

---

[82] Isto.

[83] Beleška Karla Gartnera ,referenta za narodnost Nemačkog poslanstva u Zagrebu od 23. IX 1941. god., AVII, London — N 23. X 314015 X 31 4015.

[84] Izveštaj zapovedništva Vojne krajine od 1. X 1941. god., o pokolju u Jajcu, AVII, k-61a, br. dok. 6/10-1.

zanima nalazilo se ljudi koji su bili kapitulantski raspoloženi. I tamo je došlo do jačanja tendencija za obustavljanje borbe. U nekim selima na području Janja tada je i došlo do obustavljanja borbe. Narod se iz šume počeo vraćati kućama.[85]

Hercegovačke ustaše su to iskoristile i pohvatale nekoliko stotina staraca, žena i dece i kamionima oterale u Jajce. Koliko su ih u Jajcu pobile ne zna se, ali se zna da su jedan deo transportovale u jasenovački logor. Uglavnom, retki su oni koji su se na bilokoji način spasli i došli nazad.

UGROŽAVANJE BIHAĆA

Polovinom septembra partizanske snage sa područja Oraškog Brda, Lipe i Gorijevca ugrožavale su Bihać. Komanda Drvarske brigade naređivala je da se steže obruč oko Bihaća.[86] Pored toga, naređeno je da se ove partizanske snage povežu sa partizanima u Velikom i Malom Radiću i spreče dolazak ustaša i domobrana od Bosanske Krupe u Bihać. Isti zadatak postavljen je i partizanima iz Vrtoča i Krnjeuše. Zahvaljujući takvoj aktivnosti partizana, stanje u Bihaću je veoma zabrinjavalo velikog župana Kvaternika. Partizani su stalno napadali ustaško-domobranske predstraže na položajima oko Bihaća[87] pa se ustaše i domobrani nikad nisu mogli osećati sigurnim. Osim toga, partizani su u grupama od 3—4 prolazili kroz ustaško-domobranske položaje i vršili prepade u selima: Dobrenica, Pritoka,

---

[85] U pismenoj izjavi Vaskrsije Stupara stoji da je Cvijan Popović, bogoslov, komandant ustanika kod Ljuše nagovarao ustanike i narod da se predaju. On navodi da se tada izvestan broj ustanika i naroda predao. Predao se i Cvijan Popović, kao komandant. Popović je, posle rata uhvaćen u Sremu. Suđeno mu je u Travniku, osuđen je na smrt streljanjem.

[86] Naređenje Drvarske brigade od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 159, 350.

[87] Situacija na dan 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 15/1-1.

Bijelo Brdo, Založje, Boljevac, Vedro Polje, Držac i drugim.[88]

Partizani iz Like su se spuštali niz Plješevicu i ugrožavali Bihać sa juga.[89] Lički partizani su se tada orijentisali ka Bosni zbog dolaska italijanskih jedinica u njihove krajeve. Njima je komanda Drvarske brigade naredila da krenu ka Bihaću i da stežu obruč oko njega.[90] Svakodnevna aktivnost partizanskih snaga izazvala je paniku u Bihaću, pa su veliki župan Kvaternik i Jure Pavičić tražili od poglavnika hitnu pomoć. U svom zahtevu oni su naveli da »Situacija u Bihaću je očajna. Samo mjesto nalazi se u takvom položaju da može svaki čas pasti. Pripreme sa strane četnika i komunista su velike«.[91]

Tada je u Bihaću bilo 240 ustaša i 700 domobrana[92] kao i veliki broj naoružanih civila koji bi se borili i branili Bihać da je bio napadnut. Kvaternik u izveštaju navodi da se prema Bihaću sa obronaka Grmeča i Plješevice spušta oko 30 000—40 000 izbeglica koji su udaljeni od Bihaća 8—9 kilometara. To su prema Kvaterniku bile izbeglice iz Petrovca i Krupe. U Bihać je bežalo stanovništvo okolnih sela i broj tih izbeglica iznosio je oko 6000. Svojim dolaskom oni su otežavali stanje u gradu. Međutim, glavna opasnost dolazila je od partizana sa područja Lipe, okolnih sela i onih koji su se prebacili iz Like. Oni su svaku noć vršili prepade na straže i ustaško-domobranske položaje, pa je zbog toga i nastala psihoza straha. Ona se javila zbog neposredne opasnosti od partizana, ali i kao posledica saznanja da su ustaše iz Bihaća i njegove okoline pobile na

---

[88] Izveštaj potpukovnika Matkovića od 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 15/1-6.

[89] Situacija na dan 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 15/1-1.

[90] Naređenje Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 138, 302.

[91] Izveštaj Jure Pavičića i velikog župana Kvaternika od 16. IX 1941. god., AVII, k-2 ,br. dok. 16/1-6.

[92] Isto.

stotine nevinih ljudi, žena i dece. Zbog toga je tražena pomoć na sve strane i stanje prikazano kritičnijim nego što je stvarno bilo.

Pošto se smatralo da je akcija opkoljavanja Bihaća u toku, to je odlučeno da se najhitnije u Bihać uputi jedna bojna iz Prijedora ili Banja Luke.[93] Istog dana, tj. 15. septembra bilo je upućeno iz Zagreba oko 100 skauta u Bihać i naređeno da se Bosanska bojna u Zagrebu prikupi i spremi za pokret, a da straže primi dočastnička škola.[94]

Još 11. septembra iz Petrovca je stigla u Bihać 2. bojna 11. pešadijske pukovnije i dve satnije 1. bojne iste pukovnije. Od tih jedinica formirane su 2 bojne. Radi potpunog popunjavanja tih bojni pozivani su obveznici iz Bihaća i okoline. Pored toga preduzimane su i druge hitne mere da bi se posada Bihaća što pre ojačala. Već 16. septembra upućena je iz Prijedora u Bihać 4. bojna 1. pešadijske pukovnije,[95] a pukovnik Matagić postavljen je za komandanta posade. Time je posada Bihaća brzo pojačana, a bilo je u toku formiranje i 3. bojne 11. pešadijske pukovnije. Komandant ove bojne trebalo je da bude bojnik Veber. Izgleda da je ustaško-domobranska komanda smatrala i te snage nedovoljne za odbranu Bihaća, pa je naređeno da se partizani na položajima jugoistočno od Bihaća napadnu s leđa. Ustaška bojna pukovnika Rolfa trebalo je da izvrši pokret od Petrovca preko Vrtoča i napadne partizane kod Ripča i Hrgara s leđa. Ovo je lično naredio Pavelić i vojskovođa Kvaternik.[96] Ovim su hteli da aktivnim dejstvima rasterete odbranu Bihaća i udovolje zahtevima Bihaćkih ustaških predstavnika. Domobranske jedinice iz Petrovca prema naređenju trebalo je da sa

---

[93] Telegram glavara Glavnog stožera hrvatskog domobranstva od 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 15/1-14.

[94] Naređenje generala Perčevića od 15. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 15/1-6.

[95] Telegram zapovedništva Banjalučkog divizijskog područja od 16. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 16/1-9.

[96] Telegram glavara Glavnog stožera broj op. 277 od 16. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 16/1-15.

raspoloživim snagama potpomognu ustaše u nastupanju ka Bihaću. One su bile dužne da posebnu pažnju posvete obezbeđenju ustaškog levog boka od Kulen-Vakufa, ali i sigurno da drže Petrovac.

Jedinice 11. pešadijske pukovnije određene su da iz Bihaća izvrše napad pravcem Ripač — Lipa i na taj način potpomognu akciju ustaškog pukovnika Rolfa. U sklopu ovog poduhvata, 12. pešadijska pukovnija koja je došla iz Prijedora, trebalo je da organizuje užu odbranu Bihaća i čisti teren između Plješevice i Bihaća.[97] Stožer 12. pukovnije i njena 1 bojna nisu tada bili u Bihaću. Predviđeno je da će tamo stići ujutro 17. septembra. Glavar je zahtevao da mu se javi gde su položaji partizanskih mitraljeza koji su se nalazili na Ripačkom klancu da bi ih mogli bombardovati.

Do ovoga napada nije došlo zbog toga što je ustaški pukovnik Rolf smatrao da naređeni pokret prema Bihaću ne može izvršiti bez ustaških satnija iz Srema.[98] Ove satnije tražio je i ustaški pukovnik Lukac kad je sa Mliništa imao nameru da nastupa ka Drvaru.[99] Međutim, one nisu upućene u Bosansku krajinu, jer je zapovedništvo ustaške bojne iz Sremske Mitrovice odbilo da ih uputi. Ono je izvestilo da ne može dati ni jednog čoveka za Bosnu i tražio da se stvar uredi kod Stožera.[100] Sem toga, Rolf je izveštavao da je put Bravsko — Petrovac ugrožen i da se mora svaki dan čistiti, a da domobrani nisu sposobni za to. Postojala je opasnost da i Petrovac koji je bio pun municije, može svakog časa biti napadnut, ako ga ustaše napuste i krenu ka Bihaću. U Petrovcu su još 6. septembra počele pripreme za smenu jedinica koje su učestvovale u drugom

---

[97] Telegram glavara Glavnog stožera br. Op. 281 od 16. IX 1941. god., AVII, k-2. br. dok. 16/1-20.

[98] Telegram ustaškog pukovnika Rolfa od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-13.

[99] Situacija 8. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1.

[100] Izveštaj zapovedništva ustaške bojnice br. 70 od 8. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 8/1-7.

pokušaju prodora preko Oštrelja za Drvar.[101] Te jedinice su bile nesposobne za borbu. Njih je obavezno trebalo smeniti, povući negde u pozadinu, reorganizovati, popuniti, odmoriti i tek tada sa njima krenuti u borbe. Glavni stožer Ministarstva domobranstva je naredio da se one povuku u Banju Luku, da se ne vraćaju u njihove stalne garnizone, da se predloži najpodesnija mogućnost otpuštanja vojnika kućama koji su najduže na vežbi i da se ispita mogućnost popune sa područja Banje Luke i Petrinje.[102] Usled toga u Petrovac su još 7. septembra počele da pristižu jedinice za smenu tamošnjih trupa.[103] Tako je 1. pešadijska pukovnija pukovnika Valcla stigla 8. setpembra u Prijedor, a 10. i 12. u Petrovac gde je odmah počela smena.[104] Ustaška bojna pukovnika Rolfa stigla je u Petrovac 12. septembra. Neprijateljske jedinice koje su smenjene u Petrovcu odmah su krenule za Banju Luku i Prijedor. Time je izvršena smena jedinica koje su se nalazile u Petrovcu i generalu Rumleru u vezi s tim je naređeno:

Po odredbi Vojskovođe: general Rumler nastojati će najvećom energijom da čete vraćene iz Petrovca budu najbolje pripravljene, popunjene obučenim obveznicima iz Banja Lučkog i Petrinjskog popunidbenog zap., racionalno vježbanje i osposobljene za pokretnu pričuvu. Svaka bojna mora ustrojiti jurišni vod od 36 dobrovoljaca.[105]

U Petrovcu su ustaše odmah počele da uništavaju preostalo srpsko stanovništvo. Isto tako, ustaše su zahtevale da se domobrani u Petrovcu stave pod njihovu komandu. O tome je izvešten Glavni stožer hrvatskog domobranstva koji se s tim nije složio već je odgovorio da je u Petrovcu za sigurnost, mir i red odgovoran

---

[101] Situacija na dan 6. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 6/1.

[102] Zapovest glavara Glavnog stožera od 7. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 7/1-10.

[103] Situacija 7. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 7/1.

[104] Situacija 11. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 11/1.

[105] Telegram glavara Glavnog stožera hrvatskog domobranstva od 13. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 13/1-29.

domobranski zapovednik.[106] Ovaj dolazak ustaško-domobranskih jedinica u Petrovac od strane komande bataljona »Sloboda« ocenjen je kao novo pripremanje napada na Oštrelj i dalje za Drvar. Pretpostavka komande bataljona zasnivala se na tome što su Italijani tada već došli u Grahovo pa je gomilanje svežih jedinica u Petrovcu opravdano izazivalo sumnju. U vezi sa tom ocenom komanda bataljona »Sloboda« izveštavala je Drvarsku brigadu da se sprema napad od Petrovca i da je u Bravsku kritična situacija.[107] Zbog toga je brigada naredila[108] komandi partizanskih odreda na Mliništima da pošalje svoje sigurne partizane na Bravsko iako su tada i tamo bili potrebni. Medutim, procena štaba bataljona u odnosu na ove ustaško-domobranske snage nije bila pravilna. Njima nije bio zadatak ni namera da idu na Oštrelj i Drvar već prema Bihaću gde su njihove snage bile opkoljene.[108a]

U vezi sa takvom procenom situacije, partizani su počeli da aktivnije deluju u zaleđu Petrovca. Tako su jedinice Petog partizanskog odreda u 4 časa 16. septembra napale severni deo Petrovca.[109] One su i u toku 17. septembra uznemiravale neprijatelja u Petrovcu. 16. septembra napadnut je ustaško-domobranski logor u selu Janjila, kod Uzelca.[110] Zbog ovih partizanskih akcija komanda ustaško-domobranskih snaga u Petrovcu nije bila sklona da upućuje jedinice ka Bihaću i na taj način slabi odbranu Petrovca. Zbog toga je, vero-

---

[106] Telegram glavara Glavnog stožera hrvatskog domobranstva od 16. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 16/1-15.

[107] Dopis bataljona »Sloboda« od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 123, 275.

[108] Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 123, 276.

[108a] Telegram generala Rumlera od 20. IX 1941. AVII, k-2, br. dok. 20/1-8.

[109] Izveštaj Vrbaske divizije od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-1.

[110] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1,156, 345.

Izveštaj Vrbaske divizije od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-10.

vatno, naređenje koje je postavio Pavelić i vojskovođa ostalo neizvršeno. Time su neprijateljske jedinice u Bihaću i dalje ostale u neizvesnosti.

SREĐIVANJE USTANIKA NA PODRUČJU OSTRELJA

Štab NOP odreda za Bosansku krajinu uočio je da Drvarska brigada ne primenjuje partizansku taktiku ratovanja.[111] On je smatrao da partizanske snage koje drže front oko slobodne teritorije nisu toliko jake da bi mogle odbiti jedan dobro organizovan napad neprijatelja. Zbog toga se trebalo »otkinuti« od držanja krutih frontova, primenjivati pokrete i partizanski način borbe. Dolaskom Italijana u Grahovo, Drvarska brigada je već počela da orijentiše partizane na novi način borbe.[112] Ovo je uslovljeno činjenicom što su italijanske jedinice bile brojno i u tehnici daleko nadmoćnije i što je dobar deo partizana sa područja Dalmacije i Like odustao od borbe protiv Italijana.

Neke jedinice bataljona »Sloboda« i ranije su primenjivale partizanski način borbe iako je osnovni zadatak bataljona bio — frontalna odbrana Oštrelja. Međutim, posle nastale situacije i sugestija štaba brigade sada se i komanda bataljona »Sloboda« sve više orijentiše na partizansku taktiku i radi toga izdaje konkretna uputstva potčinjenima. Odmah je naređeno Petom odredu da napada na Petrovac. U tom naređenju bataljon »Sloboda« daje uputstva na koji način taj napad treba vršiti.[113] Rečeno je da se organizuju grupe od 5—7 partizana i da one napadaju. Te grupe trebalo je da se prebacuju sa položaja na položaj, da napadaju nepri-

---

[111] Izveštaj Štaba NOP odreda za Bosansku krajinu od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 222, 490.

[112] Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 124, 276.

Naredba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 127, 283.

Naredba Drvarske brigade od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 157, 347.

[113] Naredba bataljona »Sloboda« od 11. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 131, 287.

jateljske patrole, logore i transporte. Danju da osmatraju a u suton i zoru napadaju, zatim da se povlače i priključuju glavnini.[114] Pored toga komanda bataljona »Sloboda« je osećala potrebu za još većom aktivnošću, pa je u vezi sa tim ozbiljno prigovorila odredu u Jelašinovcima.[115]

Neki štabovi su smatrali da je potrebno preduzimati mere radi organizacionog sređivanja jedinica. Tako je, na primer, partizanski štab iz Brda Oraškog zahtevao od Drvarske brigade da se prizna kao štab bataljona za Risovac. Dat je i konkretan predlog u vezi sa postavljanjem rukovodećeg kadra.[116] Međutim, takav štab Drvarska brigada nije priznavala. U vezi sa tim i nesređenim stanjem kod Drugog bataljona, brigada je poslala Slavka Rodića u odrede koji su se nalazili oko Kulen-Vakufa da preduzme sve mere koje budu potrebne kako bi se tamošnji odredi što pre sredili i zauzeli najbolji raspored radi što uspešnije borbe.[117]

Komanda Drvarske brigade odlučila je da se na položajima izvrše izvesna pomeranja partizanskih odreda. Ta pomeranja su bila povezana sa novonastalom situacijom i potrebom da se uz istovremeno čvrsto držanje frontova, dejstvuje u pozadini neprijatelja. Naređeno je 8. septembra[113] da deo snaga Drugog bataljona dođe na Oštrelj sa jačim snagama radi pojačanja odbrane na Oštrelju. Pretpostavljalo se da ustaše i do-

---

[114] Isto

[115] Naređenje bataljona »Sloboda« od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 153, 340.

Dopis bataljona »Sloboda« od 21. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 197, 429.

[116] Dopis štaba bataljona za Risovac od 9. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 117, 259.

[117] Naredba Drvarske brigade od 13. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 10-2/I.

Naredba Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 138, 303.

Dopis bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 139, 305.

[118] Naređenje bataljona »Sloboda« od 8. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 106, 238.

mobrani pripremaju napad na Oštrelj u vezi sa italijanskim napadom sa juga.[119] Trebalo je da na Oštrelj dođu partizani iz Cvetnića, Boboljusaka i Očigrija. Međutim, oni nisu došli i moralo se nekoliko puta intervenisati i naredivati.[120] Posle smrti Marka Pilipovića Maćuke, Drugi bataljon je ostao bez komandanta. Kako ni za života Maćuke bataljon nije bio potpuno sređen, to se njegovom smrću situacija još više zaplela Petar Đilas, bivši žandarm, samovoljno se proglasio za komandanta bataljona,[121] a sam nije bio voljan da bataljon pošalje na Oštrelj, koji je bio u u selu Bjelaju. Štab bataljona je 13. septembra došao u Medeno Polje i tada je Đilas izvestio komandu bataljona »Sloboda« o »raspoloženju« boraca u Drugom batlajonu: da nisu voljni da idu na Oštrelj. On je tom prilikom pisao:

Jedinice našeg bataljona, naime ljudstvo pojedinih jedinica odbilo je da pođe na Oštrelj, pošto se boji Italijana, koji su na ličkoj strani došli našim selima u komšiluk te se boji napada.[122]

Đilasovo samovoljno proglašenje za komandanta bataljona štab prigade nije prihvatio,[123] te je on zbog toga prikriveno nagovarao ljude da ne idu na Oštrelj. Štab bataljona »Sloboda« o tome je pisao Četvrtom odredu, naglasivši da Pero Đilas nije postavljen za komandanta i da će komandanta bataljona odrediti Slavko Rodić.[124] Za Đilasovo negativno držanje se znalo i nije se dozvoljavalo da on bude komandant. U takvoj situaciji partizani Cvetnića, Boboljusaka i još nekih

---

[119] Dopis bataljona »Sloboda« od 9. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 29-1/3.

[120] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 47-1/3.

[121] Izveštaj Jovana Jovanovića, operativnog oficira bataljona »Sloboda«, od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 149, 335. Petar Đilas je izdao NOB-u i poginuo u borbi protiv partizana 1942. god.

[122] Dopis 2. bataljona od 10. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 4-2/I.

[123] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 47-1/3.

[124] Isto.

susednih sela, i pored više naređenja Drvarske brigade i bataljona »Sloboda«, nisu hteli doći na Oštrelj, već su ostali na položajima ispod Osječenice.

Zbog toga je naređeno da Četvrti odred odmah pošalje na Oštrelj dva voda sa 45 pušaka i 4 puškomitraljeza. Naglašeno da sa vodom dođe Dragija Milašinović i da će vod biti raspoređen na desnom krilu partizana koji su branili Oštrelj.[125] Partizani Drugog bataljona trebalo je da posednu položaje koje je do tada držao Četvrti odred.[126] Jedan vod određen je za posedanje čuvika ispred Kadinjače, s tim da drži vezu sa partizanima Drugog odreda, koji su se nalazili na Žutoj glavici. Drugi da se rasporedi na Rastovoj glavici i Rastovači i da zatvori pravce prema Vrtoču i Krnjeuši. Ostali delovi Drugog bataljona ulazili su u sastav Petog odreda i posedali položaje iznad Rašinovca do Tuka. Naređeno je da se napada Petrovac ali ne radi zauzimanja, jer je opšti napad trebalo izvesti čim se rasporede snage.[127] Pored toga, naređeno je da partizani odreda Boboljusaka i drugih ostanu u sastavu Drugog bataljona. Ovim su brigada i bataljon »Sloboda« odustali od ranijeg naređenja po kome je trebalo da partizani Cvetnića, Očigrija, Boboljusaka i još nekih sela dođu kao pojačanje na Oštrelj, već im je naređeno da posednu položaje Četvrtog odreda, koji su bili bliže dotadanjim njihovim položajima. Ostali partizani Četvrtog odreda trebalo je da odmah krenu u Bravsko i Bravski Vaganac i da tamo napadaju. Zamišljeno je da to bude leteći odred, koji bi na raznim mestima napadao i pri svakom izvršenom zadatku menjao mesto i položaj.[128] Ovi partizani, kojih je bilo oko 100, trebalo je da se snabdeju hranom iz Smoljane i drugih sela.

---

[125] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 140, 305.

[126] Dopis bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 139. 304.

[127] Isto.

[128] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 140, 305.

Ovakav raspored partizana Drugog bataljona potvrđen je naredbom Drvarske brigade, s tim što su zadaci bili preciznije određeni.[129] Brigada je naredila da se mora održavati čvrsta veza sa levim »krilom Oštrelj-skog fronta«, ispod Rastove glavice i da se po svaku cenu mora sprečiti prodor za Oštrelj. Pored ovoga, brigada je dala detaljnija upustva o načinu dejstva partizana Drugog bataljona.[130]

Komanda bataljona »Sloboda«, izgleda, nije znala da je postupljeno po njenom naređenju u vezi sa dolaskom partizana iz Četvrtog odreda sa Dragijom Milašinovićem, na Oštrelj. Njen operativni oficir Jovan Jovanović, kapetan bivše jugoslovenske vojske, već 12. septembra je naredio Četvrtom i Petom odredu da napadnu ustaše i domobrane u Janjilima[131] što se kosilo sa ranijim naređenjem bataljona. Napad je određen za 13. septembar, u svitanje. Prema tome partizani Četvrtog odreda trebalo je da budu tamo. Napad je izvršen 16. septembra, a komanda bataljona »Sloboda« 18. septembra naređuje Četvrtom odredu da sa svojim komandirom dođe na Oštrelj odakle će biti upućen na Bravsko.[132]

U Vrtoču je 19. septembra formiran Šesti partizanski odred od delova Četvrtog odreda koji je upućen na područje Bravska.[133] Partizanima je prepušteno da sami izaberu rukovodioce pa su za komandira izabrali Stevu Radoševića, a za komesara Lazu Radoševića.[134]

Delovi Drugog bataljona rokirali su se desno i zauzeli položaje koje su do tada držali partizani Drugog odreda. Zbog toga je Šesti odred određen da zauzme

---

[129] Naredba Drvarske brigade od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 146, 326.

[130] Isto, str. 327.

[131] Izveštaj operativnog oficira bataljona »Sloboda« od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 149, 335.

[132] Naredba bataljona »Sloboda« od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 171, 384.

[133] Naredba bataljona »Sloboda« od 19. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 180, 400.

[134] Izveštaj operativnog oficira bataljona »Sloboda« od 23. IX 1941. god., Zbornik, IV, 1, 202, 438.

položaje koji su dodeljeni Drugom bataljonu. Međutim, partizani iz Cvetnića i Boboljusaka počeli su odlaziti kućama samovoljno i odnositi oružje,[135] što je došlo kao posledica propagande proitalijanskih elemenata. Trebalo je slati patrole u Veliki i Mali Cvetnić i Begluke radi traženja tih ljudi i vraćanja oružja. Njihovim odlaskom ostajala su neposednuta mesta u rasporedu partizana. Šesti odred je ojačan time što su se partizani iz ranijeg Četvrtog odreda vratili sa Bravska, došli u svoje selo i priključili mu se.

Odred Prekajaca, Mile Gvozdenovića i Rajka Bosnića imao je zadatak da zajedno sa odredom Bravski Vaganac vrši napade u Paunovcu (Debela Strana).[136] Ovi odredi, prvenstveno Prekajski, trebalo je da spreče nastupanje ustaša i domobrana u pravcu Srnetice. Drugi, Prvi i Treći odred ostao je na ranijim položajima, ispred Oštrelja. Položaji oko Oštrelja bili su nešto oslabljeni i zbog toga što su partizani odatle poslani prema Grahovu, u susret Italijanima.[137] Do tih promena u rasporedu partizana došlo je u početku druge polovine septembra. Tada su se Italijani spremali za napad na partizanske položaje na Ploči, a u Petrovcu je bila završena smena ustaško-domobranskih snaga.

NAPAD NA LOGOR U SELU JANJILIMA

Odmah po napadu na neprijateljski transport, u selu Janjilima uspostavljen je ustaško-domobranski logor. Ovim su dalji napadi na transporte veoma otežani i skoro nemogući. Logor je postavila i organizovala za odbranu 17. domobranska satnija.[138] Čim je došla na mesto gde su napadnuti kamioni, ona je počela sa utvrđivanjem i maskiranjem, brzo su izrađeni zaklo-

---

[135] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 198, 432.

[136] Naredba bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 141, 308.

[137] Naredba bataljona »Sloboda« od 19. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 41-1/4.

[138] Doglasno izvešće 3. oružničke pukovnije od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 323, 743.

ni od kamena i zemlje. Municiju i ostali materijal smestili su u jednu dolinu koja je bila u centru satnije.

Oko 200 partizana Četvrtog i Petog odreda stiglo je 13. septembra u Šobatovac,[139] sa zadatkom da napadnu neprijateljski logor. Napad koji je naređen da se izvede noću između 12. i 13. septembra nije u to vreme izveden. Zbog toga, a najviše radi sprečavanja pripremanja i izvođenja neprijateljskog napada na Oštrelj, komanda bataljona »Sloboda« insistirala je da se što pre napadne logor. Ona je naredila da se noću između 14. i 15. septembra napad izvede po cenu najvećih žrtava. Napad je požurivan, jer su se u Šabatovcu partizani zadržali duže nego što je trebalo, pa je izvršen u 6 časova 16. septembra[140] — u zoru a samim tim osuđen na neuspeh. Neprijatelj je imao jake snage u Bravsku, 6—7 km udaljene od logora i brzo su mogle stići u pomoć. I one neprijateljske snage iz Petrovca takođe su mogle da intervenišu za 2—3 sata. Partizani Četvrtog i Petog odreda napali su logor sa severne strane, a odred Bravski Vaganac sa južne. Napad partizana sa severne strane izveden je u 6 časova, dok je odred Bravski Vaganac napao kasnije. Partizani su se privukli blizu logora i pobacali bombe. Međutim, odmah je na njih otvorena snažna vatra. Nastala je borba koja je trajala 2—3 sata. Pošto je već bio dan a i otkriveno zemljište, partizani su se počeli povlačiti. U napadu i povlačenju poginulo je 8 partizana iz Četvrtog i Petog odreda.[141] Posle su se partizani Četvrtog odreda vratili u Vrtoče, gde su se i ranije nalazili.

---

[139] Naredba bataljona »Sloboda« od 14. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 141, 307.

[140] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 156, 345. Izveštaj Vrbaske divizije od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-10.

[141] Izjava Pere Morače tadanjeg komesara Četvrtog odreda. Od tvrdi da su oni imali 20 mrtvih, a u neprijateljskom izveštaju stoji da su partizani imali 8 mrtvih. U izveštaju bataljona »Sloboda« stoji da je Četvrti odred imao 4 mrtva. Međutim, taj podatak je baziran na izjavi jednog ranjenog borca, što nije moralo biti tačno. Tačnim se može smatrati izveštaj neprijatelja, tj. da su partizani imali 8 mrtvih.

Odred Bravski Vaganac noću se približio logoru s južne strane. Napad su počeli u zoru, ali od Bravska su stigli tenkovi i otvorili na nijih vatru, te su se oni povukli do nekog zida i tu se zadržali do 10 časova. Tada je poginuo Rade Solomon, a jedan partizan je ranjen. Neprijatelj je imao 6 mrtvih i 12 ranjenih.[142]

Napad nije uspeo jer je otpočeo u rasvit dana, nije bilo dobre koordinacije među jedinicama koje su napadale, a neprijateljska intervencija bila je vrlo brza i efikasna. Međutim, to nije pravi i jedini razlog. Tada je došlo do izvesnog podozrenja[143] od strane partizana iz Vrtoča prema Mani Rokviću[144] komandiru odreda. Izgleda da on nije pokazao želju ni volju za napad. Zbog toga je došlo do predloga da se Mane Rokvić smeni, ali on nije pristao na to. U vezi sa smenjivanjem išla je iz Medenog Polja jedna delegacija u štab bataljona »Sloboda« i tražila da Mane ostane. Predloženo je da se i Cvijetnićki odred uputi na drugu stranu, jer je narod Medenog Polja i u njega izgubio poverenje.[145]

Odlaskom partizana Četvrtog i Petog odreda iz Janjila, područje Bravska opet je ostalo sa malim partizanskim snagama. Od ideje da se stvori jedan pokretni odred, koji bi dejstvovao na pravcu Petrovac, Bravsko i na železničkoj pruzi Bravsko, Sanski Most nije se odustalo. Ponovo je naređeno Mani Rokviću da izabere najbolje i najpouzdanije ljude iz Četvrtog odreda i Drugog bataljona i da sa njima dođe u Oštrelj. Trebalo je da mu se na Oštrelju priključi još 23 Smoljanca, koji su tamo bili i da zajedno krenu na Bravsko. Za ovaj pokretni odred traženi su dobrovoljci

---

[142] Izveštaj Vrbaske divizije od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-10.

[143] Izveštaj operativnog oficira bataljona »Sloboda« od 23. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 202, 438.

[144] Posle prodora Italijana u Drvar, izdao NOB-u, prišao okupatoru i počeo raditi na razbijanju partizanskih odreda. Ubijen u Bihaću 1942. god. kao četnik.

[145] Izveštaj operativnog oficira bataljona »Sloboda« od 23. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 202, 438.

iz Cvijetnićkog i Vrtočkog odreda. Međutim, iz Oštrelja krenuli su 20. septembra samo Smoljanci, sa 23 puške i jednim puškomitraljezom.[146] Sa njima nije otišao Mane Rokvić, kao komandir, već Dragija Milašinović i Pero Morača koji je određen za komesara odreda. Zadatak ovog odreda bio je: rušenje pruge Bravsko — Sanski Most i povezivanje sa odredom Petra Škondrića radi zajedničkog rada.

Nešto docnije naređeno je da se ovaj odred koji je i dalje zadržao naziv Četvrti pojača sa 36 pušaka i dva puškomitraljeza. To pojačanje trebalo je da dâ Treći, Peti i Šesti odred.[147] Do toga nije došlo, jer su kasniji događaji potpuno izmenili situaciju.

Ustaše pukovnika Rolfa nisu htele da krenu ka Vrtoču i Bihaću kako im je bilo naređeno, već su otišle u Bravsko i izvršile nečuvene zločine. U selu Jasenovac pohvatale su oko 100 osoba, ljudi, žena i dece i sve zatvorile i spalile u kući Gliše Race. Posle ovoga ustaše su krenule u Donje Polje. Toga dana u Donjem Polju 6 ljudi je kosilo travu: Rade Kalaba, Mićo Pilić, Nikola Pilić, Neđo Sabljić, Milan Sabljić i Dušan Sabljić.[148] Ustaše su ih pohvatale, povezale žicom, a zatim poređali oko stoga sena i vezale žicom uz stog. Tada su zapalile seno i posmatrale kako ljude gore. Dušan Sabljić je prekinuo žicu i počeo bežati. Ustaše su ga uhvatile i na livadi ubile. Njegova majka htela je da ga sahrani po ovdašnjim običajima. Zatražila je dozvolu od neprijateljske vojske koja je bila u Bravsku. Dozvoljeno joj je i narod se skupio na sahranu. To je iskoristio pukovnik Rolf, pohvatao sav prisutan narod njih 117 zatvorio u jednu štalu i zapalio.

---

[146] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 14—20. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 198, 431.

[147] Naredba bataljona »Sloboda« od 25. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 210, 461.

[148] Pismena izjava Mirka Kecmana, Gliše Race, Steve Šipke i Đure Atlagića iz Bravska.

Domobranska komanda u Petrovcu tražila je da pukovnik Rolf, sa svojim ustašama, primi za odbranu jedan odsek u Petrovcu, ali on na to nije hteo pristati,[149] već je otišao u Bravsko i tamo ubijao ljude, žene i decu.[150] U toku 16. i 17. septembra u Bravsku je pobijeno oko 300 lica. Lakše je bilo vršiti zločine nad starcima, ženama i decom, nego učestvovati u degažiranju bihaćke posade.

Posle zločina, koje su ustaše pukovnika Rolfa izvršile u Bravsku, preostali deo stanovništva, žene i deca pobegao je u šumu i tamo se sklonio. To je bilo stanovništvo iz Bunare i zaseoka koji su bili uz šumu. Partizanski odred iz Bunare pitao je štab bataljona »Sloboda« da li se izbegle porodice mogu nastaniti u Srnetici. Štab bataljona se nije slagao sa tim. Smatrao je da se u Srneticu niko ne može naseljavati i praviti barake, već to treba činiti dublje u šumi.[151] Takav stav potpuno je opravdan, jer se svakog časa mogao očekivati pokret ustaša i domobrana ka Srnetici u kom slučaju bi opet narod stradao. Tada su te porodice pronašle skrovito mesto duboko u šumi i tu su dočekale zimu. Bataljon »Sloboda« im je stavio na raspolaganje dasku iz Oštrelja i eksere. Bravsko je ostalo pusto. Jedino su u njemu ostali domobrani i ustaše.

NASTUPANJE OD BIHAĆA

Samovoljnost i neposlušnost ustaša često su imali za posledicu slabu koordinaciju ustaško-domobranskih jedinica u izvođenju vojnih operacija. Zbog toga je poglavnik lično naredio da zapovedništvo nad ustaškim

---

[149] Izveštaj generala Rumlera od 20. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 20/1-I.

[150] Izveštaj Vrbaske divizije od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-10.

[151] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 200, 435.

jedinicama u zapadnoj Bosni preuzme Juco Rukavina, ustaški pukovnik. U pogledu usklađivanja vojnih dejstava pukovnik Rukavina bio je potčinjen vojskovođi Slavku Kvaterniku. Vojskovođa je na osnovu ovog Pave-

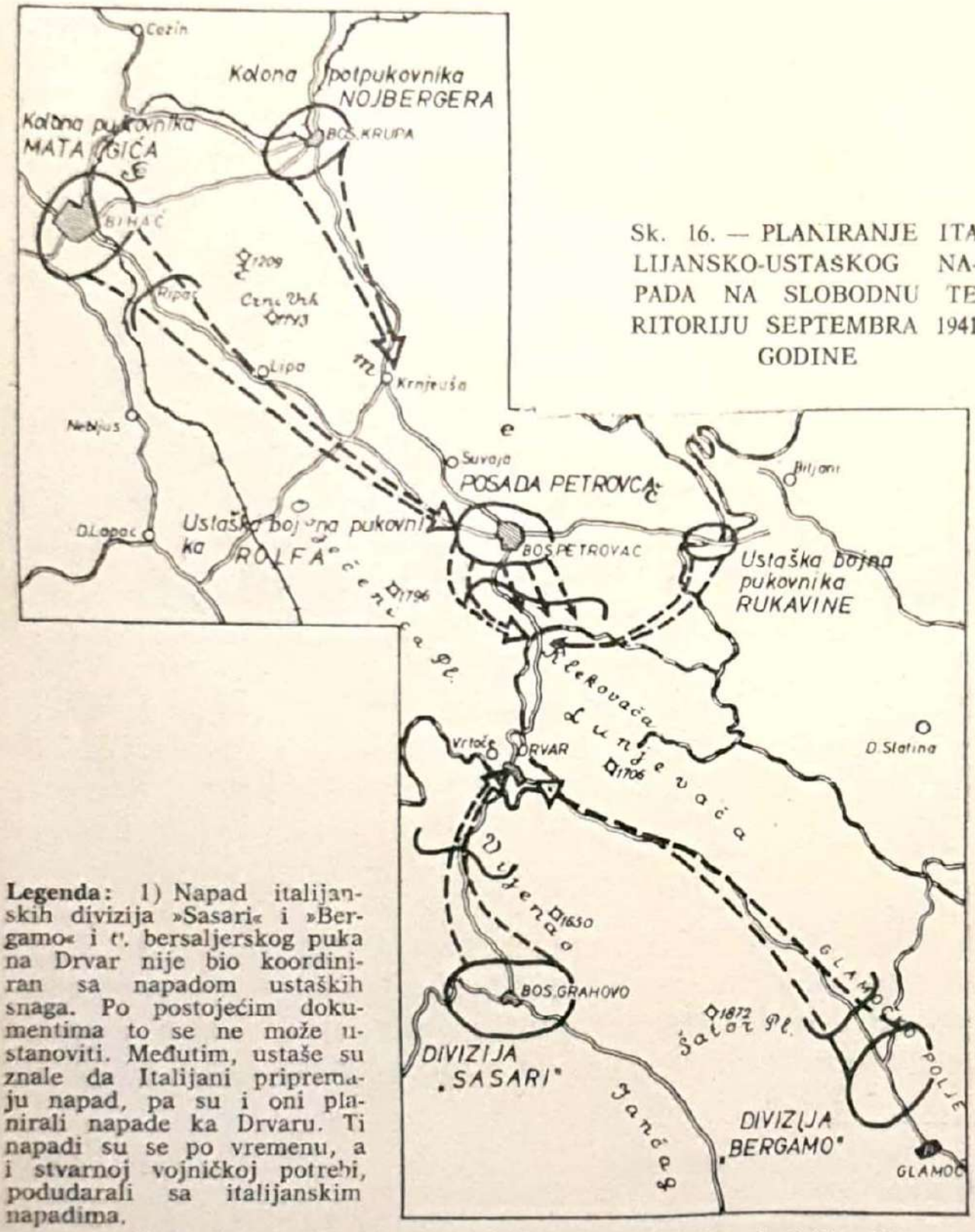

Sk. 16. — PLANIRANJE ITALIJANSKO-USTAŠKOG NAPADA NA SLOBODNU TERITORIJU SEPTEMBRA 1941. GODINE

Legenda: 1) Napad italijanskih divizija »Sasari« i »Bergamo« i t. bersaljerskog puka na Drvar nije bio koordiniran sa napadom ustaških snaga. Po postojećim dokumentima to se ne može ustanoviti. Međutim, ustaše su znale da Italijani pripremaju napad, pa su i oni planirali napade ka Drvaru. Ti napadi su se po vremenu, a i stvarnoj vojničkoj potrebi, podudarali sa italijanskim napadima.

2) Najjače partizanske snage bile su na položajima kod Oštrelja. Iznad Resanovaca posednuti su položaji za doček Italijana, a prema Glamoču i Bihaću nalazili su se tamošnji partizani. Na položajima prema Glamoču bilo je i partizana iz Drvara i Prekaje.

3) Prema Bosanskoj Krupi bili su podgrmečki partizani, ali to nisu bile jače snage.

ličevog naređenja preduzeo niz mera. Generalu Rumleru je još u toku 17. septembra naredio da otputuje u Bihać, preuzme komandu nad jedinicama u Bihaću i da spremi sve za napad od Bihaća preko Ripča ka Vrtoču.[152] Tom prilikom vojskovođa je pisao:

Određujem da domobranstvo i ustaške jedinice surađuju bratski, da se međusobno podupiru do požrtvovanosti. Ja ću svakoga koji se ogriješi o tomu pozvati na najstrožiju odgovornost.[153]

Italijani su sa napadima na partizanske položaje već počeli kod sela Resanovaca.[154] To je požurivalo ustaše i domobrane da i oni krenu. General Rumler je stigao u Bihać 18. septembra i izvestio da 20. septembra počinje sa lokalnim akcijama za degažiranje posade Bihaća.[155] Glavar Glavnog stožera Ministarstva hravatskog domobranstva je tražio od generala Rumlera da ga izvesti može li »ofanziva« ka Petrovcu početi 22. septembra.[156] Na to je odgovoreno da napad ne može početi 22. septembra. Zatim je usledila i vojskovođina instrukcija za nastupanje od Bihaća prema Petrovcu i dalje ka Oštrelju.[157]

Po instrukciji, u toku 24. septembra trebalo je sa jedinicama iz Bihaća napraviti ispad i zauzeti Drenovaču i Hrasnik. Time bi bio zauzet izlaz iz Nebljuskog klanca. Posle toga postavljeno je da se osigura pravac za Nebljuse i očisti prostor na levoj strani Une. U ovom

---

[152] Telegram vojskovođe generalu Rumleru od 17. IX 1941 god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-26.

[153] Telegram vojskovođe generalu Rumleru, ustaškom pukovniku Juci Rukavini i zapovedniku posade Petrovac od 17. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 17/1-26.

[154] Dopis Drvarske brigade od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 170, 383.

[155] Telegram generala Rumlera od 20. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 20/1-8.

[156] Telegram glavara Glavnog stožera generalu Rumleru od 20. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 20/1-8.

[157] Instrukcija vojskovođe br. op. 382/tajno od 22. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 22/1-32.

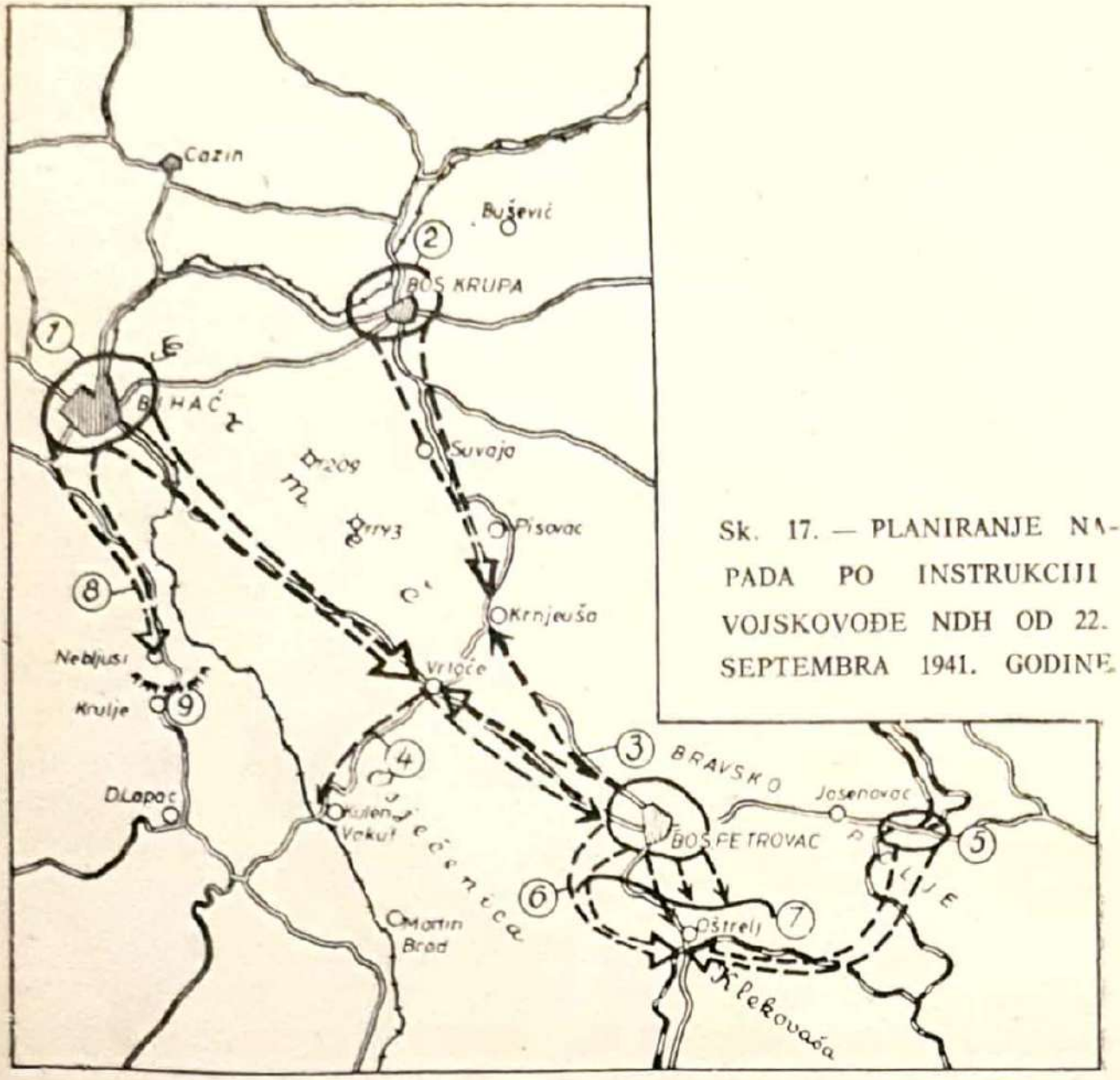

Sk. 17. — PLANIRANJE NAPADA PO INSTRUKCIJI VOJSKOVOĐE NDH OD 22. SEPTEMBRA 1941. GODINE

Legenda:

1) Desna kolona, jačine tri bojne, nastupala bi od Bihaća ka Vrtoču Petrovcu. Od Vrtoča trebalo je da odvoji jednu bojnu koja bi zauzela i držala Kulen-Vakuf. Ovoj bojni trebalo je da krene usu sret ustaška bojna od Petrovca.
2) Leva kolona — jedna bojna ojačana sa delovima iz Krupe nastupala bi od Krupe ka Krnjeuši, s tim što bi ostavila posade u Suvaji i Krnjeuši, a zatim krenula za Petrovac.
3) Ustaška bojna pukovnika Rolfa nastupala bi ka Vrtoču i Krnjeuši, zauzela ih i dejstvovala s leđa partizanima, koji su se suprotstavljali kolonama od Bihaća i Krupe.
4) Bojna za osvajanje i držanje Kulen-Vakufa.
5) Ustaška bojna pukovnika Rukavine čiji je zadatak bio: obuhvatom preko šume zauzeti Oštrelj, dolazeći partizanima s leđa.
6) Ustaška bojna pukovnika Rolfa. Ona bi po ovom planu napala Oštrelj preko šume, partizanima s leđa, i zauzela ga u sadejstvu sa bojnom pukovnika Rukavine. Od Petrovca bi napadale slabije snage radi vezanja partizana.
7) Položaji odreda bataljona »Sloboda« za odbranu Oštrelja. Po zauzimanju Oštrelja nastupalo bi se ka Drvaru.
8) Snage koje bi zauzele Nebljuski klanac i Drenovaču i tu ostavile posadu.
9) Posada na liniji Hrasnik — k. 705, Drenovača — k. 579.

napadu određeno je da učestvuje avijacija i oklopni voz potpukovnika Nojbergera. Istog dana trebalo je »dobro pročistiti Hrgar i Velebit«, osigurati izlaz iz Grmeča, a sutradan preći u nastupanje sa Une u pravcu Petrovca i to u dve kolone. Desna kolona, jačine 3 bojne nastupala bi pravcem Ripač, Lipa, Vrtoče, Petrovac. Od Dubovskog ili Vrtoča ova kolona trebalo je da odvoji jednu bojnu sa zadatkom zauzimanja i držanja Kulen Vakufa. U susret ovoj koloni naređeno je da se uputi iz Petrovca ustaška bojna pukovnika Rolfa, koja je imala zadatak da do večeri 25. septembra zauzme Vrtoče i Krnjeušu a zatim napadne partzane s leđa. Leva kolona jačine jedne bojne 2. pešadijske pukovnije, ojačana delovima iz Krupe, trebalo je da nastupa pravcem: Bosanska Krupa — Krnjeuša. Zadatak ove kolone bio je: čišćenje terena oko komunikacije i ostavljanje posade u Suvaji i Krnjeuši.

Nastupanje od Petrovca ka Oštrelju zamišljeno je da se sa fronta napada slabijim snagama, radi vezanja partizana, dok bi se Oštrelj zauzeo obuhvatnim manevrom. Taj obuhvat izvele bi ustaške bojne Rolfa i Rukavine. Prva, preko Glišinog vrha i druga preko Uvale i Brizgaća. Obe bi se pojavile za leđima partizana koji su branili Oštrelj. U čišćenju i nastupanju trebalo je primenjivati pokretne štrajfunske vodove. Napad je trebalo da podržava avijacija iz Zagreba. Za vreme izvođenja ovih napada na cesti Jajce — Jezero — Mrkonjić naređeno je do ostanu dve ustaške bojne pod komandom satnika Herenčića.[158]

Nastupanje nije počelo u vreme određeno instrukcijom vojskovođe. Kao razlog za odlaganje navodilo se, što nije formirana 3. bojna 11. pešadijske pukovnije u Bihaću. Oružje za nju upućeno je u Bihać, ali su ustaše Bosanskog Novog otvorile vagon, uzele oružje i podelile ga seljacima okolnih sela.[159]

---

[158] Isto.

[159] Telegram glavara Glavnog stožera od 22. IX 1941. god., AVII. k-2, br. dok. 22/1-11.

U toku 24. septembra bombardovana je Krnjeuša i Risovac. Prva bojna 10. pešadijske pukovnije upućena je 23. septembra u Petrovac, a 5. bojna 2. pešadijske pukovnije krenula je istog dana iz Zagreba za Bihać.[160] U Sanskom Mostu tada se nalazila 3. bojna i jedna satnija 2. pešadijske pukovnije.

Pred početak nastupanja u Bihaću i Petrovcu su bile po 3. bojne i nešto artiljerije.[160a] General Rumler je tražio da avijacija bombarduje sela Užljebić, Neblјuse i Doljane, »a naročito školu i crkvu« u selu Doljanima, na desnoj strani Une.[161] Rumler je sve snage orijentisao ka Petrovcu pa mu je stavljen prigovor da to nije u duhu izdate zapovesti.[162] Poglavnik je pokazao naročiti interes za povraćanje Kulen-Vakufa, što je Rumler izgubio iz vida. Italijani su 25. septembra preduzeli najenergičniji napad na Ploči pa je glavar nastojao da se što pre izbije u Kulen-Vakuf, jer se pretpostavljalo da će se partizani u tome pravcu povlačiti.

Nastupanje je počelo 25. septembra. Tog dana neprijatelj je ovladao Klancem, Goricom i selima Hrgar i Velebit.[163] Pavelić je naredio da se akcija po instrukcijama vojskovođe mora izvesti. Radi uspešnijeg izvođenja nastupanja bilo je dozvoljno da se napad od Krupe prema Krnjeuši ograniči na vezivanje partizanskih snaga.[164] Naređeno je da se u Bihaću ostavi pola bojne domobrana, ustaše, skauti i milicioneri, a sve ostalo da uzme učešća u nastupanju, koje se moralo izvoditi tako da napad na Oštrelj počne 28. septembra.[165]

---

[160] Izveštaj prometnog odjela glavnog stožera Ministarstva domobranstva od 24. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 24/1-5.

[160a] Dopis glavara Glavnog stožera od 26. IX 1941. AVII, k-2, br. dok. 26/1-13.

[161] Naređenje generala Rumlera avijaciji od 24. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 25/1-19.

[162] Telegram glavara Glavnog stožera od 26. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 26/1-22.

[163] Stanje 26. IX u 8 sati. AVII, k-2, br. dok. 25/1-1.

[164] Telegram glavara Glavnog stožera od 25. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 25/1-23.

[165] Isto.

Napad od Krupe, preko Suvaje ka Krnjeuši, nije preduzet zbog nedostatka snaga. Partizani Podgrmeča napadali su prugu Bihać — Bosanski Novi, pa je to vezalo Nojbergerove legionare. Ustaško-domobransko nastupanje je 26. septembra produženo u tri kolone. Partizani su pružali snažan otpor. Jedna bojna iz Bihaća upućena je 26. septembra prema selu Nebljusi, radi čišćenja leve obale Une. Posada Bihaća bila je oslabljena, te su partizani izvršili dva napada na Bihać. Na pruzi između Krupe i Grmuše partizani su postavili minu i time izbacili iz koloseka nekoliko vagona.[166]

Samo u toku 26. septembra neprijatelj je imao više ranjenih i mrtvih.[167] Zbog snažnog otpora partizana neprijatelj je uspeo da tek 28. septembra izbije u visinu Baraćuše. Ustaška bojna pukovnika Rolfa u to vreme zauzela je Vrtoče i posela Čučevo Brdo i Lisinu.[168] Delom snaga išla je u susret jedinicama koje su nastupale od Bihaća. — Susrele su se u Teočaku 28. septembra.[169] Sva sela od Ripča do Vrtoča bila su u plamenu.[169a]

Dvadeset devetog septembra ustaška bojna pukovnika Rolfa i 1. bojna 12. pešadijske pukovnije sa 5 topova krenule su ka Kalun-Vakufu, a 4. bojna 1. pešadijske pukovnije preko Medenog Polja ka Osječenici.[170] Kulen-Vakuf je 29. septembra bio zauzet, a partizani su se povukli ka Martin Brodu i selu Veliki Stjenjani.

Oko 10 časova 30. septembra u Bihać je stigla jedna doknadna legionarska bojna. Ova bojna je angažovana u nastupanju od Bihaća u pravcu sela Nebljusi. Prema naređenju vojskovođe nastupanje je trebalo

---

[166] Stanje 27. IX u 8 sati. AVII, k-2, br. dok. 27/1-1.

[167] Isto.

[168] Telegram generala Rumlera od 28. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 28/1-7.

[169] Stanje 30. IX u 8 sati, AVII, k-2, br. dok. 29/1-1.

[169a] Izveštaj zrakoplovnog izviđača od 28. IX 1941., AVII, k-2, br. dok. 28/1-8.

[170] Telegram generala Rumlera od 29. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 29/1-7.

da počne 2. oktobra. Njoj u susret trebalo je da krene ustaška bojna pukovnika Rolfa iz Kulen-Vakufa preko Lapca ka Nebljusima. I njeno nastupanje je naređeno za 2. oktobar.

Legionarska bojna Šarnbek preduzela je nastupanje od Bihaća ka selu Nebljusima, ali su je partizani iz Like napali i primorali na povlačenje sve do sela Skočaj.[171] Ustaška bojna nije u određeno vreme počela da nastupa prema Lapcu i Nebljusima pošto je pukovnik Rolf smatrao da su njegove snage za takvo nastupanje preslabe.[172] On je krenuo od Kulen-Vakufa 8. oktobra. Sa njegovom bojnom krenula je i jedna satnija 12. pešadijske pukovnije. Uspeo je da stigne do Donjeg Lapca, odakle je krenuo dalje za Nebljuse i Bihać. Lički partizani su ga dočekali severnije od Lapca i naneli mu znatne gubitke.[173] Tada su partizani zarobili 7 vojnika i zaplenili jednu haubicu, dva teška mitraljeza, nekoliko puškomitraljeza, i dva kamiona.[174]

... Bojna pukovnika Rolfa sa dve haubice i jednom satnijom 12. pješ. puka probila se od Kulen Vakufa preko Lapca do Bihaća, imala je jake gubitke, izgubila ali prethodno onesposobila jednu haubicu.[175]

Partizani Lipe, Oraškog Brda i okolnih sela produžili su sa napadima na neprijatelja posle njegovog prodora od Bihaća, odnosno Petrovca za Kulen-Vakuf. Opet su onemogućili saobraćaj cestom.[176] Došli su kod Ripča[177] i ugrozili Bihać.[178] Čak je veza između Bihaća i Ripča bila prekinuta. Potpukovnik Matković je ponovo

---

[171] Stanje 6. X 1941. god., AVII, k-3, br. dok. 5/1-1.

[172] Isto.

[173] Stanje 10. X 1941. god., AVII, k-3, br. dok. 9/1-1.

[174] Izveštaj komandanta gerilskih odreda Bjelo Polje od 10. X 1941. god., Zbornik V, 1, 60, 189.

[175] Stanje 10. X u 8 sati. AVII, k-3, br. dok. 9/1-1.

[176] Stanje 30. IX u 8 sati, AVII, k-2, br. dok. 29/1-1.

[177] Izveštaj potpukovnika Matkovića od 29. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 29/1-8.

[178] Dopis potpukovnika Matkovića od 29. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 29/1-24.

tražio pomoć iz Zagreba. Naveo je da raspored odbrane predstavlja stražarski niz kroz koji se mogu provući partizani u grad. Matković je 2. oktobra pisao:

... Ako se posada ne pojača prijeti ozbiljna opasnost da se grad odsječe od pozadine, a potom da sadašnje snage posade ne izdrže jedan napad četničko-komunističkih odreda većih razmera koji do sada još nije pokušan, ali čiju žestinu znam iz iskustva prilikom napadaja odreda sa Oštrelja na Bosanski Petrovac.

Prikupljanjem pobunjeničkih organiziranih odreda u blizini Bihaća postaje ova mogućnost i pcred svih sada vođenih akcija sve više vjerojatna.[179]

Bihać se ponovo našao u vrlo teškoj situaciji. Ustaše i domobrani nisu bili u stanju da ga odbrane. Partizani su 7. oktobra zauzeli Ripač pa je to još više otežavalo situaciju u Bihaću. Međutim, 9. oktobra tamo su došle jedinice 2. italijanske brze divizije i tako je Bihać dobio zaštitu.[180]

BORBA NA PLOČI

I pored toga što primenjivana taktika Italijana nije imala izgleda na uspeh u daljem prodiranju ka Drvaru, oni su je i dalje primenjivali, naročito na području Glamoča. Italijani su u Livanjskom polju pokušali da pregovaraju sa partizanima bataljona »Starac Vujadin«. 10. septembra trojica Italijana su došli na partizanske položaje i zahtevali da se povedu pregovori.[181] Partizani su im rekli da dođu na pregovore 11. septembra posle podne. U međuvremenu su se obratili Drvarskoj brigadi i tražili objašnjenje kako da postupe na

---

[179] Dopis potpukovnika Matkovića od 2. X 1941. god., AVII, k-3, br. dok. 31/1-17.

[180] Stanje na dan 10. X 1941. god., AVII, k-3, br. dok. 9/1-1.

Pregled situacije Šestog italijanskog korpusa od 30. IX do 15. X 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 47/2a-4.

[181] Dopis štaba bataljona »Starac Vujadin« od 11. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 5-5/1. Dopis je upućen iz Sajkovića Drvarskoj brigadi, a potpisao ga je Nikica Gašić.

pregovorima. Tražili su da brigada pošalje svog čoveka, naglasivši da se radi o sudbini borbe i da svako zakašnjenje može imati nedoglednih posledica.[182]

Italijani su pokušali da stupe u kontakt i sa rukovodiocima Glamočkog bataljona radi vođenja pregovora.[183] Štabovi pomenutih bataljona stupali su u kontakt sa Italijanima, premda je stav brigade u odnosu na Italijane već od ranije bio poznat. Samim tim, tupila se oštrica tog stava i dovodila do neizvesnosti kod partizana. To potvrđuje i Gašić u svom dopisu kad kaže: »da ljude zbog pomanjakanja obaveštenja hvata panika«. Istina, oni nisu znali kakvo je stanje kod odreda u Grahovu. Nije im bilo poznato da li su Grahovljani na svojim položajima ili su ih napustili.

Da je kod Glamočkog bataljona i bataljona »Starac Vujadin« takav odnos prema Italijanima imao negativnih posledica vidi se i po tome što Italijane nisu hteli da napadnu ni 19. septembra, kada su druge partizanske jedinice sa njima na Pločci vodile žestoke borbe. Italijani su 19. septembra sa 9 kamiona došli iz Livna do sela Kazanaca. Tu su se razvili u strelce i krstarili po selu. Raspitivali su se za komuniste, a zatim su se vratili nazad u Livno. Partizani su bili na položajima, ali na njih nisu otvarali vatru.[184]

Drvarska brigada je najenergičnije odbacila i svaku pomisao na pregovore sa Italijanima, naglasivši da je ona vrhovna komanda svih partizanskih odreda na oslobođenoj teritoriji Bosne i Like i da je samo ona nadležna za pregovaranje.[185] Svi drugi pregovori i van onih koje bi odobrio štab Drvarske brigade smatraju se izdajom. Ovim je bilo jasno šta očekuje one koji neovlašćeno povedu pregovore sa Italijanima. Prema tome, ko bi i dalje insistirao na pregovorima ili ih poveo sam, to bi bilo svesno razbijanje oslobodilačke borbe i

---

[182] Isto.

[183] Naredba Drvarske brigade od 10. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 125, 278.

[184] Dopis štaba bataljona »Starac Vujadin« od 20. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 2-1/18.

[185] Naredba Drvarske brigade od 12. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 15-1/16.

partizanskih jedinica. Ovaj stav brigade u pogledu odnosa prema pregovorima u mnogome je doprineo raščišćavanju situacije naročito kod pojedinih ljudi koji su u početku bili na strani narodnooslobodilačke borbe a kasnije se pokolebali i tražili zaštitu okupatora.

Italijani su znali da se u Drvar ne može bez teške borbe, pa je komanda 6. korpusa isplanirala nastupanja svojih jedinica. Napad je planiran sa dve strane: od Grahova u pravcu Drvara i od Glamoča, preko Rora ka Drvaru. Za pravac Grahovo — Drvar određena je divizija »Sasari«, a od Glamoča prema Drvaru, preko Rora, divizija »Bergamo«.[186] Obezbeđeno je i učešće tenkova, artiljerije i avijacije. Komanda 6. korpusa direktno je rukovodila jedinicama koje su nastupale od Glamoča preko Rora ka Drvaru, dok je sa jedinicama koje su nastupale od Grahova u pravcu Drvara rukovodila divizija »Sasari«. Ovo planiranje italijanskog napada nije bilo koordinirano sa nastupanjem ustaško-domobranskih snaga od Petrovca ka Oštrelju i dalje prema Drvaru. Ministarstvo hrvatskog domobranstva pošto je znalo da se Italijani pripremaju da izvrše okupaciju Drvara, pa je i ono radi toga preduzelo neke mere, ali bez koordinacije sa italijanskim dejstvima.

Komanda Drvarske brigade obaveštena je o neprijateljskim pripremama koje su bile u toku. U štabu brigade se smatralo da se radi o koordiniranom napadu sa dve strane radi zauzimanja Drvara, pa je štab brigade o tome pisao:

...Talijanski okupatori i ustaške bande danas u svojim planovima imajú jedan isti cilj — UGUŠITI U KRVI NAS SLOBODNI DRVAR I SVA NAŠA SELA KOJA SU OSLOBOĐENA. Talijanski okupatori prikupljaju za to svoje snage na jednoj strani, dok na drugoj strani, kod Petrovca, Pavelićevi zlotvori prikupljaju sve svoje snage kako bi već jednom okončali sa Drvarom.[187]

---

[186] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

[187] Naredba Drvarske brigade od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 145, 325.

Zadržavši se u Grahovu nekoliko dana, Italijani su krenuli ka Drvaru i stigli u Resanovce. Tu su se grupisali za dalje nastupanje. U međuvremenu, komanda Drvarske brigade čim je doznala za stanje na položajima u Deralima uputila je jedan kamion sa 40 partizana sa položaja na Oštrelju u pravcu Grahova. Stigavši tamo, ovi partizani su zauzeli položaj na liniji M. Vršić, k. 894, južno od Korita, Glavica, k. 1062, i dalje prema k. 976. Ti položaji nisu posednuti neprekidnim streljačkim strojem, već su držana samo pogodnija uzvišenja sa kojih su se mogli kontrolisati i međuprostori. Najveća pažnja posvećena je položajima oko ceste, jer se italijansko nastupanje očekivalo cestom. Ovim partizanima kojima je komandovao Jole Marić pridružili su se i partizani iz Resanovaca koji su se ranije povukli od Knina i sa položaja na Deralima. Sa njima je došao Slavko Rodić i Simo Bajić. Njihov dolazak znatno je ojačao ove položaje. Tom prilikom istog dana naveče, partizani su porušili sve telefonske stubove između Bosanskog Grahova i Resanovaca.

Za komandanta onih partizanskih snaga koje su držale položaje na Ploči postavljen je 14. septembra Vlado Ćetković.[188] On je još ranije poslan na položaje prema Kninu i otuda je došao na Ploču kad je osetio da će doći do izdaje Đujića i Brkovića.

Komanda Drvarske brigade je još 9. septembra izdala naredbu kojom su partizani bataljona Kninske krajine, koji su ostali verni NOB, stavljeni pod komandu Pere Boltića, a partizani iz odreda Riisovac pod komandu Sime Bajića.[189] Dva dana docnije, brigada je izdala naredbu kojom je odredila Peru Arežinu za komandanta svih odreda, koji su ranije bili u sastavu bivšeg Grahovskog bataljona, i dalje odanih narodnooslobodilačkoj borbi.[190] Od onih koji neće da stupe u

---

[188] Naredba štaba Drvarske brigade od 14. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 15-2/1.

[189] Naredba Drvarske brigade od 9. IX 1941. god., Zbornik V, 1, 20, 66.

[190] Naredba štaba Drvarske brigade od 11. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 11-1/16.

borbu protiv Italijana trebalo je oduzeti oružje. Čak je naređeno da ukoliko ima ljudi koji bi hteli da prodaju oružje da ga od njih kupuju. Za plaćanje oružja, brigada je Arežini stavila novac na raspolaganje. Trebalo je prema naređenju brigade da se povežu sa partizanima iz Crnog Luga i da napadaju Italijane na partizanski način, s leđa.

Komanda brigade je nastojala da uvuče u borbu protiv Italijana i partizane sa područja Dalmacije i Like.[191] Od tih nastojanja ona nije odustala. Pravilno je ocenjen značaj stupanja u borbu protiv Italijana, posebno u situaciji kad su Italijani sve svoje raspoložive snage grupisali za prodor u Drvar radi gušenja ustanka. U takvoj situaciji napad na Italijane u Dalmaciji, za leđima onih koji su se grupisali za prodor u Drvar, imao bi ogroman značaj. Brigada je, pored opšteg značaja, uvlačenja u borbu što većeg broja ljudi sa što širih područja i zbog toga bila tako uporna u svojim nastojanjima. U obaveštenju štaba partizanskih odreda za Bukovicu, brigada kaže da odred treba da se što više poveže sa odredima u njihovom kraju, a i sa drugim odredima u Dalmaciji kako bi se u borbi protiv Italijana moglo mobilisati i »staro i mlado«.[192] Štab brigade je naglašavao da će u tome biti zapreka, ali da svesni partizani ne smeju klonuti, već moraju neumorno voditi borbu.[193] Pošto tada borba protiv Italijana nije počela ni na području Drvara, štab brigade je u svom obaveštenju naglasio da će borba početi čim se dođe u bilo kakav dodir s Italijanima. Brigada je tražila da se odmah povede borba protiv Italijana i da se za to ne čekaju nikakva naređenja.

---

[191] Dopis Drvarske brigade od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 170, 381.

Dopis Drvarske brigade od 22. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 199, 433. Dopis Drvarske brigade komandirima partizanskih odreda Plavno, Radljevac, Oton, Bender, Ž. Brdo od septembra 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 38-2/I.

[192] Obaveštenje Drvarske brigade od 15. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 19/1-16.

[193] Isto.

Predstavnici štaba bataljona »Starac Vujadin« održali su 19. septembra sastanak sa predstavnicima partizana iz Dalmacije i konstatovali da oni još nisu stupili u akciju i da čekaju direktive iz Splita. Njima je ukazano na potrebu vršenja akcija i na činjenicu da svako odlaganje znači izdaju pred radničkom klasom.[194]

Štab brigade se nikako nije mirio sa takvim stavom štaba bataljona gerilskih odreda za Liku, u pogledu odnosa prema Italijanima. Jer, on se izvesno koristio time što nije došlo do sukoba sa Italijanima prilikom ulaska u Grahovo. Međutim, to nije opravdavalo njegov stav. Evo kako je taj štab o tome pisao:

...Ovde se očekivao sukob sa Talijanima u Grahovu. Međutim, brzo se saznalo da su Talijani ušli u Grahovo bez otpora. Isto se desilo i u svim mestima Like. Narod ovde zaista nema poverenja prema Talijanima, ali ipak veruje da Talijani neće činiti zverstva kao ustaše i da sada nije momenat za borbu protiv okupatora. Ta se slabost oseća kao posledica nedostatka oružja i municije. Nadalje, svet oseća da se primiče zima, a odelo, obuća, hrana za ljude, prevozna sredstva - slabi. Sve to utiče mnogo na ljudstvo da je sklono kompromisu i sa crnim vragom. Najbolje to stanje seljaka karakteriše ona narodna izreka: »Udruži se i sa vragom dok pređeš preko ćuprije«. Tu su izreku i upotrebili seljaci iz Srba u svom obrazloženju zašto su za kompromis sa Talijanima. Zima stvarno predstavlja za ovako slabo opremljene borce ćupriju i oni su spremni sa svojim oportunizmom da se udruže i sa crnim vragom samo da pređu tu ćupriju. Na toj ćupriji sa tim njihovim »drugom« njih čeka sigurna smrt, ali oni su spremni na sve. Ogromni uticaj ima i svetska situacija, naročito vesti da se na Istočnom frontu vrše pripreme za zimsku borbu.[195]

Sa takvim objašnjenjem štaba gerilskih odreda za Liku komanda Drvarske brigade nije bila zadovoljna i na njega je reagovala.

---

[194] Dopis štaba bataljona »Starac Vujadin« od 20. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 2-1/18. Dopis Drvarske brigade od 24. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 35-2/I.

[195] Dopis štaba gerilskih odreda za Liku od septembra 1941. god., Zbornik V, 1, 42, 134.

...Mi to pitanje već nekoliko puta dodirujemo. Mi smo jasno naglasili kakav je stav i kakav mora da bude stav prema Musolinijevim razbojnicima. Danas, zapravo već treći dan, naši odredi vode herojsku borbu sa Musolinijevim razbojnicima i na djelu pokazuju kako treba svoju slobodu braniti i otimati od narodnih neprijatelja. Dakle, u tome faktu najjasnije ocrtan je naš stav, zapravo stav našeg naroda. Zato je toliko bespredmetno svako dalje naklapanje o ovim pitanjima, već treba prijeći na stvarni rad. U izveštaju govori se o nestašici odijela, obuće, hrane, o teškoj zimi koja treba da dođe, o slabim prevoznim sredstvima i o mnogo čemu drugome, što svakako nije razlog da bi se moglo reći kako je jedan narod spreman »kompromisu i sa crnim vragom«. Narod koji je pošao u borbu baš zato što je toliko opljačkan i toliko obespravljen ne može uzimati te argumente kao razloge da bi danas trebalo obustaviti tu borbu... Zato mi znamo samo za jedno: treba sve svoje snage uložiti u narodnooslobodilačku borbu i učiniti sve da ta borba ne poprimi reakcionarni karakter i da je domaći narodni neprijatelji ne okrenu krivim putem. U tome nema prepreka koje se ne mogu savladati. Onaj ko traži u tim poteškoćama opravdanje za neuspjehe, odnosno čak povlači zaključak da se stvarno ne može ništa učiniti, TAJ JE OPORTUNISTA I LIKVIDATOR naše narodnooslobodilačke borbe.[196]

Stav partizana iz Kninske krajine i Like u pogledu odnosa prema Italijanima bio je od velikog značaja za odbranu slobodne teritorije i dalju borbu uopšte. Zbog toga je komanda brigade smatrala da se italijanske jedinice, ako u borbu sa njima stupe partizani iz Kninske krajine i Like mogu dovesti u bezizlazan položaj.[197] U vezi sa tim brigada je naredila štabu bataljona »Starac Vujadin« da prenese partizanima iz Dalmacije da po svaku cenu moraju početi sa oružanim akcijama i sabotažama.[198]

Peuljski odred stupio je u vezu sa partizanima iz sela Maleševci i Marinkovci radi toga da zajednički posednu položaje na Jedovniku, kako je to bilo naređeno od štaba brigade. Međutim, oni su im rekli da se

---

[196] Dopis Drvarske brigade od 18. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 170, 381.

[197] Naredba Drvarske brigade od 19. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 175 394.

[198] Dopis Drvarske brigade od 22. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 199, 433.

protiv Italijana neće boriti, navodno, zbog toga što su nemoćni.[199] I još neki partizani iz sela na području Grahova odustali su od borbe, napustili jedinice i otišli kućama.[200] U takvoj situaciji italijanske trupe su pre podne 16. septembra prešle u napad na partizanske položaje.[201] Partizani su pružili jak otpor i Italijani su bili primorani da odustanu od daljeg napada, koji je obnovljen u toku sutrašnjeg dana. Ponovo se razvila žilava borba za pojedine položaje. Italijani su ponovo primorani da se vrate na svoje ranije polazne položaje.[202] Prema izveštaju komandanta 6. armijskog italijanskog korpusa Italijani su u ovim borbama imali znatne gubitke i već su u tim prvim okršajima osetili da neće lako savladati partizanske položaje na Ploči i proći za Drvar.

Napad italijanskih jedinica na partizanske položaje na Ploči uslovio je i promenu taktike partizanskih jedinica. Tako je 17. septembra komanda brigade naredila bataljonu »Starac Vujadin« da prebaci jedan odred od 50 partizana preko Jedovnika u pozadinu italijanskih jedinica i da ih napada iz pozadine.[203] Osim toga ovom bataljonu je naređeno da formira tri samostalna partizanska odreda koji će neprijatelja napadati prepadima i nanositi mu što veće gubitke. Trebalo je Italijanima onemogućiti sređivanje prilika na okupiranoj teritoriji.

Ova promena i orijentacija brigade na stvaranju nove taktike bila je sasvim opravdana, jer je već bilo krajnje vreme da se shvati da se frontalnim borbama može samo da doživi neuspeh. Pored naređenja bataljonu »Starac Vujadin«, brigada je naređivala i ostalim

---

[199] Dopis Peuljskog odreda od 10. IX 1941 god., AVII, k-1701, br. dok. 2-2/I.

[200] Isto.

[201] Naređenje Drvarske brigade od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 152, 339. Raport komande 6. armijskog korpusa o situaciji u drugoj polovini septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

[202] Naređenje Drvarske brigade od 17. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 157, 347.

[203] Isto.

odredima da napadnu Italijane u pozadini.[204] Međutim, ostali bataljoni i odredi nisu ništa preduzeli pa su svu težinu borbe protiv Italijana na Ploči primili na sebe partizani iz Drvara i Resanovaca. Po naređenju štaba brigade sa položaja kod Oštrelja prebacivani su partizani i to u toku same borbe na Ploču. Jedna desetina partizana iz Smoljana bila je prebačena na položaje prema Italijanima. Vod Ilije Desnice, koji se nalazio oko Glamoča i učestvovao u borbama na Mliništima, 17. septembra trebalo je da krene za Drvar i on je došao. Raspoređen je na položaje kod Tičeva radi sprečavanja prodora Italijana preko Tičeva u Vidovo Selo i dalje za Drvar. Partizani na Ploči nisu se ograničili samo na odbranu već su počeli da aktivno napadaju na Italijane. Takvom aktivnom dejstvu u mnogome je doprineo Vlado Ćetković, koji je imao ličnog iskustva stečenog još u španskom ratu.

Pored nekoliko italijanskih pokušaja da partizane odbace sa položaja, oni 22. septembra preduzimaju ozbiljniji napad[205] koji su podržavale dve eskadrile avijacije sa aerodroma iz Mostara. Žestoke borbe su tada vođene u Koritima, iznad Resanovaca. Italijani su u toj borbi uspeli da zauzmu k. 1185. To je bio ozbiljan napad koji je imao cilj: odbacivanje partizana sa položaja i prodor za Drvar. Međutim, kako napadom nisu postigli uspeh, Italijani ga nazivaju početnim akcijama.

Partizani su sa Oštrelja prebacili svoju haubicu i postavili je na položaj u blizini k. 1745 na Kamenici i

---

[204] Naredba Drvarske brigade od 12. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 134, 294.

Naredba Drvarske brigade od 15. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 145, 323. Naredba Drvarske brigade od septembra 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 38-2/1. Naredba Drvarske brigade od 16. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 22-2/I.

[205] Kratak rezime i depeše Druge italijanske armije. AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-55, br. dok. 1/2a-1. Raport komande 6. armijskog korpusa o situaciji u drugoj polovini septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

odatle su počeli gađati Italijane u Resanovcima. Jedna granata je pala među njihove okupljene vojnike. To je za Italijane predstavljalo iznenađenje. Usled toga, oni su primorani da dovuku korpusnu artiljeriju u Grahovo i upotrebe je za podršku jedinica koje su napadale partizanske položaje.

Postojala je opasnost da italijanske jedinice preko Tičeva dođu u Ljeskovicu i Vidovo Selo i odatle krenu za Drvar. Brigada je tu opasnost uviđala i naredila je da se pravci koji izvode na Tičevo zatvore. To je postavljeno Peuljskom odredu koji je tada brojao 30 partizana, a trebalo je da se nalazi u Tičevu i da spreči prolaz Italijana kroz Ružića Dragu. Osim toga, njemu je stavljeno u zadatak da spreči pokret Italijana od Grahova ka Livnu i da napada Italijane u pozadini južnije od Resanovaca.[206]

Tada se u malom Tičevu nalazio i Ilija Desnica sa partizanima koji su bili s njim na položajima kod Mliništa. Komanda brigade je smatrala da je Peuljski odred siguran i da se na njega može osloniti. Međutim, Desnica je tada napisao brigadi izveštaj u kome je naveo da Peuljski odred nije u stanju da izvršava zadatke koji su mu postavljeni.[207] S obzirom da Italijani nisu ni pokušavali da nastupaju preko Tičeva u dolinu Unca, kao i na to da nisu vršili nikakve pokrete od Grahova ka Livnu, to je Peuljski odred mogao da ih napada u pozadini. To se moglo izvoditi noću, a možda na nekim mestima i danju. Međutim, koliko se dosada moglo ustanoviti, Peuljski odred nije izvršio naređenje štaba brigade.

U to vreme pronele su se vesti da se Italijani nalaze u Marinkovcima i da su krenuli prema Tičevu. Desnica je o tome izvestio i brigadu. Međutim, kako se to pokazalo netačnim, to je štab brigade smatrao da Desnica ne treba da ostane više u Tičevu, već treba da se

---

[206] Naredba Drvarske brigade od 24. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 35-2/I.

[207] Naredba Drvarske brigade od 24. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 35-2/I.

vrati na područje Glamoča. Desnica je te vesti, verovatno, namerno proturio da bi uneo zabunu u partizanske redove.

Oko 40 partizana iz bataljona »Starac Vujadin« upućeno je prema Glamoču. Štab bataljona je smatrao da bi neprijatelj mogao od Glamoča preći preko Staretine i doći u njihova sela, te ih je zbog toga poslao tamo. U Jedovnik nije slao nikoga, premda je brigada to naredila.[208] Stanje u tom bataljonu bilo je nesređeno, mnogi ljudi su otišli kućama.

Prema naređenju štaba brigade, položaje na Glavicama, Ozrenu i Gradini trebalo je odmah početi utvrđivati i spremati za jednu dužu borbu.[209] Štab brigade je očekivao nastupanje Italijana i od Glamoča, dolinom Unca ka Drvaru. Posedanjem i utvrđivanjem pomenutih tačaka trebalo je takav pokušaj sprečiti. Verovatno je i Desnici zbog toga naređeno da se odmah iz Tičeva vrati u područje Glamoča. Pošto napadi na partizanske položaje iznad Resanovaca nisu dali očekivane rezultate, Italijani su pristupili solidnijem pripremanju odlučujućeg napada. Tako su dovukli dalekometnu, korpusnu artiljeriju i postavili je na položaje u zaseoku Carići, između sela Peći i Ivanovića. Brdska artiljerija bila je na položajima u Resanovcima, južno od žandarmerijske stanice. Osim toga, oni su pre napada na partizanske položaje iznad Resanovaca krenuli i od Glamoča ka Rorama u nameri da dolinom Unca dođu u Drvar. Tako je u toku 24. septembra jedna kolona pešadije i artiljerije divizije »Bergamo« stigla u selo Rore.[210] U to vreme, severno od Glamoča nalazila su se dva pešadijska puka divizije »Bergamo«, jedan artiljerijski puk i nekoliko tenkova. Sve je to bilo ori-

---

[208] Dopis bataljona »Starac Vujadin« od 20. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 2-1/18.

[209] Dopis štaba brigade od 17. IX 1941. god., AVII, k-1701, br. dok. 24-2/I.

[210] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

jentisano ka Drvaru."[211] Osiguranje levog boka divizije »Bergamo« vršile su ustaško-domobranske jedinice potpukovnika Buble i to sa Gradine, k. 1186. Verovatno su pretpostavljali da bi ih preko Staretine mogli napasti partizani bataljona »Starac Vujadin«.

U toku 25. septembra divizija »Bergamo« produžila je nastupanje ka Drvaru i stigla u podnožje Crnog Vrha.[212] Jedinice ove divizije natsupale su ka Drvaru bez borbe i u nastupanju do Crnog vrha niko ih nije napadao. I u području Glamoča došlo je do rasula partizanskih jedinica, jer nisu bile spremne za dalju borbu. Inače, Italijani su odmah dok su došli u Glamoč pozvali narod da se vrati kućama. Nastupali su s parolom da dolaze radi zavođenja mira i reda, te je i to doprinelo da su partizani na tom području odustali od dalje borbe.

Za štab Drvarske brigade nije predstavljalo veliku opasnost nastupanje divizije »Bergamo« dolinom Unca[213] prema Drvaru. Ona je bila, relativno, dosta udaljena od Drvara, pa je postojala mogućnost da se dočeka i zadrži pre dolaska u Drvar. Osnovnu opasnost za Drvar predstavljala je divizija »Sasari« koja se nalazila u Resanovcima. Ona je posle neuspeha u ranijim pokušajima da odbaci partizane sa položaja iznad Resanovaca pripremala novi napad koji je otpočeo rano 25. septembra.

Tog dana, u svitanje, doletele su dve eskadrile aviona i počele da bombarduju i mitraljiraju partizanske položaje. Naročito jakoj vatri izložena je vododelnica koja se proteže linijom: k. 1184, k. 1159, k. 1142 i Pa-

---

[211] Telegram pukovnika Buble od 26. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 26/1-30.

[212] Telegram zapovedništva Sarajevskog divizijskog područja od 25. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 25/1-22. U knjizi izdanje VII »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije« na strani 83 stoji da divizija »Bergamo« nije nastupala od Glamoča ka Drvaru. Verovatno se radi o omašci. Divizija je 24. septembra prešla 30 kilometara u nastupanju od Glamoča ka Drvaru.

[213] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br dok. 50/2a-6.

leža — k. 1232. Avioni su bombardovali i mitraljirali i Glavicu — k. 1062, k. 1267 i prostor između Resanovaca i Trubara. Bombardovanje je nastavljeno sve do 10 časova. Tada je počela da gada italijanska artiljerija i bacači. Ona je gađala sva uzvišenja na kojima su bili otkriveni partizani. Dalekometna artiljerija ispa-

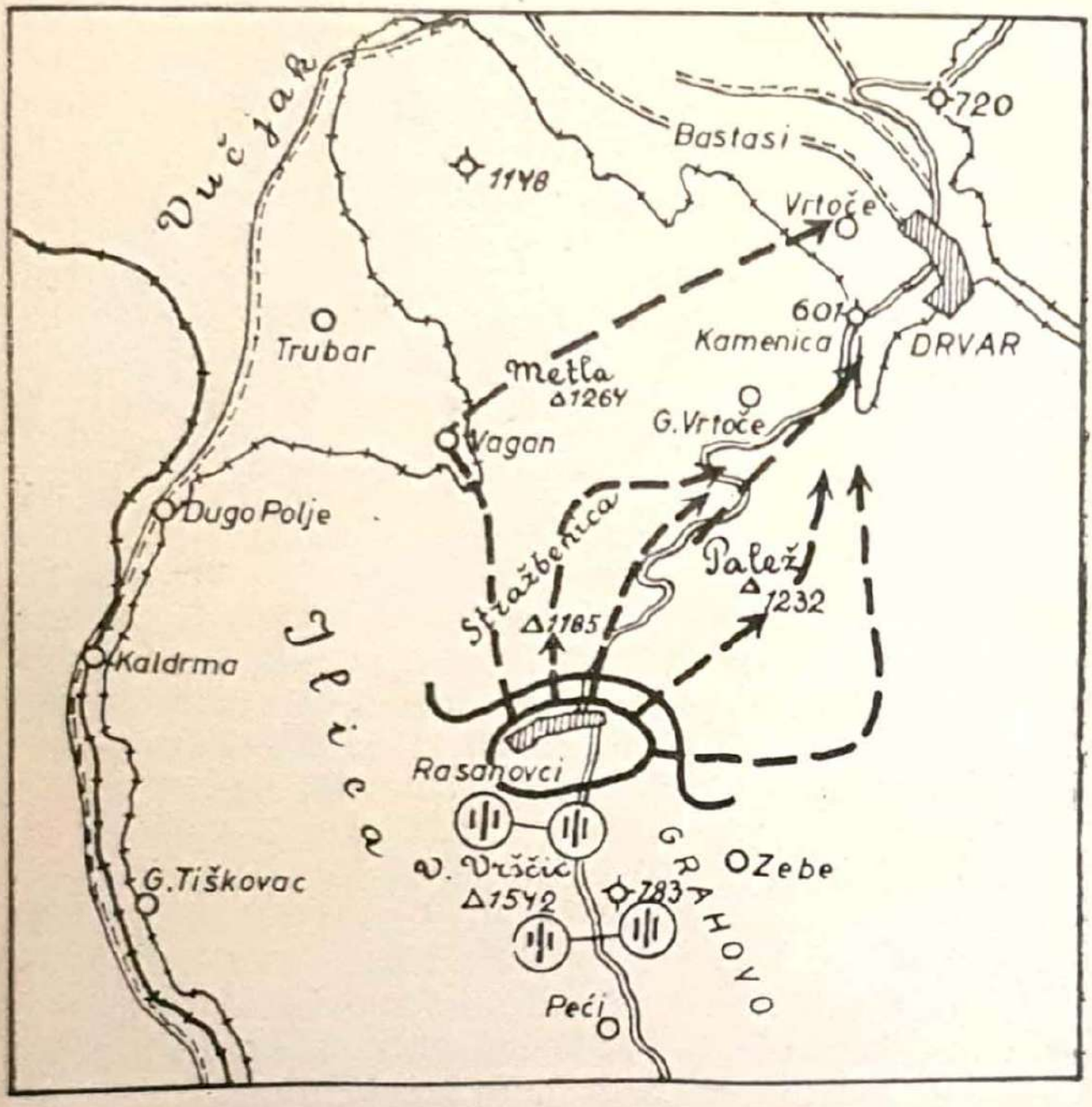

Sk. 18. — PRAVCI NASTUPANJA JEDINICA DIVIZIJE »SASARI« 25. SEPTEMBRA 1941. GODINE

Legenda: 1) Italijani su iz Resanovaca krenuli istovremeno u više pravaca. Uz to, njihova divizija »Bergamo« nastupala je od Glamočkog Polja, dolinom Unca u pravcu Drvara.

2) U zaleđu njihovih jedinica, koje su nastupale ka Drvaru, nije bilo aktivnosti ustaničkih snaga, pa su mogli sve svoje napore usmeriti na partizanske položaje na Ploči, iznad sela Resanovaca.

lila je nekoliko granata i na područje Drvara. Najviše artiljerijskih zrna sručeno je na Palež i kote na pomenutoj vododelnici.

Za vreme bombardovanja i mitraljiranja avijacije i artiljerijske vatre, pešadija se razvijala za napad. Njene kolone su krenule u napad još za vreme intenzivnog gađanja artiljerije. Avioni su i dalje nadletali partizanske položaje. Jedna neprijateljska kolona krenula je u pravcu k. 1267, druga u pravcu Glavice — k. 1062, treća kolona ka Đujinoj glavici levo od ceste, četvrta ka Točilima i k. 1185 i peta preko Ljeske ka Vaganu. Time su partizanski položaji bili napadnuti istovremeno na čitavoj liniji. Nadmoć Italijana bila je ogromna. Posebno su za partizane bili opasni artiljerija i minobacači koji su sistematski gađali partizanske položaje ispred sopstvene pešadije, služeći joj kao zaštita. Tako su partizani bili primorani da napuštaju položaje i povlače se ka Ploči.

Italijanska kolona koja je krenula ka Trubaru, odbacila je partizane i izbila u Vagan. Odavde joj se niko nije suprotstavljao i ona je krenula preko Vagana ka Drvaru. Prešavši preko brda, zapadno od Metle, kolona jačine jednog bataljona[214] stigla je u selo Kamenicu. Na Kamenicu je sišla u više pravaca rastresitim borbenim poretkom tako da je skoro sva Kamenica bila prekrivena italijanskim vojnicima. Njihov dalji pokret usmeren je ka k. 717 i crkvi na Spasovini.

Ostale kolone napredovale su, uglavnom, duž ceste Resanovci — Drvar. One su potiskivale partizane prateći ih u stopu. Jednom prilikom Vlado Ćetković je pozvao italijanske vojnike da se ne bore protiv partizana. Italijanski vojnici su stali i slušali ga, pošto je govorio španski te su ga, verovatno, neki razumeli. Međutim, nastupanje se nastavilo. Italijanske kolone su bile dosta česte i napredovale su kroz šumu ka Ploči. One su se kretale brže kad su njihovi vojnici iz Trubara sišli na

---

[214] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

Kamenicu. Tako su se Četković i Obrad Košpić našli u situaciji da nisu imali drugog izlaza nego da se popnu na drvo i sačekaju da prođu Italijani. Italijanski vojnici ih nisu primetili.

Zahvaljujući ogromnoj premoći nad partizanima i u prvom redu taktici pomoću koje su uspeli da eliminišu otpor partizana Kninske krajine i Like, Italijani su prodrli na područje Drvara. Partizani su pružali ogorčen otpor, ali su ipak morali da popuste. Ogromna nadmoć u ljudstvu i tehnici nadvladala je partizansko herojstvo i odlučnost. Divizija »Sasari« imala je oko 12 000 ljudi, a položaje koje je napadala branilo je oko 150 partizana. U ovo brojno stanje neprijatelja nije uračunato ljudstvo bersaljerskog puka, bataljona skvadrista, korpusne artiljerije i drugo. Prema tome, na jednog partizana dolazilo je oko 100—120 italijanskih vojnika. Posebno je došla do izražaja italijanska premoć u tehnici. Pa ipak, Italijani su na Ploči, i pored sve premoći, dosta zadržani.

U takvim uslovima gde je napadač raspolagao savremenom ratnom tehnikom, a branilac bio lišen njenih preimućstava, održati se na položajima tako dugo mogli su samo ljudi koji nisu prezali od smrti. Ogorčene borbe su vođene na svakom položaju, svako uzvišenje branjeno je sa takvom upornošću da je o njegovoj sudbini odlučivao jedino juriš. Jurišu je prethodila jaka artiljerijska vatra koja je lomila i razbijala kamenje iza koga su se nalazili partizani. Uz sve to i avioni su kružili i na položaje bacali bombe. Bilo je primera da su partizani, radnici pilane i celuloze, kao, na primer, Lazar Delić gađali Italijane i tada kada je kroz njihove grudi već prošao italijanski metak. Povlačili su se samo onda kada bi ih zaobišle neprijateljske kolone i prošle im iza leđa, a druge njegove snage jurišale na položaje. Ocena njihove borbe na Ploči, data neposredno iza događaja, je ovakva:

...»I zato su drvarske puške na Ploči, one puške koje su zapucale na Musolinijeve »crne košulje«, daleko odjeknule, one su bile svijetao primjer riješenosti srpskog naroda da ne po-

stane Musolinijev Marokanac. Drvarske puške na Ploči ostaju do sada najveći događaj našeg ustanka, to su prve puške u ovim krajevima koje su se poslije okupacije Jugoslavije okrenule protiv samih okupatora, one su najveći doprinos naroda ovoga kraja zajedničkom frontu i srpskog i hrvatskog naroda protiv okupatora i njegovih slugu.[215]

...

Ovladivanjem Pločom, Italijani su potpuno slomili otpor partizana i time je put za Drvar bio otvoren. Partizani koji su branili Ploču i položaje iznad Resanovaca, povukli su se delom u Misije istočno od ceste, a delom u pravcu Bastasa i Gruborskog naslona. Vlado Četković i Obrad Košpić, povukli su se preko Kamenice ka Gruborskom naslonu.

Oko 40 partizana iz odreda Boboljusci i Očijevo upućeno je kao pomoć partizanima na Ploči.[216] Oni su stigli u Bobaru u trenutku kad su Italijani silazili u Kamenicu, pa nisu uzeli učešća u borbi sa Italijanima, već su se vratili u svoja sela.

U borbama na Ploči bilo je mrtvih i ranjenih na obe strane.[217] Pored ostalih, poginuli su partizani Vaso Trikić, Dušan Bursać, Gojko Bajić i Milan Balaban. Na Kamenici je ubijen Sava Kasum i njegov sin Đuro.

Italijani su odmah počeli da opravljaju put. U 14 časova 25. septembra cesta je osposobljena za saobraćaj kamiona, a oko 17 časova i za korpusnu artiljeriju.[218] Prednji delovi divizije »Sasari« u 12,30 časova 25. septembra ušli su u Drvar. Tako je slobodni Drvar, posle šezdeset jednog dana života u slobodi ponovo okupiran od italijanskih trupa.

---

[215] Proglas štaba Drvarske brigade od oktobra 1941. god., Zbornik IV, 2, 26, 76.

[216] Naredba bataljona »Sloboda« od 19. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 41-1/4.

[217] Naredba Drvarske brigade od 21. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 193, 422.

[218] Raport Komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6.

Kad su 16. septembra Italijani napali partizanske položaje na Ploči, u Drvaru je bilo 250 zarobljenih domobrana nekoliko domobranskih oficira i dva zarobljena Nemca. U partizanskoj bolnici bilo je dosta ranjenika a u gradu dosta materijala i opreme, koja je partizanima bila neophodna. Čim je došlo do italijanskog napada na Ploči, brigada je počela puštati zarobljene domobrane. Jednu grupu pustila je 16. septembra, a ostale u toku sledeća četiri dana. Upućivani su preko partizanskih štabova za Korenicu i Grbavicu, kao i za Majkić Japru. Štab brigade je posebnu brigu poklonio obezbeđenju domobrana[219] da prilikom puštanja kućama ne padnu u ruke ustaško-domobranskim jedinicama. Pa ipak, neki su ponovo dospevali u domobranske jedinice, dok su njih 60 Italijani našli u Drvaru i kamionima prevezli u Knin, a odatle ih uputili u njihove ranije jedinice.[220]

Ranjenike iz bolnice omladina je odnela i smestila po seoskim kućama. Osoblje bolnice na vreme je napustilo Drvar i otišlo u pravcu Šipovljana.

U pogledu uništavanja industrijskih postrojenja i drugih objekata, za koje se pretpostavljalo da bi mogli koristiti Italijanima, još ranije su preduzete mere. Predviđeno je da se fabrike i druge zgrade unište paljenjem. Vlado Popović je postavio zadatak da se potpuno uništi pilana, fabrika celuloze i celokupna železnička postrojenja.[221] Nikola Kotle, tadanji sekretar Sreskog komiteta, bio je odgovoran za blagovremeno uništenje fabrika. On je odabrao najpouzdanije ljude i izvršio sve pripre-

---

[219] Spisak zarobljenika stožera 2. pešadijske pukovnije br. 11560 od 2. X 1941. god., AVII, k-61, br. dok. 2/3-1.

[220] Telegram 2. italijanske armije br. 1982 od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 27/1-16. Zapisnik sa saslušanja oružničkog vodnika Alojza Bubnja od 30. IX 1941. god., AVII, k-67, br. dok. 35/6-4.

[221] Vlado Popović, član CK KPJ, tada se zatekao u Drvaru i u tome svojstvu postavio je zadatak Sreskom komitetu za Drvar (N. Kotle).

me tako da su ovi bili raspoređeni na odgovarajuća mesta u fabrikama. Pripremljene su kante sa benzinom i minirana sva važnija postrojenja. Ugovoreno je da će pisak fabričkih sirena biti znak za aktiviranje mina i paljenje fabrika. U međuvremenu, Italijani su već počeli da se spuštaju niz kameničku branu u dolini Unca. Malo docnije njihovi prednji motorizovani delovi pojavili su se na cesti gde se ukrštaju cesta i železnička pruga koja vodi za Knin. Odatle su odmah produžili za Drvar i kad su došli na domak Unca, partizani su ih opazili i dali sirenom znak za aktiviranje mina i paljenje fabrika. Fabrike su planule, skladišta daske, drveta i hartije zahvatila je vatra, koja se brzo širila.

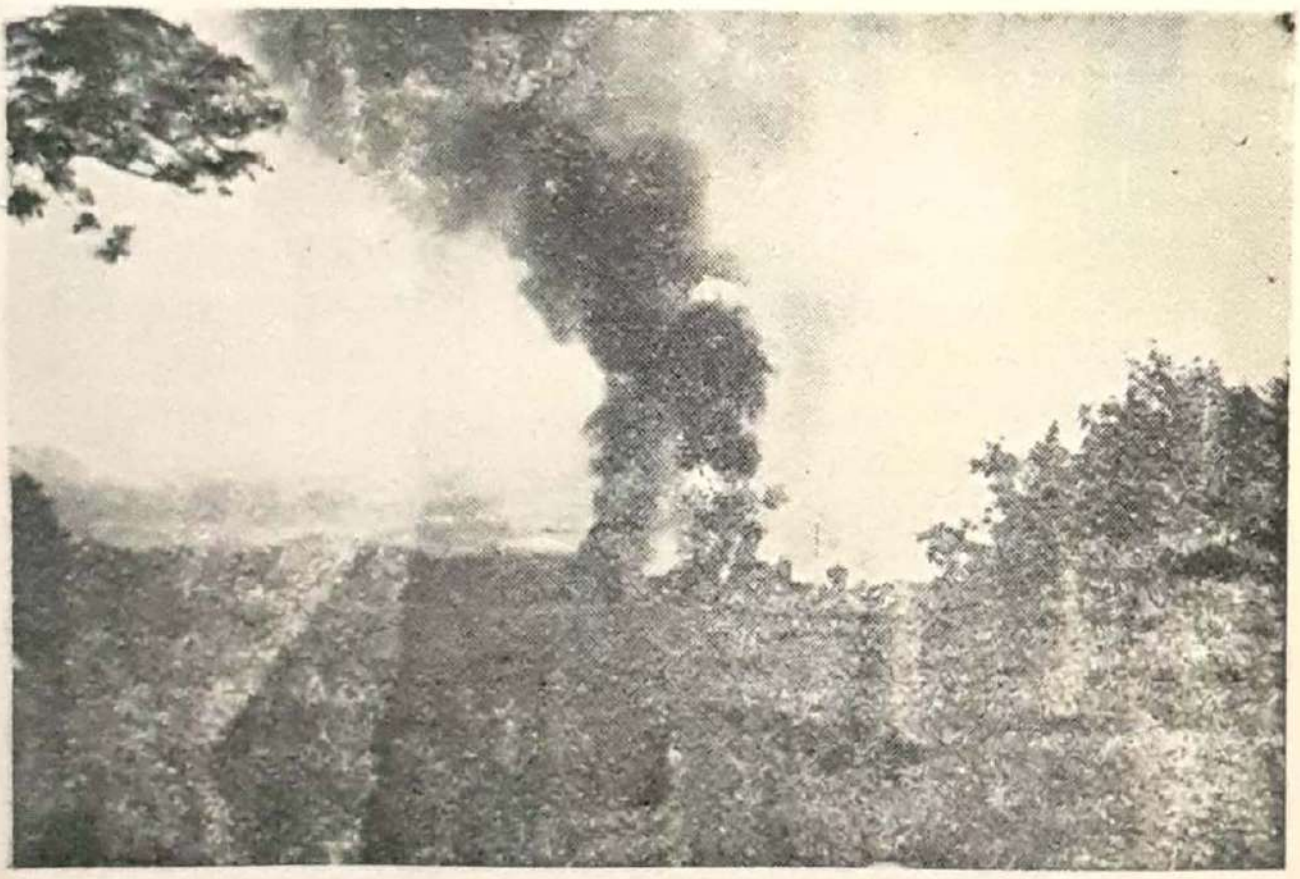

Fabrika celuloze i pilana u plamenu pred ulazak italijanskih trupa u Drvar 25. septembra 1941. godine

Italijanski tenkovi projurili su kroz grad. Ostali motorizovani delovi brzo su se našli u gradu. Partizani, koji su učestvovali u paljenju fabrika brzo su otišli u pravcu šume. Narod je, takođe, mahom izbegao iz Drvara. Italijani su pokušali da gase požar, ali pošto je vatra

zahvatila velike kamare daske i drveta to je bilo nemoguće. Fabrike su oštećene do te mere da ih je nemoguće bilo koristiti bez ozbiljnijih opravki. Tada je izgorelo oko 35 000 kubnih metara razne građe, 20 000 kubnih metara oblovine i oko 700 vagona celoluz-papira.[222] Pored toga, tada su izgorele i ostale zgrade koje su bile blizu fabrika. Čitave stambene zgrade radnika, pilane, uništila je vatra.[223] Tek sutradan, 26. setpembra ujutru Italijani su ugasili požar.[224] Na dimnjaku fabrike celuloze, iznad vatre i plamena, lepršala se crvena zastava.

Na partizane koji su se iz Drvara povlačili u pravcu šume, Italijani su otvarali vatru iz artiljerijskih oruđa. Italijanski avioni su neprekidno kružili nad Drvarom i dolinom Unca.

Komanda Drvarske brigade užurbano se povukla u pravcu Zaglavice.[225] Po slamanju partizanskih položaja na Ploči događaji su se tako brzo odvijali da je to predstavljalo iznenađenje i za štab brigade. Ona je tada izgubila vezu sa partizanskim jedinicama koje su branile položaje na Ploči. Isto tako veza je izgubljena i sa jedinicama koje su se povlačile ispred divizije »Bergamo«. dolinom Unca ka Drvaru. Stigavši u Zaglavicu, štab brigade se smestio u kuću Stevana Srdića — Plavanjca. Odavde je 25. septembra uputila kratak dopis bataljonu »Sloboda« izvestivši ga da su Italijani prodrli u Drvar i da se štab brigade nalazi na putu. Bataljonu je naređeno da odmah uputi kući Stevana Srdića jednu dobru desetinu sa dva puškomitraljeza koja će služiti kao zaštita štaba brigade.[226]

Štab bataljona »Sloboda« održao je sastanak još 16. septembra. Na sastanku je raspravljano o povlače-

---

[222] N. Kotle.

[223] Izveštaj domobranskog avioizviđača od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 26/1-8.

[224] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82. br. dok. 50/2a-6.

[225] Dopis Drvarske brigade od 25. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 209, 400.

[226] Isto.

nju odredâ bataljona, ukoliko bi to iziskivala situacija u vezi sa italijanskim napadom na Ploči. Tada se došlo do konkretnih zaključaka na osnovu kojih su određeni pravci povlačenja odreda u slučaju potrebe. To je, u stvari, bio plan povlačenja sa konkretnim zadacima jedinica po prodoru neprijatelja u Drvar i Oštrelj. Planom je predviđeno i kretanje štaba bataljona. Pored toga, na sastanku je odlučeno da se odmah počne sa evakuacijom materijala sa Oštrelja. Određen je način evakuacije i mesta u koja je trebalo vršiti evakuaciju. Komanda bataljona »Sloboda« je tada dala predlog štabu Drvarske brigade kakva naređenja treba postaviti Drugom bataljonu, da se i on pripremi u vezi sa novonastalom situacijom. Najzad, na tome sastanku štaba bataljona »Sloboda« odlučeno je da se zapali Oštrelj u slučaju povlačenja partizana iz njega.[227]

Jedinice koje su branile Ploču kao i one koje su bile na pravcu nastupanja divizije »Bergamo«[228] nisu imale nove zadatke po prodoru Italijana u Drvar. Prekajski partizanski odred je nastojao da uspostavi vezu sa štabom brigade kako bi od nje dobio potrebna naređenja i uputstva za rad u novonastaloj situaciji. On je 28. septembra poslao dopis štabu brigade preko bataljona »Sloboda«.[229] Kako su bili bez veze sa pretpostav-

---

[227] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 154, 342.

Komanda bataljona »Sloboda« je tražila da se brigada saglasi sa njenim zaključcima. Ne zna se da li je na to odgovoreno. Međutim, u naredbi brigade od 26. IX stoji da se drugi odred bataljona »Sloboda« nalazi na položaju koji je planom povlačenja određen. (AVII, k-1701, br. dok. 38-1/16). U dopisu brigade od 25. IX stoji da je političkom komesaru bataljona »Sloboda« usmeno rečeno, a i ranije naređeno, šta treba raditi u slučaju povlačenja. (Zbornik IV, 1, 209, 460). Iz ovoga se može zaključiti da je brigada izradila plan povlačenja, ali o tome nisu obaveštene sve jedinice, pa je zbog toga došlo do gubljenja veze i neželjenih posledica.

[228] Dopis bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 3-1/6.

[229] Isto.

ljenom komandom, partizani ovog odreda su sami raspravljali o tome šta treba da čine. Bilo ih je koji su predlagali da se oružje zakopa i sačeka razjašnjenje situacije. U vezi sa dopisom koga su poslali štabu brigade, njima je odgovorio štab bataljona »Sloboda« istog dana i dao potrebna uputstva. Kao osnovno, istaknuto je da se prikupe svi odredi i pripreme za partizanski život i borbu, organizuju samostalne kuhinje, odrede ljudi za prikupljanje hrane, narodu tumači ko su italijanski okupatori, sakriva hrana i stoka u šumu, oružje i opremu dobro čuvaju, izdajnici hvataju i streljaju, predloži reorganizacija njihovih odreda itd. Štab bataljona »Sloboda« tada je uputio u Prekajski odred Rajka Bosnića, koji je imao zadatak da ih o svemu obavesti.[230]

Štab bataljona »Sloboda« naredio je Drugom odredu da pošalje partizane za zaštitu štaba brigade. Odred je odmah poslao jedan vod koji je stigao u štab brigade 26. septembra u 3 časa. Tada je štab brigade krenuo za Repišta i tamo formirao zaštitnu četu. Za komandira čete određen je Bojan Bauk. Iz Repišta štab brigade je uputio dopis komandi bataljona »Sloboda«,[231] izvestivši je da je uspostavio vezu sa njenim Drugim odredom i postavio joj zadatke:

...

a) vaši odredi imaju zadržati položaje koji su po planu povlačenja predviđeni. Isturiti što jače patrole u dubinu neprijateljsku. Najhitnije doći do podataka o kretanju neprijatelja na vašoj strani, njegovoj brojnoj jačini, o njegovim postupcima prema narodu itd.

b) vaši odredi moraju biti u punoj pripravnosti i ukoliko bi neprijatelj bilo gdje počeo da nadire ili da pravi nasilje odmah moraju stupiti u borbu.

Stalno slati kurire sa iscrpnim izveštajima, i to nekoliko puta dnevno. Za kurire odrediti najsposobnije i najpoverljivije drugove. Kurir Štaba Brigade reći će vam adresu preko koje će te saobraćati sa našim Štabom. Pozdravite drugove

---

[230] Dopis bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 3-1/6.

[231] Dopis Drvarske brigade od 26. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 38/1-16.

partizane i neka sa najvećim elanom nastave našu svetu narodnooslobodilačku borbu. U našim redovima ne smije biti nikakve malaksalosti ili obezglavljenosti. Svi na rad![232]

Štab brigade je iz Repišta krenuo u Ledenice i selo Boboljuske. Namera ovog pokreta, verovatno, je bila da dođe u pozadinu italijanskih jedinica koje su prodrle u Drvar i tamo uspostavile vezu sa partizanskim odredima koji su se borili na Ploči. Iz sela Boboljusaka štab je otišao u Šajnovac, južno od Prekaje, verovatno, sa ciljem da se poveže sa partizanima Prekaje i pripremi ih za dalja dejstva. Međutim, prošlo je više vremena, a štab brigade nije uspostavio vezu sa jedinicama. Štab NOP odreda za Bosansku krajinu slao je svoje kurire štabu brigade, ali ga oni nisu mogli naći pošto je bio u pokretu.[233] Kuriri su našli štab bataljona »Sloboda« ali ih on nije mogao uputiti brigadi, jer je i on izgubio s njom vezu.[234] Nedostatak veze sa jedinicama imao je loše posledice. Partizani su bili prepušteni sami sebi i odlučivali su bez uticaja i pomoći komande te se time situacija još više otežavala i postajala neizvesnija. Neki partizani su predlagali da se ide u Srbiju i Crnu Goru dok neki da se zakopa oružje i sačeka razjašnjenje situacije.[235]

Nekoliko proitalijanski raspoloženih ljudi dočekalo je Italijane u Drvaru. Oni su se odmah pridružili njima i radili ono što je odgovaralo njihovim interesima. Italijani su im sa svoje strane ukazivali izvesno poverenje, prihvatili njihove intervencije i na njihov zahtev puštali iz zatvora neke ljude. Štab brigade je još ranije znao stav tih ljudi u pogledu odnosa prema Italijanima.[236]

---

[232] Isto.

[233] Dopis bataljona »Sloboda« od 14. X 1941. god., Zbornik IV, 2, 9, 30.

[234] Dopis bataljona »Sloboda« od 6. X 1941. god., Zbornik IV, 2, 14, 46.

[235] Đ. Vašalić, B. Marić i N. Kotle.

[236] Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 28-1/5.

Trgovci su počeli otvarati radnje i trgovati. Neki su kupovali stoku i prodavali Italijanima. Italijani su prikupljali bakar i druge metalne predmete. Iz tehničkog skladišta celuloze i pilane sve su pokupili i u kamionima odvezli u Dalmaciju. Rovove su počeli kopati i pristupili su građenju baraka za svoje trupe u Drvaru.

Neposredno po ulasku u Drvar, italijanske trupe su pokušale da produže za Oštrelj. Došle su do Pasjaka i Ataševca,[236a] ali se dalje nisu kretale sve dok nisu stupile u kontakt sa ustaško-domobranskom komandom u Petrovcu i sa njom se sporazumele o zauzimanju Oštrelja. Inače, njihovi avioni su 26. septembra, dan posle zauzimanja Drvara, bombardovali i mitraljirali selo Kolunić koje se nalazi na području Petrovca. U području gornjeg toka reke Unca, Italijani su svoju delatnost sveli na izviđanje.

PAD OŠTRELJA

Na položajima ispred Oštrelja, prema Petrovcu, nalazio se Drugi, Prvi i Treći odred. Na levom krilu Drugog odreda bili su partizani iz Cvetnića i Begluka, ali su oni postepeno odlazili kućama i odbrana Oštrelja pala je u dužnost ovim odredima. Njihovi položaji bili su isti kao za vreme ranijih pokušaja ustaša i domobrana da prodru na Oštrelj.

Pored toga, Prekajskom odredu naređeno je da dobro kontroliše železničku prugu Bravsko — Srnetica i da spreči eventualni pokret ustaša i domobrana ka Srnetici. Taj zadatak imao je jedno vreme i odred Bravski Vaganac. U toku 23. septembra stiglo je iz Prijedora u Bravsko oko 400 ustaša.[237] Štab bataljona »Sloboda« obavešten je o njihovom pokretu od Prijedora. Javljeno je da su to ustaše koje su se zaklele da će ili izgi-

---

[236a] Dopis bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. Zbornik IV, 1, 224, 499.

[237] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., Zbornik IV, 1, 296, 454.

nuti ili prodreti na Oštrelj.[238] Usled toga, štab je smatrao da će te ustaše od Bravska ka Srnetici krenuti železničkom prugom pa je naređeno Prekajskom odredu i odredu Bravski Vaganac da obrate na to pažnju i da spreče eventualni njihov pokret. Čak je i odredu »Jelašinovci« naređeno da ustaše i domobrane napadne s leđa ukoliko dođe do napada na Oštrelj.

To isto naređeno je Četvrtom, Petom i Šestom odredu. I oni su, u slučaju napada ustaša i domobrana na Oštrelj, dobili naređenje da ih napadnu s leđa.[239] Osim toga, naređeno je da se Četvrti odred pojača oružjem. Prema naređenju Treći odred morao je dati 10 pušaka i jedan puškomitraljez, Peti 25 pušaka, a Šesti 11 pušaka i jedan puškomitraljez. Sve je to trebalo poslati u Bravsko i predati komandiru Četvrtog odreda Milašinoviću.[240] Naređeno je da se ljudi koji donesu oružje vrate u svoje odrede, s tim da Milašinović u Smoljani, Janjilima i Bravsku prikupi dobrovoljce i da ih naoruža. Osnovni zadatak Četvrtog odreda bio je: sprečavanje dolaska ustaša i domobrana u Petrovac od Bravska. I ovaj odred, u slučaju nastupanja neprijatelja ka Oštrelju, trebalo je da vrši napade u pozadinu neprijateljskih trupa.[241]

Po planu povlačenja štaba bataljona »Sloboda« trebalo je da se Prvi, Treći, Prekajski i odred Bravski Vaganac povlače prema Klekovači. Prvi i Treći odred, ka Tisovom vrhu sa zadatkom da brane Pasjak, Ataševac, Drinić i Šekovac, kao i da napadaju cestu Oštrelj — Drvar.[242] Odred Bravski Vaganac trebalo je da brani

---

[238] Dopis Petra Škondrića, komandira odreda u Jelašinovcima od 24. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 17-1/5.

[239] Naredba bataljona »Sloboda« od 25. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 210, 462.

[240] Isto.

[241] Četvrti odred je raniji vrtočki odred, a Šesti odred formiran je u Vrtoču od ljudstva koje nije bilo sklono da ostane u Bravsku, već se vratilo u Vrtoče.

[242] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 16. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 154, 342.

Kozila i kontroliše prugu Srnetica — Oštrelj. Prekajski odred branio bi prilaze Srnetici, a u slučaju da bude primoran na povlačenje, određeno je da se povlači ka Potocima i ometa nadiranje ustaša i domobrana u pravcu Resanovače i Prekaje.

Drugi odred trebalo je da se povuče ka Javorovoj kosi i Bastasima, s tim što bi štitio sela Podove i Zaglavicu. Četvrti i Peti odred, kao i odred Petra Škondrića, trebalo je da ostanu na dotadašnjim položajima i da dejstvuju na partizanski način. Smatralo se da sa njima treba da ostane Zdravko Čelar, kao član štaba bataljona. Predviđeno je da štab bataljona »Sloboda« ide sa Prvim i Trećim odredom.

U pogledu evakuacije raznog materijala iz Oštrelja predviđeno je da se materijal šumskom prugom dovuče u Javorovu kosu, a odavde dalje u Bastaški do. Drugi deo trebalo je evakuisati prugom do Brizgaća, a odavde u šumu prema Klekovači.[243]

Odredu Petra Škondrića naređeno je 25. septembra da preduzme sve mere za evakuaciju porodica, stoke i životnih namirnica iz sela kojima preti opasnost neprijateljskog nadiranja.[244] Sem toga, tada mu je naređeno da pravi magazine u šumi i u njih sklanja sve što je potrebno za život. Ustaše i domobrani su palili i uništavali sve što bi moglo koristiti za ishranu i život uopšte partizanima i narodu partizanskih sela. Odredima je saopšteno da će se zapaliti sav materijal i zgrade koje neprijatelj može koristiti na Oštrelju. Pojava vatre trebalo je da predstavlja signal za povlačenje odreda naređenim pravcima.[245] Oštrelj je u toku 25. septembra sav izgoreo.[246] U 20 časova toga dana štab bataljona »Sloboda« napustio ga je i povukao se ka Ataševcu. Vatra i

---

[243] Isto, str. 343.

[244] Naređenje bataljona »Sloboda« od 25. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 211, 463.

[245] Dopis bataljona »Sloboda« od 26. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-1/5.

[246] Izveštaj bataljona «Sloboda« od 26. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 218, 474.

dim na Oštrelju videli su se sa svih strana. Odredi su imali osmatrače i čim je primećena vatra, počeli su se povlačiti u određenim pravcima.

Italijani nisu odmah od Drvara produžili nastupanje ka Oštrelju. Iz borbe na Ploči izvukli su nužne pouke. Oni su zbog toga nastupanje ka Oštrelju koordinirali sa nastupanjem ustaša i domobrana od Petrovca.[247] Tražili su da ustaško-domobranska artiljerija od Petrovca gađa partizanske položaje ispred Oštrelja.[248] Bili su vrlo oprezni u pokretu ka Oštrelju, izvidali su sa zemlje i iz vazduha.

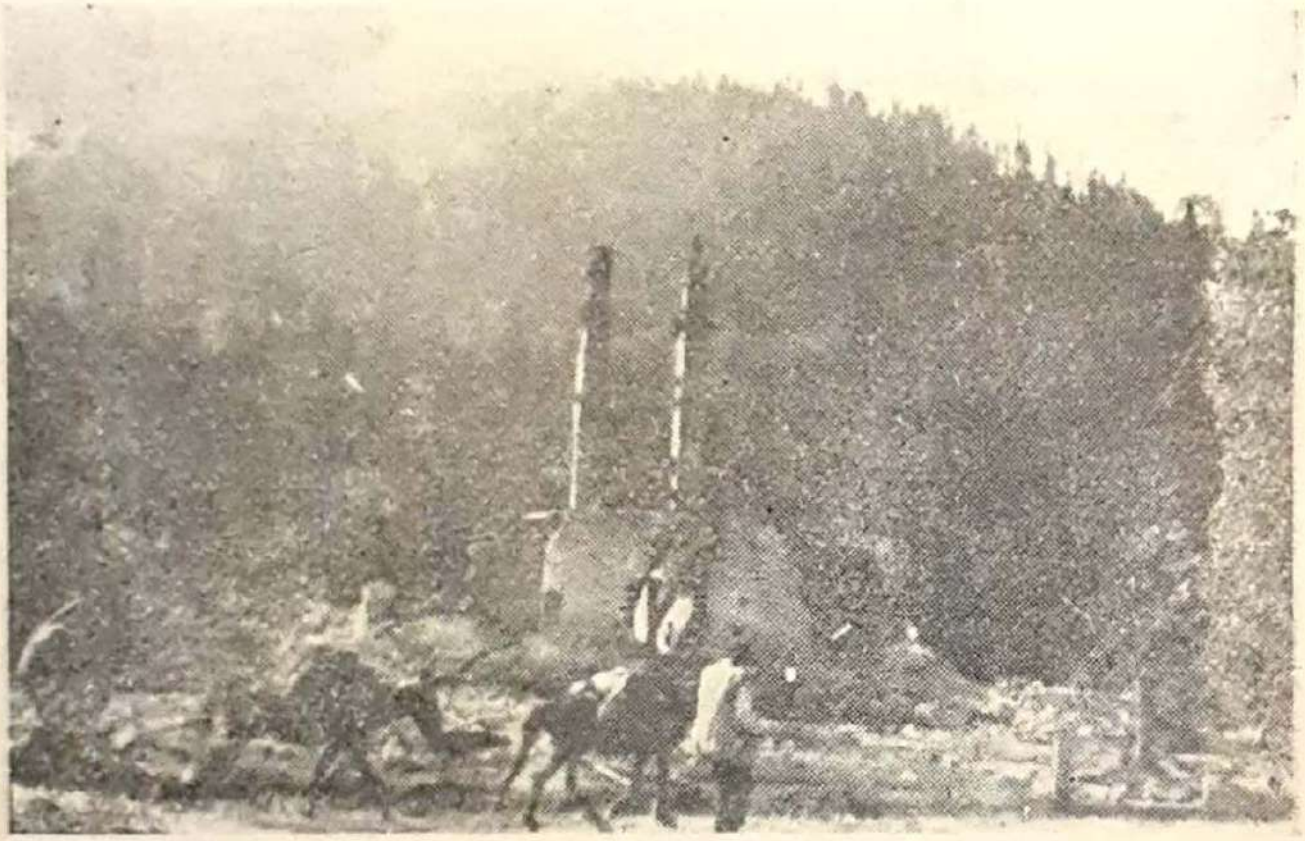

Oštrelj posle paljenja, 28. septembra 1941. godine

Delovi divizije »Sasari« u toku 27. septembra došli su do Crljivice. Tu su naišli na prepreke koje su partizani postavili na drumu. Primetili su partizane u Krivo-

---

[247] Izveštaj o stanju italijanskih trupa u zoni Drvara od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 27/1-17.

[248] Telegram glavara Glavnog stožera od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 27/1-29.

dolu."[249] Istog dana izviđali su prema Trubaru i neposredno oko Drvara. Sutradan oko 14 časova jedna italijanska jedinica, ispred koje su se kretali tenkovi, došla je preko Šljemena i Borove Glav. do koliba Trikića u Ataševcu. To su bili izviđački delovi koji su služili kao bočno osiguranje njihovih jedinica koje su se cestom kretale ka Oštrelju.[250]

Vojskovođa Kvaternik je naredio da se preduzme energična akcija od Petrovca ka Oštrelju radi sadejstva sa italijanskim jedinicama u zauzimanju Oštrelja[251] Kvaternik je nekoliko puta ukazao generalu Rumleru važnost te saradnje. Italijani su to zahtevali, izvestivši da će 28. septembra napasti »komuniste od Drvara prema Oštrelju«.[252] Na to je general Rumler odgovorio:

Sa 4 satnije uz pomoć topništva napadamo Oštrelj. Sa 2 satnije iz D. Bravskog nastupamo prema Srnetici. Pravci od Bjelaja i Medenog Polja zatvoreni. Bihaćki zdrug zadržan je u Vrtočima i Krnjeuši. Predviđa se sutrašnje nadiranje na Kulen Vakuf. Šaljite avion u Petrovac.[253]

Jedna bojna zanoćila je u Medenom Polju, ispred Čelarice pa je neprijatelj smatrao da su time pravci od Bjelaja i Medenog Polja zatvoreni. Partizani, koji su bili na položajima oko Oštrelja povukli su se po naređenju bataljona »Sloboda« na nove položaje[254] usled čega je put za Oštrelj bio otvoren. U toku 27. septembra partizani su se nalazili na novim položajima. Jedan vod Prvog odreda sa komandirom Milom Kecmanom

---

[249] Telegram komande 2. italijanske armije od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 2/1-16.

[250] Raport komande 6. italijanskog kurpusa o situaciji za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br .dok. 50/2a-6.

[251] Naređenje vojskovođe NDH od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 27/1-14.

[252] Telegram glavara Glavnog stožera od 27. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 27/1-29.

[253] Telegram generala Rumlera od 28. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 28/1-7.

[254] Dopis bataljona »Sloboda« od 26. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-11/5.

još 25. septembra otišao je prema Drvaru gde je razrušio cestu.[255] Drugi vod u toku 27. septembra bio je na Borovoj Glavici. Treći odred 26. septembra naveče prebacio se u Drinić sa zadatkom da brani Drinić i Kozila. Drugi odred bio je u Dronjkuši i Bastaškom Dolu. Njemu je naređeno da se vrati i posedne stare položaje iznad Kolunića i da sprečava pokret ustaša i domobrana prema Oštrelju, da pazi da ustaše i domobrani neopaženo ne prođu preko šume u Bastaški Do.[256] Peti odred ostao je i dalje iznad Petrovca, a Šesti na položajima ispod Osječenice, oba ova odreda imala su zadatak da zaštićuju sela. Prekajski odred se povukao ka Klekovači i, verovatno, dalje ka Prekaji. Partizani ovog odreda izjavili su da moraju braniti svoje porodice.[257] Odred Bravski Vaganac nalazio se u Kozilima ali tu nije ostao. On se po dolasku Trećeg odreda prebacio u Bravski Vaganac i nešto docnije otišao u Podgrmeč.

Ustaše i domobrani mogli su slobodno da krenu na Oštrelj. Partizanski položaji su bili napušteni. Italijani su gađali Oštrelj artiljerijskom vatrom i nadletali avionima. Za to vreme gađala je i ustaško-domobranska artiljerija od Petrovca, a jedinice su se približavale Oštrelju u koji su ušle bez otpora u 11 časova 28. septembra.[258] Komanda bataljona »Sloboda« nije znala da su Italijani u toku toga dana ušli u Oštrelj. Ona to i nije mogla znati jer se povukla dalje od Oštrelja u šumu. Usled toga ona je izvestila Drvarsku brigadu da su se Italijani vratili i otišli prema Pasjaku.[259] Tako su se u Oštrelju 28. septembra sastale italijanske i ustaške

---

[255] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-2/5.

[256] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 221, 484.

[257] Isto.

[258] Raport komande 6. italijanskog korpusa o situaciji za drugu polovinu septembra 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 50/2a-6. Stanje na dan 29. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 28/1-1.

[259] Dopis bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 224, 499.

trupe i tu zanoćile. Sa njima niko nije vodio borbu prilikom pokreta za Oštrelj. Vod Prvog odreda bataljona »Sloboda« rušio je cestu 25. septembra i bio u zasedi na brini prema Drvaru, ali mu je naređeno da napusti zasedu i krene Brčilovim Lokvicama gde se nalazio štab bataljona »Sloboda«.[261] Time je propuštena vrlo dobra prilika da se sa Italijanima povede borba poslę njihovog ulaska u Drvar, odnosno da se nastavi odmah posle žestokih okršaja i gubljenja položaja na Ploči.

Štab Drvarske brigade je posle prodora Italijana u Drvar, naredio bataljonu »Sloboda« da njegovi odredi budu u punoj pripravnosti i da moraju sa Italijanima stupiti u borbu ako oni bilo gde počnu nadirati ili vršiti nasilje.[262] Naređeno je da se vrše izviđanja i dobiju podaci o kretanju i jačini neprijatelja, kao i o njegovom odnosu prema narodu. Naređenje brigade je uslovljeno, napadati u slučajevima ako neprijatelj negde nadire ili vrši nasilje. Komanda bataljona »Sloboda« imala je stalnu vezu sa svojim odredima i izdavala im je potrebna uputstva i naređenja. Prenosila im je i naređenja brigade, navodeći da je ona naredila da se ljudstvo ne rasipa, da se zauzmu položaji prema neprijatelju, da se vrši izviđanje i slično. U pogledu napada na Italijane ona je naredila:

...

Preko celog dana isturite patrole izvidnice koje imaju da paze na pokrete neprijatelja, da vas izveštavaju... Sa neprijateljem nemojte još stupati u borbu, *nego samo onda ako bi nadirao u sela, vršio pljačku i nasilje.*[263]

...

---

[260] Dopis bataljona »Sloboda« od septembra 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23/2-5.

[261] Naredba bataljona »Sloboda« od 26. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23/4/5.

[262] Naredba Drvarske brigade od 26. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 38-1/16.

[263] Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-14/5.

Komandir Drugog odreda bataljona »Sloboda« Vlado Morača postavio je komandi bataljona pitanje da li da otvori vatru na Italijane ako dode do susreta sa njima.[264] Dobio je odgovor:

Dobili smo vaš izveštaj da ćete posjesti položaje prema Koluniću. Važno je jedno: da vaš odred ne smije propustiti neprijatelja iz Petrovca da on bez otpora prodre u Oštrelj ili *šumom* na barake (koje u tome slučaju treba spaliti) ili cestom. Vi sada radite potpuno gerilski. Na desnom vašem krilu nema nikoga. U slučaju da uđu Italijani u Oštrelj i pokušaju kroz šumu prugom ili cestom *takođe ih treba napasti* ako nisu njihove snage suviše velike. Mi se danas borimo protiv svakog neprijatelja naše slobode. Italijanski fašisti okupirali su naše krajeve i prirodno je da ćemo se sa svom snagom boriti protiv njih.[265]

...

Iz odgovora bataljona »Sloboda« se vidi da se napad na Italijane uslovljava njihovom jačinom, dok za napad na neprijatelja od Petrovca, ustaše i domobrane takva ograda se ne postavlja. U odnosu na njih kaže se da oni bez otpora ne smeju prodreti u Oštrelj. Izgleda da zbog ovakvog stava nije došlo do borbe sa Italijanima kad su krenuli za Oštrelj, premda je bilo vrlo pogodnih mesta za doček njihovih jedinica.

Drugi odred je poseo stare položaje iznad Kolunića. Međutim, komandir odreda Vlado Morača, čim je doznao da su Italijani ušli u Oštrelj istupio je pred odred i rekao da se neće boriti protiv Italijana.[266] On je tom prilikom održao kraći govor u kome je istakao da se zakleo na vernost kralju Petru, nikada nije bio za komuniste, sve što oni rade ne valja, da su oni (komunisti) usred dana naredili da se napadne Petrovac što

---

[264] Dopis Vlade Morače komandi bataljona »Sloboda« od 27 IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 26-1/5.

[265] Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 30-1/5.

[266] Vlado Morača je posle prodora Italijana u Drvar i Oštrelj izdao NOB-u, stupio s njima u kontakt i počeo raditi za njih. Partizani su ga odmah posle toga uhvatili i streljali.

je bila glupost pa je pozvao partizane da izidu iz stroja ko je saglasan sa njime. Ovim je u odredu došlo do vrlo teške situacije. U odredu je bilo nekoliko žandarma i podoficira bivše vojske koji su se solidarisali sa Moračom, ali tada oni nisu istupili otvoreno. Iz stroja su istupila svega dvojica. Tada je politički komesar odreda Rade Zorić istupio pred partizane da govori, ukazujući da je postupak Vlade Morače i dvojice koji su mu se pridružili izdajnički i kukavički. Pozvao je borce da razoružaju one koji su se pridružili Morači i neka bez oružja idu kući. Većina partizana osudila je postupak Vlada Morače. U Bastaškom Dolu Morača je napustio odred, a time i narodnooslobodilačku borbu. U isto vreme odred je napustio i zamenik komandira odreda, kao i dva vodnika.

Odredi, koji su se tada nalazili na položajima ispred Oštrelja i neposredno oko Petrovca imali su ukupno 501 pušku, 23 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza[267] i jednu haubicu, koju su bili zakopali u šumi ispod Krmarove kose.

Ustaško-domobranske snage krenule su 29. septembra prema Srnetici. One su stigle u Srneticu u 18 časova.[268] Prekajski odred koji je ranije zatvarao taj pravac povukao se u Prekaju, te ih nije imao ko dočekati. Ovim je čitava slobodna teritorija bila ponovo okupirana od strane italijanskih trupa. Za partizansko rukovodstvo iskrsli su novi problemi koje je trebalo rešavati, prvenstveno problem ishrane partizana i stanovništva.[269]

---

[267] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 221, 485.

[268] Stanje 30. IX 1941. god., AVII, k-2, br. dok. 29/1-1.

[269] Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 23-14/5.

Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 28/1/5.

Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 224, 499.

...

Pitanje ishrane, kaže se u izveštaju štaba bataljona »Sloboda«, se najozbiljnije postavlja. Iz doline Drvarske teško će se dobijati ishrana jer Talijani ne puštaju nikoga sa tovarom ili hranom u šumu. Ovdje pak nema dovoljno hrane (osim seoskog blaga). Komanda I odreda je organizovala da se prikuplja hrana za odred. Organizovana je kuhinja za ovaj odred od dijela kuhinje iz Oštrelja. Ljudstvo kuhinje će ovde ostati, a nešto će se prebaciti i za II odred"[370]

...

Usled ovakve situacije svim odredima bataljona »Sloboda« naređeno je da odmah pristupe organizovanju svojih pokretnih kuhinja. Pitanje spremanja hrane bilo je moguće rešiti jedino na taj način. Za sklanjanje hrane angažovani su seljaci, koji su žitarice i ostale prehrambene artikle sklanjali na sigurna mesta. Međutim, to su mogli da čine seljaci iz Podgrmeča, jer su imali šta da sklanjaju, dok oni iz pasivnih krajeva nisu imali ništa. Perspektiva za ishranu porodica bila je veoma slaba. Uz to, primicala se zima, pa je i to povećavalo zabrinutost, tim pre što su italijanske jedinice posele skoro sva mesta na oslobođenoj teritoriji. Njihova brojnost još više je pojačavala tu zabrinutost.

Paljenje Drvara i Oštrelja posebno je deprimiralo narod,[371] jer su fabrike u Drvaru i šumski pogon u Oštrelju bili izvori njihovih prihoda. Bez obzira na to što su ljudi bili svesni činjenice da se bore za sopstvenu vlast, čija će prvenstvena briga biti podizanje fabrika, odnosno stvaranje boljih životnih uslova, oni nisu rado gledali na uništavanje fabrika. U vezi sa tim trebalo je izdati jedan letak u kome bi se objasnilo »zašto je zapaljen Drvar i Oštrelj«.[372] Narod je najviše zazirao od gladi i toga da će se ljudi zbog porodice morati vraćati kućama.

---

[370] Isto.

[371] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god., AVII, k-1700, br. dok. 28-1/5.

[372] Dopis bataljona »Sloboda« od 27. IX 1941. god. AVII, k-1700, br. dok. 28-1/5.

Partizani su bili raspoloženi za borbu, ali je većina smatrala da treba sačekati dok se neprijatelj razvuče, oslabi.[273]

...

Situacija na sektoru oko Drvara ulaskom talij. okupatora u njega nije zadovoljavajuća. Odredi Drvara i okoline, odnosno ljudstvo tih odreda bezorganizovano je i nije ga moguće bilo uputiti protiv Talijana, koji su svojom taktikom (a i velikom snagom: 30—40 tenkova, oko 10 aviona, nekoliko hiljada vojnika, priličan broj topova) pokušali da se pokažu narodu kao njegovi prijatelji. Ljudstvo odreda razišlo se kućama (većina njih), oružje je ostalo u odredu. Sada se vrši organizovanje tih odreda i u odrede uči će samo borci i uputiće se u zadatke.

...

Naši ostali odredi: Vrtočki, Vođeničko-suvajski, Jelašinovački, leteći odred, odred »Volga« i III odred »Šekovac« — ostali su u celini i na određenim zadacima. Jedino drvarski odredi su podbacili.[274]

Po onome što je komanda bataljona »Sloboda« naređivala potčinjenima u pogledu napada na Italijane, izgleda da je i ona bila uverena da u to vreme nisu sazreli uslovi za produženje borbe sa Italijanima. Ona je, kao i komanda brigade, pitanje napada na Italijane postavila uslovno. Mislim, da je baš to ono što je dovelo do takvog stanja. Posle svega što su drvarski odredi učinili na Ploči, Oštrelju, Mliništima i činjenice da niko sem njih nije tada napao Italijane,[275] ne nalazim razloga za slaganje sa takvom ocenom komande bataljona »Sloboda«.

Izveštavajući Glavni štab NOP i DV za Bosnu i Hercegovinu o razvoju ustanka u Bosanskoj krajini, Operativni štab za Bosansku krajinu daje ustanku u širem području Drvara ovakvu ocenu:

---

[273] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 28. IX 1941. god., Zbornik IV, 1, 224, 499.

[274] Izveštaj bataljona »Sloboda« od 4. X 1941. god., Zbornik IV, 2, 9, 31.

[275] Proglas štaba Drvarske brigade od oktobra 1941. god. povodom ulaska Italijana u Drvar, Zbornik IV, 2, 26, 76.

...

Pojedini štabovi i naši drugovi u njima nisu bili svjesni svojih slabih političkih pozicija i da se samo političkim radom i vojničkim akcijama mogu u masama učvrstiti, nego su, uzevši pozicije komandanata, dozvoljavali svakojake nepravilnosti, praznine i nehat u radu, specijalno političkih komesara, i tako visili u zraku, bez čvrste povezanosti sa vojskom. U pojedinim odredima (III odred) ljudi u štabovima nisu bili svjesni da moraju u prvi mah da se politički učvrste, nego su vodili isključivo vojne akcije, ne posvećujući dovoljno pažnje političkom raspoloženju vojnika. Drugi opet štab odreda (I) vojnički je bio neaktivan, a ni politički nije bio dorastao svojim zadacima. Te greške naših štabova i rukovodećih ljudi u njima koristili su naši neprijatelji, iskopali jaz između štabova i vojske, vodili otcepljenju jedne po jedne čete, isključivali političke komesare i organizovali štabove četa i bataljona na svoju ruku. To je naročito došlo do izražaja u I odredu. Kriza se u Prvom odredu[276] odrazila u potpunoj neaktivnosti vojske i rukovodećih ljudi koji su se pretvorili u obične birokrate sjedeći u štabovima, zabavljeni poslovima civilne vlasti i raznim seoskim razmiricama.

Teren prvog odreda (Drvarskog), gdje je talijanska okupacija prvo uslijedila, bio je kraj u kojem se vojska naletom Talijana potpuno razbjegla i u kojem su Talijani preko četničkih elemenata potpuno prodrli u gradove i sela, pa je prijetila opasnost da se stvori jak talijanski pokret od razbegle i demoralisane vojske. Naši partiski drugovi nisu se znali snaći u ovoj situaciji. Razbijen front, pa razbijena i vojska. Štab se ni na koga nije mogao osloniti. Partiski drugovi nisu se u svom radu bacili na organizovanje oružanog ljudstva, nego se dali na razbijanje talijanske propagande u narodu a vojsku pustili da živi razbijena po selima. Stvorile se seoske pljačkaške bande u izvjesnim selima, koje su talijanaši objeručke prihvatili. Osim toga, kako prije talijanske okupacije i prodora Talijana u Drvar nije među vojskom bilo političkog odgojnog rada, vojnici su bili četnički raspoloženi, nosili kokarde, pljačkali sela nepodvrgavajući se komandi. Talijanaši su se napeli iz petnih žila da diskredituju Štab odreda, koji je u to vrijeme izgubio svaku vezu s vojskom. Odred se gušio u tim svakolikim nezgodama i bio slab da povede ikakvu vojničku akciju, čak su oružane bande napadale i na sam Štab odreda. Kako je ovaj odred teritorijalno vezan sa glavnom pru-

---

[276] Kad se govori o Prvom odredu misli se na Drvarsku brigadu. Docnije, posle prodora Italijana, izvršena je reorganizacija partizana i brigada je rasformirana.

gom (Prijedor — Sunja — Novi — Bihać, Hrvatskom i Likom), mi smo smatrali da je od neocjenjive važnosti ne samo za Krajinu nego za ustanak uopšte da se ovaj odred ozdravi.[277]

...

U istom izveštaju dalje se kaže:

...

Mi smo, na primjer, nekoliko četa sa Drvarskog i Petrovačkog sektora, pri opasnosti od prodora Talijana u područje Sane, Krupe i Novoga, prebacili na taj teren i tako spriječili Talijanske namjere...[278]

Tačno je da su čete sa područja Drvara i Petroovca prebačene u Podgrmeč i da su tamo sprečile uticaj Italijana. To je potvrdio i Mladen Stojanović na vojnoj konferenciji u Prvom krajiškom odredu.[279] Kad se to sve ima u vidu, sigurno je da je deo pomenutog izveštaja, u kome stoji da su se partizani Drvara pri prvom naletu Italijana raspršili, da su nosili kokarde i pljačkali narod baziran na pogrešnim informacijama. Jer, ako ne bi tako bilo onda je teško shvatiti da bi ti isti partizani 15 dana docnije mogli negde spasavati situaciju od Italijana. Činjenica je da tamo, tada, niko nije nosio kokarde niti je pljačkao narod. Isto tako, činjenica je da je 4—5 bivših žandarma i podoficira, koji su bili na komandnim položajima posle prodora Italijana u Drvar, pokazalo svoje pravo lice. Međutim, to se ne može drukčije tretirati nego kao izuzeci na osnovu kojih se ne može davati opšta ocena. Pa i ta pojava je došla kao posledica nedovoljne budnosti.

Tačno je da su italijanske snage bile vrlo jake. Tu su bile 2 divizije, bersaljerski puk i bataljon skvadrista, avijacija, tenkovi i artiljerija Šestog korpusa. U takvoj situaciji nije bilo moguće duže zadržati položaje. To zadržavanje nije predstavljalo obično zadržavanje,

---

[277] Izveštaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 5. III 1942. god., Zbornik IV, 3, 93, 274.

[278] Isto.

[279] Zapisnik sa konferencije rukovodilaca Prvog krajiškog odreda, održane 22. januara 1942. god., Zbornik IV, 3, 25, 72.

jer kad se sve okolnosti imaju u vidu, to je bilo više nego podvig. Istina, štab brigade je za vreme prodora na Ploči izgubio vezu sa jedinicama, ali ne svim. Pa i to se može razumeti, ako se posmatra u sklopu svih okolnosti do kojih je tada došlo. I ocenu da se štab nije imao na koga osloniti, treba prihvatiti sa rezervom zbog toga što je tamo bio štab bataljona »Sloboda« koji je u ono vreme i za one uslove radio sasvim normalno. U svemu ovome presudna je vojna premoć neprijatelja, a i druge okolnosti do kojih je tada došlo, a nikako politički razlozi.

Verovatno se moglo više učiniti u pogledu aktivnosti posle prodora Italijana u Drvar. Bolje bi bilo da je odmah došlo do potpune orijentacije na partizanski način ratovanja i do veće aktivnosti. Aktivnost do koje je tada došlo na području zapadno od Petrovca i na Bravsku, ozbiljno je zabrinjavala generala Rumlera i Glavni štožer. Istina, odredi su prebacivani u Podgrmeč i tamo su pozitivno uticali na razvoj ustanka a posebno na njegovu pravilnu političku orijentaciju.

Italijanske jedinice su u ovim operacijama okupirale dobar deo Bosanske krajine. 9. oktobra u 13 časova ušle su u Petrovac, 11. oktobra delovi divizije »Sasari« stigli su u Vrtoče, gde su se sastali sa delovima 2. italijanske brze divizije, koja je tamo stigla od Bihaća, 13. oktobra u Ključ, a 15. u Prozor.[280] Šesnaestog oktobra okupiran je Mrkonjić, a 19. Sanski Most.[281] Time je partizanski pokret, u mestima gde su došle italijanske trupe, doveden u ozbiljno iskušenje.

---

[280] Pregled situacije kod 6. armijskog italijanskog korpusa za prvu polovinu oktobra. AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 47/2a-4.

[281] Raport komande 6. italijanskog armijskog korpusa od 5. XI 1941. god., AVII, arhiva neprijateljskih jedinica, k-82, br. dok. 2/3a-3.

UMESTO ZAKLJUČKA

PROGLAS POVODOM PADA DRVARA 25. SEPTEMBRA 1941. GODINE[282]

»Poslije ponovnog pada Drvara u ruke talijanskih okupatora stvorena je nova vojnička i politička situacija u našim krajevima, a naši partizanski odredi i čitav Narodno-oslobodilački pokret stavljeni su pred nove zadaće.

Potrebno je stoga prikazati ukratko našu dosadašnju borbu, izvući potrebne pouke i na osnovu njih odrediti zadaće na kojima će se čitav narod naših krajeva mobilisati i produžiti borbu protiv okupatora i njihovih slugu.

1.— Narodno-oslobodilački ustanak Bosne i Like nastao je kao reakcija, kao jedino moguć odgovor srpskog naroda na sva ona nečuvena zvjerstva i zulume koji su nad njim pripremani i vršeni po nalogu krvoloka Pavelića i njegovih fašističkih gospodara, na sva ona klanja i ubijanja hiljade ljudi, žena i djece i bezbrojna paljenja i pljačkanja naših sela i naše imovine.

---

[282] Proglas štaba Prve brigade narodnooslobodilačkih partizanskih odreda od oktobra 1941. god., Zbornik IV, 2, 26, 74. Proglas je štampan u »Partizanu« broj 7 od 11. X 1941. godine.

Puške drvarskih radnika, seljaka i narodu odane inteligencije odjeknule su sirotinjskim i patničkim krajevima Bosne i Like kao plameni poziv na narodnu bunu. I one su zaista pokrenule najšire narodne slojeve na oružani ustanak protiv fašističkih plaćenika, a naš Drvar učinile kolijevkom i centrom toga ustanka.

Na čelu narodne borbe našli su se najbolji sinovi naroda, oni koji ga nikad nijesu iznevjerili, koji su u najsudbonosnijim časovima narodnog života stajali uz svoj narod, hrabrili ga i stvarali prve partizanske odrede, prve odrede naše Narodno-oslobodilačke vojske, ta osnovna jezgra općeg narodnog ustanka.

U našim partizanskim odredima našlo se i poštenih Hrvata i muslimana i njihov je broj sa razvojem ustanka rastao. Vojno i političko rukovodstvo ustanka nastojalo je svim silama da utiče na naše borce da se spriječi bratoubilački rat u Bosni i Lici, da pomogne što hitnije stvaranje jedinstvenog nacionalno-oslobodilačkog fronta protiv okupatora i njihovih slugu. Sve to jasno dokazuje da se naš narodno-oslobodilački ustanak razvijao na onim osnovama na kojima se danas diže i razvija narodna borba u svim zemljama Jugoslavije i čitave porobljene Evrope.

Nažalost, u našim redovima, u redovima naših gerilaca — partizana našlo se i takvih elemenata koji nisu poštivali našu svetu zakletvu, naša osnovna shvatanja o zadacima današnje borbe i o uslovima pobjede, koji su otvoreno ili prikriveno, svjesno ili nesvjesno, prihvatili ustaški način zločinačkog pljačkanja, ubijanja i paleža nevinih Hrvata i muslimana, koji nisu služili stvari narodne slobode. Takvim svojim neodgovornim i nekažnjenim radom bilo je otežano povezivanje Srba, Hrvata i muslimana u zajedničkoj borbi za slobodu, bačena je sramna ljaga na čitav Narodno-oslobodilački pokret u Bosni i Lici.

S druge strane, u našim redovima bilo je i takvih pojedinaca koji nisu shvatili u potpunosti da naši partizanski odredi nisu odredi ove ili one partije, nego

borbeni odredi čitavog naroda, da se u njima nalaze, bez razlike na vjerska i politička uvjerenja, svi oni koji su danas spremni da se bore za narodnu slobodu.

Ukoliko se ustanak razvijao i jačao, uklanjani su ovi nedostaci i skretanja sa pravoga puta narodne borbe. Uporedo s time od razasutih i samoniklih odreda stvarane su čvrste jedinice Narodno-oslobodilačke vojske, zavođena je čvrsta disciplina, uspostavljeno je centralizovano rukovodstvo.

2.— Od samog početka ustanka postavljen je pred naše borce i pred čitav narod kao glavni cilj: oružani otpor protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu. Mi smo zaista uspjeli, u silnom naletu, skoro goloruki, da očistimo drvarsku dolinu i susjedne srezove od ustaških krvoloka, da tako zaštitimo naša ognjišta i naše preostale živote od potpunog uništenja. Mi smo uspjeli da kroz dva mjeseca onemogućimo neprijateljima pristup do naših narodnih majdana i tako spriječimo da naše drvo, da naša celuloza, naš ugljen i naša žita otimaju i odvoze Hitlerove i Musolinijeve sluge za svoje i njihovo nezasito bogaćenje i produženje zločinačke politike porobljavanja i ratnih osvajanja.

3.— Narodni ustanak izbio je jer je morao da izbije, jer se nije smjelo da čeka, jer se moralo na vrijeme onemogućiti naše potpuno istrebljenje. A kad je jednom izbio, on je, zahvaljujući povoljnim strateškim uslovima, omogućio da uspješno prihvatimo frontalni način borbe, da čvrstim frontom opašemo našu oslobođenu oblast, da odoljevamo uzastopnim napadima neprijatelja, da ga uspješno gonimo i razgonimo i da u našoj pozadini nesmetano vršimo organizaciju narodne vlasti i naše Narodno-oslobodilačke vojske.

4.— Dva mjeseca narod je imao svoju slobodno biranu vlast u ovim krajevima, dva mjeseca narod je odlučivao svojom sudbinom kroz svoje narodno-oslobodilačke odbore, imao svoj vojno-narodni sud, svoju ratnu industriju, svoj politički i kulturni rad, svoju štampu, svoju slobodu koju nikad ne može zaboraviti.

Dva mjeseca mi smo držali front slobode, mi smo organizovali svestranu pomoć naše pozadine našem frontu, mi smo postali snaga protiv koje su neprijatelji vršili svoje glavne koncentracije, mi smo postali snažna kula slobode o kojoj su morali povesti računa i fašistički razbojnici Rima i Berlina.

5.— Položaj Njemačke postaje sve slabiji zbog njenih strahovitih gubitaka na Istočnom frontu, kao i zbog sve aktivnije zajedničke saradnje triju najvećih sila svijeta — bratske Sovjetske Rusije, Engleske i Amerike u antifašističkom bloku. Hitler je prinuđen da sve više povlači svoje trupe iz porobljenih evropskih zemalja i sve teže mu polazi za rukom da guši na svim stranama Narodno-oslobodilačku borbu. Ovakve promjene u međunarodnoj situaciji morale su nužno da izazovu i promjene metode okupatorske politike u zemljama Jugoslavije, u času kada narodi Jugoslavije ustaju na odlučnu borbu protiv okupatora i kad postaje sve očiglednije da izdajnik Pavelić kao i izdajnik Nedić nisu u stanju, ni sami ni uz pomoć okupatora, da taj pokret uguše. Promjena okupatorske politike u našem kraju sastoji se u tome što se ponovo, pod maskom zaštite srpskog naroda od ustaških zuluma, pojavljuju Musolinijeve izgladnjele horde, koriste pogoršan položaj i zauzetost Hitlerove Njemačke na istoku, kao i Pavelićevu nemoć da guši našu borbu, kako bi uz pomoć ovdašnjih srpskih izdajica pocijepali naše redove, skrenuli našu borbu u svoje vode, za ostvarenje svojih daljnjih okupatorskih ciljeva.

Danas, kada se, dakle, radi o tome da li će nas gaziti i pljačkati Hitlerov plaćenik Pavelić i Musolinijeve bande — koje će isto tako biti i ovdje krvoločne kad prestanu razlozi i uslovi za njihovo dosadašnje okolišavanje i demagogiju, — boriti se danas samo protiv jednog od tih grabljivaca znači stajati u službi, braniti interese drugog, znači raditi protiv svoje vlastite slobode. I zato su drvarske puške na Ploči, one puške koje su zapucale na Musolinijeve »crne košulje«, daleko odjeknule, one su bile svijetao primjer riješenosti srpskog naroda da ne postane Musolinijev Marokanac. Drvar-

ske puške na Ploči ostaju dosada najveći događaj našeg ustanka, to su prve puške u ovim krajevima koje su se poslije okupacije Jugoslavije okrenule protiv samih okupatora, one su najveći doprinos naroda ovoga kraja zajedničkom frontu i srpskog i hrvatskog naroda protiv okupatora i njegovih slugu.

6.— I pored junačkog otpora naših partizana na Ploči, i pored velikih gubitaka koje su okupatori pretrpjeli u ljudstvu i materijalu, Drvar je pao. Bitka za Drvar, za kolijevku i stub našega ustanka, bila je dobrim dijelom riješena već ranije na Golubiću, Deralama i Grahovu. Nju su pomogli riješiti narodne izdajice, sluge svih protivnarodnih režima, novi srpski Vuci Brankovići, koji su zbog svojih prljavih ličnih računa ponovo prodali svoj narod i njegovu slobodu.

To su uglavnom oni isti koji su prebjegli u okrilje fašističke Italije i tamo ćerdali svoje zelenaške dobiti — dok je srpski narod krvario, odmetao se u šume i stupao u Narodno-oslobodilačku vojsku na pragu oružanog ustanka. To su oni koji su se na gotovo vratili ovako po naređenju svojih fašističkih prijatelja i gospodara da izdaju našu borbu, da prodaju svoj narod talijanskim okupatorima. To su Novakovići — Longe koji bi htjeli da ih narod ponovo popne na ministarske stolice, popovi Đujići i Arežine koji su jedno govorili a drugo radili i narodu nož u leđa zabijali, to su špekulanti, šverceri i zelenaši, različiti Rađenovići, Brkovići, Krece, Bilčari i slični, kojima je stalo samo do njihove prljave trgovine, a ne i do narodne slobode, koji su sa ostalom svojom švercerskom i zlikovačkom bratijom organizovali prodaju naše stoke i hrane za bezvrijedne talijanske lire, koji su utirali put okupatorima, cijepali vlastiti narod, raspirivali mržnju srpskog naroda protiv hrvatskog, ometali naš jedinstveni narodno-oslobodilački front, kovali zavjere i izdaje upravo onda kada su se najviše zaklinjali na vjernost narodu i njegovoj borbi.

7.— Drvar je pao. Drvar se nije mogao duže braniti na samim svojim kapijama, drvarski partizani nisu

mogli neprestano odolijevati okupatorskim divizijama, avijaciji i motorizaciji. Nepunih dvadeset dana okupatori su nasrtali od Grahova pa do Glamoča, dok su s druge strane Pavelićeve bande neprestano držale vatru. I kada su najzad okupatori prodrli u njega, Drvar je bio ogromna lomača na kojoj je sagorjevalo sve ono zbog čega su okupatori toliko i nastojali da u njega prodru. Požar narodnog gnjeva i osvete uništio je sve tvornice i sva skladišta, sav drveni materijal i svu celulozu, sve »Šipadove« milione pretvorio u prah i pepeo. Narod je sabrano vršio svoju dužnost, drvarski radnici poduzeli su sve da ništa ne padne u ruke okupatora što bi moglo da im koristi za njihove pljačkaške ciljeve. A potom naši su se borci disciplinovano povukli, svjesni da su neprijatelju nanijeli težak udarac, svjesni da to nije povlačenje poslije poraza nego priprema za još odlučnije borbe.

8.— Mi nikad nismo govorili da ćemo stalno ostati u Drvaru. Mi smo, naprotiv, govorili da ga možemo dvadeset puta gubiti i dvadeset puta oslobađati, ali da niko nije u stanju da našu konačnu pobjedu dovede u pitanje. Još manje su to u stanju da učine sramne srpske izdajice svojim lažima i obmanama. Uzalud oni nastoje da po naređenju svojih fašističkih gospodara obeshrabre i pocjepaju naše redove, da okleveću naše najbolje borce i rukovodeće drugove, uzalud oni nastoje da za Judine lire i krune organizuju čete izdajica i ubojica najboljih narodnih sinova. Niko više nije u stanju da narodu saspe lug u oči, da zaustavi narodnu borbu za slobodu.

Ima li veće laži od one da su talijanski okupatori zaštitnici srpskog naroda? Znamo mi dobro da su Latini stare varalice. Kao nekada latinski osvajači, tako i sada Musolinijeve bande varaju na sve strane. Među Srbima pričaju da su protiv Hrvata i ustaša, među Hrvatima — da su protiv Srba i četnika. Kada su prvi put porobljavali našu zemlju uz pomoć izdajice Pavelića, onda su govorili da su protiv Srba, a sad kad ponovo hoće da okupiraju našu zemlju i kad se nadaju da će za te svoje razbojničke namere moći iskoristiti i Srbe, govore da su protiv Hrvata, kako bi i Srbima i Hrvatima

nametnuli sudbinu naše porobljene istarske braće. Ne, ne mogu biti naši prijatelji oni koji su neprijatelji svog rođenog naroda, koga već godinama gone po afričkim i evropskim bojištima da za njihov račun gazi nezavisnost i slobodu drugih naroda, da danas pod Hitlerovim bičem srlja na bratsku zajednicu nepobjedivih sovjetskih naroda, u sigurnu smrt i propast, ne mogu biti naši prijatelji oni koji su nam natovarili na leđa svoga štićenika Pavelića i ostalu frankovačku gospodu, a sada dolaze da nas tobože oslobode od krvoloka Pavelića, kako bi nam nametnuli svoju fašističku čizmu. Ne mogu biti naši prijatelji oni koji su neprijatelji naše patničke braće u Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji, koji danas, skupa s ostalim fašističkim razbojnicima, nastoje da uguše oslobodilačku borbu svih naroda Jugoslavije. Nisu i ne mogu biti naši prijatelji oni koji nam nose ropstvo i glad, koji na našoj zemlji, na pljački našeg truda i muke, hoće da nadoknade gubitak Abisinije, koji hoće da nas ostave gladne kako bi mogli, bar donekle, smiriti glad i nezadovoljstvo svoga vlastitog naroda. Ima i tavih bandita koji pričaju da nas Talijani ne pljačkaju, da sve za gotovo kupuju. I doista, čuli smo da ponegdje plaćaju vodu. Čuli smo da su nam toliki prijatelji da ponegde besplatno dijele i lire i krune — kako bi učvrstili svoje prijateljstvo i vrbovali špijune. Imali smo mi već prilike da se upoznamo sa modernim načinom fašističke pljačke. Poznajemo mi vrlo dobro i njemačke marke i talijanske lire i ustaške krune, poznajemo mi sve to bezvrijedno papirnato ratno smeće koje se usput štampa i šakom i kapom razdaje. Znamo i to da ni taj moderni način fašističke pljačke nije okupatorima dovoljan i da oni u svom velikom »prijateljstvu« prema našem narodu — ne prezaju ni od najgrublje otimačine i krađe sijena i stoke, kukuruza i meda, kajmaka i jaja, i svega onog što su naši ljudi štedjeli za sebe i svoje porodice.

Talijanski fašisti govore, skupa sa svojim plaćenicima, da se ne bore protiv četnika nego samo protiv komunista. I Pavelićev ministar Dumandžić, onaj zloglasni bandit pod čijim su rukovodstvom vršena rase-

ljavanja i protjeravanja Srba iz ovih krajeva, u svom najnovijem proglasu kaže da će svakog onog ko se u roku od tri dana ne vrati kućama smatrati komunistom ili komunističkim jatakom. To znači da se i Musolinijevi fašisti i Pavelićeve ustaše služe istim izgovorom u borbi protiv naroda. Za njih su komunisti svi oni koji neće da polože oružje, svi oni koji se dosljedno bore protiv okupatora i okupatorskih plaćenika. Zato oni hoće da borbu čitavog naroda prikažu kao borbu samo jedne partije, da pocijepaju narodne redove. Komunistička partija Jugoslavije zaista se svim silama založila da narod pobijedi, da narod istjera okupatora i uništi izdajice. Ona se danas bori u prvim redovima zajedno sa svim čestitim rodoljubima, ona nema u ovoj borbi nikakvih svojih posebnih interesa, ona se iskreno zalaže da u narodni front slobode okupi, bez obzira na vjersku i političku pripadnost, sve narodne snage, da zajednički izvojujemo našu zajedničku slobodu. Borba protiv komunista — to je stari otrcani trik i izgovor fašističkih lopova za njihove okupatorske pohode i gušenje tuđih sloboda. S takvim izgovorom oni su i prvi put porobili, skupa sa Hitlerovom bandom, našu otadžbinu, a evo danas, sa istim izgovorom, oni to i po drugi put čine. Danas kada se vodi borba na život i smrt, kada se radi o tome da li ćemo biti slobodni ili robovi, na strani slobode nalazi se čitav narod, a na strani ropstva, na strani naših zakletih neprijatelja nalazi se šaka sramnih izroda i narodnih izdajica.

Narodne izdajice i tuđinski čankolizi ne žele da se bore. Svoj kukavičluk oni nastoje prenijeti na čestite naše borce. Oni danas šire bestidne laži i klevete, nastoje ocrniti naše najodgovornije drugove i borce, nastoje, u dogovoru sa okuptorima pocijepati i razoružati naše odrede, kako bi na taj način ostavili naša sela nezaštićena, na milost i nemilost fašističkih nasilnika. U želji da prikriju svoje bjekstvo sa borbenih položaja, oni govore da je Štab pobjegao. U želji da sakriju svoju pljačku i da dođu do nove pljačke, oni su nadigli viku da je Štab pobjegao s novcem i njih opljačkao, da je Štab kriv za krađu magacina koje su njihove komšije, a

možda i oni sami opljačkali i razvukli, ili je kriv zbog toga što magacini nisu bili smješteni na drugoj strani, bliže njima — kako bi ih oni sami mogli opljačkati i razvući.

Naša vojska nije vojska pljačkaša. Naša vojska nije vojska kukavica. Ko voli svoj narod, ko se iskreno bori za slobodu, taj ne pljačka narodnu imovinu, taj ne napušta narodnu vojsku. U našem štabu ne sede prodani generali koji misle kako će što više pokrasti svoj rođeni narod i spasti svoje trbušine. U našem štabu nalaze (se) siromašni sinovi naroda, koji se nikad i nikome nisu prodavali, koji su (se) uvijek žrtvovali i koji se i danas žrtvuju i bore samo za slobodu i sreću svoga naroda.

Svaki naš partizan zakleo se narodu da neće pustiti oružje sve dok posljednji fašistički okupator ne napusti njegovu zemlju, sve dok posljednji ustaški gad ne bude iskorijenjen. Zakleo se da će se boriti protiv svih narodnih izdajica, bili oni iz srpskih, hrvatskih ili muslimanskih redova i da će prije umrijeti nego pljačkom ili samovoljnim nasiljem okaljati zastavu pod kojom se bori. Svako će za svoja dela položiti račune. I ko na bilo koji način izda interese svoga naroda neće izbjeći narodnom sudu i narodnoj kazni. Pasti će sramno od ruku svojih drugova. Tako kaže partizanska zakletva. To treba da stalno imaju na pameti svi oni koji su se o tu zakletvu ogriješili ili misle da se ogriješe.

9.— Još složnije i još odlučnije nastaviti započetu borbu — eto, to je jedini put i izlaz iz još crnje bijede i nesreće u koju nas guraju okupatori i narodne izdajice. Iz naših partizanskih okršaja po svim zemljama Jugoslavije, poslije mnogih sjajnih bitaka i sve težih udaraca okupatorskim hordama, na sve strane šire se narodne bune, stvara se jedinstveni oružani otpor svih naroda Jugoslavije, koji će jednom za svagda protjerati i sve okupatore i sve njihove plaćenike sa naše rođene grude. Naši partizanski odredi, ta jedina zaštita naših sela i naših života, moraju se hitno reorganizovati na bazi čvrste discipline, moraju se pročistiti od svih neprijateljskih i kukavičkih elemenata, moraju postati pokretljivi i samoinicijativni, moraju biti sposobni da

bez odlaganja, svagdje i u svako vrijeme nanose neprijatelju iznenadne udarce, da ga na svakom koraku uznemiravaju, da mu boravak na našoj rodnoj grudi učine nepodnošljivim. Danas svrstani u bataljone i brigade, oni izrastaju i izrašće u divizije i armije narodne vojske koju niko više neće moći zaustaviti na pobjedonosnom maršu slobode.

Nasuprot gladnoj pljačkaško-okupatorskoj vojsci mora da stoji ne samo naša junačka narodna vojska, nego i ledena ćutnja i prezir porobljenog naroda, čvrsto riješenog da svojim okupatorima ne da ni komada stoke, ni zrna žita i spremnog da ispred narodnog neprijatelja uništi sve iza sebe i sa najnužnijim pođe u šume i zbjegove branjene od svojih junaka i partizana.

Borba će biti još teška i krvava. Narod će morati da proživi još mnoge gorke časove, da prođe kroz mnoga stradanja do toliko žuđene slobode. Okupatorske fašističke horde mjesecima su raznosile i odgonile našu krvlju stečenu imovinu. One će i sada nastojati da nam otmu našu mršavu zimnicu, jer je njima sasvim svejedno hoćemo li mi sa svojim porodicama pomrijeti od gladi. Zato već sada sva sela treba da sklanjaju svoje mršave zalihe i da ih, po primjeru naših otaca i djedova, u medvjeđim skrovištima i po zbjegovima sačuvaju za sebe, da izvuku kraj s krajem dok ne grane sunce slobode.

Nasuprot onim odborima prezrenih narodnih izdajica i tuđinskih plaćenika, tog ološa, pljačkaša, pokvarenjaka, švercera i ništarija, koji se naslanjaju na talijanske bajonete, birajmo slobodno, u svakoj općini gdje dođu naši partizani, naše narodno-oslobodilačke odbore, kroz koje će nam narod odlučivati o svojoj sudbini, kroz koje će pomoći svoju vojsku slobode. Čitav narod treba da povede odlučnu borbu protiv svojih izdajica, protiv tuđinskih špijuna i agenata i da ih nemilosrdno kažnjava.

U svakom partizanskom odredu, u svakom selu i naselju razvijajmo živ politički rad, raskrinkajmo laži i podvale narodnih neprijatelja, objašnjavajmo ciljeve i

zadaće naše borbe, okupimo i povedimo sve zdrave i poštene snage, u prvom redu svu omladinu, u borbu protiv krvoločnog fašizma, za spas naših života, za čast i slobodu!

Izvršavajući ove najpreče narodne zadaće mi ćemo se najbolje odužiti svome narodu, mi ćemo pokazati da smo dostojni sinovi naših junačkih predа, koji su izdržali sve borbe sa našim vjekovnim neprijateljima, s tuđinskim osvajačima, koji su vikli da ginu za slobodu. Narod će proći putem koji mu pokazuju njegovi najbolji i najodaniji sinovi, i neće dozvoliti da njegove prezrene izdajice i kukavice kaljaju svijetlu uspomenu naših junačkih predа, i da pod njihovim imenima stvaraju odrede u službi narodnih neprijatelja — protiv naroda i njegove slobode. Svi čestiti sinovi naroda, svi vi koji više volite slobodu od Judinih lira i kruna, slijedite i nadalje pozivima i naređenjima Štaba naše brigade koji stoji pod komandom Štaba Narodno-oslobodilačkih partiz. odreda za Bosnu i Hercegovinu i Glavnog štaba za čitavu Jugoslaviju.

VAN S OKUPATORIMA — SMRT IZDAJICAMA!

ŠTAB I BRIGADE NAR. OSLOB.
PARTIZ. ODREDA«

REGISTAR

IMENA LICNOSTI, NAZIVA MESTA I OSTALIH GEOGRAFSKO-TOPOGRAFSKIH OBJEKATA

Aćimović Milan 202
Adamović Obrad 40
Agić Stevan 110
Ambrozio Vitorio 302
Anaker 252, 255, 280
Anđelić Milan 281
Ankona 301
Antonić Mile 122
Arežina Pero 350, 351
Arh Vladimir 271
Ataševac 369, 370, 371, 373
Atlagić Lazo 153

Babić Božo 53, 93
Babić Branko 56
Babić Ljubo 50, 51, 52, 57, 61, 193, 200, 265, 285
Babić Milan 184
Babić Stevo 98
Bajić Branko 92
Bajić Dušan 74
Bajić Gojko 362
Bajić Mirko 92
Bajić Obrad 92
Bajić Simo 53, 62, 93, 233, 308, 313, 350
Bajsner 233
Bakarac 302
Baković 108, 112
Balaban Milan 362
Balaban Stevan 70
Balat Avgust 174
Baljevac 325
Banja Luka 10, 31, 33, 34, 44, 45 56, 68, 71, 85, 88, 117, 123, 128, 129, 145, 150, 167, 170, 171, 180 181, 182, 197, 245, 248, 249, 250 251, 274, 287, 288, 326, 328
Banjac Marinko 152
Banjac Ilija Solicija 120
Banjac Mihailo 184
Banjac Milan 40, 66
Banjac Miloš 120, 152
Banjac Obrad 60, 154, 294
Banjac Simo 122
Banjac Stojan 121
Bara 63, 154 223, 227
Baraći 280, 281
Barevo 253
Bastasi 36, 42, 55, 58, 184, 198, 326 371
Bašić Bećir 108
Bašić Jovo 60
Baštić Olga 206
Botinica Savo 222
Baciu 94
Bauk Bojan 50, 58, 231, 367
Bauk Dušan 60, 144
Bauk Miloš 52, 53, 57, 58, 70, 195, 230, 231
Baver 82
Begluci 117, 176, 335, 369
Begović Murat 158
Benkovac 15, 16
Berlin 286
Bešnjevo 243
Bićanić Jela 52, 197, 201
Bihać 8, 117, 123, 132, 133, 134, 135, 142, 144, 146, 147, 148, 154, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 208, 210, 225, 226, 234, 235, 237, 239, 250, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 313, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 338, 339, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 382
Bijelo Brdo 325
Bilančić 253

Bilandžija Ivan 108
Bilbija Drago 48
Bišćan 101
Bjelaj 64, 115, 145, 200, 276, 332, 373
Bjelotomić Bojan 58, 137
Bjelovar 161
Bjeljac Krstan 64
Bjeljac Luka 111, 112
Bjeljac Vojko 284
Blaževići 315
Boban 278
Boboljusci 50, 53, 54, 62, 73, 104, 105, 106, 117, 176, 219, 270, 332, 333, 335, 362, 368
Bodiroža Lazo 50, 58
Bodiroža Nikola 184
Bodiroža Vicuka 58
Bogdanović Draga 203
Bogić Branko 41
Bogunović Brane 93, 96, 97, 98, 99, 116, 265, 308, 309, 313
Bogunović Milan Mito 111
Bojanić Milan 86, 137
Bojić Josip 103
Bojmuti 115
Bokan Dušan 70
Boltić Pero 50, 53, 61, 313, 350
Borci 247, 253
Boričevac 49, 106
Borovnica Živko 96
Bos. Dubica 212
Bos. Grahovo 13, 18, 19, 20, 28, 31, 32, 38, 40, 48, 50, 52, 55, 57, 60, 61, 62, 64, 66, 71, 72, 73, 77, 83, 84, 88, 91, 92, 93, 96, 98, 104, 110, 116, 129, 171, 173, 174, 181, 190, 195, 212, 259, 265, 276, 277, 296, 305, 308, 309, 310, 311, 314, 329, 330, 335, 348, 349, 350, 351, 354 356, 387, 388
Bos. Kostajnica 167, 212, 228
Bos. Krupa 122, 123, 134, 144, 146, 149, 153, 154, 161, 162, 163, 166, 167, 208, 225, 226, 238, 239, 268 272, 324, 325, 343, 344, 345
Bos. Novi 123, 135, 146, 159, 167, 212, 343, 345
Bos. Osredci 61
Bos. Petrovac 13, 24, 25, 26, 32, 39, 41, 46, 48, 49, 50, 52, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 72, 73, 85, 86, 89, 104, 116, 117, 126, 129, 132, 133, 135, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 178, 180, 182, 189, 191, 203, 208, 210, 211, 213, 218, 223, 225, 226, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 248, 250, 251, 257, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 282, 283, 287, 325, 326, 327, 328, 329, 333, 335, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 346, 349, 369, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 381, 382
Bosnić Jandrija 48
Bosnić Milan 50, 58
Bosnić Rajko 50, 52, 53, 335, 367
Bradač Mila 257
Branježci 111
Bravski Vaganac 56, 115, 144, 150, 151, 152, 165, 178, 189, 219, 221, 236, 239, 241, 242, 272, 333, 336, 337, 369, 370, 374
Bravsko 106, 107, 110, 117, 122, 132, 133, 135, 137, 140, 144, 147, 149, 150, 152, 163, 178, 180, 181, 211, 225, 227, 236, 241, 272, 282, 315, 327, 329, 333, 334, 335, 336, 337 338, 339, 369, 370, 382
Brizgać 86, 87, 106, 109, 117, 120, 136, 221, 227, 230, 232, 233, 343 371
Brkić Pero 170
Brković Živko 220, 260, 308, 309, 313, 350
Brletić Nikola 106
Brod 266
Brotnja 270, 302
Bruvno 176, 265
Buble 173, 358
Budimir Božo 40
Budisavljević Dušan 24, 80, 81
Bujadnice 63, 226, 235
Bukovača 56, 57, 63, 154, 223
Bukovica 351
Bunara 223, 339
Bunčevac 108, 110, 314
Bursać Dušan 362
Bursać Milan 52, 58
Bursać Pero 50
Busije (kod Ključa) 27
Busije (kod Petrovca) 270
Butina Vuko 180

Cerovac 263
Cincar-Marković 202
Cipić 247, 253
Crkveno 27, 120, 175, 315
Crkvice 302
Crljivica 12, 48, 50, 53, 57, 58, 60, 69, 70, 72, 85, 90, 91, 168, 184, 210, 231, 371
Crni Lug 93, 220, 265, 351
Crni Potoci 8, 95, 309
Cvjetnić 53, 62, 104, 106, 117, 176, 219, 270, 332, 333, 335, 369

Čađavica 251, 315
Čaprazlije 277
Čardak 9
Čeko Dušan 50
Čelar Zdravko 50, 58, 146, 219, 371
Čelebić 93, 316
Čerkazović 245
Čordašić Juraj 99, 100, 103
Čovka 176, 219
Čvokići 295, 296

Ćetković Vlado 292, 308, 350, 355, 360, 361, 362
Ćirković 17
Ćojluk 253
Ćukovi 273

Đakić Miško 122
Damjanović Jošo 53, 76
Dejanac Jovo 65, 66
Dejanac Nikola 51
Delač Zvonko 106
Delić Lazar 361
Delić Novak 36
Delnice 161, 266
Desnica Ilija 80, 285, 286, 289, 290, 293, 297, 355, 356, 357
Doboj 128, 226
Dobrenica 324
Dobro Selo 176, 212
Dodig Boško 60
Dodig Mile 137, 139, 140
Doganova Kosa 253
Doljani 105, 176, 273, 344
Donji Vakuf 253, 255, 283
Došen Ilija 50, 52, 56, 57, 58, 63, 72, 116, 154, 200, 219
Došen Lazija 50, 56
Dragnić 250, 302
Drenov Dol 247, 253
Drenovac 95
Drenović Uroš 243, 249, 251, 252, 285, 286, 287, 289, 290
Drenovo Tijesno 123
Drinić 5t', 63, 107, 166, 189, 201, 221 223, 227, 228, 235, 240, 370, 374
Drniš 100, 101, 127, 177
Dronjak 142
Drvar 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 60 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70 71, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 82 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 94 95, 98, 99, 101, 104, 105, 106, 108 109, 110, 114, 116, 118, 119, 120 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129 133, 139, 140, 141, 142, 144, 145 151, 157, 163, 167, 170, 171, 172 174, 176, 177, 181, 182, 183, 185 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194 195, 198, 200, 201, 203, 204, 205 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213 215, 216, 221, 224, 225, 226, 227 230, 231, 233, 234, 235, 238, 239 243, 250, 252, 257, 259, 261, 262 264, 265, 271, 272, 273, 275, 276 279, 280, 282, 286, 287, 288, 290 292, 293, 296, 298, 305, 306, 307 309, 310, 314, 316, 317, 319, 323 327, 328, 329, 347, 349, 350, 351 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368 369, 370, 372, 373, 374, 375, 378 379, 381, 382, 383, 384, 386, 387 388
Drvar Selo 50, 53, 184
Držac 325
Dubočani 121
Dubovsko 162, 166, 273, 343
Dudek Ivan 153
Dugo Polje 95
Dulci 274
Dumandžić 389
Đilas Petar 332
Đubanjuk Veronika 54, 5t'
Đujić Momčilo 20, 260, 265, 266, 309 310, 350, 387
Đukelić Milan Srećko 40
Đukelić Stevo 40
Đumić Dmitar 48
Đumić Draginja 41
Đumić Vajan 141

Ervenik 178

Federof 76
Filipović Mile 315
Fragner Josip 68
Frank 173
Furtinger 248
Fužine 266

Gajanović Dmitar 62
Galić Mile 190
Galić Trivo 190
Gašić Nikica 53, 220, 348
Gerzovo 120, 280
Glajze fon Horstenau 301
Glamoč 25, 88, 93, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 129, 171, 172, 174, 189, 218, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 305, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 323, 347, 349, 355, 357, 358, 388
Glavice 111, 112, 317, 357
Gloginja Dušan 144
Gloginja Mile 195
Glogovac 118
Golubić (kod Drvara) 74
Golubić (kod Knina) 93, 98, 104, 220, 307, 310, 387
Golubović Mihailo 40
Gorica 118, 174, 253, 255, 256, 257
Gorijevac 166, 237, 270, 324
Gospić 97, 101, 117, 128, 176
Gračac 48, 101, 117, 133, 134, 176, 213, 218, 304
Grahovac Savo 155
Grbavica 363
Grbec Ivica 51
Grkovci 93, 174, 220
Grlić Stjepan 16
Grmuša 147, 345
Gros Ivan 31, 42, 43, 69, 71, 81
Grubišić Drago 152
Grubor Joca 184
Grubor Jovo 59
Gruborski Naslon 53, 352
Gržeta Tomislav 43, 44, 69, 71, 81, 84
Gubac Matija 40
Guber 213
Gudavac 161
Gustović Artur 171, 174, 247, 252, 253, 256, 257, 280, 281, 287
Gutić Kata 37
Gutić Viktor 33, 34, 35, 36, 37, 44, 45, 109, 166
Gvozdenović Mile 239, 285, 335

Halapić 112
Herenčić 257, 280, 316, 343
Hitler Adolf 39, 300, 385, 386
Hotkovci 111
Hrgar 163, 326, 343, 344
Hrnjadi 94
Hrvatske Moravice 303

Ivanišević 103
Ivanović Milan 190
Ivanović Simo 190
Ivanovići 357
Ivetić Vaso 53
Ivić Krstan 112
Ivić Peja 284
Isjek 62, 190
Izer Đuro 279, 288, 289, 296

Jajce 24, 26, 27, 28, 111, 118, 123 133, 167, 170, 171, 174, 212, 239 245, 247, 248, 250, 252, 253, 255 259, 278, 280, 283, 315, 316, 317 320, 321, 322, 323, 324, 343
Jandrić Špiro 280
Jandrin Pod 38, 40
Janj 118, 120, 124, 242, 247, 248, 252 253, 256, 257, 280, 281, 289, 315 323, 324
Janjila 152, 189, 241, 272, 329, 334, 335, 337, 370
Jarić Pera 95, 96
Jasenovac (u Bravsku) 338
Jasenovi Potoci 120, 170, 284, 323
Jelača 234
Jelašinovci 122, 123, 178, 180, 330
Jesenski Narcis 210, 211, 278, 280, 286
Jezero (kod Bihaća) 147
Jezero (kod Jajca) 123, 220, 242, 243 244, 245, 246, 247, 248, 250, 252 253, 257, 259, 278, 282, 315, 343
Jokić Đoko 243
Jovanić Đoko 55, 72, 95
Jovanović Jovan 334
Jovetić Milan 60
Jovičić Nikola 40
Jović Dušan 110, 284, 285, 289, 293
Jovin Marko 40
Jurišić Mlađo 152

Kadić Bahrija 247, 248
Kalaba Bogdan 40, 41
Kalaba Rade 338
Kaldrma 94, 95, 96, 265
Kamen 112
Kamenica (kod Drvara) 12, 13, 38, 50, 58, 60, 74, 84, 184, 199, 204, 355, 360, 361, 362
Kamenica (kod Jajca) 253
Karabegović Osman 56
Karađorđević Petar 376
Karaman Mirko 78, 82
Karanović Mićo 38
Karanović Nikola 275
Karlovac 161, 216, 300, 303
Kasum Đuro 362
Kasum Sava 76, 81, 362
Kazanci 20, 348
Kecman Dušan 152
Kecman Jovo 53, 56, 57, 58, 308
Kecman Lazar 152
Kecman Mile 60, 154, 155, 218, 258 286, 373
Kecman Miloš Vojsko 50, 58
Kecman Nikica 69
Kecman Nikola 152
Kecman Pane 34
Kecman Trivun 74
Kecman Uroš 56
Kelečević Vaso 50, 57, 58, 187
Kerkez Mikan 65
Kesić 239
Kesić Simo 187
Kijevo 99
Kistanje 17, 129
Ključ 20, 28, 107, 121, 122, 132, 133, 135, 140, 142, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 167, 175, 181, 208, 210, 212, 218, 225, 234, 250, 251, 252, 282, 283, 315, 382
Knežević Mile 61
Kniha Josip 275
Knin 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 60, 61, 66, 67, 83, 91, 92, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 116, 117, 127, 141, 176, 177, 178, 190, 212, 259, 292, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 316, 350, 363, 364
Kolunić 64, 65, 89, 116, 141, 142, 145, 154, 166, 218, 221, 226, 227, 235 236, 369, 374, 376
Končar Dušanka 203
Končar Narandža 203
Konrad Ferdinand 68
Konjak Miloš 79
Kopačin Josip 278, 279, 280, 283
Korićna 174
Korjenica 363
Korjenovo 179
Košpić Obrad 361, 362
Kotle Nikola 52, 58, 184, 219, 363
Kovačević Mićo
Kovačević Mirko 251
Kovačević Mitar 122
Kraljević Ivan 29, 39, 69, 74, 77, 78, 84
Krčevine 280
Kreco Dobrilo Bobo 41
Kreco Jovo 40, 41
Kreco Vojo 50, 56, 57
Krljančići 49
Krneta Dušan 53, 62, 190
Krneta Lazo 190
Krnjeuša 49, 56, 64, 129, 148, 149, 152, 153, 154, 161, 162, 164, 165, 166, 189, 200, 239, 268, 269, 270 271, 272, 324, 333, 343, 344, 345
Krupić Husein 163, 165, 211
Krupska Suvaja 41, 64
Kuburić Drago 152
Kučiš Vladimir 71
Kuharski Kazimir 33, 34, 39, 44, 45 47

Kukavičić Jovan 17, 22, 24
Kukobat Đuro 284
Kulen-Vakuf 46, 48, 105, 106, 117, 146, 162, 163, 176, 177, 208, 212 218, 239, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 327, 331, 343, 344, 345, 346
Kulenović Rifat 39
Kupres 46, 173
Kurbalija Dušan 41
Kurbalija Pajo 97
Kutanjac Stanko 118, 243
Kvaternik 324, 325
Kvaternik Slavko 163, 282, 310, 326, 339, 373

Laksa Vladimir 103, 167, 172, 173, 299
Lapac 95, 115, 117, 133, 176, 177, 212, 218, 220, 261, 265, 346
Ledić Luka 33
Ledić Zvonko 33
Leonardi 99
Levi Moni 205
Lički Osredci 45
Ličko Petrovo Selo 46
Lipa 163, 166, 225, 237, 270, 273, 324, 325, 327, 343, 346
Lipnjak Aleksandar 33
Lisina 129, 135
Lišnjak Marko 131
Livno 93, 113, 134, 171, 172, 173, 174, 213, 277, 278, 291, 292, 300, 301, 316, 317, 318, 348, 350
Lokšmit 94
Lukac Franjo 251, 257, 279, 280, 281 282, 283, 287, 288, 327
Lukić Mihailo 128, 129, 176, 212, 213
Lukić Tanasije 239
Lušci Palanka 122, 123, 163, 196

Ljeskovica 107, 135, 356
Ljotić Dimitrije 202
Ljubić Franjo 110
Ljubuški 84
Ljuša 255

Magaljdol 247, 253
Majdan 247
Majkić Japra 363
Majkići 315
Makarska 266
Malbašić Obrad 53
Maleševci 190, 353
Mali Radić 324
Mandić Dušan 190
Mandić Jovo 190
Marek Jure 51, 197
Marek Vladimir 30, 33, 39, 82
Maribor 46, 203
Marić Glišo 40
Marić Ivica 33
Marić Jole 58, 84, 285, 350
Marić Augustin 135, 159, 303
Marić 96
Marić Simo 196

Marijanac Rade 256
Marinkovci 353, 350
Marković Đuro 121
Marković Jovo 120
Marković Milan 19, 20
Marković Stole 122
Martin Brod 73, 104, 105, 265, 345
Maslić Šaćir 220
Matagić Ivan 132, 145, 147, 149, 161, 162, 163, 165, 168, 211, 287, 326
Materić Ilija 60, 218
Matić Stojan 219, 275
Matković Gustav 130, 152, 211, 274, 346, 347
Matošić 163
Mazin 176, 265
Mažar Josip Soša 50
Medarević Ljubo 184
Medena Selišta 110, 111, 114, 171, 172, 173, 278, 316
Medeno Polje 63, 141, 168, 200, 219, 225, 271, 332, 337, 345, 373
Medić Jovo 142
Medna 120, 170
Mekterović Lazo 110
Meteger 102, 171, 172, 173, 174, 212, 276, 277, 279, 282, 287, 288, 290, 292, 293, 295, 297, 315, 316, 317
Milašinović Dragija 269, 333, 334, 338, 370
Milašinović Vlado 206
Mile 247, 253
Mileusnić Dušan 55, 72, 95
Mileusnić Vojo 55, 72, 95
Milošević 108
Miljevci 123
Miljević Ilija 53, 190
Miljević Luka 48
Miljević Milan 69
Miljević Vlado 74
Mitrović Todica 286
Mliništa 64, 110, 11, 120, 133, 170, 171, 174, 175, 212, 218, 250, 252, 257, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 315, 316, 317, 318, 327, 329, 355, 356, 379
Močioci 255, 256
Mogorić 265, 266
Mokronoge 50, 62, 319
Morača Milutin 58, 63, 80, 89, 136 142, 219, 285, 307
Morača Nikola 41
Morača Pero 53, 55, 338
Morača Vlado 58, 84, 154, 155, 218, 285, 376, 377
Mostar 113, 114, 128, 173, 310, 355
Mrđe 108, 110
Mrkonjić 108, 120, 140, 149, 167, 171, 191, 212, 239, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 257 259, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 287, 291, 292, 297, 315, 316, 317 318, 319, 343, 382
Mrzla Vodica 302
Mujdžići 255, 256
Musolini Benito 39, 300, 385, 386

Nad Kosta 292
Nagrađe 53
Nebljusi 265, 341, 344, 345, 346
Nedić Milan 386
Nedić Milutin 22
Nestor 39, 94
Nojberger 147, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 212, 3434, 345
Nikolić Drago 48
Nikolić 100, 103
Ninković Dmitar 112
Novaković Niko Longo 66, 67, 259, 387
Novaković Vlado 20
Novović 20

Obljaj 31, 40, 92
Očigrije 105, 117, 219, 332, 333
Očijevo 117, 176, 362
Očestovo 18, 20
Odžak 110, 114
Ogulin 161, 300
Omiš 266
Orahovica 253
Orašac 274
Oraško Brdo 237, 265, 270, 273, 324, 331, 346
Orešković Marko Krntija 200, 215, 265, 266
Osijek 128, 161
Oštrelj 6, 9, 24, 38, 40, 60, 68, 69, 72, 73, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 104, 109, 114, 116, 117, 120, 126, 128, 129, 133, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 148, 154, 155, 168, 170, 187, 195, 206, 210, 211, 212, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 239, 241, 265, 272, 273, 277, 279, 280, 282, 285, 287, 288, 295, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 349, 350, 355, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379
Oštro Brdo 247, 253
Otrić 95, 98, 261, 265
Otočac 303
Ožegović Drago 152

Pađane 36, 178, 261
Pajčin Oreščić Cvijo 220
Pantoš Mile 122
Pasiak 68, 69, 70, 71, 73, 77, 369 374
Pavelić Ante 33, 39, 54, 301, 326, 330, 339, 344, 386, 389
Pavičić Jure 325
Pavić Jovo 50, 65, 116, 154, 155, 218, 219
Pavlić Nikica 57, 197
Pecka 120, 170
Pećenci 309
Pećanac Bogdan 50, 53, 70, 187, 195
Pećanac Jovo 41
Pećanac Nikola 59, 85, 86, 87, 88, 137
Pećanac Vaso 87
Peći 53, 62, 84, 91, 190, 310, 313, 357
Perduhovo Selo 293
Perić Milovan 41
Perović 163, 165
Petrinja 328
Peulje 53, 62, 220
Pilić Mićo 338
Pilić Nikola 338
Pilipović Marko Maćuka 219, 275, 332
Pilipović Sava 145, 153
Pilipović Simo 105
Pilipović Stanko 105
Piskavica 45
Plavno 95, 97, 220, 308
Pliva 118, 120, 174, 175, 242, 245, 246, 248, 252, 253, 257, 280, 281, 289, 315
Plitvički Leskovac 302
Plitvičko jezero 46
Pljvski Podovi 256, 281, 323
Podbrdo 323
Pobrina 53
Podgora 120, 170, 280
Podgradina 111
Podmilačje 345
Podrašnica 257, 280
Polača 178
Polić Miloš 53, 55, 62
Polovina Brane 49
Polovina Gojko 220
Ponjević Marko 120, 255
Ponjević Savko 119, 243, 245, 247, 253, 256
Popović 111
Popović Dimitrije 110
Popović Dušan 94, 96
Popović Milan 280, 281
Popović Vlado 363
Popuže 256
Potoci 6, 9, 27, 77, 107, 108, 109, 110, 120, 129, 135, 136, 137, 139, 140, 170, 223, 284, 287
Prekaja 53, 62, 72, 107, 108, 109, 110, 120, 139, 140, 171, 189, 190, 196, 204, 305, 318, 319, 368, 371, 374, 377
Preodac 62, 108, 110
Pribunić 176, 178
Prijani 114, 117, 292
Prijeboj 302
Prijedor 27, 43, 52, 68, 85, 117, 123, 129, 132, 133, 159, 167, 181, 210, 211, 212, 234, 326, 327, 328 369
Prisoje 246, 253
Pritoka 324
Prkosi 219, 275
Prljevo 98
Prnjavor 36
Prnjavor (kod Drvara) 78
Prokeš 147, 161
Prole Dušan 286
Protić Mara 281
Protić Mladen 281
Protić Stojan 281
Provo 277
Prozor 382
Prpa Dušan 53, 112

Prpa Simo 69
Prpa Vlado 55
Pucar Đuro Stari 49

Raca Gliša 135, 241, 338
Raca Pero 190
Radići 40
Radinović Mirko 53, 190
Radman Petar 112
Radoja Krsto 284
Radoja Trivun 284
Radosavljević Voja 19
Radošević Lazo 334
Radošević Stevo 334
Radulovići 190
Radulović Bojan 190
Radulović Tode 190
Rađenović Branko 275
Rađenović Čedo 41
Rađenović Stevo 261
Rakita Gojo 118, 255
Rastičevo 98
Rastoka 121
Rašinovac 49, 56, 146, 152, 155, 333
Rataj 248, 299
Ratkovo 149
Redlštajn Arnold 176
Relić Pero 93
Reljić Jovo 105
Reljino Selo 295
Resanovača 27, 109, 120, 284, 371
Resanovci 12, 50, 53, 62, 84, 91, 92, 93, 190, 220, 309, 310, 313, 341, 350, 355, 356, 357, 358, 360, 362
Ribnik 27, 28, 64, 109, 110, 115, 120, 121, 122, 149, 152, 170, 175, 181, 189, 225, 251, 284, 285, 293, 297, 315
Rim 286
[illegible] 47, 162, 166, 271, 275, 326, 327, 341, 343, 345, 346, 347
Risovac (kod Petrovca) 41, 64, 153, 162, 163, 164, 189, 236, 331, 344
Risovac (kod Grahova) 218, 313
Rodić Anđelko 61, 94
Rodić Blaže 137, 139
Rodić Branko 88
Rodić Branko 140
Rodić Dragan 94
Rodić Pugić Dušan 139
Rodić Gojko 51, 52, 53, 285
Rodić Ilija Ilidžan 88
Rodić Ilija 54
Rodić Lazo 61
Rodić Lazar 50, 58
Rodić Nikola 61, 95, 309
Rodić Obrad 50
Rodić Persa 205
Rodić Radivoj 50, 56, 58, 64, 219
Rodić Slavko 60, 63, 78, 80, 142, 219, 229, 231, 308, 309, 310, 331, 332, 350
Rodić Slavko 49
Rogolje 252
Rokvić Dušan 63, 116, 154, 155, 219, 285
Rokvić Ilija 40
Rokvić Mane 153, 154, 155, 219, 237, 337, 338
Rolf 326, 327, 328, 338, 339, 343, 345, 346
Rore 20, 21, 22, 25, 110, 111, 319, 349, 357
Rozek Emir 29, 32, 38, 39, 80
Rujani 174
Rujević Lazar 74
Rukavina Juco 339, 343
Rumler 43, 44, 130, 132, 136, 163, 165, 167, 168, 170, 210, 211, 212, 213, 223, 226, 233, 235, 238, 239, 240, 273, 277, 282, 328, 341, 344, 373, 382
Runić Mirko 137
Ružić Anđa 281
Ružić Mitar 281

Sabljić Dušan 338
Sabljić Marko 38, 40
Sabljić Milan 338
Sabljić Neđo 338
Sajković 115, 220
Samardžija Jovan 152
Sanica 117, 122, 144, 147, 178, 179, 180, 210
Sanski Most 35, 43, 107, 122, 123, 159, 167, 208, 238, 337, 338, 362
Sarajevo 10, 16, 20, 21, 22, 23, 128, 171, 245, 250, 251, 283, 287
Sarić Tomislav 32
Sarić 84
Savić Ilija 111
Savić Milan 112
Seletković 288, 295, 297, 315, 316, 317
Selimović Dedo 274
Selimović Omer 274
Selišta 253
Simišić Marko 141
Simović Dušan 22
Sinj 16, 93, 100, 111, 173, 178, 276, 278, 306
Sisak 51, 134, 266, 274
Sitnica 255, 315
Skakavac 189, 200
Skakić Svetko Steljo 66, 79
Skela 253
Skočaj 346
Slatina 120, 297
Slatina 253
Slavonska Požega 243
Smiljanić Dmitar 50
Smolčić 321
Smoljana 56, 57, 146, 150, 189, 196, 200, 333, 355, 370
Solomon Rade 152, 337
Spasovina 42, 84, 360
Split 20, 266, 301, 306, 351
Srb 45, 55, 62, 63, 72, 73, 95, 134, 176, 212, 220, 261, 265, 308, 313
Srdić Đuro 152
Srdić Marko 144, 152
Srdić Petar 79
Srdić Sava Kožar 179
Srdić Stevan 58, 365
Sredanović Ivan 321
Sremska Mitrovica 86, 117, 282, 327

Srnetica 6, 9, 85, 88, 106, 110, 114, 117, 129, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 149, 168, 170, 171, 221, 223, 256, 287, 335, 359, 369, 370, 371, 377
Stanišić Vojislav 317
Stanković branko 152
Starčević Ante 39
Stevandić Mile 110
Stjenjani 176, 219
Stojadinović Milan 259
Stojanović Mladen 381
Stojnić Veljo 52, 292, 294
Strmica 61, 93, 95, 96, 97, 99, 104, 129, 212, 220, 259, 307, 309, 310, 311
Strupnić 174
Stupar Simo 140
Subotica 55
Suvaja (kod Petrovca) 49, 343
Suvaja (u Lici) 176
Suvaja Krupska 161, 163, 166, 345

Šekovac 89, 116, 154, 168, 189, 219, 226, 229, 236, 370
Ševo Dušan 70
Šibenik 265, 266
Šipovljani 12, 25, 28, 42, 47, 50, 51, 53, 60, 65, 81, 184, 363
Šipovo 37, 171, 174, 242, 243, 244, 245, 248, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 278, 280, 283, 299
Široki Brijeg 31, 84
Škondrić Mihajlo 180
Škondrić Petar 122, 123, 124, 180, 338, 371
Šobat Dušan 50, 60
Šobat Sava 38
Šobat Vicuka 50
Šobatovac 241, 336
Šobić Jošan 78
Šobić Marko 184, 233
Šolaja Simo 243, 245, 246, 247, 252, 253, 256, 319
Šoštarić 131
Špindler Adolf 51
Špiranović Marko 33, 94
Štefanić Ante 320
Štekerovci 129, 295
Štrbac Mićo 41
Štrbina 297, 318

Tadić Đuro 80
Tadić Simo 154, 219, 237
Tankosić Milan 95, 98, 308
Tarkovac 162, 217, 272, 273
Teočak 237, 270, 273, 345
Tešanović Lazo 307
Tica Dmitar 111
Tica Miloš 53, 55
Tičevo 53, 55, 62, 72, 108, 355, 356
Tiškovac 8, 9, 94, 95, 104, 220, 259
Todorović Vojo 292, 294
Tomazović Milan 48
Tomazović Živko 60, 137, 139, 140
Tomić Bogdan 38
Tomić Jandrija 184
Tomić Ljuban 122
Tomić Pero 41
Torbica Branko 59
Torbica Milan 86
Tounj 302
Travnik 117, 132, 171
Trikić Stevo 41, 58, 79
Trikić Stojan 76
Trikić Vaso 52, 53, 58, 362
Trivunčić Mitar 285
Trninić Brijeg 60, 74
Trninić Dušan 195
Trninić Nikola 53, 54, 62
Trnovo 16
Tromba 31, 32
Trubar 45, 50, 53, 54, 61, 62, 63, 93, 94, 95, 96, 98, 220, 259, 265, 309, 359, 360, 373
Trupac 175, 234, 238, 241, 242
Tuk-Dževar 49, 333

Ugarković 234, 235
Uvala 135, 139, 220
Užljebić 344

Vagan (kod Glamoča) 20, 21, 110, 114, 292, 360
Vagan (kod Trubara) 94
Valci 328
Vasić Perica 285, 286, 289, 290
Vašalić Đuro 25
Veber 176, 273, 275, 326
Vedro Polje 24, 56, 63, 89, 141, 154, 166, 168, 221, 236, 240, 325
Velagići 107
Velebit 344
Velečevo 121
Velije 121
Velika Popina 95, 115, 212
Veliki Radić 328
Veliki Stjenjani 345
Vidović Branko 190
Vidovo Selo 355, 356
Virc 175
Virovitica 101
Visuć 265
Vlatković Nemanja 119, 244, 249, 252, 253, 256
Vođenica 64, 142, 146, 149, 155, 189, 269
Vojvodić Nikola 270
Volari 242
Vrbljani 120, 122, 170, 284, 285, 287
Vrbac 265
Vrebac 25
Vrletina 88, 235
Vrlika 310
Vrpolje (kod Ključa) 163
Vrpolje (kod Knina) 98, 115
Vrteče (kod Drvara) 42, 50, 53
Vrtoče (kod Petrovca) 49, 64, 145, 146, 148, 151, 153, 163, 165, 166, 200, 219, 225, 238, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 324, 326, 333, 334, 336, 337, 338, 341, 343, 345, 382
Vujinović Čudić Dara 203

Vulin Nikola 56
Vukičević Jozo 220
Vukobrat Boško 50
Vukobrat Dragan 190
Vukovo 253
Vuksan Luka 36

Zablaće 121, 175
Zadar 16
Zaglavica 70, 184, 365, 371
Zagreb 26, 44, 46, 88, 101, 128, 145
146, 161, 166, 176, 211, 234, 263
266, 302, 315, 326, 343, 344, 347
Zajaruga 112
Založje 325
Zarač Đuro 144
Zavlaka 95
Zdihovo 302
Zebe 53, 62, 190
Zeljković Dimitrije 281
Zeljković Nikola 61
Zerić Božo 105
Zorić Dušan 94, 96, 97
Zorić Milan 70, 144, 165, 228, 236
Zorić Miloš 94, 96
Zorić Rade 50, 53, 58, 84, 85, 86, 88
136, 137, 154, 155, 218, 377
Zorić Vid 137, 139, 141, 142, 144, 230
Zorn 162, 163, 164, 165, 166, 212
Zrmanja 98, 115, 117, 218

Zagrović 17, 115
Zednik 55
Živanović Vladislav 21
Živković Bosa 52, 197, 201
Zupica 108

PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJA

A — SKICE

Pregled gerilskih logora 59
Napad na Drvar 75
Položaji za odbranu Oštrelja 90
Oslobođena teritorija jula 1941. godine 115
Podela NDH na vojna područja 128
Napad na Srneticu 138
Nastupanje radi deblokiranja Petrovca 164
Plan drugog ustaškog napada 209
Gerilski položaji i pravci nastupanja neprijatelja . . . 224
Stanje na položajima kod Oštrelja 24. avgusta 228
Napad gerilaca na Šipovo 244
Napad gerilaca na Jezero 246
Napad neprijatelja na gerilce Janja i Plive 254
Grupisanje ustaša na Mliništima 258
Pokret divizije »Sasari« ka Drvaru 311
Plan napada na slobodnu teritoriju septembra 1941. . 340
Plan napada po instrukciji Slavka Kvaternika 342
Pravci nastupanja divizije »Sasari« 359

B — FOTOGRAFIJE

Faksimil lista »Radnička volja« 7
Zbor pilanskih radnika u Drvaru 11
Vešanje Srba u Sanskom mostu 27

Viktor Gutić na tribini u Sanskom Mostu 35
Poslednja ustaška otporna tačka u fabrici celuloze u Drvaru 83
Ostoja Galić, gerilac iz Ribnika 121
Komanda Drugog gerilskog odreda 143
Ustanička haubica na položaju na Oštrelju 169
Ustanička radionica u Drvaru 193
Ustanička lokomotiva u Drvaru 195
Bolesnička postelja u bolnici u Drvaru 205
Ustaški proglas ustanicima 214
Slavko Rodić, operativni oficir bataljona »Sloboda« . . 232
Srbi taoci u Jajcu 322
Celuloza i pilana u Drvaru gore pred ulazak italijanskih trupa 364
Oštrelj posle paljenja 372

SADRŽAJ

Uvod 5

PRIPREME ORUŽANOG USTANKA

Rasulo Jadranske divizije 15
Organizovanje ustaške vlasti i prvi zločini 28
Neposredne pripreme ustanka 49

OSLOBOĐENJE DRVARA

Prvi oružani sukob sa ustašama i domobranima 68
Napad na Drvar 74
Napad na Oštrelj 85

ŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE

Nastupanje u pravcu Knina 91
Napad na Strmicu 96
Oslobođenje Martin-Broda 104
Bekstvo ustaša iz Srnetice 106
Oslobođenje Prekaje i Potoka 107

PRVI POKUŠAJ USTAŠKIH SNAGA DA POVRATE DRVAR

Planiranje ustaškog napada 128
Napad gerilaca na Srneticu 135
Mere ustaničke komande 141
Blokiranje Petrovca 144
Deblokiranje Petrovca 160
Borbe oko Mliništa 170
Događaji kod Srba i Knina 176
Napad na prugu Sanica — Bravsko 178

ORGANIZACIJA NARODNOOSLOBODILAČKE VLASTI NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI

Organizovanje rada u pozadini 192
Političko-propagandni rad 196
Rad sa ženama i omladinom 201
Kulturno-prosvetni rad 204
O sanitetu 205

DRUGI POKUŠAJ USTAŠKO-DOMOBRANSKIH SNAGA DA POVRATE DRVAR

Planiranje drugog napada na Drvar 207
Reorganizacija ustaničkih snaga 215
Pokušaji zauzimanja Oštrelja 223
Zaseda u selu Janjilima 241
Oslobođenje Šipova i Jezera 242
Oslobođenje i ponovni pad Mrkonjića 247
Savetovanje delegata narodnooslobodilačkih gerilskih odreda u Drvaru 259
Napad na Vrtoče 268
Zauzimanje Kulen-Vakufa 272
Pokušaj nastupanja od Mliništa u pravcu Drvara . . . 276

TREĆI POKUŠAJ GUŠENJA USTANKA

Pripremanje italijanskog napada 298
Povlačenje ustaša iz Glamoča 315
Pokolj u Jajcu 320
Ugrožavanje Bihaća 324
Sređivanje ustanika na području Oštrelja 330
Napad na logor u selu Janjilima 335
Nastupanje od Bihaća 339
Borba na Ploči 347
Napuštanje Drvara od strane partizana 363
Pad Oštrelja 369

UMESTO ZAKLJUČKA

Proglas povodom pada Drvara 25. septembra 1941. godine 383

REGISTAR IMENA LIČNOSTI I NAZIVA MESTA I GEOGRAFSKO-TOPOGRAFSKIH OBJEKATA 395

PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJA 404

MILAN N. ZORIĆ

DRVAR U USTANKU 1941.

*

Redaktor
RADOMIR PETKOVIC

*

Lektor
VELJKO ALEKSIĆ

*

Tehnički urednik
ANDRO STRUGAR

*

Korektori
VERA ĐURIĆ
GORDANA ROSI

*

Štampanje završeno maja 1963.
Tiraž: 3000 primeraka
Cena 800 dinara

Štampa: Štamparsko preduzeće »*Kultura*« - Trebinje